

**BOHEMICA
OLOMUCENSIA**

2/2021
— LINGUISTICA

Zpracování a vydání publikace bylo umožněno díky finanční podpoře, udělené roku 2021 Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR v rámci Institucionálního rozvojového plánu, Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci.

OBSAH

- 5 **Editorial**
Karel Komárek
- 10 **Ke gramatickým charakteristikám folklorního písňového jazyka**
Petr Nejedlý
- 36 **České náhrobní nápisy na Volyni. Jazyková a obsahová analýza**
Miroslav Vepřek – Michaela Zormanová
- 70 **Lexém *doktor* v nářečích českého jazyka**
Tereza Kopecká
- 80 **„To nerieš – príde mi to zbytočné“. Paralely floskúl a módných slov pri komparácii slovenčiny s češtinou**
Miroslava Gavurová
- 102 **K pojetí modifikačních slovtvorných kategorií substantiv v současné české slovtvorbě**
Patrik Mitter
- 118 **Globalizace vs. regionalizace, přepínání kódu a míšení kódu, kreolizace vs. pidžinizace jako forma změn v městských řečových stylech**
Peter Kosta
- 146 **Co vid(íme) v *InterCorpu*? K hledání ekvivalentů českého vidu v paralelním korpusu**
Eva Nováková
- 166 **Neverbální komunikace u dítěte s Downovým syndromem v raném věku**
Kamila Homolková

- 186 Examination of the czech language for permanent residence
with focus on vietnamese applicants**
Ondřej Geppert
- 212 Preskriptivnost a závaznost typografické normy**
Lenka Pořízková
- 234 Překlad a polyfonní teorie Oswalda Ducrota
(Analýza překladu knihy *Tati, co je to rasismus?*)**
Magdaléna Lapúniková
- 256 Lexikální expresivita jako prostředek porušení objektivit
ve zpravodajských sděleních**
Viktor Jílek
- 286 Jana Hoffmannová a...**
Jindřiška Svobodová
- 293 Pohled na lékařskou terminologii očima lékaře**
Pavel Nečas
- 299 Česká dialektologie jubilující**
Martina Ireinová – Marta Šimečková
- 305 Lingvista a básník Zbyněk Šiška**
Karel Komárek
- 313 22. ročník Mezinárodního setkání mladých lingvistů**
Tereza Koudelíková
-

EDITORIAL

KAREL KOMÁREK

Učené „Miscellanea“ i vlastenecké „Rozmanitosti“ by slušelo jako podtitul lingvistickému číslu 13. ročníku časopisu *Bohemica Olomucensia*, které právě otvíráme. Zastoupeny jsou tradičně ohraničené bohemistické disciplíny i pomezí lingvistiky a jejích aplikací (analýza překladu, čeština pro cizince, komunikace postižených, typografie) a vedle členů olomoucké katedry bohemistiky, která časopis připravuje, zde vystupují také hostující autoři ze dvou oddělení Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky (dále ÚJČ), z olomoucké katedry slavistiky a z katedry žurnalistiky i z šesti dalších univerzit v Česku, na Slovensku a v Německu. Potěšitelný je také počet šesti publikujících doktorandů.

Oddíl „Studia“ obsahuje dvanáct příspěvků. Petr Nejedlý z oddělení vývoje jazyka ÚJČ zkoumá jazyk lidových písní, konkrétně otázku, nakolik jejich gramatika a lexikum odpovídá dialektu v dané oblasti. Miroslav Vepřek⁽¹⁾ a doktorandka katedry slavistiky FF UP Michaela Zormanová v studii o českých náhrobních nápisech na Volyni prezentují materiál získaný při terénním výzkumu, který podnikli pedagogové a studenti našich kateder bohemistiky a slavistiky v letech 2018 a 2019 na Ukrajině v oblastech, kde žijí (a česky ještě mluví) potomci českých přistěhovalců. Tereza Kopecká z dialektologického oddělení ÚJČ probírá nářeční podoby, významy a odvození slova *doktor*, jak je zachycují databáze pro připravovaný *Slovník nářečí českého jazyka*. Rozdíly v užití a formách frazémů a slov šířících se zároveň v současné slovenštině a češtině popisuje Miroslava Gavurová z Prešovské

---

1 Není-li uvedeno jinak, jde o pedagogy nebo doktorandy katedry bohemistiky na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci.

univerzity. Patrik Mitter z univerzity v Ústí nad Labem kriticky komentuje pojetí modifikačních kategorií substantiv v starších i novějších popisech české slovo tvorby. Variabilitou současné městské mluvy v Česku a v Německu se zabývá Peter Kosta z univerzity v Postupimi: v češtině sleduje konkurenci některých tázacích výrazů, v němčině pak znaky mluvy ruských imigrantů, jejichž autentické projevy dokumentoval v rámci projektu Urban Voices. Na vícejazyčném korpusu je založena i následující studie o překládání českých vidových protějšků, kterou napsala anglistka Eva Nováková z Univerzity Pardubice. Bohemistka Kamila Homolková z pražské Filozofické fakulty po dlouhodobém výzkumu komunikačních schopností chlapce s Downovým syndromem dospívá k pozitivnímu zjištění, že gesta a znakování mohou u těchto mluvčích významně podpořit rozvoj řeči, který je u nich opožděný. Ondřej Geppert v anglicky psané stati představuje současné poměry, v jakých v České republice probíhá jazyková zkouška a integrace vietnamských žadatelů o pobyt. Vztahům ortografie a typografie, též rozporům mezi pravidly ortografickými a typografickými se věnuje Lenka Pořízková. Magdaléna Lapúniková hodnotí koncepci a kvalitu českého překladu jedné francouzské knihy pro děti, která je zaměřena na aktuální politické téma. Viktor Jílek se zabývá lexikální expresivitou a jejím možným vlivem na objektivitu zpravodajských komunikátů v českých médiích.

Oddíl „Varia“ otvírá Jindřiška Svobodová recenzí sborníku k jubileu významné představitelky české stylistiky Jany Hoffmannové: příspěvky v něm jsou uspořádány podle souvislostí stylistiky s její teoretickou reflexí, s lexikologií a gramatikou, s interpretací uměleckých textů, s oblastí médií a institucionální komunikace. Učitel latiny na Lékařské fakultě v Hradci Králové Pavel Nečas referuje o příručce věnované úrovni současného medicínského názvosloví, a to českého i latinského, tak jak se užívá v zdravotnické praxi. Kulatá výročí významných českých dialektologů, která připadají na rok 2021 (od raně novověkého Jana Blahoslava až po letošního devadesátiníka Jana Balhara), připomínají pracovnice brněnské pobočky ÚJČ Martina Ireinová a Marta Šimečková. Následuje stať bilancující život a dílo olomouckého rusisty a bohemisty Zbyňka Šišky (1930–2020) a bibliografie jeho lingvistických prací. Shrnutí příspěvků z 22. Mezinárodního

---

setkání mladých lingvistů – akce, kterou každoročně pořádá naše katedra – připravila Tereza Koudelíková.

Nad obsahem čísla se nabízí obecnější úvaha. Nemůžeme říct, že nemáme kde publikovat. Jiná otázka jsou současné publikační strategie, které míří na lépe hodnocené platformy a tím ovlivňují – pozitivně i negativně – koncepci vědecké práce i kvalitu výstupů. Ale i v takové situaci máme dostatek prostoru představit výsledky, ke kterým se dospívá primárně z vlastního zájmu a badatelské intuice, ne jenom z ohledů na momentální trendy v akademickém provozu.

STUDIE

BOHEMICA
OLOMUCENSIA
2/2021
LINGUISTICA

KE GRAMATICKÝM CHARAKTERISTIKÁM FOLKLORNÍHO PÍŠŇOVÉHO JAZYKA

PETR NEJEDLÝ

ON GRAMMATICAL FEATURES OF FOLK SONG LANGUAGE

The article deals with the language of folk songs. It analyses three ones from the oldest song collections from the turn of the 18th and 19th centuries (Antonín Francl, Václav Hanka sr., Jan Jeník, knight of Bratřice) untouched by romanticising interferences of editors. Folk song belongs to the non-artificial art and its language shows features of the functional style that uses means from various language structures and, above all, it is not identical with a dialect. It is especially evident at lowest language plans. The author characterises the repertory of grammatical means of folk song as an open system: this attribute corresponds with the main features of folklore: oral transmission, the identity of the production and reproduction, the anonymity of the author, the absence of the proto-text, variability, and unstable boundaries of texts.

keywords: Czech folk song; Antonín Francl; Václav Hanka sr.; Jan Jeník, knight of Bratřice; language; grammatical features

Lidová slovesnost je součástí folkloru, který jako obor kultury stojí na pomezí artifiálních a nonartifiálních projevů. Lidovou slovesnost charakterizuje několik specifických rysů: silná vázanost na relativně úzký okruh sociálních a komunikačních příležitostí přinášných životem převážně vesnického obyvatelstva, primárně (a po dlouhou dobu v minulosti výhradně) ústní šíření a uchovávání, opakované užití díla folklorním společenstvím jako nezbytná podmínka další existence („přijatelnosti“) díla a jediné kritérium jeho „kvality“ a míry tradičnosti („udržitelnosti“), absence jedinečného autorského subjektu (zjednodušeně označovaná jako „anonymita tvůrce“), splývání produkce a reprodukce díla při jeho každé interpretaci, otevřenost (variabilita) a neukončenost díla.

V případě lidové písně k tomu přistupuje vzájemná interakce slovesné a hudební (popř. taneční) složky, ale zároveň také oslabený vzájemný vztah obou těchto složek (týž text může mít různé nápěvy a na týž nápěv je možné zpívat různé texty).

Specifičnost žánru se promítá také do specifických prostředků jazykové výstavby. Při uplatnění strukturního přístupu se tyto prostředky nejvýrazněji projevují ve výstavbě textu, jeho tektonice, zejména ve volné kompozici (srov. proměnlivé hranice písně u jednotlivých interpretů, absence hraničních signálů – začátek, konec textu – v písni, fenomén tzv. bludných strof přecházejících z písně do písně), rozvržení textových subjektů, které v rámci písně plynule přecházejí z funkce jednoho aktanta do funkce aktanta druhého,¹⁾ v ustáleném repertoáru motivů i v „konzervativním“ lexikálním vybavení, které odpovídají poměrně pevně vymezeným tematickým okruhům písní atd.

Největší pozornost jazykovědy však obvykle přitahují nižší jazykové roviny, především mluvnický systém a jeho příslušnost k některému útvaru národního jazyka. Vzhledem k vesnickému prostředí, v němž lidová píseň převážně existuje, se obvykle zkoumá jeho těsný vztah k nářečí, zjednodušeně pak se – často v interpretační praxi – za jazyk lidové písně považuje přímo dialekt.

Zkoumáme-li však lidovou píseň jako žánr, nikoli jako jednu konkrétní realizaci, která byla v daném okamžiku zaznamenána v tom či onom nářečném prostředí, zjišťujeme, že tento vztah má velké množství podob. Rozdílů mezi jazykem písně a nářečím si všiml už František Sušil: „národní písně za dokonalý obraz podřečí sloužiti nemohou“ (Sušil 1860: V). Lingvisticky je poprvé popsal dialektolog Ignát Hošek, který došel k závěru, že jazyk písní „liši se až na málo výjimek i od tamějšího nářečí i od jazyka spisovného“ a je to jazyk, „jakého se v obyčejné mluvě neužívá“ (Hošek 1897: 3), takže „není pravým obrazem nářečí“ (ibid.: 21).

Bohuslav Havránek ve svém *Vývoji spisovného jazyka českého* – jako modifikaci Hoškova názoru – charakterizoval jazyk lidové slovesnosti včetně lidové písně jako „přechodný útvar mezi nářečím a jazykem spisovným“

1 Subjektům komunikace, komunikačním aktantům se věnovala Alena Macurová (1983: zvl. 32–37).

(Havránek 1936/1980: 77),⁽²⁾ který byl poznamenán obecným kulturním vzestupem společnosti započatým v renesanci a pokračujícím v baroku a při jehož hodnocení musíme brát v potaz skutečnost, že tento jazyk plnil jen omezené spektrum komunikačních funkcí.

Přesto jisté zjednodušené ztotožňování písňového jazyka s místním dialektem přetrvávalo ještě po velkou část dvacátého století z důvodů estetických v duchu herderovského romantismu (viz níže o jazyku písní v Jindřichově *Chodském zpěvníku*), které po druhé světové válce nabíraly ráz důvodů téměř ideologických, kdy například Pavel Doležal volal po „dokonalosti lidových písní“, „po vhodných slovních úpravách“, „v duchu skutečného lidového nářečí“ (Doležal 1949).⁽³⁾ Už tehdy však přední folkloristé tyto názory uváděli na pravou míru (viz např. Satke 1959). Neideologický, lingvistický argument pro podobné názory předložil Ján Oravec (1957), podle něhož nás funkční zakotvení lidové písně v nářečně příznakovém prostředí opravňuje ke konstituování druhého, „vyššího“ nářečního funkčního stylu na pozadí stylu běžně dorozumivacího,⁽⁴⁾ že tedy v důsledku jazykem lidové písně je místní dialekt, byť „útvary vyššieho štýlu nářečovou normu [...] porušujú“ (ibid.: 85).

Naopak přímé začleňování písňového jazyka do nářečí odmítl Jaroslav Markl, který upozornil, že „texty písní Jindřichova *Chodského zpěvníku* jsou stylizovány v ideálně čisté bulačině, jež neodpovídá skutečnosti a přímo nápadně se liší prakticky od všech ostatních písňových zápisů z Chodska“ (Markl 1987: 177).⁽⁵⁾

2 Podobně soudí Dušan Šlosar, který uvádí, že „lidová píseň má povahu kulturní hodnoty a snaží se jazykovým stylem stát nad všedním komunikačním jazykem, který je představován [...] dialektem,“ (Šlosar – Večerka 1979/2009: 92).

3 Podobný odsudek „neautentického“ podání, které je v rozporu s tím, „jak nám Slovákům zobák narostl“, vyslovil v případě hudební deklamace třeba Vladimír Boháč (Boháč 1949).

4 Proti tomu však hovoří koncept monofunkčnosti dialektu, jak jej vyslovil Alois Jedlička: „Nespisovné útvary a formy jsou ovšem monofunkční a jejich funkční doménou je právě oblast běžně dorozumivacích projevů“ (Jedlička 1974: 103).

5 Markl zde shrnuje dřívější poznatky o Jindřichových zásadách do textů i o jeho motivaci (věnuje se jim Ulrychová [1997]; v jejím textu – s. 76 a 80 – je však nutno opravit odkaz na Ignáce Hanuše, neboť autorem citovaných slov je dialektolog Ignát Hošek).

V našem příspěvku zkonfrontujeme tyto názory se stavem jazyka ve třech souborech lidových písní. Vzhledem k uvedeným charakteristikám folkloru včetně lidové písně předpokládáme, že folklorní jazyk svým způsobem osciluje mezi útvary a vrstvami národního jazyka, nejen mezi nářečím a jazykem spisovným, jak uvádí (nejen) Havránek. Nadto je písňový text vázán hudební formou – rytmem, metrem, nápěvem – a teprve spojení obou forem, jejich synergií můžeme hodnotit z hlediska strukturovanosti a žánrových charakteristik i kvalit. Místo Havránkova „přechodového útvaru“ proto raději předpokládáme širší pojetí folklorního jazyka, který využívá prostředky z různých jazykových útvarů a který nese spíše rysy funkčního stylu.⁶⁾

Tyto rysy samozřejmě dobře vysledujeme při vzájemném porovnávání ní více verzí téže písně z různých záznamů (zápisů nebo nahrávek), ale v takových případech mohou být výsledky poznamenány účastí neidentických „původců“, tj. interpretů, ať už (si) píseň zpívají, nebo (si) ji zapisují. Chceme-li eliminovat vliv různých interpretů na výslednou podobu písně, musíme navzájem posuzovat jazykové prvky uplatněné v různých písních obsažených v téže kolekci (sbírce, zpěvníčku), tj. pořázených stejnou osobou. Oba postupy lze kombinovat a tuto kombinaci podle možností využíváme. Cílem přitom není rekonstrukce jakéhosi archetypu, architektu, ale přehled souhrnu možností, které jsou pro funkční uplatnění dané písně k dispozici, třebaže navzájem mohou být v opozici, popřípadě dokonce v binární opozici jako jednotky, jež jsou v rámci jednoho standardního žánru či útvaru komplementární.

Tři zvolené soubory lidových písní z přelomu osmnáctého a devatenáctého století reprezentují soukromé zápisy, u nichž nehrozí riziko jakéhokoli estetického či etického vylepšování písní, k jakému v duchu zmíněného herderianismu tíhli obrozenci a jejich následovníci.

6 V tomto směru má lidová píseň jako žánr nonartificiálního umění blízko k literárnímu dílu, protože i o ní platí, že funkce „nekorešponduje so štruktúrou v priamych reláciách celok : celok, ale cez korešpondenciu ich častí a prvkov“ (Miko 1973: 17).

Prvním souborem je zpěvník Antonína Francla ze středočeského Švihova,⁽⁷⁾ který si písně zapisoval přibližně mezi léty 1766 a 1804.⁽⁸⁾

Druhý zpěvník sestavil k stáru hoříněveský hostinský a řezník Václav Hanka někdy mezi léty 1814 a 1820. Prostřednictvím jeho syna Václava zpěvník dostal František Ladislav Čelakovský jako materiál pro chystané *Slovanské národní písně* (28. ledna 1822 píše Čelakovský Kamarýtovi, že „Hanka [...] sbírku tu mnohou písní, kterou naschráněnou měl, rozmnožil“ – Bílý 1907: č. 64). I tento zpěvník se někdy v první polovině devatenáctého století dostal do Knihovny Národního muzea, takřka jistě právě přičiněním Václava Hanky mladšího.⁽⁹⁾

Vedle těchto dvou zpěvníků přihlížíme také ke dvousvazkové kritické vědecké edici Jiřího Traxlera, která shromažďuje písňové zápisky Jana Jeníka rytíře z Bratřic (Traxler 1999, 2010) – v tomto případě je to souborů několik, protože Jeník si své zpěvníky pořizoval v průběhu několika desetiletí opakovaně; získáváme tím možnost posuzovat „proměnlivý“ postoj jednoho interpreta k těmto písňovému textu. Také Jeník zapisoval – pro svoji neznalost not – jen texty.

Útvarová neukotvenost jazyka lidové písně je nejvíce patrná na nejnižších jazykových rovinách, protože do nich patří nejmarkantnější rysy, jimiž jednotlivé útvary popisujeme; ovšem v případě jazyka lidové písně tyto rysy oproti obvyklému jazykovému popisu vymezujeme spíše negativně, protože jevy na těchto rovinách bývají v případě jiných slovesných projevů vyvozovány a systemizovány na základě teritoriální nebo sociální stratifikace jazyka. Pro lidovou píseň v její časové a územní nezakotvenosti je však takové jednoznačné zařazení nemyslitelné; jak uvidíme, v písni užívané prostředky zahrnují celé spektrum možných realizací.

Krom toho nejstarší doložené zpěvníky reflektují dobu svého vzniku a zachycují stav jednotlivých písní, jak se zformoval v době pozdního baroka, kdy

7 Obec, či spíše osada jižně od Zruče nad Sázavou, zatopená při vybudování vodní nádrže Švihov na Želivce. – Franclovým osudům věnoval pozornost David Franta (Franta: v tisku).

8 Je uložen v Knihovně Národního muzea v Praze pod signaturou IV E 45.

9 Zpěvník má signaturu I H 16.

ani (celo)národní podoba jazyka nebyla ve svých nižších rovinách ustálená – ať už vlivem omezeného repertoáru komunikačních funkcí, ať sníženým vlivem kulturního centra, jehož činnost nedostatečně suplovaly (a jazykovou normu ovlivňovaly) rozptýlené tiskárny a jejich nestejný úzus, nejednotná doporučení početných gramatik, konfesní příslušnost původce textu/tisku atd.

Vycházíme-li striktně z pořizovaných zápisů, docházíme k potvrzení dobové rozkolísanosti gramatického systému. V písňových textech se střídají jinak příznakové varianty, byť jejich zastoupení není rovnoměrné. Mísení se odehrává na úrovni jednoho zpěvníku, tj. v rámci zápisů jednoho interpreta, stejně jako na úrovni variant téže písně v různých zpěvnících, a dokonce i uvnitř jediného záznamu písňového textu.

Následující charakteristika postihuje jednotlivé gramatické prostředky ve výběru a ve velké zkratce, protože jejich usouvzažnění s ostatními stylytornými a žánrotornými prvky včetně jejich důkladného doložení i kvantitativního vyjádření by neúnosně překročilo prostorové možnosti časopisu. K popisu poměrů na gramatické rovině písňového jazyka a jejich relevanci však postačí.

Vokálníký systém lidové písně vykazuje značné kolísání u několika vývojových jevů: bez jakékoli pravidelnosti se vyskytují dublety *ý/i – ej* (vzhledem k lexikálnímu složení písňových textů se tento jev kromě adjektivních koncovek – viz níže – vyskytuje především v infinitivu slovesa *býti*):⁽¹⁰⁾ *potom s tím musím do smrti být; co krásnějšího být může; aby mohla kněžnou býti; mohla býti za dvě krešle; ta naše láska bývala heská;*⁽¹¹⁾ *jak by [...] ohýbali všude; před starostmi ukrývej; co na oko blýskavé – již musíš bejt má žena; heská si, Andulko, bejvala; tuhle sem já bejvával; ještě se dlouho hejbá; hejbalíček přes špalíček*. Vzhledem k celkovému množství textů není překvapivé, že některé řídce doložené výrazy jsou zaznamenány jen v jedné

10 Ojedinělý výskyt nářeční změny *ý/i – é* v jedné písni (srov. *nemůžu ho cétit [...] musím dlouho kšestanu ohébat [...] jak by nanejvíc Židé ohýbali všude*) ponecháváme stranou, protože celý text písně je úmyslně komolen pro dosažení komického efektu (posměšná stylizace Židovy řeči).

11 Původní citoslovečně motivovaná forma adjektiva (*hejsa* – srov. nč. *hejsk*), dobře doložená na sklonku raného novověku (viz Nejedlý a kol. 2012: s. v.); výklad navrhuje Rejzek (2015: s. v. hezký).

variantě⁽¹²⁾ (*a ta panská děvka nezavřela bejka, bejk skočil přes vrata; budeš moct přikrejvat mlíka; což bych si vejskal, tři sta tolarů bych s ní pak zejskal; dnes tejden; nejčko když sem veliká; začaly se jeho spodky nadejmat; jakživa jsem neviděla takovýho strejce*). Vyvozovat z toho další závěry je riskantní: dříve se tradovalo, že pojmenování vztahující se k všednímu venkovskému životu (zde např. *bejk*) mají vždy formu odpovídající tehdejšímu vývojovému procesu v příslušných nářečích, neovlivněnému vnějšími zásahy kodifikátory z řad gramatiků či tiskařů, ale tuto tendenci nelze absolutizovat; např. pouze dlouhý vokál mívá substantivum *pastýř* (byť právě v tomto případě se nabízí vysvětlení, že lexém byl zachycen jen v písních pololidových, kdežto ve vlastní lidové písni se užívá synonymní [*v*]ovčák apod.). Kolísání se opravdu objevuje (u Jeníka z Bratřic) i v rámci vícerého zápisu téže písně tímž interpretem (*že s nima být nemohu; musíme být bez ženy; že jsem celý bílej – že s nima bejt nemohu; musíme bejt bez ženy; že jsem celej bílej*), dokonce – jak vidno z předchozích příkladů – i uvnitř téže písně (*že jsem celý bílej*). Svým způsobem sem patří i změna koncového kořenného vokálu *y* – *e* v prezენტních tvarech sloves podtypu *krýti* (*ryje, ryje černá svině – nebe se kreje; své peříčko odkreje*), ke které v téměř všech českých nářečích došlo morfonologickou analogií (Bělič 1972: 85).⁽¹³⁾

Touž dubletnost pozorujeme u dvojice *é* – *ý/í* v slovních základech s tím, že původnější (vývojově „regresivní“) *-é-* se vyskytuje především u písní pololidových: *vykoukala z vokénečka; mé srdce [[...]] pro tebe [...] omdlévá; ohlédnu se na vše strany; milejší v tom světě nenalézám; nelze [...] prodlévati; tu bylo slz vylévání, v létě – u vokýnka sem stával; nesmím se nikam ohlídnout; což jsou mě slzičky polívaly; dáš se oblíct; až mě budou voblíkat; polívku z vejce; já kolíbat neumím, za kolíbkou se stydím; ukrad [...] sukni dýlku; nelze dýle prodlévati; líky jí pošlu; ať nesou mně líky brzy; vyčistil chlívky; pluh mi hlouběj lízti nechce; budeš moct přikrejvat mlíka; kůž jsem raděj na horách*. Poněkud jiného druhu je

12 To platí i u jiných jazykových jevů.

13 Imperativní tvar *rej* (*rej, sluníčko, rej*) nehodnotíme jako hláskoslovný posun, spíše jako omyl oproti většinovému *hřej* (interpretově nejistotě odpovídá i potřeba připojit k verši poznámku *slunce reje die Sonne sticht*, byť uvedené německé spojení skutečně existuje, srov. Grimm: 1247 – s. v. stechen).

hláskový vývoj stč. dublety *ie – ě* v substantivu *řěpa/řiepa*: stojí tu vedle sebe dejetovaná podoba *ona jako řepu maso má* a zúžená v jiném zápisu téže písně *ona jako řípu maso má*.

Jen zřídka se vyskytují dublety *u – i*, totiž u adverbia *juž – již* (*nebyl sem už u ní věru dávno; neměla nuž, já jí ho chtěl půjčit, nechtěla juž; abych já juž domů běžel – nebyl jsem již u ní věru dávno; abych já už domů běžel*), a z náslovně vázané dublety *ú – ou* se vyskytuje pouze ta pozdější, diftongická: *v pondělí, outerý a v pátek zas; a to z naší (naší) božské ourody; ouzká díra, velkéj knot; Oustajov [tj. Ústějov]; v tom oudolí; hrozíme se ouzkostí; žádněj nejni oumysl.*¹⁴⁾

Posuzování kvantitativních vokalických změn (krácení, dloužení) je u záznamů pořizovaných noremně nevyrovnaným, leckdy primitivním pravopisem (srov. opakované *Bůch* apod.), při němž písaři na označování kvantity mnohdy rezignují, vždy velmi nejisté; oporou mohou být rýmové pozice, ale ke konstantám folklorního písňového jazyka patří rýmová volnost, při níž funkci rýmu přejímá často pouze asonance. Proto jen výjimečně jsou jednotlivé změny, které odpovídají procesům v nářečích, dobře prokazatelné, jako je tomu třeba v případech jihozápadočeského krácení spojeného se změnou vokalické kvality (*Mladost radost, nechte mě, mládenci, dorost*; srov. Gebauer 1894: 374) nebo obecně českého krácení (*nejni*; viz Bělič 1972: 136).

Protetické hlásky jsou v češtině zastoupeny především protetickým *v-*; písňové texty je užívají zhruba v polovině případů: *o myslivcích; rád velmi odpočívá; své peřičko odkreje; kohoutek nedává ohně; že mně můj milej odpoví; on má heský ocásek; tělo omámila; my obě osoby; že musím odjít a tebe [...] opustit; jak ste mne ošidili; že jsem láskou oklamán; tvé dveře odevři; dáš se oblíct; teď objímej; kam pudeš ode mě, kam odejdeš; by odpustila Mandičku; pážátko odpovědělo; oběd sám uvařil; já jsem jej odbyla; ty o tom nevíš; ona jest z Kutný Hory; bába odchází, on jí nadchází, ona do komína,*

14 V Hankově zpěvníku se řídce vyskytuje koncovkové nebo kořeněné *ú* (*kobyła je huncút; sekal sedlák za chalupú; na púšť se odevzdám; která je hluchá, ať neposluchá; eště já k vám jednú pudu; až sú je chytíli*) – v kombinaci s lexikálním obsazením (*huncút*) je pravděpodobně, že je odrazem moravské proveniencie písní.

on ji napomíná; nechtěla od hrudí, jen od vocasa; černý očičky; pod oknem; po čem je v Brandejse oves; kapčičky obě; okolo něj černý les; když já jim dám obroku; neb jste krásná osoba; pase ovčáčka v zeleným háječku; o jeden obrázek prosit budu; až já se opiju – o vožralcích; bez ovotce⁽¹⁵⁾ vopadáváš; až mě budou voblíkat; nechcete mně vodvívávat ani voken ani dveřtí; kde má ode mě vobrázky; vo jarmarce; von zbudí jiného; byly hned vodavky; až mně vobroste; tisíc [...] tobě voplatím; chytí ho [...] do vočka; já jsem kadlec vod Limburka; abych mohla psaníčko jedno vod něj dostat; že mě ty chlapci vobímají; votlačila si nohy; nechtěla od hrudí, jen od vocasa; mám vocel, železo; nesmíme se voženit; po čom je v Brandejse voves; až já vodsad' pryč povandruju, ty tu sama vostaneš (varianta: zůstaneš); můj kuň vraný, vosedlaný; vykoulala z vokénečka; vo posvícení; nic se ti nevokáže (varianta: neukáže); k Radvanovu jedou vorat; prdel vodkrytou; třebas já byl votrhánek; vo půl zlatého; třebas měla, má panenka, sto vovec; ať mně vaří vopenec; prutek se vám votočí; nebo mě zabijou, nebo mě voběsejí.

Příznačná je ve zkoumaných zpěvnících absence protetického *h-*; nářeční výlučnost tohoto nápadného jazykového jevu je volně migraci písně spíše na překážku.⁽¹⁶⁾ Naproti tomu noremní volnost folklorního jazyka znamená, že jeho výskyt u jiného interpreta není nemožný.

Běžné je střídání tvarů s protetickým *j-* i bez něho⁽¹⁷⁾ v příslovcích (*(j)estě* (*ještě jeden [rok] počkám – eště, můj Honzíčku, eště počkej*), (*(j)už* (*abych já už domů běžel – abych já už domů běžel*) a také jejich střídání v pobočné slabice u slovesa *býti* (*jsem; jsi; jsme; jsou; jdu – sem; si; sme; sou; du*) i u prefigovaných derivátů sloves *jíti* a *jmouti* (*beru se pryč, nepřijdu ti víc; každá holka, která přijde; však já přijdu [...] zas; když si ty k nám chodíval, vždycky si mě objímal – přid' ke mně zvečera; přid' se na mě podívat; kam pudeš ode mě; než výjde sluníčko; že mě ty chlapci vobímají*); analogicky se protetické *j* objevuje i v tvaru 3. osoby (*není tu, není, co by mě těšilo – nejní*

15 Uvedený zápis je v raném novověku běžný.

16 Viz výše Marklův postřeh o chodských jazykových rysech v *Chodském zpěvníku* Jindřicha Jindřicha (Markl 1987: 177).

17 Tento jev není snadné posuzovat v případech jeho výskytu v intervokaliccké podobě, kde může mít protetické *j-* charakter přechodové hlásky v proudě řeči.

tu, nejni, co by mě těšilo).⁽¹⁸⁾ Vzhledem k českému původu zkoumaných zpěvníků nepřekvapí absence moravské varianty *enem/enom*.

Konsonantický systém v písňových textech je v souladu se stavem dobového jazyka, dublety evidujeme pouze v zápisu souhláskových skupin. Ty nejčastěji podléhají artikulačnímu zjednodušení, nejvíce v násloví, a to v podobě výpustky konsonantu (*když jsem já šel po jarmarce; já vezmu karabáč, budu ji honit – nic nedbám, jen dyž mám; já sobě vezmu, co budu chtít; vem si mě, můj milej, vem, vem, vem; já sem kadlec vod Limburka; kadlec ani švec*), zejména okluzivy v (*až já vodsad vzdálen budu; neb má frnda všecka vzteklá; vždycky jest se ptala – neb má frnda všecka steklá; dolů cesta, zhůru druhá; von zbudí jiného; bodejž se to všechno steklo; zdělal mi pole; dycky jest mně má mamička [...] říkala*). Stejně zjednodušení pozorujeme i uvnitř slova – na slovotvorném švu (*já jí ho chtěl půjčit⁽¹⁹⁾ – já jí ho chtěl pučit; puč mi lucerny; až budu slečená; hop, holka, slíkni kabát; již mé šaty [...] slácejí; když se [...] slíkati budeš*). Někdy se artikulace souhláskové skupiny zjednodušuje formou metateze (*vzlášť, obvzláštně*), slabičné kontrakce – synkopy (*panímáma leží nedaleko dveří – není tak pařmáma dbalá – jak ráno pajmáma vstala*).⁽²⁰⁾ Jistému zjednodušení slouží také artikulační asimilace, které často nastávají u hlásek následujících po okluzivě (semiokluziva/polosykavka místo sykavky: *když jest kapsa prázdná – že jest má kapčička prázdná; jejich krev je nejsladčí, nemálo bude tlustčí*). Zřídka dochází k disimilaci (sousedních [labio]dentál: *kady pudeš kramflíčkama – tvýma kranflíčkama šlapej*; sousedních frikativ: *co ukradne, to sková*) nebo distantní asimilaci (v tomto případě labiodentály) přes hranici slabiky (*raději dám vyzobati brabcům*).⁽²¹⁾

Ojedinele se v písniích objevila (původně staročeská) retnicová depalatalizace, která v novověku vlivem paradigmatického vyrovnávání postupně v jednotlivých nářečích ustupovala až po dnešní stav zachovaný ve spisov-

18 Ve Franclově zpěvníku je tvar *nejni* užíván zcela pravidelně a výlučně.

19 I zde nacházíme v diachronní perspektivě slovotvorný šev: *pó-žitčiti > pó-žičiti > pó-žičiti > pó-žičiti*.

20 Rolí zde hraje také struktura verše – počet slabik.

21 Naproti tomu u dublety *předc(e) – přec(e)* považujeme delší tvar za výhradně písařskou záležitost – snahu o prestižní podobu.

ném jazyce – nejdéle se udržela v části středočeského a jihočeského nářečí (*sedím nyní jak zločinec sepatý v řetězy*).⁽²²⁾

U slov z čeledi slovesa *otevřít* je častější znělostní asimilace před vokálem nebo před konsonantem v (*by mu moh žílu otevřít – jak se ta komůrka vodvívá; můžeš sobě tu komůrku odevřít; tluču, tluču, odevřete; nechcete mně vodvívávat; tvé dveře odevři*).

Ani nářeční disimilace v některých písních není důsledná (*hopsa hejsa pod Nymburkem – hopsa hejsa pod Limburkem; já jsem kadlec vod Limburka*).

Náslovná souhlásková skupina slov přejatých z němčiny (*Grössel, Kreuzer*) má společnou podobu *kr-* (*nebyla by za dvě krešle; ještě mám doma sedmnáct krejcarů*), která odráží napjatou výslovnost náslovného *g* v němčině.

Hláskoslovná rovina folklorního písňového jazyka tedy neosciluje mezi jazykem spisovným a nářečím v tom smyslu, že by některé nářeční jevy zachovávala, kdežto jiné ne, ale prakticky kterýkoli z nich někdy užívá v souladu s nářečím, jindy v protikladu k němu. Ryze nářeční podoby (krácení vokálu – infinitiv *dorost*) jsou vzácné.

Této charakteristice odpovídají i tvaroslovné poměry v písňovém jazyce. Jmenná paradigmata substantivní jsou v zásadě nepříznačková – i jinde v dobovém jazyce je doloženo zachovávání původního *o*-kmenového genitivu (*od vocasa [...] od vocáska*) nebo kolísání femininních vzorů *kost* a *píseň* (*já se tý nemoce nic nebojím*); naopak femininní zakončení plurálu deminutiva *očičko* (*černý očičky, bílé ručičky*), motivované výchozím *oči*, vykazuje rysy artificiality: užívá je barokní poezie.⁽²³⁾ Nářeční nominativní koncovka *-é* (*tři krále*), typická spíše pro východní nářeční areály, je v daném kontextu české písně reliktem odkazujícím na příslušnost substantiva k deklinačnímu podtypu *přítel*, který se udržel na periferii českojazyčného teritoria (*píseň*, v níž se tvar vyskytuje, nese znaky chodského nářečí – podobu *kamerád*).⁽²⁴⁾ Ojedinělý genitiv *vejcete* utvořený podle vzo-

22 K depalatalizaci v participiu slovesa *pnouti* viz Gebauer (1894: 416; 1898: 184). Podobu považoval za náležitou ještě Jan Gebauer (např. 1905: 129), za archaickou ji označuje teprve František Trávníček (1948: 558).

23 Srov. *když patřím na tvé očičky* (BožanKanc 45; viz Nejedlý a kol. 2012: s. v. očičko).

24 Jan Gebauer (1896: 126) příslušnost substantiva *král* k podtypu *přítel* uvádí, ale tvar *králé*

ru *kuře* (*polívku z vejce*) je hojně rozšířen od konce šestnáctého století⁽²⁵⁾ a udržel se v českých nářečích podnes (viz ČJA 2002: 89).

Na přechodu od původního paradigmatu k novějšímu skloňování jsou někdejší *ja*-kmenová jména *Káča* a ojedinělé *Anča* (většinou *Ančička*, *Andulka* apod.), v nichž převažují vývojově mladší koncovky podle tvrdého vzoru (*Káča má přeslici; Dyž já Káču dostanu, dám si klobouk na stranu; utíkej, Káčo, utíkej; já se s Káčou vyskáču*) s výjimkou dativu,⁽²⁶⁾ který mezi oběma deklinačními typy kolísá: převažuje vývojově starší koncovka (*smál jsem se naší Káči; že jsi ty naší Káči pokoje nedal*), ojediněle je doložena koncovka mladší (*tý Anče Stránckýho dáme věnec*). Toto kolísání však je už staršího data, už pro šestnácté století uvádí Otakar Hostinský incipit *Pěkná Káča trávu žala* (Hostinský 1892: 26).

Samostatnou kapitolu představují jmenné (nejen substantivní) plurálové tvary instrumentálové, v nichž výrazně převažuje někdejší duálová koncovka *-ma*, která se prosazuje – zejména v mluveném jazyce – již od patnáctého století (Gebauer 1896: 20; *dobře jest vždycky s námi, dokud' jsi mezi námi; mezi námi dvoumi; všemi zvony; s námi o dárek prositi – Radvanovský zámek mezi horama; dal bych dláždit dlaždičkama; s peřinkama ozdobenou; tvýma kranflíčkama klapej; lahodnejsma slovy vábil; zahráváš s jinejsma*); hyperkorektní tvar *dvoumi*, doložený již od šestnáctého století, svědčí o nepevném interpretově povědomí jazykové normy u duálových forem (podobná nejistota je patrná ze syntagmatu *s ostrýma nůžkami*).

Také paradigmata adjektivní i zájmenná vykazují stav blízký neustálené normě dobového jazyka. Projevuje se to jednak v koncovkách, kde jsou hojně zastoupeny dva hláskoslovné jevy uvedené výše, totiž dubleta *ý – ej* (*než bych dala těm plzeňským chlapcům; ty vožický kostelíčku; ona měla dvě stě zlatých; tvýma kranflíčkama klapej; což je tam děvčátek hezkých; drobet čerstvých patok; mocli jsi z oných zrn vymlátíla – přes zelenej háj; milej*

---

vysvětluje analogii kolednického textu s akuzativním spojením *na tři krále*; podle našeho názoru je systémová paralela s výrazy *andělé, kazatelé, přátelé, skladatelé, učitelé* pravděpodobnější.

25 Tvary podle vzoru *kuře* nacházíme u Kryštofa Haranta, Viléma Slavaty, Karla Račina, Ondřeje Františka de Waldta, Hynka Bílovského a dalších (viz Nejedlý a kol. 2012: s. v. vejce).

26 Genitiv a lokál nejsou v textech obsaženy.

se s jinou prochází; každej blázen, kdo se žení; vlašimskéj pan děkan pěkně káže; za mnoho zlatejch, kluku chlupatej; což je tam děvčátek hezkejch; zahráváš s jinejma; celej tejden) a dubleta é – í (na černém rendlíku; bílé ručičky; kdyby byly černé oči nespaly; po svatém Jiří prdel se šíří; snad on si mě zapíše do srdečka svého; měla sem milého hulána; měla jsem holoubka v truhle zavřeného; ona jest z Kutné Hory; dal bych ji vozit v krytém kočáru; hodně pije, dobře jí, žádného se nebojí; píme ho až do rána bílého; že je žala trávu velebnému pánu; pán mele mouku v bílé klobouku; jak jsem živ jsem, neviděl jsem takového blázna – v krátkým čase; na černým rendlíku; hodný, tlustý hovno; starý škorně babám; pase ovčáčka v zeleným háječku, pase ovčáčka v černým lese; ó hodinky ukrácený; ona jest z Kutný Hory; jakživa jsem neviděla takovýho strejce; v jednej ruce drží papír, v druhý ruce pero; v tomto novým roce).

Dublety se střídají v různých variantách téže písňe od téhož interpreta (na svém vraném koníčku; že jsem celý bílej – na svém vraným koníčku; že jsem celej bílej), dokonce – jak vidno – i uvnitř písňe samotné (na svém vraným koníčku; že jsem celý bílej; když jsem já šel od své milý, byl měsíček vysoko).

V dativních a lokálových singulárových tvarech femininních jmen se objevuje poměrně frekventovaná jihozápadočeská (ČJA 2002: 306, 309) nářeční dubleta z opozice é – ej (vyberu si k své libosti; mé věrné lásce – kdybys byl hodnej, chodil bys k jednej; koupil jsem tam mej panence věrtel sliv; nedejte mně ubližovat mej milej Terezince; šel bych k mej panence, když nesmím; sedláček v dvoře na Bílej Hoře; nedělej tvej milej většího zármutku; v tej Praze; v jednej ruce drží papír; nastokrát děkuju mej milej matičce, že jest mě chovala v strakatej podušce).

Zvolená varianta je často ovlivněna rýmovou pozicí (bez ohledu na to, zda jde o rým, nebo o asonanci): *jak děvčečka, tak paní byly obě posraný*; proto se také dublety vývojově starší i mladší objevují vedle sebe: *že já chci být upřímný, tebe milovat nad vše jiný; šel ze dvora vystrojený, boty pěkně vymazaný*. V některých případech však toto mísení nevysvětlíme ani rýmem: *na svém vraným koníčku* (až na tvar *vraným* jsou v celé písni důsledně užity starší, „spisovné“ tvary). Naopak v některých případech se interpret neohlíží ani na porušení rýmové shody: *já jí dal dobrý den, ona*

hned „Vyndej ven ...“ (v pozdějším zápisu však týž interpret rým *dobrej den – vyndej ven zachovává*).

U zájmenných paradigmat nepozorujeme téměř žádné odchylky od dobového jazyka: u zájmena *on* evidujeme jen tvar *ho*, a to jak v akuzativu maskulina *ho* (*já jí ho* [núž] *chtěl pučit; což ho* [kocoura] *to boleti musí; já ti ho* [zármutek] *nedělám; měla jsem ho* [hulána] *ráda; že jsem ho* [manžela] *smutná ztratila; chce ho* [dudka] *míti za samečka*),⁽²⁷⁾ tak v genitivu a akuzativu neutra (*píme ho* [pivo], *nežlis ho* [šťěstí] *měla u mě; v postýlce ho* [čihadlo] *naličuješ; že ho* [milování] *nejni do skonání; hned se mně ho* [těla] *chtělo*); výjimečně doložené *jej* se objevuje jen v textech pololidových (*dyby si někdo kvalt dělal, křič: „Verdo?“*,⁽²⁸⁾ *jej přednes; já jsem jej odbyla*). Výrazně nářeční povahu má řídký jihozápadočeský a středočeský lokál čom a i ten jen alternuje s většinovým čem (*abych měla v čem jít na hody; v čem jsem tě kdy hněvala; v čem mně moje štěstí kvetlo; po čem je v Brandejse voves – po čom je v Brandejse voves*).⁽²⁹⁾

Dubletu *í – ej* nacházíme ojediněle v genitivním tvaru singulárového feminina přivlastňovacího zájmena *náš* (*z naší božské ourody – z naší božské ourody*). Velmi vzácně (leč v různých zpěvnících) má tento tvar podobu zakončenou na *-e* (é?): *z naše božské ourody; že se již musím [...] z moje vlasti do daleké krajiny se ubírat*.⁽³⁰⁾

U přivlastňovacích zájmen se udržuje distribuce mezi konkurujícími reflexivními a nereflexivními posesivy v obvyklých poměrech (*když jsem já šel od své milý; do srdečka svého; jede [...] na svém vraném koníčku; obrátil se na svůj dům; já svou panenku znám; sekal sedlák s svým pacholkem; přiletěl je v noci ptáček, otřepalť je svůj vocásek; do svého srdce vrazila*). Případů, které tuto distribuci porušují, je málo, vesměs se objevují při

27 Tento stav zájmena *on* odpovídá postupnému vývoji jeho paradigmatu (viz Gebauer 1896: 473–475), jakkoli raněnovověcí i obrozenští gramatikové usilovali o jeho odlišnou kodifikaci.

28 Tj. *Wer da?*

29 Tvar *je* důsledkem paradigmatického vyrovnávání (srov. *kom ~ čom*) podobně jako ojediněle instrumentál zájmena *kdo* s provedenou diftongizací (*máš-li s kejm zakázku*), který kopíruje středočeské nářeční adjektivní tvary (o adjektivním instrumentálu typu s *mladejm*; viz Bělič 1972: 169).

30 Jan Gebauer (1896: 494) tento nářeční tvar eviduje např. u Beckovského, ale tam *jej* hodnotí jako individuální chybu.

přivlastňování druhé osobě, a to jen v pololidových skladbách (*tvé dveře otevři; nedělej tvej milej většího zármutku; k lásce tvé; snad tvé štěstí lepší vidíš; tvou faleš poznáš; tajilas tvou lásku*).

V případě gramatické shody přívlastku s řídicím jménem středního rodu nacházíme v lidové písni stejný rozkolísaný stav, který je typický pro starší češtinu: vůbec se neobjevuje vývojově výchozí životný nominativ plurálu maskulina (*jste hodný lidi; to jsou koně, vraný koně*) ani *a*-ové zakončení v přívlastku (Gebauer 1929: 135–136): *radvanovský děvčata; rozmilé děvčátka; byly tvé slova; kulatý jablíčka; kulaté jablíčka; štěstí, zdraví, mnohé léta*. Ojedinelý je hyperkorektní nominativ plurálu *jenť jste hodné lidi* – tento typ shody se objevuje u autorů osmnáctého století „v jazyku strojeném“ (ibid.: 137).

Číslovky se v písňových textech objevují minimálně, a to většinou číslovky základní, především *ty*, které pojmenovávají nízká čísla nebo první celé stovky z číselné řady (*chytila ptáčka, dvě myši; my tři krále; čtyrem pannám; třeba měla, má panenka, sto volů; ona měla dvě stě [var.: tři sta] zlatých; kdybych s ní dostal tři sta tolarů*), popřípadě v kombinaci s číslovkami řadovými (v paralelních dvojicích *v jedné ruce drží papír, v druhé ruce pero; jedna za druhou*). Odchytky od nepříznačného paradigmatu jsou řídké (vedle již uvedeného instrumentálního tvaru *dvoumi* sem patří ještě *s třima rohama*). Za zmínku stojí výlučná podoba číslovky *čtyři* (v nepřímých pádech *čtyr-*).⁽³¹⁾

Repertoár slovesných forem je vzhledem k tematice písní a jejich obvyklé výpovědní perspektivě omezený – převažují indikativní tvary singulárové, nejčastěji 1. osoby.

V ní u 3. slovesné třídy převažují koncovky s nepřehlasovaným vokálem *-u* (*potřebuju ženicha; až já se opiju, já si pošiju; až já pudu, povandruju; komupak si postěžuju; spravuju maštale; ty černý oči, ty ráda miluju*), přehlasované *-i* je doloženo ojedinele (*že ji miluji sám*) a vedle toho se udržuje jako dubleta v pololidových skladbách (*lituji já tebe, lituji tě; daruji srdce*). U slovesa *moci* se vyskytují dublety *mohu* i *můžu* (*nemohu na tebe zapomenout; že s nima být nemohu; že mohu milovat děvče jak karafiát – že můžu*

31 Bělič (1972) předpokládá pro nářečí pouze podoby s náslovným š-; podoby s náslovným č- vůbec neregistruje.

milovat děvče jak karafiát); tvar *mohu* se opět užívá výlučně v písniích původu pololidového.⁽³²⁾ Tvar 2. osoby slovesa *býti* je doložen v podobě (*j*)*si* i (*j*)*seš*, popř. -s (*jak jsi se stavěla; jak si se dělala; dokud jsi mezi námi; heská si bejvala, heskás byla; jseš na stráží; však seš jeho máma; žes nanic; kam ses poděla*); v singulárovém tvaru 3. osoby se celkem rovnoměrně vyskytuje *jest* a *je*⁽³³⁾ (*ona jest z Kutný Hory; co jest mně do stříbra, zlata; jakej/jaký jest to syslík; což jest to pod tebou dobroučký, což je to pod tebou dobrý; dobře jest vždycky s námi; že jest má kapčička prázdná; Vínograd jest pěkný město – po čom je v Brandejse voves; rosička je pěkně bílá; už je to uděláno; která je panenka boubelatá; což je ta láska zlá; kde je mládek, tam je stárek*).

V 1. osobě plurálu evidujeme plné i apokopované tvary (*pudeme k rychtáři – pudem na cestu*). V 3. osobě plurálu u 4. slovesné třídy převažuje středočeská koncovka -*ejí* (*chodějí za tebou ševci; co chodějí na lusky; smrdějí ševcovskou smůlou; řadra jí vonějí samým balšánem; nebo mě zabijou, nebo mě voběsejí, potom mě ptáčkové po polích roznosejí*;⁽³⁴⁾ *strojejí mě za mnicha; ať se ty mlejny zase točejí; že mi ji loudějí*); apokopovaná varianta -*ej*, charakteristická pro severovýchodočeská nářečí, byla zachycena ojediněle (*kudy choděj řezníci*).⁽³⁵⁾ U sloves 3. slovesné třídy je týž tvar zakončen téměř vždy na -*jou* (*když se mnou mládenci hrajou; zabijou tě, můj Honzíčku; v Praze na vojnu verbujou; šak tobě šijou v Brně kabát; eště kůže na beraně, kožešníci pijou na ně; jen sme se tu zastavili, jak tu hesky tancujou; husičky se v vodě perou a vojáci maštrujou*), pouze ve dvou pololidových skladbách se objevuje -*jí* (*tak se vekslují; bojují; vandrují; způsobují*); u Hanky se dokonce jednou objevuje středomoravské -*jou* (*jenom drobet zelá dajou, ještě mně ho vyčítajou*).

32 Ojedinělý apokopovaný tvar 3. os. sg. (*jinác nemůž být*) se objevuje v pololidové skladbě s dalšími znaky literárního stylu.

33 Zajímavé srovnání nabízejí obě edice Jeníkových zápisků (Traxler 1999, 2010), které vedle lidových písní obsahují i umělé písně, divadelní kuplety apod.: v nich naprosto převažuje podoba *jest*.

34 Na tomto příkladu můžeme doložit zřejmou dobovou jazykovou blízkost venkovského folkloru a teprve se formujícího městského folkloru, mezi nimiž rozdíly najdeme spíše ve slovníku a samozřejmě v tematice.

35 Podobně ojedinělé je apokopované -*aj* u a-kmenových sloves (*maj vysoký klobouky, poberou nám kohouty*); druhý výskyt tohoto tvaru (*nevím, kdy se shledaj zase*) pochází z pololidového žertovného skládání *Pane Bože všemohoucí, umřel sedlák v Holomouci*, založeného na výčtu urbanonym, u něhož je tento tvar nejspíše rysem obecněčeským.

Ve shodě s většinou českých nářečí se odsouvá koncové *-l* tvořící pobočnou slabiku v minulém přičestí sg. mask. sloves 1. a 2. třídy s minulým kmenem zakončeným na konsonant: *postřík jsem tě; neřek jsem dnes tejden; neb sem se jí vodřek; tys mě přived do žalosti; ukrad [...] sukni dýlku; upad mně na cestě valach; upadl jsem s ní na ledu; a on upad do hovna.*⁽³⁶⁾ V 3. osobě sg. jsou hojně archaické tvary s auxiliárem: *tam je byla; co je za ně dostala; mělt' jest sedlák [...] dceru; že jest jí narostlo břicho; že je žala trávu; honil je se za mnou s holí; (vž)dycky jest mně má mamička nebožička říkala; když jest se mi skrčil; onť jest mně vyletěl do pole širého; přiletělť je v noci ptáček; kteří jsou ho nesli; přišel(ť) jest k nám mládeneček; vzalať jest mě za ručičku.*⁽³⁷⁾ Nápadné je užívání auxiliáru v incipitech, kde plní funkci perfekta – východiska epického děje (*mělt' jest sedlák*),⁽³⁸⁾ popřípadě vzácněji uvnitř strof, kde naznačují děj dříve proběhlý, tedy funkční plusquamperfektum (*když jest se mi skrčil; když jsou mně hlavičku pudrovali, což jsou mě slzičky polívaly*).

U imperativních tvarů *a*-kmenových sloves *nechatí, mazati se* zřídka vyskytují delší původní tvary; hojnější jsou tvary sekundární vlastní souhláskovým kmenům 1. třídy (*když mě nechčeš milovati, nechej tak; mě zde ležet ponechej – já jsem ti pravila, nech toho; nech ty, Hanačko, páva; těch darebností nechme; nechte mě, mládenci, dorost; všeho díla nechte*);⁽³⁹⁾ vývojově starší delší tvar je zdá se doménou ozvuků galantní barokní erotiky.⁽⁴⁰⁾ Ojediněle se objevuje jihočeská nářeční podoba *pušť* (*ach, má ženo, pušť mě*). Imperativní podoba *píme* (*píme ho až do rána bílého; napí se, má milá, napí se jí*) zachovává původní tvar slovesného podtypu *kruje* (nejde o artikulační zjednodušení skupiny *ij-*).

36 Jediný tvar *upadl jsem s ní na ledu* hodnotíme v souladu s editorem jako písařský omyl; tomu odpovídá i nadbytečná slabika ve verši.

37 Jak patrně, v epických pasážích je u préterita hojná zdůrazňovací přípona *-ť* (připojená převážně k přičestí), což koresponduje s dobovým literárním jazykem.

38 Vzhledem k rozvolněné ohraničenosti textu slouží takový tvar jako druhotný hraniční signál (incipitu).

39 O dominanci krátkého tvaru *nech* viz ČJA (2002: 478).

40 Delší zakončení zaznamenáváme i u slovesa *mazati* (*hop, holka, mazej boty*).

První osoby obou čísel kondicionálu vykazují pozoruhodnou asymetrii *bych – bysme* (*dudy bych mu nosila, chleba bych mu prosila; kdybych já ty uši taky majouc – pročpak bysme my chleba neměli*).⁽⁴¹⁾ V tomto případě snad můžeme předpokládat spolupůsobení jazykové ekonomie, protože tvar **bysem* je dvouslabičný, ale jistější konfrontaci obou podob neumožňuje sama mizivá frekvence plurálových tvarů.

Protože písňové texty nevykazují složitější syntaktickou strukturu (viz níže), neobsahují přechodníky s výjimkou tvaru *majouc* motivovaného ovšem v rozpustilé písni rýmovou hříčkou s expresivní podobou *zajouc*.

Dubletnost pozorujeme také u slovesných infinitivů (*že mě budeš bítí – nesmíme se oženit*); vzácně zastoupené měkké zakončení na *-ť* (*ty tak umíš s tvou zadnicí hesky sem tam kroutit*) je rysem periferních českých nářečí,⁽⁴²⁾ tvar *řicti* (*dnes já řicti musím*) v larmoyantním pololidovém skládání vznikl kontaminací.

Adjektivní a adverbialní stupňování se v písňových textech příliš neuplatňuje s výjimkou několika lexémů (*nedělej tvej milej většiho zármutku; můj nejmilejší; bylo by mé srdce veselejší; proč jste delší nebyly; jedna byla nejkrásnější; kdo mne miluje, já jeho víc; hněvalas mě, víc nebudeš; nechci se víc doma mučit; však více nemůžu; povyskoč si vejše*). Vedle standardních tvarů (*jejich krev je nejsladčí; nemálo bude tlustčí*) se objevují i nenoremní podoby se systémově zřetelnějším delším zakončením (*ještě hesčejší, můj nejmilejší*), byť někdy zkrácené o část slovního základu (*naše kočička mrnější*). U adverbii se vesměs užívají apokopované tvary (*pluh mi hlouběj lízti nechce; nejlítěj mi bude*) s výjimkou výše uvedeného *více*. Celou škálu tvarů vykazuje frekventované adverbialní adjektivum *rád* (*raděj ji dám vyzobati brabcům; ty já mám nejradši; já raděj/radši/rači zedníka*;⁽⁴³⁾ *budu si rači namlouvat; pod' mi rač přidávati*), jednou je doloženo

41 Ojedinelý zápis *bych jsme* místo *bysme* je patrně momentální interpretova chyba při zápisu písně, protože ve variantách téže písně ji neopakuje.

42 Že se tento tvar zhruba v téže době snažili kodifikovat někteří obrozenci (Kollár, Čelakovský; viz Gebauer 1898: 70), je spíše shoda okolností.

43 Rozdíl *radši – rači* považujeme pouze za otázku míry věrnosti fonetického zápisu (viz výše).

radše se na vojnu dám, v němž můžeme spatřovat zkrácené – nebo nepřesně zachycené? – *radšej.⁽⁴⁴⁾

Po stránce slovtvorné obsahují lidové písně převážně lexémy utvořené podle standardních slovtvorných postupů, odmyslíme-li si prvky jazykové komiky (komparativ *mrnější* apod.), pouze se v nich jako jeden z prvních objevuje přechýlený lexém *sedlačka* (oproti *se[d]lka*): *šel sedlák s sedlačkou na posvícení*.⁽⁴⁵⁾

Po syntaktické stránce nevybočují písňové texty z dobové normy – jevy jako genitiv partitivní (*mně se toho chtělo; když já jim dám obroku*) či záporový (*že ho nejní do skonání*) stejně jako vazby s předložkou *s* v příslovečných určeních prostředku (*vyšívány s harasem; kolikrát si namočí a s perem psát bude*) nejsou na rozdíl od dnešní češtiny nikterak výjimečné; punc mluvenosti má postojový dativ (*onť jest mně vyletěl [...] tam jest mi zahoukal*) stejně jako životný akuzativ neoznačující osobu a neužívaný se snahou o personifikaci (viz Gebauer 1896: 29–30; *my si dáme vrták zahrát, po vrtáku rozkročák – dejme my si [...] rejdováka zahrát*) nebo – jen řídký – vokativ-nominativ (*pane Johanes; hop holka, slikej kabát*).⁽⁴⁶⁾ Naopak tendenci k hyperkorektní vazbě vidíme v ojedinělém užití instrumentálu v písmáckém skládání (*vo posvícení sedlák je pánem* – naproti tomu *tenkrát jsem já velký pán; dyž seš ty, sedláčku, pán*); ve všech případech je ovšem tvar v rýmové pozici. Mluvenost ve spojení s potřebou odlišit subjekty komunikace se také projevuje v nadprůměrném užívání osobních zájmen ve funkci podmětu (*což bych já rád, má Andulko, vám posloužil; když jsem já šel po jarmarce*).

Především však syntax v písních je poměrně jednoduchá: typický folklorní paralelismus se realizuje mj. převažujícími koordinačními konstrukcemi

44 Plný tvar *raději* (*raději dám vyzobati brabcům*) se objevuje zcela ojediněle, a to ještě zřejmě jen jako nepřesný zápis původního syntakticky i sémanticky náležitého neeliptického spojení *raděj ji*.

45 Jeden doklad (*rekovstvie svého [...] na ženách sedlačkách [...] dokazovali* [Němci]) uvádí František Palacký v edici *Starých letopisů českých* (Palacký 1829: 195), ale autenticita tohoto dokladu není nesporná.

46 Oslovení nominativem v lidové písni zaznamenal z šestnáctého století už Otakar Hostinský: *Elška milá, srdečná a Strěle, strělej, mistr Jakub* (Hostinský 1892: 13, 30). – V případě vokativu *holka* *souhlasím* s anonymním recenzentem, že tento sám (už z hlediska slovtvorného i významového vývoje) substandardní a koncem osmnáctého století poměrně mladý lexém přílišnou tendenci k paradigmaticky náležitému vokativu nevykazuje.

(*nechtěla od hrudí, jen od vocasa; kaši z mouky, polívku z vejce; koupila mu dva klobouky, portepé, fedrbuš*), na větné úrovni vyjadřovanými nejčastěji juxtapozičně/asyneticky (*já mám jinou, ty o tom nevíš; chodějí za tebou půdou, smrdějí ševcovskou smůlou; sedlačka upadla, sedláček na ni; ty budeš kupovat, já budu smlouvat*). Hypotaxe se omezuje ponejvíce na věty časové (*když jsem já šel po jarmarce, to byl smích; až je budu mít, budu se modlit; až já vodsad' povandruju, ty tu sama vostaneš; nic se ti nevokáže, dokud' nás kněz nesváže*), obsahové (*Pán Bůh mně může dát, že můžu milovat děvče jak karafiát; kdybych já věděla, co dělá Matěj*) a podmínkové (*jestli já se ten rok nevdam, ještě jeden počkám, jestli mně to zaplesniví, hodím já to kočkám; kdyby mně to Pán Bůh dal, aby si mě dudák vzal*), vzácně věty příčinné (*žes na nic, tak jich [děvčat] máš víc*), přípustkové (*třebas já pole, louky neměl, předce sem na světě rád; třebas já byl, panímámo, cikán, předce já vám vaši dceru zřikám*) nebo účinkové (*ona se jich napapala, až se celá pokakala*). Neuzuálně působí snad jen Jeníkem z Bratřic zapsaný spojovací výraz *jenť* (*proč by jsme chleba míti nemohli, jenť máme letos plný stodoly; kolíbej si sama, jenť jsi jeho máma; proč bych nešla, nebojím se, jenť jste hodné lidi*), užívaný v kauzálním významu ,vždyť'.

Poslední postřeh se týká časového významu předložky *přes* (*sedlák skáče, že bude přes rok mít malý sedláče*), který vyjadřuje konání děje po uplynutí uvedené doby, tj. významu ,za': ten byl organickou součástí významové struktury dané předložky ve starší češtině a jako zastaralý jej eviduje PSJČ (nejstarší doklad uvádějí autoři z díla Boženy Němcové), ale kupodivu není zachycen v Jungmannově slovníku (Jungmann 1835–1839: s. v.).

Souhrnně lze konstatovat, že variabilita gramatických prostředků v textu lidové písně je velmi vysoká. Část prostředků koresponduje s nářečním prostředím, v němž byla píseň zachycena, ale nejsou v písni uplatněny důsledně, nejsou závazné a mají postavení pouhé dublety. Tyto dublety se mění v rámci jednoho zpěvního pramene stejně jako v rámci jedné písně zachycené ve více než jednom prameni, a dokonce se dublety téhož gramatického prostředku objevují i v rámci jednoho zápisu jedné písně. Je třeba zdůraznit, že veškeré dublety jsou funkčně rovnocenné, že neslouží ani např. jakékoli literární styli-

zaci nebo charakteristice⁽⁴⁷⁾ a že také jen v některých případech se dubletnost ospravedlňuje rýmovou potřebou – na to poukazoval už Hošek (1897: 22).

Vrátíme-li se k charakteristice folklorního jazyka podané Bohuslavem Havránkem, musíme konstatovat, že repertoárem užitých gramatických prostředků odpovídá tento jazyk spíše volnějším poměrům v jazyce mluveném,⁽⁴⁸⁾ než že by zaujímal postavení na pomezí spisovného jazyka a nářečí (srov. i anakolutické konstrukce typu *každá, kteráž to tak nezná, bude ji to rmoutit* nebo variantu eliptického frazému *ty seš [ale] v škádlivé svatební písni: vy, jste, pane páter, vy jste: ošidil jste vy mě čistě*).⁽⁴⁹⁾ Nářeční prvky sice mají v mluveném jazyce své místo, ale u naprosté většiny písní to platí vždy pouze pro individuální realizaci (re-produkci) jednotlivé písně. Protože je však píseň tvořena množinou všech svých realizací, jsou pro žánr lidové písně jako celek (!) tyto nářeční prvky irelevantní⁽⁵⁰⁾ a vzájemně zaměnitelné; nejsou totiž jakožto reprezentanti tohoto útvaru národního jazyka pro žánr lidové písně konstitutivní a nepodílejí se klíčovým způsobem na jazykové výstavbě žánru.⁽⁵¹⁾

Stejná irelevance však platí i o jazyce „spisovném“, literárním: jeho gramatické prvky jsou v písňovém jazyce přijatelné, ale ne nezbytné. Hošek

47 Výjimkou jsou písně založené na drastické jazykové komice (srov. u Francla antisemitské skládání *Diškurs luteriánského pastora s Židem*, které se svou nepravidelnou veršovou [?] stavbou bez jasného metra i rýmu vymyká z kategorie vlastních písní) nebo písně citující přímo reálné jazykové sdělení vázané na jasně vymezenou situaci (*Verdo?*, tj. „Wer da?“ – zvolání vojenské hlídky).

48 Srov. např. převahu parataxe typickou pro mluvený jazyk – tu konstatovali dávno před jinými současnými badateli už třeba Haller (1931) nebo Erban (1936).

49 Nemůžeme také pro charakteristiku nižších jazykových rovin přijmout Šlosarův názor uvedený v poznámce 2, protože „kulturní hodnotu“ (či přesněji kulturní funkci) lidové písně skladba gramatických prostředků opravdu nepotvrzuje – především tyto prostředky nevykazují sebemenší dichotomii „písňový“ – „nepísňový“, a nejsou proto nikterak příznakové.

50 Na této irelevanci nic nemění ani náš zpětný, „analytický“ pohled na obsazení rýmových pozic nářečními tvary u konkrétních písňových realizací: z hlediska (re)produkce, geneze textu tyto tvary představují pouze tvůrčí potencialitu, která navíc není nutně monofunkční, „jednosměrná“ (viz další poznámka).

51 Nenahlížíme však, že by na zastoupení či nezastoupení nářečních prvků v písni bylo možno nahlížet jako na „nivelizaci nářečních rozdílů“ (Ulrychová 1997: 80; tento postoj souvisí s pojetím tzv. výbrusu, s nímž folkloristika často pracuje – viz již Horálek [1962], ale s termínem pracuje třeba i Traxler [1999 a 2010]); výsledkem reprodukčního procesu může v některých jeho fázích být naopak posílení nářečí v textu – krajní případ „dialektizace“ písňového textu v neprospěch rýmu uvádí z české jazykové enklávy uvnitř jinojazyčného prostředí Pavel Jančák: *Šly panenky silnicej, potkali je myslivci* (Kuchař – Utěšený 1972: 72).

(1897: 21–22) přičítá jejich výskyt těsnému kontaktu dobových tvůrců/interpretů s kostelní písní duchovní; to je sice pravda, ale tito tvůrci se mnohdy dostávali do kontaktu i s jinými artificiálními (popř. poloartificiálními) žánry hudebně-slovesnými, s kramářskou písní, dvorskou, zvláště rokokovou kurtoazií, školní vzdělaností apod. (viz např. Stolařík 1997: 107–108).

Vzhledem k této irelevanci nepovažujeme za nezbytné vyčleňovat pro jazyk lidové písně samostatný „vyšší“ styl dialektů, jak to činí Oravec (1957), protože pro český jazyk – minimálně na území historických Čech – nemůžeme předpokládat pevně dané dublety v rámci písní zaznamenaných na určitém nářečně homogenním území: viz příklady v poznámce 10, které do textů zachycených na rozhraní středních a východních Čech vnášejí vedle prvků „spisovných“ také moravismy (v krajním případě lze uvažovat o vlivu západočeských nářečí – viz ČJA 2005: 101).

Hodnotíme proto repertoár gramatických prostředků v lidových písních jako otevřený systém, jehož otevřenost je jediným parametrem bez ohledu na to, ke kterému útvaru národního jazyka daný prostředek primárně patří. Takové vymezení odpovídá hlavním rysům lidové slovesnosti (ústní fixace, totožnost produkce a reprodukce, anonymita tvůrce, absence prototextu, variabilita, nepevné hranice, u lidové písně vázanost na hudební složku), odpovídá také poznatkům objektivně si počínajících sběratelů⁽⁵²⁾ a je v souladu s charakteristikou písňového stylu na všech ostatních rovinách – jejich postižení však přesahuje hranice našeho příspevků.

PhDr. Petr Nejedlý, Ph.D.
odd. vývoje jazyka ÚJČ AV ČR
Valentinská 1, 116 46 Praha 1
nejedly@ujc.cas.cz

Studie vznikla v rámci grantového projektu GA ČR *Výstavba českých folklorních písňových textů z přelomu 18. a 19. století* (č. 21-04973S).

---

52 Srov. „Kde jsem našel dialekt, zapsán věrně, kde jsem ho nenašel, nemohl jsem ho zapsati“ (Holas 1908: V).

LITERATURA

BĚLIČ, Jaromír

1972 *Nástin české dialektologie* (Praha: Státní pedagogické nakladatelství)

BÍLÝ, František

1907 *Korespondence a zápisky Františka Ladislava Čelakovského 1 (Dopisy z let 1819–1829)* (Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění)

BOHÁČ, Vladimír

1949 „Strážnické národopisné dny v r. 1949“; *Malovaný kraj* 4, s. 83–84

ČJA 2002

Balhar, J., a kol.: *Český jazykový atlas 4* (Praha: Academia)

ČJA 2005

Kol.: *Český jazykový atlas 5* (Praha: Academia)

DOLEŽAL, Pavel

1949 „O čistotu nářečí v lidové písni“; *Malovaný kraj* 4, s. 85–86

ERBAN, Karel

1936 „Parataxe v řeči lidové“; *Naše řeč* 20, s. 173–177

FRANTA, David

(v tisku) „Švihovský mlynář Antonín Franci zvaný Sýkora jako předmět spolupráce literární vědy a etnografie s archivnictvím a pomocnými vědami historickými“; in Viktor Viktora (ed.), *Čtenářská společnost a počátky vzdělanostní revoluce v Čechách* (Plzeň: Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje)

GEBAUER, Jan

1894 *Historická mluvnice jazyka českého. I. Hlásokloví* (Praha – Vídeň: F. Tempsky)

1896: *Historická mluvnice jazyka českého. III. Tvarosloví. I. Skloňování* (Praha – Vídeň: F. Tempsky)

1898 *Historická mluvnice jazyka českého. III. Tvarosloví. II. Časování* (Praha – Vídeň: F. Tempsky)

1905 *Mluvnice česká pro školy střední a stavy učitelské* (Praha: Unie)

1929 *Historická mluvnice jazyka českého. IV. Skladba*. Ed. Trávníček, František (Praha: Česká akademie věd a umění)

GRIMM, Johann – GRIMM, Wilhelm

1984 *Deutsches Wörterbuch* 10, seš. 17. Eds. Heyne, M. – Crome, B. – Meyer, H. – Seedorf, H. (München: Deutscher Taschenbuch Verlag – přetisk)

HALLER, Jiří

1931 „Parataxe a hypotaxe v lidovém jazyce“; *Listy filologické* 58, s. 28–38, 132–149

HAVRÁNEK, Bohuslav

1936/1980 *Vývoj českého spisovného jazyka* (Praha: Státní pedagogické nakladatelství)

HOLAS, Čeněk

1908 *České národní písně a tance. I. Písně duchovní. Klatovsko a Domažlicko* (Praha: B. Kočí)

HORÁLEK, Karel

1962 „Od variability k výbrusu“; in též, *Studie o slovanské lidové poezii* (Praha: Státní pedagogické nakladatelství), s. 211–246

HOSTINSKÝ, Otakar

1892 *36 nápěvů světských písní českého lidu z XVI. století* (Praha: F. Šimáček)

HOŠEK, Ignát

1897 *O poměru jazyka písní národních k místnímu nářečí* (Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění)

JEDLIČKA, Alois

1974 *Spisovný jazyk v současné komunikaci* (Praha: Univerzita Karlova)

JUNGMANN, Josef

1835–1839 *Slovník česko-německý, I–V* (Praha: České museum)

KUCHAŘ, Jaroslav – UTĚŠENÝ, Slavomír

1972: *Čeština všední i nevšední* (Praha: Academia)

MACUROVÁ, Alena

1983 *Ztvárnění komunikačních faktorů v jazykových projevech* (Praha: Univerzita Karlova)

MARKL, Jaroslav

1987 *Nejstarší sbírky českých lidových písní* (Praha: Supraphon)

MIKO, František

1973 „Stylistický model literárneho diela“; in týž, *Od epiky k lyrike* (Bratislava: Tatran), s. 11–63

NEJEDLÝ, Petr, a kol.

2012 *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny* (Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR); <http://madla.ujc.cas.cz> [přístup 15. 6. 2021]

ORAVEC, Ján

1957: „Reč ľudových piesní a nářečová norma“; in Jozef Štolc (ed.), *Jazykovedné štúdie II – Dialektológia* (Bratislava: Vydavateľstvo SAV), s. 47–85

PALACKÝ, František

1829 *Starí letopisové čeští od roku 1378 do roku 1527 čili Pokračování v kronikách Přibíka Pulkravy a Beneše z Hořovic z rukopisů starých vydané* (Praha: J. H. Pospíšil)

REJZEK, Jiří

2012 „K původu adjektiva hezký“; in Petr Nejedlý – Miloslava Vajdllová, *Cesty slov* (Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR), s. 177–182

2015 *Český etymologický slovník* (Praha: Leda)

SATKE, Antonín

1959 „Falešné předsudky o jazyce lidových písní“; *Radostná země* 9, č. 4, s. 118

STOLARÍK, Ivo

1997 „Lidová píseň a lidová hudba v českých zemích a na Slovensku,“ in Petr Emanovský – Pavel Kvapil (red.), *Lidová píseň a hudební výchova* (Olomouc: Hanex 1997), s. 93–123

SUŠIL, František

1860 *Moravské národní písně s nápěvy do textu vřaděnými* (Brno: Karel Winiker)

ŠLOSAR, Dušan – VEČERKA, Radoslav (– DVOŘÁK, Jan – MALČÍK, Petr)

1979/2009 *Spisovný jazyk v dějinách české společnosti* (Brno: Host)

TRÁVNÍČEK, František

1948 *Mluvnice spisovné češtiny. I. Hláskosloví, tvoření slov, tvarosloví* (Praha: Melantrich)

TRAXLER, Jiří

1999, 2010 *Písňě krátké Jana Jeníka rytíře z Bratřic, I–II* (Praha: Etnologický ústav)

ULRYCHOVÁ, Marta

1997 „Znovu o dialektu v lidové písni“; in Petr Emanovský – Pavel Klapil (red.), *Lidová píseň a hudební výchova* (Olomouc: Hanex 1997), s. 76–82

ČESKÉ NÁHROBNÍ NÁPISY NA VOLYNI

JAZYKOVÁ A OBSAHOVÁ ANALÝZA

MIROSLAV VEPŘEK – MICHAELA ZORMANOVÁ

CZECH INSCRIPTIONS ON VOLHYNIA HEADSTONES: ANALYSIS OF SPELLING AND CONTENT

Analysis of spelling and content of Czech inscriptions found on the headstones in Volhynia is a part of complex research in the language of Czech speakers settled in this region. The researchers gathered a corpus of 71 inscriptions of various size and contrasted them with a collection published by Česlav Chytrý; his vast database, however, could not be included in the analysis due to unreliable transcriptions and illegible writing on the pictures. The inscriptions show two scripts in use – Cyrillic and Latin. There were 52 instances of predominant Latin script, 16 instances of Cyrillic and 3 hybrid examples. The analysis of grammar and spelling revealed tendencies to non-standard linguistic patterns, e.g., variable vowel length, confusing *i/y* characters, confusing voiced and voiceless consonants, inaccurate graphemes, and the influence of Ukrainian. Out of 52 Czech inscriptions, only 17 did not contain any non-standard features. Apart from a brief commentary on design of inscriptions, the content analysis focused on personal details of the deceased, their family relations and characteristics which had been appreciated (for instance, the most frequent adjectives were dear, good, and beloved). Moreover, the research reflected on images of death and afterlife grounded in the Christian concepts of life, Purgatory and Heaven. The inscriptions written in verse had been taken mostly from folk poetry, depicting family's grief as well as their hope in an afterlife. Other criteria for analysis included presentation of biographical details which had used both Roman and Arabic numerals and had been influenced by practices typical for Ukrainian.

Keywords: Volhynia region, headstone inscriptions, mixed languages, Czech, Ukrainian, death, religion

Náhrobní nápis není jen zdrojem informací o tom, kdo je na daném místě pohřben a kdy žil, ale poskytuje i cenné informace o jazyce, jakým jsou texty psány, a kultuře daného společenství. Trochu nadneseně můžeme i říct,

že náhrobní nápis je i komunikačním kanálem mezi mrtvými a živými, případně mezi pozůstalými a okolním světem. Z nápisů se dozvídáme o tom, v co lidé věřili, jak si představovali smrt a to, co po ní následuje. V textech nacházíme dále odkazy na náboženství, lidová přesvědčení i rodinné vztahy a způsob prožívání odchodu blízké osoby.

Následující článek přináší analýzu fotografického materiálu, který byl pořízen v terénu, a to na hřbitovech na Volyni na území dnešní Ukrajiny. Jak uvádí etnolog Petr Kokaisl: „Území historické Volyně se nachází na území dnešní Ukrajiny v Žitomirské, Rovenské a Volyňské oblasti, a částečně v šumském, kreměněckém, lanoveckém a částečně zbaražském okrese Ternopolské oblasti, na severu Chmelnické oblasti a v lublinském vojvodství v dnešním Polsku“ (Kokaisl 2009: 91). Námi pořízený materiál pochází z obcí Bohušivka, Mikolajivka, Vilsanka, Malá Zubovščina, Boratín, Dlouhé Pole, Krupa, Semiduby, Stará Holovenka, Novosilky, Novokrajeva a města Malín, zastoupeny jsou tak dnešní administrativní oblasti Rovenská, Volyňská i Žitomirská.

Pro účely analýzy byly náhrobní texty přepsány a katalogizovány, přičemž každý náhrobek byl opatřen číslem, které je v článku uváděno přímo v textu nebo v závorce za citací. V příloze na konci článku je umístěn kompletní soupis analyzovaných nápisů, pořízených vlastním sběrem během výpravy do Volyňské oblasti, včetně číslování. Další příklady, které najdeme zejména v pasážích věnovaných obsahové analýze, pocházejí z knih Česlava Chytrého o českých nápisech na hrobech na Volyni – v okolí Dubna (Хитрий 2016) a okolí Rovného (Хитрий 2017). V předkládané stati doklady citujeme přesně v doloženém znění, tedy uvádíme velká a malá písmena, pravopisné odchylky a další, tak jak na příslušném náhrobku. Citace jsou uvedeny v kurzívě, a pokud je pro příklad důležité zmínit také rozložení do řádků, je toto zobrazeno pomocí lomítek. V článku jsou použity následující zkratky: č. – číslo; sg. – singulár a pl. – plurál, další zkratky, které v textu figurují, jsou ty, které byly uvedeny přímo na náhrobcích, a jsou tedy náležitě vysvětleny.

JAZYKOVÁ A ORTOGRAFICKÁ ANALÝZA

V následujících řádcích se budeme věnovat rozboru grafického záznamu sledovaných nápisů a také jejich jazykovým specifikům. Materiálový zdroj je tvořen 71 nápisy různého rozsahu, který jsme shromáždili vlastním sběrem materiálu. Pro účely správné interpretace dat je důležitá doba vzniku nápisů, protože v době před reemigrací volyňských Čechů do Československa, která byla provedena k roku 1947 (Srov. např. Vaculík 2000: 22–46), můžeme očekávat poměrně živé fungování češtiny ve sledovaných oblastech dnešní Ukrajiny. Po tomto datu zde však budeme považovat češtinu spíše za reliktní jazyk, což se může projevit v různých odchýlných formách zaznamenaných v náhrobních nápisech. Datovat nápisy je možno relativně přesně, a to dle životopisných dat (přesněji doby úmrtí) uvedených na náhrobcích. V následujících řádcích analýzy proto zvláště vyznačujeme hvězdičkou (*) v případě číselného označení materiálového zdroje skutečnost, že se jedná nejspíše o nápis vzniklý až po roce 1947. Není-li nápis označen, předpokládáme jeho sestavení před tímto časovým mezníkem v době rozšířeného užívání češtiny v daných oblastech.

Bohužel není možno zahrnout do těchto dílčích analýz rozsáhlou databázi z publikací Česlava Chytrého (2016, 2017), a to z důvodu částečné nespolehlivosti přepisů. Chytrý sice doplňuje jednotlivé položky fotografiemi, avšak ty jsou v příliš malé kvalitě, která neumožňuje ověření autenticity citovaného nápisu. I tak jsou některé nepřesnosti zjevné, ba někdy dokonce až komické, například nápis č. 72 ze hřbitova v obci Veliký Špakiv přepisuje Chytrý (Хитрий 2017) jako *Václav Hydrant zemřel 1912 r. staří 77 let Odpočivaj lehke dej mu Pane světlo věčne mu syni*. Lze se důvodně domnívat, že chybný přepis je uveden už u samotného příjmení – velmi pravděpodobně se jedná o příjmení *Hybrant*.⁽¹⁾ Dále je evidentní nejasnost ve tvaru *syni* – podle citace křesťanské modlitby bychom očekávali spíše *svítí* (v různých grafických obměnách) – a také by bylo třeba ověřit spojení

1 Autor u jiných nápisů uvádí zřejmě náležitý přepis Hybrant (např. *ibid.*, s. 56–57, 116, 117).

Odpočivaj lehke, avšak jak už jsme konstatovali, toto ověření je ze samotné publikace nemožné.

Co se týče grafického systému, registrujeme dva typy užitého písma – latinku a cyrilici. Ve zkoumaném materiálu převažuje latinka, a to v 52 případech. Cyrilicí (s jevy ukrajinského pravopisu) je psáno šestnáct nápisů a tři vykazují smíšený charakter. Mezi nimi nápis č. 9.1* obsahuje nejprve český zápis latinkou a posléze o něco kratší ekvivalent ukrajinsky cyrilicí. Opačně je koncipován nápis č. 10.1*, který obsahuje delší pasáž ukrajinsky cyrilicí a posléze samotné jméno a příjmení latinkou (také je mezi nimi důležitý rozdíl jazykový – v ukrajinské části čteme podobu antroponyma *Андрію*, v české pak *Andrej*). Konečně nápis č. 10.10 je z většiny český a psán latinkou, pouze křestní jméno zesnulé manželky (zřejmě původně ukrajinské národnosti) je zapsáno cyrilicí v ukrajinském znění *Барвара*.

Nyní se zaměříme na specifika pravopisného záznamu sledovaných nápisů psaných latinkou, přičemž po úvaze zároveň zvažujeme i hledisko hláskoslovné. Tato specifika jsou totiž často spjata s foneticko-fonologickými jevy češtiny, a to i v interferenci s ukrajinštinou. Nejčastěji doloženým jevem je nesprávné označování kvantity samohlásek. Pouze sedmnáct z 52 českých nápisů neobsahuje žádnou odchylku vůči očekávané podobě české (spisovné, eventuálně nářeční). Většinou se jedná o užití krátkého vokálu, a to u všech českých monoftongů: např. v *panu* (3.8), *smutně chvíle* (2.11), *věčným* (4.3*), *Buň* (2.12). Jsme si vědomi, že nedostatek kvantity může být dán i kamenickým zpracováním nápisů a případně též jejich porušením z důvodu poškození náhrobních kameňů, avšak všechny výše uvedené příklady se vyskytují v epigrafech, které v jiných pozicích kvantitu označují. Opačné, nikoli však často se opakující případy představují nenáležité označení délky, což se vyskytuje převážně u frekventovaného substantiva *pán*, a to například ve tvarech *Páne* (2.20), *Pánů* (lokál sg., 2.22) či *Páně* (11.5 vokativ sg. ve spojení *lehke odpočinuti dejž mu Páně*).

Dalším často zaznamenaným jevem je záměna grafémů *i* a *y*, kterou je možno nalézt v jedenácti případech. Z toho třikrát se jedná o výskyt sle-

dovaného jevu u propria – v nápise č. 3.10 *děti DOLEŽALOVĚ*,⁽²⁾ 2.13 *JAN I BARBARA LUXOVY* a 2.19 *PAULYNA*. Z dalších případů uveďme formy *ZeSnULICH* (1.2), *Pokoj popely jeho* (3.9), *Odpočivej věčnym snem drahý manžely* (4.3*) a *zde odpočyva* (11.4).

Dobře pozorovatelným jevem je taktéž záměna znělých a neznělých párových konsonantů se zřetelnou tendencí k zápisu odpovídajícímu fonetické skladbě slov. Užití neznělých souhlásek nacházíme ve tvarech *OTPOČIVA* (1.2), *LECHKY ODPOČINUTÍ* (2.19), *na schledanou* (2.22) a *spomináme* (8.1). Naopak znělý konsonant je uveden v pozoruhodném tvaru *nigde* (12.1). Zde je evidentní vazba grafického záznamu a hláskosloví češtiny. Uvedené formy je tak možno jednoznačně vysvětlit jako záznamy, které vyplývají z nedostačivé konfrontace se spisovnou kodifikovanou formou češtiny.

Naopak zřejmě za nepřesnosti čistě grafického charakteru, které mohly být způsobeny i cizími (tj. nečeskými) mluvčími – kameníky, budeme považovat odchylky v zápisu diakritických znamének. Jedná se o záměnu háčku a čárky ve slovech *otpočívaji* (2.12), *věčné* (2.20) a *žyl* (3.9). Není zde možno vyloučit ani možnost, že část diakritiky byla na náhrobku porušena přírodními vlivy, avšak podrobným zkoumáním nápisu (včetně autopsie při pořizování fotografie) se k tomuto řešení nepřikláníme. Nápis č. 2.12 pocházející ze hřbitova v Mikolajivce byl pořízen nejpozději v prvním desetiletí dvacátého století (úmrtí nejmladšího pochovaného člena rodiny je datováno k roku 1905) a je z pohledu ortografie i tvarosloví (viz ještě níže) celkově pozoruhodný. V nápisu č. 3.1 se vyskytuje diakritické znaménko (háček) nad nesprávným písmenem, a to v podobě *otcě*.

Specifický grafický záznam spatřujeme v případě tří nápisů ze hřbitova v Novosilkách, kde se projevuje tendence vlivu pravopisu polského. U nápisu 10.3 je doložen spřežkový zápis v příjmení *LISZKA* a v předložce *PRZEZ*. Nápis 10.5 užívá zřejmě též pod vlivem polského pravopisu litery *w* ve slovesném tvaru *ODPOCYWA*, navíc jako polonismus bychom mohli hodnotit i užití grafému *y* po *c* v platnosti palatály č, což se opakuje ještě

2 Zde se samozřejmě může jednat též o užití příjmení DOLEŽALOVĚ v zástupném generickém maskulinu, avšak uvedené syntagma je z hlediska standardní češtiny chybné.

v konci nápisu u substantiva *ODPOCYNEK*. Vliv polštiny je možno konečně spatřovat také v podobě osobního jména *JUZEK* v nápisu 10.10, i když zde se nejedná pouze o specifikum pravopisné. I tak ale tyto jevy vhodně ilustrují historicky dobře dokumentované prolínání tří národnostních živlů v oblasti Volyně – českého, polského a ukrajinského.

Na hranici grafické obměny a specifické varianty slovtvorné hodnotíme tvar *zasnul* (3.9). Může se jednat buď o záměnu liter *e* a *a*, avšak nevylučujeme ani užití předpony *za-*.³⁾ Podobně nejasný je tvar *PRACHQ*, který se nachází v nápisu č. 5.2. Nabízela by se lákavá interpretace, že podoba dativu sg. substantiva *prach* (ve spojení *POKOJ PRACHQ JEHO*) je zde poznamenána pozůstatkem nářečí středomoravských, avšak spíše se jedná o grafickou záměnu liter *o* a *u*. V tomtéž nápisu nacházíme specifickou formu nominativu sg. přívlastňovacího zájmena ve tvaru *MŮJ*, což by mohlo být vysvětleno obdobnou záměnou jako v předcházejícím případě (*o* vs. *u*, navíc s diakritickým označením délky).

Specifické jevy tvaroslovné ve zkoumaném materiálu nejsou doloženy v nijak vysokém množství, avšak několik případů nestandardních změn či odchylek je možno nalézt. Na hranici ortografie a tvarosloví stojí forma bezrodého zájmena *já*, která je ve spojení *NEŽ MNĚ BŮH POVOLÁ K TOBĚ* užitá v nesprávné akuzativní podobě místo *mě* či *mne*.

V již výše zmíněném nápisu 2.12 se vyskytuje spojení *Zde v Pánu odpočívají zesnule manželé*. Nominativ pl. substantiva *manžel* vysvětlíme grafickým opomenutím označení kvantity, otázkou je však důvod užití specifického tvaru shodného přívlastku *zesnule*. Interpretace se nabízí přinejmenším dvojí – jednak možnost záměny koncovek životného a neživotného maskulina v nominativu plurálu, jednak (což považujeme za méně pravděpodobné) hláskoslovně-grafickou hyperkorektní analogií *í* > *é*. V obojím případě je samozřejmě nutno počítat s neoznačením kvantity.

Dalším specifickým tvarem je podoba přívlastňovacího zájmena v úryvku *Pokoj popeli její* v nápisu č. 3.4. Tato zvláštní forma je užitá zřejmě ana-

3 Může se ovšem jednat také o jazykovou interferenci s ukrajinštinou, srov. ukrajinské sloveso *заснути*.

logicky podle neskleňovaného maskulina *jeho* bez zřetele ke skutečnosti, že feminina se skloňují podle adjektivní deklinace (srov. např. Mluvnice češtiny II: 398). Je otázkou, co k této analogii vedlo, zda nedostatečná znalost češtiny, či snaha o hyperkorektní jazykovou formu.

Útvary z mluvené češtiny s nářečním zabarvením nacházíme v případě dvojího užití druhé osoby sg. indikativu přítomného slovesa *být* v podobě *nejseš*. Vyskytují se v nápisech č. 12.1 a 12.2 ze hřbitova v Malíně, a to v básni *Projdi všecky světa díly...* ve spojení *nikde nejseš bez boje*. Podobně budeme hodnotit také tvar třetí osoby pl. indikativu přítomného slova *spát* v nápisu 2.18 *zde libě spějí naše milé děti*.

Nářeční podobu můžeme zvažovat u formy druhé osoby pl. imperativu slovesa *spát* v nápisu 12.4 *SPITE SLADCE V BOŽI LASCE*. V souhlase např. s údaji *Českého jazykového atlasu* (ČJA 4: 481–484) by se mohlo jednat o tvar hodnocený většinou jako moravismus (doložen je však také ze západních Čech). Na druhou stranu však není možno vyloučit ani (zřejmě méně pravděpodobnou) hláskoslovnou interferenci s ukrajinštinou, kde se na místě českého *ě* obvykle vyskytuje *i* jako střídnice v rámci tzv. ukrajinského ikavismu (srov. např. Večerka 2009: 109).

Interferencí češtiny a ukrajinštiny zřejmě vysvětlíme koncovku genitivu sg. substantiva *listopad* v nápisu č. 2.13 ve formě *listopada*. Vyloučit sice nemůžeme ani specifický tvar čistě podle češtiny – užití starší o-kmenové koncovky, avšak tato možnost se jeví jako méně pravděpodobná.

Shrneme-li tedy tuto část naší analýzy, můžeme konstatovat, že ve sledovaném vzorku náhrobních nápisů i přes jeho nepříliš rozsáhlý charakter nacházíme vlastně všechny hlavní vlivy, které lze očekávat. Pro danou zeměpisnou oblast i konotace historické je evidentní jazykový kontakt česko-ukrajinský (a zčásti i polský), který se projevuje zejména v rovině grafické, ale snad také i několika jevy jazykovými. V důsledku částečné izolace mluvčích od čistě českého jazykového prostředí se v nápisech objevují některé nestandardní jevy – jednak pravopisné chyby, jednak i formy mající oporu v mluveném jazyce, případně i s možnými vlivy tradičních původních nářečí.

OBSAHOVÁ ANALÝZA

Předmětem následující obsahové analýzy je v prvé řadě 54 česky psaných či převážně česky psaných náhrobních nápisů,⁽⁴⁾ jejichž fotografie byly pořízeny na českých hřbitovech na Volyni. Za účelem srovnání a možnosti zasazení do kontextu byly prozkoumány i tamní nápisy z hrobů volyňských Čechů psané v ukrajinském jazyce. Jak je uvedeno výše, celkem bylo zdokumentováno 71 náhrobních nápisů – v češtině, v ukrajinštině či za použití obou jazyků. Materiál, který se podařilo v terénu nashromáždit, je vzhledem ke svému rozsahu pouze výsekem a ukázkou sepulkrální kultury volyňských Čechů, nepředstavuje komplexní zpracování této problematiky. Zjištěné údaje byly porovnávány s informacemi v již zmíněných knihách věnovaných českým hrobům na Volyni autora Česlava Chytrého. Pro porovnání obsahové stránky nápisů je jejich obsah zpracovaný čistě deskriptivní metodou, doplněný nejasně čitelnými fotografiemi, dostačující. Formu slov z důvodu nemožnosti ověření správnosti přepisu srovnat nelze, omezíme se tedy jen na obsah sdělení, porovnáme množství a různorodost informací, které náhrobní nápisy o zesnulém nabízejí, a zaměříme se také na epitafy a jiné doprovodné texty. Jedna z knih Česlava Chytrého popisuje hroby v okolí Dubna (Хитрий 2017) a je v ní popsáno 239 náhrobních nápisů, druhá v okolí Rovného (Хитрий 2016) a nalezneme v ní popis 135 mohyl. V několika případech byla pro srovnání a vysvětlení některého jevu také využita kniha stejného autora dokumentující 222 náhrobních nápisů z polského hřbitova v Rovném (Chytry 2013), přičemž tři z těchto hrobů jsou označeny jako české⁽⁵⁾ a v češtině, byť nedokonalé a bez českých znaků, jsou jejich nápisy v knize citovány⁽⁶⁾ –

4 Z celkových 71 zdokumentovaných náhrobků je 52 čistě psaných latinkou, 3 latinkou i cyrilicí, přičemž v jednom případě se jedná pouze o přepis jména zesnulého do latinky. Z hlediska obsahové analýzy je tak pro nás zásadních 54 nápisů zdokumentovaných v terénu na hřbitovech na Volyni.

5 Všimnout si můžeme také česky znějícího příjmení Nalepka u hrobu s pořadovým číslem 217 na s. 70, jméno je však již polské – Józef. Spolu s jazykovými a kulturními vlivy, které vidíme i v příkladech uvedených v tomto článku, se můžeme domnívat, že je to možná další z dokladů o kontaktech mezi národními skupinami, a tedy ne důvod se domnívat, že se jedná o Čecha.

6 V knize *Polski cmentarz w Równem* se české znaky nenacházejí, což neznamená, že nebyly použity na náhrobku, jak uvidíme dále v případě hrobu, který je popsán v knize věnované polským i v knize věnované českým hrobům, stejný nápis je zde přepsán odlišně, např. v polské verzi se nad c

např. *Zde odpočívají manželé Mosovsky Frantiszek roz. 1856 zem. 1829 – Anastazie z Proškur roz. 1867 zem. 1933. Lepke odpočinuti RAC Jim dat Pane. Odpočívajte v Bohu drahe Rodice. Deti.* (Chytry 2013) Při uvádění příkladů z některé z knih bude vždy uvedeno přesné znění citace i se všemi odchylkami, jako například *lepké* namísto *lehké*. Několik z náhrobních nápisů uvedených v knihách o českých hřbitovech je v polském jazyce, hrob však není označen jako polský, o tom, proč byl použit tento jazyk, tak můžeme pouze spekulovat.⁽⁷⁾

Pro úplnost dodejme, že sledované náhrobní nápisy, získané vlastním terénním průzkumem i zdokumentované v knihách Chytrého, jsou částečně či úplně psány v jazycích – čeština, ukrajinština, ruština (v jednom případě, kdy text je uveden v češtině a ruštině; 9.1), polština, latina (náboženské texty) a angličtina. Poslední zmíněný na hrobě Marie Šaver pochované v roce 1995 ve formě komunikátu *Eternal memory* (Хитрий 2016).

Při obsahové analýze nápisů byla pozornost věnovaná informacím, které se o pochovaném dozvídáme – jako třeba rodinné vazby či popis jeho vlastností –, formě zápisu dat, symbolům a zkratkám, rozvržení slov, doplňujícím textům a v nich kupříkladu představenému obrazu smrti či adresátovi sdělení, náboženským motivům a dalším. Článek využívá deskriptivní a komparativní metody a metody obsahové analýzy diskurzu, aby tak přinesl souhrnnou charakteristiku zkoumaného materiálu. Primárně se soustředí, jak již bylo řečeno, na materiál shromážděný vlastní dokumentací. Použití informací ze zmíněných knih je vždy označeno. Zároveň jsou tyto citace uvedeny v přesném znění tak, jak jsou zaznamenány v knize i se všemi odchylkami od českého pravopisu. Vzhledem k nemožnosti verifikace správnosti přepisu to ale neznamená, že takto je nápis vyveden i na samotném náhrobku.

Příklady z nápisů jsou uvedeny pomocí kurzívy a případné rozdělení do řádků je znázorněno lomítky. Pokud se podobnost u sledovaných jevů

---

nachází čárka, v české se nad c nachází háček.

7 Při provádění terénního výzkumu pomocí rozhovorů byl v Malinivce zmíněn hrob Češky, jejíž jméno je na náhrobku uvedeno v polštině, také proto nechceme použít zjednodušený vzorec, podle kterého bychom pochovaného s polsky znějícím jménem považovali za Poláka apod.

nachází na náhrobcích, které spojují ještě další prvky – rodinné, časové či územní –, je tento fakt rovněž vždy explicitně uveden.

V případech námi sledovaného vzorku jsou náhrobní nápisy, až na jednu výjimku, umístěny na svislém náhrobku, tvary a zdobení se však liší. Nejstarší z analyzovaných náhrobků, pokud jako směrodatný použijeme rok úmrtí prvního pochovaného, pocházejí z konce devatenáctého století, přičemž nápisy psané ukrajinským jazykem se objevují nejdříve u hrobů z let sedmdesátých, dřívější jsou psané pouze češtinou. U některých mohyl není možné se orientovat podle tohoto data, jelikož je patrné, že byly vystavěny až později, případně že byly významně přebudovány. Nejstarší pozůstatek fotografie vidíme na náhrobku Jana Viléma Luxe (2.14), který zemřel v roce 1902. V osmdesátých letech se objevují první vypískované portréty. Mezi další způsoby dekorace patří symboly. Nejčastějším je kříž, najdeme ale také olivovou ratolest, palmovou ratolest, srdce s křížem a kotvou, žaludovou větvičku, větvičku hroznového vína a další rostlinné motivy. Zvláště u později vybudovaných hrobů se objevuje motiv rozkvetlých květin, například karafiátů nebo růží, a dá se říci plných života, u starších zas motiv utatého, umírajícího kmene. Kříž zde nalezneme především ve variantě latinské, pravoslavná je zde zastoupen pouze jednou – vyrytý na náhrobku Karla Konstantina Martínka z Novokrajevy (11.2). Je nutné přihlídnout rovněž k faktu, že náhrobky jsou často poškozeny erozí, prasklinami nebo chybí některé jejich části, což může zkreslit jejich vzhled či snížit počet rozeznatelných symbolů.

U nápisů převažuje viditelná snaha zarovnávat na střed, ve dvou případech kombinovaná se zarovnáváním doprava u epitafu. Ve třech případech je text psán od kraje do kraje tak, že u dvou z nich je na dva řádky rozděleno i příjmení pochovaného – u hrobu 10.10 je příjmení obou pochovaných rozděleno na řádky: *FUR/MANEK*; a u hrobu 3.8 je nápis dělen následujícím způsobem: *Zde v panu/ odpočívají/ manželé Hr/achový Od/počinte v pokoji!*

Náhrobní nápis je poměrně ustálenou formou komunikátu, který můžeme rozdělit hned podle několika kritérií, na úvod použijeme jednoduché dělení na část, která zahrnuje výčet údajů o zesnulém, a část, kterou reprezentují citace, básnické texty a obdobné projevy. Mezi funkcemi tohoto textu tak zaznamenáváme funkci sdělnou, estetickou, mluvit ale můžeme také

o funkci přímluvné, která je reprezentována zejména texty náboženskými. Pro komunikát je typický krátký rozsah, který často vede k heslovité a redukované formě nápisů, užívání zkratk a grafického zkracování slov. Snaha o úspornost sdělení se projevuje rovněž využíváním specifických znaků jako hvězdička či křížek.

Zejména lepší orientaci v textu slouží horizontální a vodorovné členění. Dle horizontální linie můžeme náhrobní nápis rozčlenit na část úvodní, nejčastěji reprezentovanou nápisem *zde leží* či *zde odpočívá*, část střední, kde najdeme především informace o zesnulém jako jméno, datum narození a úmrtí, popřípadě věk v době smrti, a na část závěrečnou, kterou reprezentuje věnování, náboženská citace či epitaf.

Vertikální členění vidíme například v užití majuskulí pro jméno zemřelého či v různých grafických úpravách. V případech námi analyzovaných příkladů je majuskulemi nejčastěji psáno jméno a příjmení, a to pokud počítáme pouze české nápisy, ve 25 případech, 21 nápisů je velkým písmem psáno zcela, třikrát je takto psáno jen příjmení, rovněž třikrát jsou velká pouze počáteční písmena jména a příjmení, v jednom případě je majuskulemi psáno vše kromě epitafu a v jednom případě v sobě slova kombinují, byť psány co do rozměru stejnou velikostí, písmena velká i malá. U ukrajinských nápisů převažuje celý text psaný majuskulemi. Jako faktor, který mohl významně ovlivnit větší sjednocenost ukrajinských nápisů, může být menší časové rozpětí, ve kterém byly tyto hroby vystavěny.

Pokud budeme v další části postupovat po horizontální ose, tak většina hrobů, 47 z celkových 54 (ty, u kterých je použita/převažuje čeština), je nadepsána topografickou informací – *zde odpočívá*. Eufemistické sloveso *odpočívá* je použito ve 44 případech a různí se pouze jednotným či množným číslem, rodem, popřípadě tím, že je v slově použito *w* místo *v* či tvrdě *y*. Zbylé tři případy také využívají eufemistického zobrazení smrti či stavu po smrti a znějí: *zde spí věčný sen* (3.3), *zde libě spějí* (2.18) a *zde spočívají* (2.11). Poslední z uvedených příkladů je nejbližší verzi na ukrajinsky psaných hrobech – *mym спочувае*. Celá konstrukce pak zní – nejčastěji: *zde v Pánu odpočívá* (6×), *zde odpočívá v Pánu* (8×), ve dvou případech u hrobů dvou příbuzných – *v milosti Boží zde odpočívá* (2.15) – nebo prostě *zde odpočívá* (6×).

Dále následuje buď jméno pochovaného, nebo slovo *zesnulý*, *zesnuli manželé* nebo označení rodinného vztahu často doplněného sugestivními přídavnými jmény – *manželé*, *naše milé děti*, *naš milovaný syn* a *vroucně milovaný choť*.

V šesti případech informace *zde odpočívá* není prvním komunikátem náhrobní desky. Ve dvou případech se nad jmény pochovaných nachází jiný nápis – v jednom případě je to *odpočinutí věčné dejž jim o Pane* (2.20), v druhém případě je to zkratka *S † P*, kterou najdeme na již zmiňovaném hrobě Karla Konstantina Martínka z Novokrajevy (11.2). Nápis *zde odpočívá* zde v těchto dvou případech nefiguruje.⁸⁾

Ve čtyřech případech je na náhrobku umístěn nápis, který předchází formuli *zde odpočívá* – u dvou velmi podobně vyhlížejících hrobů ze hřbitova v Malíně nalezneme větu *Pochválen buď Pan Ježíš Kristus* (12.2; 12.3), u hrobu 5.1 z Boratína je do knihy vytesané v kameni na vrcholu hrobu vepsáno *Já jsem vzkříšení i život. Kdo věří ve mne byť pak i umřel, živ bude na věky*. Poslední příklad je náhrobek, na kterém se jako první nachází zkratka *D.O.M. S.†P.* (2.19). *D.O.M.* můžeme rozložit na latinské *Deus Optimus Maximus*, *S.P.* je pak typické spíše pro polské hroby, ale po jejich vzoru můžeme tuto zkratku přečíst jako „svaté paměti“. V zmíněné knize popisující polský hřbitov je z 222 zdokumentovaných náhrobních nápisů 204 opatřeno zkratkou *Ś.†P.*, zkratku *D.O.M.* zde najdeme dvanáctkrát. Z tří hrobů, které se v této knize nacházejí a jsou označeny jako české, je zkratka *Ś.†P.* součástí jednoho z nápisů: *Ś.†P. Zde odpočiva w Panu zesnuli Nowak Franc Vincenti roz. 1868. r. zem. 1926 r. Lehki odpočinek dei mu o Pane.* (Chytry 2013: 60) Stejně jako u knih popisujících české hřbitovy ani zde kvalita fotografií nedovoluje určit, zda odchylky od českého pravopisu najdeme přímo na hrobě, nebo vznikly až při přepisu. Tato mohyla je zdokumentována i v knize *Чеські могили в Рівному і поблизу нього* a přepis se zde v několika místech liší: *Zde odpočiva v Panu zesnuli Novak Franc Vincenti roz. 1896 r. zem. 1926 r. Lehki odpočinek dej mu o Pane* (Хитрий 2016: 24). V knihách o českých hřbitovech se s touto zkratkou setkáme čtyřikrát, přičemž třikrát je celý náhrobní nápis vyveden v polštině.

8 Pokud se podíváme na náhrobní nápisy zdokumentované v knihách Chytrého, všimneme si, že z celkových 374 příkladů jen 73 nápisů nezačíná, nebo se nedá doložit, že začíná, nějakou obdobou *zde odpočívá*, tedy například *zde v Pánu odpočívají*, *zde spočívá* či *tu odpočívá*.

Dále zpravidla následují životopisné informace jako jméno a data narození a smrti. Náhrobní deska českých hrobů nejčastěji poskytuje informace o jednom pochovaném, v deseti případech zde najdeme data patřící dvěma osobám, čtyřikrát se na náhrobku nacházejí tři jména a v jednom případě je to pět osob. Informace, které se o pochovaném dozvídáme, se liší obsahostí, emočním nábojem i formou. Odlišnosti najdeme dokonce i u způsobu, jakým je zapsáno jméno a příjmení zesnulého. Většina českých hrobů je označena jménem zesnulého v pořadí křestní jméno, pak příjmení, čímž se odlišuje od hrobů nadepsaných v ukrajinštině. Z 54 česky psaných náhrobků se pouze u tří objevuje pořadí příjmení–jméno. V případě dvojjazyčného náhrobku, Andreje Sokola z Novosilek (10.1), dokonce ukrajinská verze respektuje pořadí příjmení–jméno a v české verzi je pořadí opačné. Ve dvou případech je hrob nadepsán rodinným příjmením a následují pak již jen křestní jména členů rodiny (2.20; 3.10), v jednom případě se na hrobě nachází jména a příjmení pochovaných a následně jsou u životopisných dat zopakována jen křestní jména (2.12), ve dvou případech je první zesnulý nadepsán jménem a příjmením, další pochovaní pak rodinným vztahem a křestním jménem (1.2; 2.16), ve dvou případech jsou jako první vypsána jména, po nich až následuje příjmení rodiny (2.11; 2.18). Dvakrát je u jména zesnulé vypsáno i příjmení za svobodna uvedené na prvním náhrobku slovem *rozená* (5.1), na druhém zkráceným *naroz.* (11.4).

Způsob uvedení životopisných dat na jednotlivých hrobech se významně různí v mnoha aspektech. Hned ve třech případech se setkáváme s nápisy, které žádná data neobsahují, pouze věk zemřelého. U deseti nápisů chybí datum narození zesnulého, je zde pouze datum úmrtí, přičemž v devíti z těchto deseti případů je uveden také věk. Data jsou psaná buď číslicemi arabskými, nebo kombinací arabských a latinských číslic. Latinské číslice se využívají výhradně k uvedení měsíce narození či úmrtí, v žádném z analyzovaných příkladů nejsou použity k zápisu dne či roku. Na vybraném vzorku česky psaných náhrobků najdeme latinské číslice v sedmi případech, přičemž ve třech případech se jedná o zápis pomocí lomítka, tak jako na hrobě Anežky Hrdinové z Mikolajivky (2.21): *18 1/X 55 +19 21/IV 03; ve čtyřech případech se jedná o zápis, ve kterém jdou číslice za sebou oddě-

leny tečkami. Uvedený příklad také demonstruje způsob zápisu, při kterém je letopočet rozpuřen a den s měsícem umístěn doprostřed, takovýto zápis nalezneme v sedmi případech (tři z nich kombinují v zápisu dne a měsíce arabské a latinské číslice, čtyři používají pouze arabské), u většiny, tj. u 27 nápisů, je zápis lineární a měsíc, případně den předchází roku, jen ve třech případech je tomu naopak. Způsob uvedení životopisných dat na ukrajinských hrobech je velmi podobný, také zde nalezneme rozpuřená čísla roku, kombinaci latinských a arabských číslic i užití lomítka, jediné, co zde chybí, je zápis měsíce pomocí slova či zkratky slova. U českých nápisů najdeme šestnáct takovýchto příkladů. Nalezneme zde správně vyskloňované názvy: *června, ledna, února, října, máje, března, července*, jeden případ, který připomíná ukrajinské či polské skloňování, nebo koncovku 2. pádu jiných českých měsíců: *listopada* (2.13, srov. také výše v jazykové analýze), zajímavý je nápis, ve kterém je uvedeno *narozena 1819 1.měsíce...*, jedná se o hrob 10.9 Janotkové z Novosilky. U hrobu 9.1 Josefa Kouby ze Staré Holovenky najdeme zápis *...zem.10 únor. 1926*, což můžeme interpretovat jako užití názvu měsíce v 1. pádu zakončeném tečkou, nebo jako způsob zkrácení slova (o jediné písmeno), stejným způsobem je tento měsíc zapsán i na náhrobku Milky Zemánkové z Vilsanky (3.3): *roz. 9.unor.1987 r.*, u které je druhé z dat napsáno pomocí zkráceniny *zem. 8.dub.1918 r.* Další zkratky, které na náhrobkách najdeme, jsou *listop.* či *led.* a také *prosin* (na hrobě Františka Smutného z Vilsanky; 3.6), u kterého však není patrná tečka za slovem, můžeme tedy i uvažovat nad tím, aniž bychom bohužel byli schopni tuto hypotézu potvrdit, či vyvrátit, zda forma názvu měsíce neodkazuje k staropolskému slovu „prosień“.

Co se týče slov, která zmíněná data doprovázejí, v sedmnácti případech se setkáváme se zkratkami, v jedenácti s hvězdičkou a křížkem (dvakrát ještě doplněné pomlčkou mezi daty: 2.17; 2.22), v šesti případech jsou použita celá slova a třikrát byla data zapsána bez slovního doprovodu (s pomlčkou mezi daty: 4.1; s tečkou mezi daty: 2.15). Způsoby zápisu se neliší u jednotlivých osob pochovaných ve společném hrobě, ale najdeme zde odlišný zápis data narození a úmrtí u jedné osoby, a to hned pětkrát. U dvou hrobů, náležících zesnulým se stejným příjmením, je první datum označe-

no zkratkou *nar.*, druhé znakem křížku (11.1; 11.2). Ve třech případech je jedno slovo zapsáno zkráceně, druhé plně – dvakrát je to *rozen* a *zem.* (7.1), v jednom *nar.* a *zemřel* (5.2). Mezi zkratkami převažuje *zem.* (21×) a *nar.* (7×), třikrát se objevuje *roz.* (3.3; 4.3.; 10.6), dvakrát jen jednopísmenné *r.* a *z.* (1.2; 9.2) a jednou je datum narození zkráceno na prosté *na.* (2.13). Mezi slovy převládá *narozen/a* (4×) a *zemřel/a* (8×), jednou se objevilo *zesnula* (12.3) a jednou *zesnul v Pánu* (3.9). Slovo *zesnul* se častěji objevuje v pozici před jménem, v rámci úvodní věty nebo doprovází informaci o věku zesnulého. U výše zmiňovaných náhrobků, na kterých je uvedeno pouze stáří pochovaného, se vyskytují slova *zesnula* (12.3), *zemřel* (3.1) a *zemřeli* (8.1) v případě dvou pochovaných: ...*MANŽELÉ JOSEF a ANNA ŠPAČKOVI ZEMŘELI V STÁŘÍ 76 a 81 LET.* Nenajdeme zde tedy například slovo *rozený/á*, které by bezprostředně předcházelo datu, přestože zkrácenina tohoto slova se objevila opakovaně, toto slovo ale, jak již bylo zmíněno, najdeme před uvedením příjmení zesnulé za svobodna. Za datem pak najdeme třikrát (celkem na dvou hrobech: 2.13; 2.19) slovo *roku* a na dvaceti čtyřech náhrobcích (celkem 61 výskytů) je za letopočtem zkratka *r.*, což je typické spíše pro ukrajinský (či například polský) zápis nežli pro český. V pozici před letopočtem najdeme v jednom případě zkratku *r.* (11.5). Jen pro doplnění, můžeme uvést, že slovo *roku* najdeme také dvakrát v pozici za věkem (3.7; 10.4) – př. v *stáří 44. roku* (3.7).

Uvedeny jsou taktéž vztahy buď ty mezi pochovanými (7×), nebo, a to je častější, vzhledem k pozůstalým (16×). Jednoznačně můžeme o vyjádření vztahu mezi pochovanými mluvit pouze v případech, kdy jsou zesnulí uvedeni jako manželé (3.8; 4.1; 8.1; 12.4), což v našem vzorku najdeme čtyřikrát, a v případě verše na hrobě Anežky Hrdinové z Mikolajivky (2.21), kde ve verši na náhrobku nalezneme *za synem tak brzy matko...* – Vzhledem k tomu, že se v nápisu nachází slovo *matka* v 5. pádě, můžeme dojít k závěru, že pochovaná je matkou jak zmíněného syna, tak i potomka, který je zadavatelem tohoto náhrobního nápisu. Ne zcela jednoznačné je to u hrobu Josefa Doležala z Bohušivky (1.2), kdy jsou jména dalších pochovaných uvedena slovy *syn* a *vnuky*. Obdobný případ pak najdeme na náhrobním nápisu Josefa Javůrka z Mikolajivky a syna Jana a dcery Eleonory (2.16).

Další rodinné vztahy zde najdeme ve formě oslovení – *muži, otče, sestro* – nebo v rámci informace o zesnulém – *zde spočívají naše milé děti* (2.11), *zde libě spějí naše milé děti* (2.18), *zde odpočívají děti DOLEŽALOVI* (3.10), *zde odpočívá syn* (9.1), *zde odpočívá v Pánu vroucně milovaný choť* (5.2) a podobně. Posledním způsobem, kterým jsou na náhrobcích vyjádřeny rodinné vztahy, je zdůraznění úlohy příbuzných při vybudování náhrobku – explicitně vyjádřeno to však v našem vzorku najdeme jen u ukrajinsky nadepsaných hrobů – př. *ПАМ'ЯТАЕМО, СУМУЕМО ДРУЖИНА, ДІТИ, ОНУКИ, ПРАБНУКИ* (2.1), na českých hrobech se objevují ve formě např. *Milí Rodiče. Žalem spomínáme na Vás v každé době, že se opět se jdeme až nás Bůh povolá k sobě. Přijměte od nás tento památní kamen i přejem Vám sladký sen na věki věkuv amen* (8.1).

Škálu způsobů uvádění rodinných vztahů v náhrobních nápisech nám rozšíří poznatky z knih Česlava Chytrého. Vidíme zde několik příkladů, které se přibližují ukrajinskému vzoru: *Poslední Dar přinaši. Rodina Drahemu otcі* (Хитрий 2017: 56), *Poslední dar od syna*. (Ibid.: 136) Najdeme rovněž vyjmenovávání vztahů, a to jak s ohledem na pochovaného, což můžeme vidět i u příkladů uvedených výše: *Odpočivej v pokoji drahy muži, tatinku, dědečku* (Хитрий 2016: 75), ale také s ohledem na pozůstalé, což se častěji objevuje u nápisů psaných v ukrajinském jazyce, zde ale zdokumentován příklad právě s užitím češtiny: *Lehke odpočinuti dejž ji Pane a věčna spominka u Tvich rodiču navždy pozostane* (Хитрий 2017: 70). Vztahy směrem k pozůstalým opět převažují nad vztahy mezi pochovanými. Někde mezi uvedením rodinných vazeb pak stojí nápisy, které se týkají hodnocení života zesnulého s důrazem právě na jeho roli v rámci rodiny: *Bilas dobra žena tím více starostliva matka. Udělem zavše bil. Diž Tobě tato země lehka* (Ibid.: 90).

Posledním druhem informace, který bychom mohli zahrnout pod informace o zesnulém, patří už jen přídatná jména, jež stojí právě před těmito výše zmíněnými rodinnými vztahy. Informace o profesích či vzdělání se v našem vzorku náhrobních nápisů nenacházejí. Je samozřejmé, že takovéto hodnocení je kromě subjektivity také často dané zvyklostí či potřebou prezentace kupříkladu rodiny před zbytkem společenství. Těžko můžeme díky tomu hodnotit povahu zesnulého či hloubku vztahu s pozůstalými,

proto nám tento výčet může sloužit spíše jako přehled používaných přídavných jmen k zvýšení sugestivity připomínky zemřelého. Na česky psaných náhrobcích se nacházejí přídavná jména – v pořadí dle četnosti bez přihlídnutí k rodu a číslu, ve kterém se slovo na náhrobku nachází: *drahý* (8×), *milý* (5×), *dobrý* (2×), *milovaný* (2×).

Pokud pro srovnání použijeme knihy Česlava Chytrého, množství informací uváděných na náhrobcích se nám rozšíří o další dvě položky, nalezneme zde totiž u několika hrobů ještě další informace, v čtyřech případech se setkáme s informací o povolání – voják: *Zde odpočiva voj. ČS. armady* (Хитрий 2016: 69), učitel: *Vladimír Tomáš učitel zemřel ve věku 44 let vzpomínáme a nezapomínáme* (Ibid.: 79–80), mistr kovářský: *Vaclav TAUS, mistr kovářsky, hudebník, a člen Sokola, zemřel 19 zaří 187* (Хитрий 2017: 104). A zvláště zajímavý je v tomto ohledu náhrobní nápis na jednom z hrobů v lokalitě Mírohošť, kde se tyto informace dozvídáme o všech třech pochovaných: *Zde odpočiva v Panu Vaclav Orhlik byv starosta v Mírohošti zemřel 13 října 1886 v stáří 58 let. Josef Sejval obchodník v Mírohošti zemřel 13 srpna 1917 roku stáří 58 let. Alzb Sejvalova soukromnice v Mírohošti zemřela 20 ledna 1928 r. stáří 78 let* (Хитрий 2017: 27). Ve dvou případech z celkových 234 náhrobků zdokumentovaných Česlavem Chytrým nápis informuje o příčině smrti: *padl 27.3.1944* (Ibid.: 29) a tragicky zemřel: *Buh tak chtěl Zde v Panu odpočiva Konstantin Olič nar. 20.11.1877 tragicki zem. 21.12.1936* (Хитрий 2016: 70). Jednou se dozvíme, že zesnulý se narodil v Čechách: *Zde odpočiva v Panu zesnula Barbora Manřelka⁽⁹⁾ Františka Tomaše roz Ticheho v Běruni Cichy v Czechach 25.4.1850-13.5.1902* (Ibid.: 81).⁽¹⁰⁾ Fotografie opět nedovoluje verifikovat správnost přepisu, přičemž slova *Cichy, Czechy*, ale i záměna ř a ž ve slově *manřelka* by mohly odkazovat na vliv polštiny.

Snad nejzajímavější částí náhrobního nápisu jsou epitafy, věnování a tomu podobné texty, tedy texty, které již nemají čistě informační charakter, ale plní funkci estetickou či náboženskou – přímluvnou. O informační funkci zde

9 Písmeno ř ve slově *manřelka* je uvedeno v textu komentujícím nápis na hrobě i u popisu fotografie, která není v dostatečné kvalitě pro verifikaci užití tohoto písmena.

10 Ibid., s. 81.

můžeme uvažovat jako o informaci o emocích, které pozůstali prožívají, či jejich vidění světa. Témata obsažená v těchto nápisech jsou – přání směrem k zesnulému, přímluva, vyjádření žalu, vyjádření naděje na opětovné setkání či ve spasení a pokoj. Nechybí ani biblické citace nebo připomenutí lidské smrtelnosti. Nacházíme se tak ve světě tvořeném náboženskými představami, lidovou kulturou a subjektivním prožíváním něčí smrti.

V našem materiálu nacházíme dva biblické citáty. První z nich v podobě *Kdo věří ve mne, byť pak i umřel, živ bude* z hrobu Jana a Marie Šádkových z Boratína (5.1) – J 11,25, je přesnou citací verze z Bible Kralické (srov. Bible kralická 2014: 103). Druhý citát je velmi pozoruhodný, nacházíme jej ve znění *Nevzbraňujte dítkám jíti ke mně, neb takových jest království nebeské* (Mt 19,14), a to v nápisu 11.1. Biblický úryvek je zde zřejmě mírně parafrázován, či spíše zkrácen, neboť neodpovídá doslova žádné z českých biblí (včetně soudobých).¹¹ Citát však může být částečně ovlivněn zněním církevněslovanským, neboť v něm se nachází slovesný tvar *не възбраняйте*.¹² Biblické citace nejsou zdaleka jedinými odkazy na náboženské, křesťanské vidění světa. Představu o posmrtném očistci reflektuje věta *víra se za Tebe modlí* (2.22), ale také přání pokoje ve větách *pokoj popelu jeho*, se kterým se setkáme u čtyř náhrobních nápisů z Vilsanky (3.4; 3.5; 3.7; 3.9), a *pokoj pracho jeho* na náhrobku Josefa Pišla z Boratína (5.2), obě citace tak předjímají, že dosažení věčného pokoje není automatické. Slovo pokoj zde vystupuje také jako součást přání zemřelému – *odpočivej v pokoji* (2.14; 2.17; 3.6; 3.8) a jako stav, který s sebou smrt přináší *...jenom tuto dojdeš pokoje* (12.1; 12.2). Můžeme však také říci, že přání pokoje má zde hned několik alternativ – jsou jimi odpočinek a sladký sen: *dřímej sladce* (3.3), *lehké odpočinutí* (6.1; 10.11; 11.2; 11.3), *sladký sen* (8.1) či *spi sladce* (2.18; 2.22; 3.1; 6.1; 9.2; 12.3; 12.4), popřípadě *dřímej sladce* (3.3) – formulaci se sladkým snem/spaním nalezneme osmkrát a dvakrát v analyzovaných náhrobních nápisech figuru-

11 Vyjadřujeme poděkování kolegovi doc. PhDr. Karlu Komárkovi, Ph.D., který nám poskytl konzultaci tohoto biblického citátu, jakož i komparaci v Bibliích staročeských a především v překladech z devatenáctého století.

12 Např. v Bibli Alžbětinské, srov. *Библия сиречь книги священнаго писания Ветхаго и Новаго Завета на славенском языке*. Киев: во Святой Киевопечерской лавре, в ставропигии тогожде Святейшого всероссийского синода, при архимандрите Зосиме, 1779.

je věčný sen (2.16; 3.3). Jako adresát přímlov se zde nejčastěji objevuje Bůh, oslovovaný větami *lehké odpočinutí dej mu Pane* – tuto větu v jen lehce se lišících variantách najdeme v analyzovaných nápisech osmkrát, jednou se pak setkáme s komunikátem *O Bože, uveď duši jeho do slávy věčné* (10.2). Do stejné kategorie bychom mohli zařadit i prosté *S Bohem bud'* z hrobu Anežky Hrdinové z hřbitova v Mikolajivce (2.21), které můžeme vnímat buď jako rozloučení, nebo jako přání strávení posmrtného života s Bohem nebo jako kombinaci obojího. Bůh jako aktivní činitel nevystupuje v náhrobních nápisech pouze v roli toho, kdo může udělit spasení či pokoj, ale také jako toho, kdo rozhoduje o samotné smrti: *odešli jste do nebe z vůle Páně* (2.16) nebo ... *než mne Bůh povolá k Tobě* (8.1). V jednom případě, dětského hrobu Anny a Antonie Kovářových z Mikolajivky, tuto roli zastává anděl: *Zesnuly děti milé. Anděl je s sebou vzal...* (2.11).

Co se týče gramatické struktury těchto komunikátů, nejčastěji se zde vyskytuje rozkazovací způsob, ale také polovětné konstrukce, které mají podobu podstatné jméno – podstatné jméno – zájmeno: *pokoj popeli jeho, pokoj prachu jeho*. Co se týče pocitů a emocí, které nápisy reprezentují, jsou úcta, žal, odevzdanost, naděje na lepší svět po smrti, na opětovné setkání. U emocí se také nabízí hodnocení jejich vyjádřené intenzity. Samozřejmě nelze vždy pojmenovat zobrazené emoce, a hlavně porovnat jejich míru, přesto můžeme vybrat několik příkladů, kde je možné umístění na škále, kterou v tomto případě můžeme ohraničit na jedné straně propadnutí žalu a na druhé soustředění se na naději na lepší život po smrti a případné shledání. První stranu reprezentuje nápis z dětského hrobu Anny a Antonie Kovářových z Mikolajivky (2.11): *Zesnuly děti milé. Anděl je s sebou vzal. Nám tak zůstaly jen smutné chvíle. V srdci zármutek i žal*. V tomto komunikátu vůbec není vyjádřena naděje a soustředí se zejména na utrpení pozůstalých. Z jazykového hlediska nelze vyloučit, že spojka *i* byla použita jako vliv ukrajinštiny, kde tato znamená prosté české *a*. Žal ze ztráty vyjadřují i další nápisy: *Muži dobrý, muži drahý záhy jsi nás opustil, a jen v žalu vzpomínáme, že jsi nás zde zůstavil. Odpočivej v pokoji!* na náhrobní desce Jana Viléma Luxe z Mikolajivky (2.14) a jeho obdoba z hrobu Josefa Javůrka taktéž z Mikolajivky: *Muži dobrý, otče drahý. Záhy jsi nás opustil a jen v žalu vzpomínáme, že jsi mě z dětmi zde*

zústavil. Odpočivej v Pokoji! (2.17) V těchto nápisech je však již projevená taktéž naděje na pokoj a odpočinek v posmrtném životě. Zařadit mezi texty vyjadřující zároveň smutek i naději, zejména díky použití termínu *nebe*, můžeme i nápis z hrobu Josefa Javůrka a jeho dvou dětí z Mikolajivky (2.16): *Věčný sen snesl se na Vaše skráně, odešli jste do nebe z vůle Páně*, za zmínku stojí i vyjádření odevzdanosti, které vidíme v druhé části komunikátu. Pokoj a lepší život po smrti je dokonce dán do kontrastu s nepokojem života pozemského v nápisu, který jen s malou obměnou (oslovením *sestro* a oslovením *bratře*) najdeme na náhrobcích Žofije Dobré a Josefa Činky z Malína (12.1; 12.2): *Projdi všechny světadily, nikde nejseš bez boje, jenom tuto bratře milý, navždy dojdeš pokoje.*⁽¹³⁾ V jiných nápisech zase najdeme naději v podobě víry v setkání se znovu: *Ránu v našem srdci nezahojí nikdy čas, jediná útěcha ve shledání s Tebou zas* – hrob Josefa Kouby ze Staré Holovenky (9.1). Najdeme také vyjádření obojího – naději na lepší, posmrtný život i na opětovné shledání: *Víra se za tebe modlí, láska pro Tebe pláče, naděje volá na shledanou! Spi sladce!* – hrob Josefa Hrdiny z Mikolajivky (2.22), *Milí rodiče. Žalem spomínáme na Vás v každé době, že se opět sejdem až nás Bůh povolá k sobě. Přijměte od nás tento památní kámen a přejeme Vám sladký sen na věki věkuv amen.* Na tomto nápisu, který je umístěný na náhrobku Josefa a Anny Špačkových ze Semidub (8.1), je zajímavé také označení hrobu jako daru dětí rodičům. U česky psaných náhrobků v našem výběru se s tímto už sice znovu nesetkáme, opakovaně se však takovýto vzkaz objevuje u nápisů psaných v ukrajinštině. Tímto výčtem se dostáváme na opačnou stranu pomyslné škály k nápisu, který se soustředí výhradně na naději, ale žal nezmiňuje: *Věčné odpočinutí rač již dát o Pane a světle věčné, ať ji svítí až na věku věkov amen*, na hrobě Františky Čmuhálek z Novosilky (10.4) a *Lehké odpočinutí dejž mu Pane. Spi sladce muži i otče drahý* na hrobě Václava Zívala z Dlouhého Pole (6.1). Zařadit bychom sem mohli i hroby, které jsou kromě informací o pochovaném označeny jen krátkým přáním sladkého spánku. Zvláštní kategorii si však zaslouží jeden nápis, který odkazuje až k antickému okřídlenému – co

13 V knize Chytrého *Чеські могили в Рівному і поблизу нього* na s. 90 je u hrobu Vladimira Dušan-ka uveden epitaf: *Projdi v šeci světa dily nikde uejšeš bez boje jenom tuto bratke Navždy najdeš pokoje.*

jste vy, byly jsme i my, co jsme my, budete i vy – v tomto případě ve veršované podobě a explicitně oslovující kolemjdoucího: *Pozastav se kolemjdoucí! Mně je ložem černá zem. I Tvá zbledne tvář květoucí. A Ty přijdeš za mnou sem*, tento nápis nalezneme na hrobě Anny Mlejnkové z Malínu (12.3).

Jako nejzajímavější příklady z nápisů přepsaných v knihách Česlava Chytrého můžeme uvést: *Zde kerí odpočiva v světě mlade žiti telo chtělo sam Buh si ho vivolil hi ho všech trudu zbvil...* (Хитрий 2016: 58), *Dobře hlavy ležy tady v hrobie dve sroce hodna svetle pmaeti jinž šlahem bylo odpirati sobe avšechno z laski dati pro Děti* (Хитрий 2017: 29), *Nikdo nenahradi matki srdce zlaté* (Ibid.: 49), *Na svete srdce měli jenž dovedlo nas milovat kdybychom laskou vzbudit je chtěli nezve se nam vícekrát. Umilklo srdce zlate dyšici laskou ke svým a usnulo navždy. Zemřel náš milovaný otec, manžel, dědeček a bratr...* (Ibid.: 74) nebo *Kratke bylo tvoje žitin nas milačku Kratke byl tvoje žiti u nas milačku Kratke bylo tvoje pobyti umilovani synačku Dřimej tieše dřimej sladce ožte zbudi Boží hlas tu pak otči i tve matce podnes do naruč zas* (Ibid.: 81) na hrobě dítěte, které zemřelo ve věku osmi let. V těchto nápisech můžeme vidět polonismy – *umilklo*, ale také řady jiných odchylek od českého pravopisu, které u některých nápisů v knize vystupují v takové míře, že není možné určit smysl komunikátu.

Pokud se na téma v předchozích odstavcích podíváme z jiného úhlu pohledu, způsobů zobrazení smrti analyzované nápisy nabízejí několik – smrt jako *odpočinek* či (*věčný*) *pokoj*, smrt jako *spánek*, smrt jako jiný *lepší svět*, obraz smrti jako *temného hrobu* či *lože v černé zemi*, smrt jako cíl cesty, po které všichni jdeme, a smrt jako *loučení* či *odloučení*. Někdy nacházíme dokonce více těchto motivů v jednom nápisu. Většinu z těchto označení můžeme považovat za eufemismy, výjimku tvoří *temný hrob*. Zemřít zde najdeme eufemisticky vyjádřeno jako *spát*, *dřímat*, *odejít*, *odpočítvat* a *dojít pokoje*.

Škálu možností zobrazení smrti nám rozšíří příklady z knih Česlava Chytrého, například se nám takřka vedle sebe objeví obraz smrti jako věčného spánku a také jako dočasného spánku, který ukončí až volání božího hlasu. Motiv čekání na boží hlas se objevuje celkem pětkrát a jednou spánek ukončený soudným dnem. Objevuje se také motiv spánku jako *spěte sladce*, *sladce dřímej*, *spát v zemi*, *věčný spánek* a *sladký sen*. Stejně jako

u námi sebraného vzorku také v knihách Chytrého absolutně převládá metafora *odpočinutí*, *odpočinku*, který zde může být *věčný*, *lehký* nebo *sladký*, objevuje se také motiv hrobu, který je *temný*, *chladný*, *tichý*,¹⁴ motiv pokoje, a to ve spojení *pokoj popeli jeho*, *pokoj duši jeho*, *blaženost*, smrt je zobrazena také jako nalezení pokoje v kříži Krista, návrat (Bůh si vzal zpět), lidský osud, opakuje se spojení *světlo věčné* a také *lehká zem*.

Jak tedy můžeme vidět, texty jsou široce rozkročeny od zobrazení smrti jako vysvobození z pozemského trudu a brány k lepšímu světu až po zmar, ukončení něčeho, co mělo ještě trvat, a nezhojitelný žal pozůstalých. I přes tento rozptyl se nápisy protkává křesťanské vidění světa s drobnými odchylkami v interpretaci, kromě abstraktních pojmů jsou hojně využívány také hmatatelné, fyzické obrazy od temného hrobu až po mladé tělo.

Jestliže si budeme všimnout adresátů a adresovaných těchto sdělení, získáme následující schémata – pozůstalí oslovují zesnulého, což je nejčastější verze adresování, pozůstalí oslovují Boha přímo jako Pane, obrací se k němu s prosbou o pokoj pro zesnulého nebo nepřímo jako v případě *dejž mu Bůh lehké odpočinutí* či *Buh jem dej lehkou odpočinutí*. Pozůstalí se také obracejí se stejnou prosbou na nevyjádřenou vyšší sílu, což vidíme v nápisech *pokoj popeli jeho* apod. Jen v jednom případě se na někoho obrací zesnulý, a to na kolemjdoucího, kterého upozorňuje na pomíjivost života. Přímé oslovení, tedy pátý pád, je tak použit pouze u podstatných jmen vyjadřujících rodinného příslušníka nebo Boha – vždy ve formě Pane. V jiných pádech je převážně užito slovo Bůh (vždy kromě slovního spojení vůle Páně).

Oslovení třetích osob, tedy případně i kolemjdoucího je poměrně časté u polských hrobů, kde se setkáváme s nápisy jako: *Prosi o Zdrowaś Marja* (Chytry 2013: 26), *Prosi o westchnienie do Boga* (Ibid.: 27) či *Prosi o Anioł Pański* (Ibid.: 31). V případě českých hrobů najdeme takovouto prosbu jen jednou, a to formou básničky: *Aj tr hyni tuto dobu jdes kolo mego grobu pomodlise za mon duši tak jak na krestjana slušy asi také tede nekdy povola hlas Božy z nebe pomodlise také iný byti Buh odpustil viny* (Хитрий 2016: 56).

14 Objevuje se také *lichý* – v knize *Чеські некрополі біля Дубна і не мілку* na s. 19 – a nemůžeme určit, zda se jedná o špatný přepis, nebo vliv polštiny.

Verše, které na hrobech nalezneme, jsou jakousi lidovou tvořivostí, i přestože se některé opakují, jejich rýmy jsou: *milé – chvíle, vzal – žal, skráně – Páně, opustil – zastavil, odešla – předešla, době – sobě, kámen – amen, čas – zas, světařily – milý, boje – pokoje, kolemjdoucí – květoucí, zem – sem, hrobě – Tobě*, jejich adekvátnost a zvukomalebnost se tak velmi různí, jejich význam však tkví bezesporu v něčem jiném než v umělecké hodnotě. Z dalších figur najdeme opakování: *víra se za Tebe modlí, láska pro Tebe pláče, naděje volá na shledanou...* a upozornit můžeme ještě i na hovorovost v slově *nejšeš* (srov. též výše v rámci jazykové analýzy).

Na závěr tak můžeme shrnout, že typický náhrobek volyňského Čecha je uvozen větou „zde odpočívá“, následuje jméno, příjmení, pak je zde uvedeno datum narození i úmrtí uvozené hvězdičkou a křížkem a následuje krátké přání pozůstalých k tomu, aby pochovaný našel pokoj. Je poloviční pravděpodobnost, že na náhrobku bude vyjádřen rodinný vztah, a to spíše směrem k pozůstalým. Pokud bude náhrobní nápis obsahovat epitaf, bude patrně dílem lidové tvorby a bude reprezentovat jak žal pozůstalých, tak naději vycházející z náboženského přesvědčení o posmrtném životě. Po stránce jazykové bude typický náhrobní nápis psán česky s možnými ukrajinismy, může obsahovat paralelní část textu v cyrilici, pravděpodobně bude vykazovat odchylku vůči standardní češtině, a to nejspíše v označování kvantity.

---

doc. Mgr. Miroslav Vepřek, Ph.D.

Katedra bohemistiky

Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Křížkovského 10, 779 00 Olomouc

miroslav.veprek@upol.cz

Mgr. Michaela Zormanová

Katedra slavistiky

Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Křížkovského 10, 779 00 Olomouc

michaela.zormanova@upol.cz

LITERATURA:

BALHAR, Jan et al.

2014 *Český jazykový atlas 4* (Brno: Dialektologické oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i.)

Bible kralická. Šestidílná. Kompletní vydání s původními poznámkami. Praha: Česká biblická společnost, 2014

Библия сиречь книги священнаго писания Ветхаго и Новаго Завета на славенском языке.

1779 (Kiev: во Святой Киевопечерской лавре, в ставропигии тогожде Святейшего всероссийского синода, при архимандрите Зосиме)

XИТРИЙ, Чеслав

2016 *Чеські могили в Рівному і поблизу нього* (Рівне)

2017 *Чеські некрополі біля Дубна і не тілки* (Рівне)

CHYTRY, Czesław

2013 *Polski cmentarz w Równem* (Janów Lubelski: Konsulat Rzeczypospolitej Polskiej w Łucku)

KOKAISL, Petr et al.

2009 *Krajané. Po stopách Čechů ve východní Evropě* (Praha: Za hranice – Společnost pro rozvojovou spolupráci při Provozně ekonomické fakultě ČZU v Praze, o. s.)

PETR, Jan et al.

1986 *Mluvnice češtiny. 2, Tvarosloví* (Praha: Academia)

ROHÁČEK, Jiří

2007 *Epigrafika v památkové péči* (Praha: Národní památkový ústav)

VACULÍK, Jaroslav

2000 *Dějiny volyňských Čechů III. (1945–1948)* (Brno: Masarykova univerzita)

VEČERKA, Radoslav

2009 *Jazyky v komparaci. 2, Charakteristiky současných slovanských jazyků v historickém kontextu* (Praha: Euroslavica)

PŘÍLOHA Č. 1 – SOUPIS ANALYZOVANÝCH NÁPISŮ

Zde podáváme přehled všech analyzovaných náhrobních nápisů. Texty jsou přepsány co nejvěrněji, zachováváme grafickou podobu obou písem (cyrilice i latinky) a užití velkých a malých písmen. Nečitelné znaky jsou uvedeny v hranatých závorkách symbolem „-“ (početně odpovídá předpokládanému počtu znaků), tedy [-], v případě delší chybějící pasáže (či tam, kde nelze stanovit předpokládaný počet liter) pak [...]. Jednotlivé nápisy jsou očíslovány dvojestupňově, tedy zároveň vnitřně členěny podle jednotlivých lokalit.

1 НРБИТОВ ВОНУШІВКА

- 1.1 тут спочиває Бартош Анна Петрівна н.26.III.1874.р. пом. 1945.р. пам'ять від дітеи [----] 1973.р.
- 1.2 Zde OtPOČIVA PA-nU ZeSnULICH JO-ZeF DOLeŽAL.r.1873 Z.1939. Sin JOZeF. r.1986. Z.1942.VnUKYJArOSL-AV.r.1928.Z.1944. ToNIK r.1923.Z.1945.J.ŠOUreK.r.1928.Z.1945
- 1.3 БАРТОШ ВЯЧЕСЛАВ ИОСИПОВИЧ 12.XII.1907-18.V.1977 ОСТАННІЙ ДАР ВІД ЖІНКИ І ДІТЕЙ
- 1.4 ТУТ СПОЧИВАЄ БАРТОШ НАДІЯ ВИСЕНТІВНА 13.VIII.1900-1978 10.XII. БАРТОШ ИОСИП ИОСИПОВИЧ ОСТАННІЙ ДАР ВІД РІДНИХ.
- 1.5 ИОСИП АНДРІИОВИЧ 1904-1979
- 1.6 ТУТ СПОЧИВАЮТЬ ГЛавУЧКА ВИКЕНТИЙ ФРАНЦОВИЧ НАР.1879.Р. ПОМ.1952.Р. ГЛавУЧКА СОФІЯ КарЛОВН НАР.1881.Р. ПОМ.1969.Р. ПАМ'ЯТЬ ВІД ДІТЕИ [----] 1973.Р.

2 НРБИТОВ МУКОЛАЈІВКА

- 2.1 ПІРКЛ ЛЮДВІГ ВОЛОДИМИРОВИЧ 10-X-1924-18-V-1992 ПАМ'ЯТАЕМО, СУМУЕМО ДРУЖИНА, ДІТИ, ОНУКИ, ПРАВНУКИ
- 2.2 КОВАРЖ Марія Миколаївна 29.12.1921 06.05.2007
- 2.3 БАЛЬШАНЕК НАДІЯ ЛЮДВІКІВНА 10.04.1951-18.7.2001 ВІЧНО СУМУЮЧІ БАТЬКИ, ЧОЛОВІК, ДІТИ, ОНУКИ, РІДНІ.
- 2.4 ФОГЕЛЬ АЛЬБІНА АДОЛЬФІВНА 8.3.1912 - 13.2.2001

- 2.5 ВАЦЕК ФЕДІР ВЛАДИСЛАВОВИЧ 1959 - 17.06.2015
- 2.6 ВАЦЕК ВЛАДИСЛАВ ЙОСИПОВИЧ 15.07.1929 - 8.04.2003
ПАМ'ЯТАЄМО, СУМУЄМО. РІДНІ.
- 2.7 БАЛЬШАНЕК ЕМІЛІЯ ПРОТАЗІЇВНА 8.08.1937 - 11.08.2007
ПАМ'ЯТАЄМО, ЛЮБИМО, СУМУЄМО.
- 2.8 БАЛЬШАНЕК ИОСИФ ИОСИФОВИЧ 19 8/XI 39 - 19 31/VIII
89 ДОРОГОМУ СЫНУ, МУЖУ, ОЦУ, ДЕДУШКЕ ОТ ВЕЧНО
СКОРЫШИХ РОДНЫХ
- 2.9 ПИРКЛ ВЛАДИМИР ИВАНОВИЧ 19 22/VI 01 - 19 22/I 82
- 2.10 ПИРКЛ МАРИЯ ВЯЧЕСЛАВОВНА 19 29/VI 11 - 19 30/X 85 ДОРОГИМ
РОДНЫМ ОТ ДЕТЕИ И ВНУКОВ
- 2.11 Zde spočívají naše milé děti. ANNA *18 10/II 85 +19 11/XII 01 ANTONIE
*19 11/VI 01 +19 24/VIII 02 KOVAŘOVI Zesnuly děti milé. Anděl je s se-
bou vzal. Nám zustaly jen smutne chvíle. V srdci zármutek i žal.
- 2.12 Zde v Pá/anu odpočívají zesnule manzele Tomaš a Johana SIMAVI To-
maš *18 14/12 44 r. +18 5/6 99 r. Johana *18 24/5 31 r. +19 17/1 05
r. Buh jem dej lahko odpočinuti.
- 2.13 ZDE ODPOČÍVAJ V PANU JAN I BARBARA LUXOVY JAN NA. 1893
...2. ČERVNA .....LEDNA 1899 ROKU BARBARA NA. 1877 ROKU ...LIS-
TOPADA...LEHKY ODPOČINEK DEJ IM O PANE
- 2.14 Zde v Pánu odpočívá JAN VILEM LUX *18 25/XI 53 +19 21/XI 02 Muži
dobrý, muži drahý záhy jsi nás opustil, a jen v žalu vzpomínáme, že jsi
nás zde zůstavil. Odpočivej v pokoji!
- 2.15 V milosti Boží zde odpočívá JOHANA MYKISKOVA 1885 • 1972 pamatu-
jeme modlimese. V milosti Boží zde odpočívá FRANC MYKISKKA 1878 •
1951 pamatujeme modlimese
- 2.16 Zde v Pánu odpočívají: JOSEF JAVŮREK *18 25/1 30 r. +18 ¾ 83 r. Věčný
sen snesl se na Vaše skráně, odešli Jste do nebe z vůle Páně. syn JAN *18
¼ 63 r. +18 18/3 88 r. dcera ELEONORA *18 19/12 54 r. +18 4/3 78 r.
- 2.17 Zde v Panu odpočívá JOSEF JAVŮREK *18 4/5 56 - +19 19/11 04 Muži
dobrý Otče drahý Záhy jsi nás opustil, A jen v žalu zpomináme Že jsi mě
z dětmi zde zůstavil Odpočivej v Pokoji

- 2.18 Zde libě spějí naše milé děti JOSEF nar.16 Prosin 1889 zem. 6. Července 1896 VLADIMÍR nar. 2. Ledna zem. 15. Října 1898 MATĚJKOVI Spěte sladce.
- 2.19 D.O.M. S.† P. ZDE ODPOČÍVA V PANU PAULYNA VOČILOVÁ NARODILA SE 1830 ROK 15. LEDNA ZEMŘELA 3. LISTOPADU 1891 ROKU LECHKY ODPOČINUTÍ DEJ O PANE
- 2.20 Odpočinuti věčné dejž jim o Páne. Lanchammer Marie Franc +1935 Skrypčak Emilie *3.III.1914 +22.V.200... Zikmund *1906 +1.IX....
- 2.21 Zde v Pánu odpočívá ANEŽKA HRDINOVÁ *18 1/X 55 +19 21/IV 03 Za synem tak brzy, matko, v lepší svět jsi odešla; i my přijdem též za krátko tam, kam jsi nás předešla. S Bohem buď! – Na shledanou!
- 2.22 Zde v Pánů odpočívá JOSEF HRDINA *18 19/3 61 - +19 25/5 01 Víra se za tebe modlí, Láska pro tebe pláče, Naděje volá na schledanou! Spi sladce!

3 HŘBITOV VILŠANKA

- 3.1 Zde v Pánu odpočívá RICHARD ŠPÁNEK zemřel v stáří 50 let Spi sladce! drahy muži i otcě.
- 3.2 Zde v Panu odpočívá VÁCLAV SPEJCHAL zem.11 říjn.1928 r. v stáří 66 r.
- 3.3 Zde spí věčný sen Milka ZEMANOVÁ roz.9 unor. 1897 r. zem.8 dub. 1918 r. Dřímej sladce dcero drahá!
- 3.4 Zde odpočívá v Pánu zesnulá KATEŘINA HRNČÍŘOVÁ zem.28.Unora 1905 r. v stáří 55 let Pokoj popeli její.
- 3.5 Zde odpočívá v Pánu zesnulý JAN POLÁK Zemřel 28 října 1891 r. v 67 roce věku svého POKOJ POPELI JEHO
- 3.6 Zde odpočívá František SMUTNÝ nar. 1894 r. zem.9.prosin 1900 r. Odpočivej v pokoji!
- 3.7 Zde odpočívá ANTONÍN RYCHLÍK Zem. 19 listop. 1899 r. v stáří 44. roku. Pokoj popeli jeho
- 3.8 Zde v panu odpočívají manželé Hrachový odpočinte v pokoji! Josef Hrochnaj
- 3.9 Zde odpočívá v Pánu PŘEMYSL KLICH Žyl 5 Let zasnul v Pánu 17 unora 1905 R. Pokoj popely jeho

- 3.10 Zde odpočívají děti DOLEŽALOVÍ VIKTOR *17/III 1901 r. +17/II 1910 r. VĚRA *20/VIII 1901 r. +18/II 1910 r. NADĚŽDA *27/IX 1904 r. +8/II 1910 r. Dlouhý Žytomir

4 HŘBITOV MALÁ ZUBOVŠČINA

- 4.1 ZDE ODPOČÍVAJÍ MANŽELE ČERNÝ JOZEF F. 1922-1966 ČERNA ANONINA V. 1927-1967 ODPOČIVEJTE SLADCE DRAZÍ RODIČE.
- 4.2 НОВАК Владимир Владимирович 8.11.1926 - 5.10.1982 Безгранично скорбящие, помнящие и любящие.
- 4.3 Zde odpočívá NOVÁK Jiří j. Roz. 3 března 1923 r. Zem. 23září 1950 r. Odpočivej věčným snem drahý manžely.
- 4.4 Seznam pochovaných na českém hřbitově

5 HŘBITOV BORATÍN

- 5.1 JÁ JSEM VZKRÍŠENÍ I ŽIVOT. KDE VĚŘÍ VE MNE BYŤ PAK I UMŘEL ŽIV BUDE. ZDE ODPOČÍVAJÍ JAN ŠÁDEK NAR. ... ZEM. 1.LED.... MARIE ŠÁDKOVÁ ROZENÁ SKALSKÁ
- 5.2 ZDE ODPOČÍVÁ V PÁNU VROUCNĚ MILOVANÝ CHOŤ MÓJ JOSEF PIŠL NAR. 9.LISTOP.1840 ZEMŘEL 21. BŘEZNA 1905 POKOJ PRACHO JEHO!
- 5.3 ZDE ODPOČÍVÁ JOSEF VEJNAR NAR. ...LED. 1862 R. ZEM. ...SEJDEM ZAS...

6 HŘBITOV DLOUHÉ POLE

- 6.1 Zde odpočívá VÁCLAV ZÍVAL zem. 24 máje 1916 r. v stáří 53 let. Lehké odpočinutí dejž mu Pane. Spi sladce muži i otče drahý.

7 HŘBITOV KRUPA

- 7.1 ZDE ODPOČÍVÁ V PÁNU ANTONIN LEDVINA ROZEN 25 DUB. 1924 ZEM. 4 ŘÍJNA 1932

8. HŘBITOV SEMIDUBY

- 8.1 ZDE V PANU ODPOČIVAJI MANŽELÉ JOSEF a ANNA ŠPAČKOVI ZEMŘELI V STÁŘÍ 76 a 81 LET. Milí Rodiče. Žalem spomínáme na Vás

v každé době, že se opět se jdeme až nás Bůh povolá k sobě. Přijměte od nás tento památní kamen i přejem Vám sladký sen na věki věkuv amen.

9 HŘBITOV STARÁ HOLOVENKA

- 9.1 Zde v Pánu odpočívá náš milovaný syn JOSEF KOUBA zem. 10 únor. 1926 r. v stáří 19 let. Ránu v našem srdci nezahojí nikdy čas, jediná naše útěcha ve shledání s Tebou zas. Здесь поКоится ИОСИФ КОУБА м.10 фев 1926 г.на 19 г.живии
- 9.2 Zde odpočívá [-]enička Jirslová r.30 list. 1928 r. z. 19. června 1929 r. spi sladce

10 HŘBITOV NOVOSILKY

- 10.1 СОКОЛ АНДРИЙ 1910 - 1950 Вічна пам'ять Рідні. ANDREJ SOKOL
- 10.2 ZDE ODPOČIVA V PANU PETR E LIŠKA NAR 1850 ZEM 1916 O BOŽE UVEĎ DUŠI IEHO DO SLAVY VECNE
- 10.3 ZDE ODPOČIVA LISZKA ALOJZY PRZEZ LET 56 ZEM. 1 III 1938 r.
- 10.4 ZDE ODPOČIVA V PANU FRANTIŠKA ČMUCHALEK ZEM. 11/x. 1927 R. STÁŘÍ 62 ROKU VEČNE ODPOČINUTI RAČ JIŽ DAT O PANE A SVĚTLE VEČNÉ AŽ JI SVITI AŽ NA VEKI VEKOV AMEN
- 10.5 ZDE ODPOCYWA V PANU ...JOZEF ČMUCHELEK *21 VIII 1891 +18 VIII 1940 O DEJ MU PANE LEHKY ODPOCYNEK
- 10.6 ZDE ODPOČIVÁ V PÁNU JOZEF ČMUCHÁLEK ROZ. 21/... 1915 R. ...1918 R.
- 10.7 ZDE ODPOČÍVAJÍ V PÁNU FRANTIŠEK i BŘETISLA... DĚTI ...TIŠKA ČMUCHAL...PODČAS SVÉ...VĚKU
- 10.8 ZDE ODP. V PANU ČECHOVI
- 10.9 JANOTKOVÁ narozena 1819 1 mesice dne... zemrela 1960...
- 10.10 S+P JUZEF FUR MANEK P. 89 L. BAPBAPA FUR MANEK P 55 L
- 10.11 ZDE ODPOČIVÁ V PÁNU FRANTIŠEK J REKTOR ZEM. 14...1927 STÁŘÍ 69 LET LEHKÉ ODPOČINUTÍ DEJ MU O PANE

11 HŘBITOV NOVOKRAJEVA

- 11.1 ALEKSANDR MARTÍNEK NAR 1899 20/9 +1912 15/10 „NEVZBRAŇUJTE DÍTKÁM JÍTI KE MNĚ NEB TAKOVÝCH JEST KRÁLOVSTVÍ NEBESKÉ“ MAT.
- 11.2 S + P KAREL – KONSTANTIN MARTÍNEK NAR.1870 20 iv. +1931 29 XI LEHKÉ ODPOČINUTÍ DEJŽ MU O PANE!
- 11.3 Zde v Panu odpočívá ANTONIN SYROVÁTKA Zem.20 Maje 1909 r. v stáří 62 let Dejž jemu Bůh lehké odpočinutí. Длоуни ЖитомірЬ
- 11.4 Zde odpočyva FRANTIŠKA HABEŠOVA naroz. Čapska zem. 14.x. 1934 r.
- 11.5 ZDE V PÁNU ODPOČÍVA ŘEHOŘ CHOMICKÝ zem. v r. 1935 v stáří 78 L. LEHKE ODPOČINUTI DEJŽ MU PÁNĚ!

12 HŘBITOV MALÍN

- 12.1 Zde opočívá v PÁNU ŽOFIJE DOBRA narozena 1898r 23 září zemřela 1930r 7 června Projdi všechny světadily nigde nejseš bez boje, jenom tuto sestru mila navždy dojdeš pokoje.
- 12.2 Pochválen buď Pán Ježíš Kristus. Zde odpočívá v Pánu JOSEF ČINKA rozen 30 řína 1967 r. zem. 22 června r. Projdi všecy světa díly nikde nejseš bez boje, jenom tuto bratře milí, navždy dojdeš pokoje.
- 12.3 Pochválen [---] Ježíš Kristus! Zde odpočívá v Pánu zesnulá ANNA MLEJNKOVÁ. Zesnula ve věku 23 let. Spi sladce drahé dítě! Pozastav se kolemjdoucí! Mně je ložem černá zem. I Tvá zbledne tvář květoucí. A ty přijdeš za mnou sem.
- 12.4 ZDE ODPOČIVAJÍ V PÁNU ZESNULÍ MANŽELE FRANC A MARIE POSPÍŠILOVI. FRANC NAROZEN 1 DUBNA 1841 ZEMŘEL 4 PROSINCE 1923 R. MARIE NAROZENÁ 10 DUBNA 18... ZEMŘELA 5 ČERVNA 1923 R. SPITE SLADCE V BOŽÍ LASCE RODIČE MILY
- 12.5 ZDE ODPOČIVA V PANU ZENON VLADIMIR [-----]K [...] [...]ADCE V TMAVÉM HROBĚ NEŽ MNĚ BŮH POVOLÁ K TOBĚ!

PŘÍLOHA Č. 2 – FOTOGRAFIE VYBRANÝCH NÁPISŮ

Obr. 1 Hrob Skrypčákových a Lanchammerových z Mokolajivky (č. 2.20)

Obr. 2 Hrob Jiřího Nováka z Malé Zubovštiny (č. 4.3)

PŘÍLOHA Č. 3 – SEZNAM LOKALIT

- Bohušivka, Bohušovka (cze) – Бoгушівка (ukr) – Bohushivka (eng)
- Boratín (cze) – Боратин (ukr) – Boratyn (eng)
- Dlouhé Pole (cze) – Довге Поле (ukr) – Dovhe Pole (eng)
- Dubno (cze) – Дубно (ukr) – Dubno (eng)
- Rovno (cze) – Рівне (ukr) – Rovno (eng)
- Krupa (cze) – Крупа (ukr) – Krupa (eng)
- Malá Zubovščina (cze) – Мала Зубівщина (ukr) – Mala Zubivshchyna (eng)
- Malín (cze) – Малин (ukr) – Malyn (eng)
- Mikolajivka, Nikolajevka (cze) – Миколаївка (ukr) – Mykolajivka (eng)
- Mirohošť (cze) – Мирогоща (ukr) – Myrohoshcha (eng)
- Novokrajeva, Novokrajev (cze) – Новокраїв (ukr) – Novokraiv (eng) – dnes již neexistuje, pouze Krajev
- Novosilky (cze) – Новосілки (ukr) – Novosilky (eng)
- Semiduby (cze) – Семидуби (ukr) – Semyduby (eng)
- Stará Holovenka (cze) – Головенка (ukr) – Holovenka (eng) – Stará Holovenka je název původní části obce, která vznikla před rozsáhlou výstavbou v 90. letech
- Veliký Špakiv, Špakov Velký (cze) – Великий Шпаків (ukr) – Velykyi Shpakiv (eng)
- Vilsanka (cze) – Вільшанка (ukr) – Vil'shanka (eng)
- Žitomir (cze) – Житомир (ukr) – Zhytomyr (eng)

LEXÉM DOKTOR V NÁŘEČÍCH ČESKÉHO JAZYKA⁽¹⁾

TEREZA KOPECKÁ

THE LEXEME *DOKTOR* IN THE DIALECTS OF THE CZECH LANGUAGE

The article deals with the lexeme *doktor* in the dialects of the Czech language. In contrast to its use in literary language, the word has been analyzed in terms of phonetic variability, semantics and word formation.

Keywords: dialectology, lexicology, word formation, Czech language, lexeme *doktor*

1

Slovník nářečí českého jazyka (SNČJ), který vzniká v dialektologickém oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., je slovník nediferenční, tedy relativně úplný. Zaznamenává i slova, která jsou součástí spisovné slovní zásoby. V nářečích českého jazyka jsou však tato slova mnohdy používána způsoby, jaké nejsou ve spisovném jazyce obvyklé. Spisovné výrazy procházejí pravidelnými i nepravidelnými hláskovými obměnami, nabývají nových lexikálních významů nebo jsou základem pro specifické tvoření dalších lexikálních jednotek. Jedním z takových výrazů je i substantivum *doktor*, o jehož výskytu v nářečích českého jazyka pojednává následující článek vycházející z materiálových databází využívaných při tvorbě SNČJ.⁽²⁾

---

1 Za připomínky, podněty a konzultace k tomuto článku děkuji PhDr. Martině Ireinové, Ph.D., a Mgr. Martě Šimečkové, Ph.D., z dialektologického oddělení ÚJČ AV ČR.

2 Jedná se o *Archiv lidového jazyka* a *Databázi souvislých nářečních textů*, které jsou budovány v dialektologickém oddělení ÚJČ AV ČR. Autentické nářeční exemplifikace, které jsou čerpány z těchto databází, jsou v tomto příspěvku přepsány současnou dialektologickou transkripcí. Ze specifických znaků je zde užito polosamohláskové *ɥ* v dokladu ze severovýchodočeské nářeční oblasti, tvrdé *l* v dokladu ze slezské nářeční oblasti a široké *ɛ* v dokladu z centrální středomoravské oblasti. Za každou

Cílem příspěvku je analyzovat dané slovo z hlediska hláskové variantnosti, sémantiky a slovtvorby, a to v kontrastu k jeho užití ve spisovném jazyce.

2.1

Z hláskových variant substantiva *doktor* jsou v nářečích zachyceny podoby *dochtor*, *dochtór*, *duktur*, *duchur*, *doktur* a *dochur*. Nejhojněji je doložena podoba *dochtor*, kterou registrují i *Příruční slovník jazyka českého* (PSJČ) a *Spisovný slovník jazyka českého* (SSJČ). Změna *k > ch* je nepravidelnou nářeční obměnou, k níž dochází u celé řady slov (např. *klochtat*, *jechtat*), a to z různých oblastí (srov. Gebauer 1963: 450). Ani varianta *dochtor* není tedy vázána na konkrétní nářeční skupinu a je rovnoměrně zastoupena na celém území českého jazyka.

Podstatně méně evidovaná podoba *dochtór* je doložena ze Semilska, Jevíčska a Uherskohradištska, přičemž kvantita vokálu není v uvedených oblastech pravidelnou regionální obměnou. Kontext některých výpovědí je spjat se zpochybňováním role lékaře při procesu uzdravování, příp. je snižována důvěryhodnost osoby lékaře, což svědčí o jisté expresivitě dokladů. Je tedy pravděpodobné, že zdloužení slabiky může být prostředkem pro vyjádření neúcty, a s teritoriálním rozrůzněním českého jazyka nikterak nesouvisí.

Varianty *duktur/duchur*, které jsou zachyceny z Tišnovska, jsou výsledkem změny *o > u*, charakteristické pro zdejší nářečí horského typu. Podoby *doktur/dochur*, které jsou doloženy ze slezských nářečí, mají pravděpodobně souvislost s polskými nářečními hláskovými variantami substantiva *doktor* (srov. *Słownik gwar polskich* 2004: 26–27).

---

exemplifikací je uvedena lokace, z níž příklad pochází. U konkrétních obcí je vždy připojena zkratka okresu. Jedná se o následující okresy: CB – České Budějovice, DO – Domažlice, HB – Havlíčkův Brod, HO – Hodonín, JC – Jičín, KO – Kolín, LT – Litoměřice, NB – Nymburk, OL – Olomouc, PA – Pardubice, PI – Písek, PM – Plzeň, PV – Prostějov, RK – Rychnov nad Kněžnou, SM – Semily, VS – Vsetín. Za okresem v některých případech následuje jméno části obce uvedené v závorce. Pořadí exemplifikací odpovídá systému řazení v SNČJ.

2.2

Původ slova *doktor* je v latinském slovese *docere* „učit“, z něhož bylo odvozeno substantivum *doctor* „učitel“. ⁽³⁾ Ve staré češtině měl výraz *doktor* význam shodný s latinou, tedy „učitel“, a také významy „hodnost a titul, kterých člověk dosáhne absolvováním patřičných univerzitních zkoušek“ a „učenec“ (Vokabulář webový, dále jen VW). Do současné spisovné češtiny přešel pouze druhý význam (srov. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* 2005: 64; dále jen SSČ). Ostatní významy se neudržely ani ve spisovném jazyce, ani v nářečích českého jazyka, jak ukážeme níže. V současné hovorové češtině má slovo také význam „lékař“ (SSČ), který vzešel z dvouslovného označení *doktor lékařství*. Tento význam je novější, jelikož jej staročeské slovníky neregistrují, ale zaznamenává jej například Josef Jungmann ve svém slovníku (srov. Jungmann 1989: 413).

V nářečích je pro substantivum *doktor* nejčastěji doložen význam, který je v SSČ uveden jako hovorový, tedy „lékař“. V některých případech je připojeno adjektivum, které vyjadřuje specializaci lékaře. Tato adjektiva jsou většinou identická s těmi, která pro vystižení lékařské specializace užívá i spisovný jazyk (např. *zubní, oční*). Jednou je evidováno spojení s adjektivem *svrchní*, s nímž slovo *doktor* nabývá významu „primář“: *svrchní dochtor* Mrákov DO. ⁽⁴⁾

Substantivum *doktor* však v nářečích českého jazyka neoznačovalo pouze člověka, který léčil na základě odborného vzdělání, ale mnohdy pojmenovávalo i lidového léčitele. ⁽⁵⁾ Doklady tohoto významu pocházejí z celého území českého jazyka. V některých případech byla skutečnost, že se nejedná o lékaře, ale léčitele, vyjádřena prostřednictvím modifikace míry: *Kadrouka bila púl dochtora, oustřele zažehnala f cuku letu* Vysoké nad Jizerou SM; *temo nevjeř, to je poloviční dochtor, ten ťi s tó bolesťó nepomože*

3 Ze stejného základového slovesa vzešel i univerzitní titul *docent* (srov. Rejzek 2015: 151–152).

4 Užití adjektiva *svrchní* v kolokaci se substantivem označujícím člověka za účelem vyjádření jeho vedoucí pozice je v nářečních databázích ojedinělé. Toto adjektivum se jinak výhradně pojí se substantivy označujícími předměty (např. *svrchní peřina, svrchní sukně*).

5 Pro označení lidového léčitele se v nářečích českého jazyka užívalo velké množství svébytných pojmenování (např. *napravjač, božec, bohyňář*). Podrobně tyto názvy vyložila ve své studii Libuše Čižmárová (srov. Čižmárová 2018: 74–78).

Věřovany OL; *un je puł doktora* Frenštátsko. Pokud byl léčitel vnímán ve srovnání s lékařem jako úspěšnější, byla tato skutečnost vyjadřována předložkovými spojeními. Spojení s předložkou *přes* je doloženo z Chodska (*je přez dochtora*), spojení s předložkou *truc* jsou doložena ze středomoravských a východomoravských nářečí (*bel trudz doktora* Věřovany OL; *ona je trudz dochtora* Hrubá Vrbka HO; *ti byli trudz dochtora* Halenkov VS).⁽⁶⁾

Společně s různými adjektivy označovalo substantivum *doktor* také léčitele zvířat, případně vystudovaného zvěrolékaře. Z jihozápadočeských nářečí jsou zachycena víceslovná pojmenování obsahující adjektivum *zvířecí* a jeho nářeční variantu (*zvířecí dochtor* Chodsko; *zavolijte ke koňi zdvířecího dochtora* Chodsko), avšak častěji se jednalo o adjektiva odkazující na konkrétní zvířata, kterým se léčitel věnoval. Zpravidla to byla zvířata, jejichž dobrý zdravotní stav byl klíčový pro funkční hospodářství (*muže si vĕhledat ten dokument od běčího dochtora* Hluchoy PV; *dobitčí doktor* Jičín JC; *koňskej dochtor* Doudlebsko, Borovany CB [Dvorec]). Doloženo je i jedno kompozitum (*kuřdoktor* Rovensko pod Troskami SM) a jedno spojení se substantivem označující léčitele specializujícího se na dobytek (*doktor hovado* Rožďalovice NB).⁽⁷⁾

Význam uvedený výše jako základní pro spisovný jazyk, tedy hodnota a titul, je v nářečních promluvách zastoupen podstatně méně, jelikož se jednalo o realii ve venkovském prostředí málo rozšířenou. Slovo *doktor* v tomto významu se v takovém případě zpravidla vyskytuje ve spojení s neshodným přívlastkem, který vyjadřuje specializaci dané osoby (např. *doktor medicíny*, *doktor práv*). Častěji jsou však pro vystižení specializace doložena kompozita.

V případě lékařské specializace jsou to kompozita, jejichž první složkou je základ slova *medicína*, který podléhá různým vokalickým změnám. Evidovány jsou tak varianty *medicíndoktor* i *medecíndoktor* (příp. *-dochtora*). Tyto složeniny jsou doloženy z českých nářečí v užším smyslu a ze středomoravských nářečí, kde navíc podléhají krácení vokálu *-i-*, které je

6 Konstrukce s předložkou *truc*, které vyjadřují, že někdo někoho předčí ve vlastnostech či schopnostech, jsou v kolokaci s jinými substantivy doloženy i ze severovýchodočeské oblasti a ze Slezska. Tímto způsobem může být vyjádřena pozitivní evaluace (např. *být truc kováře* „být zručnější než vyučený řemeslník“) i kritika (např. *být truc dobytka* „chovat se nepatřičně“).

7 Obdobná pojmenování zvěrolékaře či léčitele zvířat (např. *koňski doktor*, *krowi doktor*, *šwiński doktor* či *bydlí doktor*) se vyskytují i v polských nářečích (srov. *Słownik gwar polskich* 2004: 27).

v daných lokalitách pravidelnou regionální obměnou. Výsledkem jsou podoby *medicindoktor* a *medecindoktor*.

V případech právnícké specializace se jedná o kompozita, jejichž první složka je dvojího typu. Evidovány jsou složeniny *jurisdoktor* a *právodoktor* (příp. *-dochtor*). Podoba *právodoktor* vznikla ze slovního spojení *doktor práv* změnou slovosledu. Podoba *jurisdoktor* vznikla zkrácením latinského titulu *iuris utriusque doctor*. Základem prvního komponentu je genitiv slova *ius* „právo“ – *iuris*.

Zatímco kompozita se základem *juris-* jsou doložena ze středočeských a středomoravských nářečí, složeniny se základem *práv-* jsou doloženy pouze ze středočeských a severovýchodočeských nářečí. Ze středních Čech je zaznamenána i varianta *pravdoktor* s krátkým vokálem, ze severovýchodních Čech zase podoba *praudoktor* s pravidelnou regionální obměnou *v > u*.

V nářečích jsou doloženy také dva případy, v nichž substantivum *doktor* neoznačuje člověka. V prvním případě se jedná o dvouslovné pojmenování označující brouka zlatohlávka (zool. *Cetonia*): *chrústí dochtor* Sobůlky HO. Ve druhém případě je samostatné slovo *doktor* expresivním označením pro koupený dort, který mohl být přinesen darem rodiče místo tradičního pečeného věnce: *doktor* Český Brod KO. Ačkoliv k těmto významovým posunům nejsou uvedeny bližší informace, lze předpokládat, že v obou případech pojmenování souvisí s významem „lékař“ a označované reálie se nějakým způsobem podílely na procesu uzdravení či zotavení. V případě brouka zlatohlávka se mohlo jednat o činnost jeho larev, které se živí tlejícím odpadem a do vyčerpané půdy dodávají živiny, o čemž se zmiňují zahrádkáři v mnoha internetových diskusích. Výskyt substantiva *doktor* jako označení pro živočicha, který svou činností pomáhá přírodě, není neobvyklý. Například v polských dialektech funguje tento výraz jako pojmenování pro datla černého, který konzumuje dřevokazné druhy mravenců (srov. *Słownik gwar polskich* 2004: 27). Podobným způsobem mohl proběhnout i významový posun v případě pojmenování dortu. Lze předpokládat, že dar ženě po porodu měl dopomoci její rekonvalescenci.⁽⁸⁾

8 V souvislosti se všemi uvedenými významy slova *doktor* lze říci, že podobná situace panuje i v nářečích jiných západoslovanských jazyků. Ve slovenských nářečích je substantivum *doktor* doloženo ve významu „lékař“, ale též „zlý člověk, ničemník“ (srov. *Slovník slovenských nářečí* 1994:

2.3

Přechýleným výrazem k substantivu *doktor* je ve spisovném jazyce slovo *doktorka*.⁹⁾ Podle PSJČ a SSJČ může toto slovo hovorově označovat i manželku lékaře. To potvrzují i nářeční zdroje, kde je vedle významu „lékařka“, který je doložen z celého území českého jazyka, zachycen například na Kelečsku i tento druhý význam.

Nářeční archivy dále zaznamenávají i výrazy přechýlené pomocí sufixů *-ová* a *-kyně*. Slovo *doktorová* bylo zachyceno na Semilsku ve významu „manželka lékaře“. Pomocí sufixu *-ová* se pojmenování žen podle manželovy profese dříve tvořila (srov. *Slovník afixů užívaných v češtině*), takže výraz *doktorová* registruje i SSJČ. Slovo *doktorkyně*, které je ve významu „lékařka“ doloženo z Kladska, uvádí ve svém popisu přechylování v kladském nářečí Josef Štefan Kubín (srov. Kubín 1913: 58), přičemž zároveň registruje i podobu *doktorka*. Varianta *doktorkyně* mohla vzniknout přechýlením pomocí sufixu *-kyně*, tedy podobně jako přechýlené výrazy *přítelkyně* či *předsedkyně*, nebo postupnou derivací z již přechýleného substantiva *doktorka* sufixem *-yně*.¹⁰⁾ Slova *doktorka* a *doktorkyně* jsou stejně jako substantivum *doktor* evidována i s hláskovou změnou *k > ch*, výraz *doktorová* nikoliv.

2.4

Ze substantiva *doktor* byla odvozena také dvě slovesa: *doktorovat* a *doktořit*.¹¹⁾ Sloveso *doktorovat* registrují i PSJČ a SSJČ, a to ve třech významech: 1.

342), v polských dialektech jsou zachyceny významy „lékař“, „veterinář“, „zvěrokleště“, „léčitel“, „vzdělanec s akademickým titulem“ a „datel černý (*Dryocopus martius*)“ (srov. *Słownik gwar polskich* 2004: 27).

9) Staročeské slovníky uvádějí jako přechýlený výraz slovo *doktornič* (VW). Tato podoba je v Jungmannově slovníku podřazena pod heslo *doktorka* společně se substantivy *doktorkyně* a *doktorová* (srov. Jungmann 1989: 413).

10) Za upozornění na možnost postupné derivace ze substantiva *doktorka* děkuji jednomu z anonymních recenzentů článku.

11) Sloveso *doktorovati* registrují staročeské slovníky ve významu „učinit doktorem, promovat“ (VW). Ve stejném významu a také ve významu „být doktorem, léčit“ ho eviduje Jungmann. Ve významu „být doktorem“ Jungmann zaznamenává i sloveso *doktořiti* (srov. Jungmann 1989: 413).

provádět lékařskou praxi, 2. léčit, 3. vyhledávat lékařskou péči. Ve všech těchto významech slovo dokládají i nářeční zdroje (včetně varianty *dochtorovat*). Nejčastěji je doloženo ve významu „potřebovat péči lékaře, léčit se, být nemocný“. Naprostá většina dokladů pochází z Čech, sporadicky je zastoupena oblast středomoravských nářečí. Ve většině exemplifikací je sloveso doplněno výrazem s durativní platností, který zdůrazňuje vleklou nemoc (např. *doktorovat dlouho, léta, celý život, pořád*). Jednou je doložena i zvrtná podoba slovesa: *ta se celej živod dochtoruje, to de do peňes Přeštice PM (Žerovice)*.

Význam „provádět lékařskou praxi“ je zachycen sporadicky a pouze z Čech, význam „vykonávat lidové léčitelství“, který byl zaznamenán v Čechách a ve Slezsku, je taktéž doložen ojediněle. Z Kladska je zachycen ještě čtvrtý význam „radit se ohledně léčení“: *ví s ní dochtorujete, s tou babou?*

Sloveso *doktorovat* je také evidováno se třemi prefixy. Výsledkem jsou varianty *dodoktorovat*, *prodoktorovat* a zvrtné sloveso *nadoktorovat se*. Prefixy zde specifikují výchozí význam „potřebovat péči lékaře, léčit se, být nemocný“. Slovesa *prodoktorovat* a *nadoktorovat se* registrují i PSJČ a SSJČ. Sloveso *dodoktorovat*, které je doloženo z Nymburska, má význam „zemřít po vleklé nemoci či dlouhodobém léčení“. Prefix *do-* zde vyjadřuje konečnou fázi děje. Sloveso *prodoktorovat* má význam „vydat za léčení“ a vyskytuje se ve spojení s výrazy označujícími velký finanční obnos (*prodoktoroval bi majlant Lovosice LT; prodochtoruvát plno peňes Chodsko*). Sloveso *nadoktorovat se*, které je doloženo pouze z jihozápadočeských nářečí, má význam „často nebo dlouho potřebovat péči lékaře; být často nebo dlouho nemocný“. Prefix *na-* (společně se zvrtným *se*) zde slouží pro vyjádření opakovanosti a dlouhodobosti děje.

Sloveso *doktořit* je stejně jako sloveso *doktorovat* registrováno v PSJČ a SSJČ, a to ve dvou významech: 1. provádět lékařskou praxi, 2. vyhledávat lékařskou péči. Nářeční zdroje zaznamenávají pouze druhý z těchto významů, přičemž slovo je doloženo zejména ze severovýchodočeské nářeční oblasti, sporadicky z jihozápadočeské (včetně varianty *dochtorit*).

Stejně jako v případě slovesa *doktorovat* je i sloveso *doktořit* evidováno v prefigovaných podobách. Zaznamenána jsou slovesa *prodoktořit* a *podoktořit*, přičemž obě byla zachycena v okolí Rychnova nad Kněžnou.

Sloveso *prodoktořit* má význam „prožít v nemoci; strávit stonáním“. Prefix *pro-* zde vyjadřuje trvání děje po určitou dobu. Sloveso *podoktořit* má význam „utrápat zbytečnou starostí“ a vyznačuje se dativní valencí: *podoktořil mu Jílovice RK*.

Pro vyjádření významu „často nebo dlouho potřebovat péči lékaře“ je kromě výše uvedených sloves v nářečích zaznamenáno i několik předložkových spojení, zpravidla s prepozicí *na* (*bejt porát na doktorech* Břehy PA, *diť von je furt jen na tih dochtorách* Paseky PI, *zmy edem na doktorah a valimy peňize do hapatyky* Frenštátsko). Sporadicky jsou doloženy také konstrukce s předložkami *pod* a *po* (*je furt pod doktorem* Horšovský Týn DO, *je pořát po doktorách* Žďár PI [Žďárské Chalupy]). Zachycena byla i jedna výpověď se slovesem *žít* (*žije jen na doktorech* Krátká Ves HB). Na celém území českého jazyka jsou velmi frekventované konstrukce s pohybovými slovesy a předložkou *po* (např. *chodit po doktorech*, *jezdit po doktorech*, *létat po doktorech*). V uvedených konstrukcích se substantivum *doktor* vyskytuje zpravidla v plurálu.

3

Závěrem lze shrnout nejdůležitější zjištění, která práce na hesle *doktor* pro *Slovník nářečí českého jazyka* přinesla. V nářečích českého jazyka se vyskytují následující hláskové varianty slova *doktor*: *dochtor*, *duktur*, *duchtur*, *doktur* a *dochtur*. Z nich je nejhojněji doložena podoba *dochtor*, která se vyskytuje celouzemně.

Zatímco ve spisovné češtině má sledované substantivum pouze význam „hodnost a titul, kterých člověk dosáhne absolvováním patřičných univerzitních zkoušek“ a v hovorové češtině také význam „lékař“, v nářečích nabývá výraz několika dalších významů. Kromě dvou významů shodných se spisovným jazykem označuje substantivum *doktor* také lidového léčitele, léčitele zvířat či zvěrolékaře (často v kolokaci s adjektivem typu *zvířecí*, *koňský*, *býčí*, *dobyččí* apod.), brouka zlatohlávka (formou dvouslovného pojmenování *chrustí doktor*) a dort přinášený darem rodiče. Nejhojnější soubor dokladů v nářečních zdrojích se pojí s významem „lékař“. Spisovný význam „hodnost

a titul“ je vzhledem k malému rozšíření reálie ve venkovském prostředí doložen výrazně méně (často navíc formou kompozit vyjadřujících doktorskou specializaci typu *medicíndoktor*, *jurisdoktor* a *právdoktor*).

Z přechýlených výrazů jsou v nářečích evidována substantiva *doktor-ka* (ve významech „lékařka“ a „manželka lékaře“), *doktorová* („manželka lékaře“) a *doktorkyně* („lékařka“). Slovesa odvozená ze sledovaného substantiva (*doktorovat* a *doktořit*), která registrují i výkladové slovníky češtiny, jsou v nářečích doložena taktéž, avšak význam „provádět lékařskou praxi“, který tyto slovníky kladou na první místo, je zachycen sporadicky. Většina dokladů se vztahuje k významu „potřebovat péči lékaře, léčit se, být nemocný“ a je lokalizována na území Čech. V nářečích jsou slovesa evidována také v prefigovaných variantách, z nichž některé nejsou výkladovými slovníky češtiny registrovány (*dodoktorovat*, *prodoktořit* a *podoktořit*).

Tvorba hesla *doktor* pro *Slovník nářečí českého jazyka* potvrdila, že jazykový materiál, který je v současné době pro slovník zpracováván, obsahuje cenné poznatky o lidovém jazyce a zároveň podává svědectví o celé řadě reálií z dob minulých.

Mgr. Tereza Kopecká

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.

Dialektologické oddělení

Veveří 97, 602 00 Brno

kopecka@ujc.cas.cz

Tento příspěvek vznikl na základě řešení projektu č. DG20Po2OVVo29 Nářečí českého jazyka interaktivně. Dokumentace a zpřístupnění mizejícího jazykového dědictví jako nedílné součásti regionálních identit; poskytovatel podpory Ministerstvo kultury, Program NAKI II.

Práce používá také data, která poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (<https://lindat.cz>) podporovaná Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy (projekt č. LM2018101).

SEZNAM ZDROJŮ

ČIŽMÁROVÁ, Libuše

2018 „Lidové léčitelky, bohyně“; in Stanislava Kloferová – Milena Šípková (eds.), *Život ve slovech, slova v životě* (Praha: NLN), s. 74–78

GEBAUER, Jan

1963 *Historická mluvnice jazyka českého*, Díl 1, Hláskosloví; 2. vyd. (Praha: Nakladatelství Československé Akademie věd)

JUNGMANN, Josef

1989 *Slovník česko-německý*, Díl I., A–J; 2. vyd. (Praha: Academia)

KUBÍN, Josef Štefan

1913 *Lidomluva Čechů kladských* (Praha: Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění)

PSJČ

„Příruční slovník jazyka českého“; <https://bara.ujc.cas.cz/psjc/>
[přístup 20. 3. 2021]

REJZEK, Jiří

2015 *Český etymologický slovník*; 3. vyd. (Praha: Leda)

„Slovník afixů užívaných v češtině“

<http://www.slovníkafixu.cz/> [přístup 26. 5. 2021]

2004 *Słownik gwar polskich* (Kraków: Instytut Języka Polskiego – PAN)

SNČJ

„Slovník nářečí českého jazyka“; <https://sncj.ujc.cas.cz/> [přístup 10. 3. 2021]

1994 *Slovník slovenských nářečí I, A–K* (Bratislava: VEDA)

SSČ

2005 *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*; 4. vyd. (Praha: Academia)

SSJČ

„Slovník spisovného jazyka českého“; <https://ssjc.ujc.cas.cz/> [přístup 20. 3. 2021]

VW

„Vokabulář webový“; <https://vokabular.ujc.cas.cz/> [přístup 25. 3. 2021]

„TO NERIEŠ – PRÍDE MI TO ZBYTOČNÉ“

PARALELY FLOSKÚL A MÓDNYCH SLOV PRI KOMPARÁCIÍ SLOVENČINY S ČEŠTINOU

MIROSLAVA GAVUROVÁ

“NO NEED TO BOTHER – I FIND IT USELESS”

PARALLELS OF BUZZWORDS IN COMPARISON OF SLOVAK AND CZECH

The paper deals with a few of the most frequent Slovak buzzwords that occur in internet communication, mostly in online newspapers, blogs, social media and discussion forums. They very often copycat expressions of Czech origin (riešiť/neriešiť, nemusím, dostalo/dostane-Z_{os}-to, prišlo/príde-Z_{os}-to, ustáť, vytešovať sa) and therefore the analysis also points out the parallels and differences between the two languages. The author concentrates on changes in their meaning towards semantic entropy and examines how context helps to identify the intended meaning of buzzwords in particular situations. It also describes morphological and syntactic specifics of the analyzed buzzwords as well as their collocability in comparison to their “neutral” use. The paper underscores that buzzwords are used more to impress percipients rather than effectively express specific meaning.

Key words: buzzword, vogue word, collocability, semantic variability, semantic entropy

ÚVOD

Keď v roku 2003 vyšla v Čechách publikácia Vladimíra Justa *Slovník floskulí. Malá encyklopedie polistopadového newspeaku: klišé, slogany, hanťúrky, tiky, partiové metafory, slovní smogy* (2003), získala si pozornosť medzi laickými čitateľmi i vo vedeckej komunite. Kým v čitateľskej verejnosti zarezovala skôr pozitívne, z lingvistickej obce zazneli na jej adresu početné kritické hlasy (porov. napr. Šimandl 2004,⁽¹⁾ Slomek 2004).

---

1 Tam aj odkazy na ďalšie práce, ktoré Justovu prácu reflektujú.

V roku 2005 vydal Just *Slovník floskulí 2*, s podtitulom *Další várka slovního smogu: paslova, pavazby, pamyšlenky* (2005). Napokon v roku 2009 vyšiel *Veľký slovník floskulí* (Just 2009), ktorý stál aj za prvotnou inšpiráciou autorky zamyslieť sa nad existenciou podobných, analogických lexém či spojení v slovenčine (Gavurová 2012). Opätovným ponorom do problematiky v tejto práci revidujeme a rozvíjame viaceré postuláty v súlade s poznatkami, ktoré máme k dispozícii teraz. Nazdávame sa však, že obe práce dokazujú prinajmenšom predpoklad, že napriek oprávneným kritickým pripomienkam je prínos Justových publikácií najmä v motivácii premýšľať nad hypertrofiou skúmaných lexém v komunikácii (Palátová 2013: 3).

Preto hoci si uvedomujeme opodstatnenosť argumentov, ktoré boli v kritických reflexiách na adresu prvého dielu *Slovníka floskulí* sformulované, na tomto mieste nechceme hodnotiť koncepciu ani lexikografickú úroveň Justových publikácií. Ako totiž pripomína Palátová (ibid.), aj samotný Just volá po „vzniku díla odborného, ucelenejšieho a propracovanejšieho, zaměřeného na popis českých floskulí (pokud možno ze všech oblastí mezilidské komunikace) z objektivnějšího hlediska“.

Keďže takéto práce v českom prostredí jestvujú,⁽²⁾ v tomto príspevku bude naším zámerom skôr poukázať na paralely medzi češtinou a slovenčinou v tomto segmente lexiky. Mnohé z lexém či konštrukcií, ktoré Just uvádza medzi českými floskulami, totiž nájdeme v takmer zrkadlovej verzii aj v slovenčine. Samozrejme, nemôžeme sa tu zaoberať všetkými floskulami, ktoré pri komparácii slovenčiny a češtiny nachádzame. Výberovo sa preto zameriame len na niekoľko takých, ktoré patria k najfrekvencovanejším a zachytili sme ich v početných výskytoch najmä v internetovej komunikácii – v elektronických verziách periodík, v blogoch, na sociálnych sieťach a v diskusných fórach. Uvádzané exemplifikácie teda pochádzajú zo slovenského mediálneho priestoru.⁽³⁾

2 Len na ilustráciu, Josef Šimandl (2004) uvádza zoznam štúdií a publikácií, ktoré na tému floskul v českom mediálnom a politickom diskurze dovtedy vyšli. Ich počet iste odvtedy narástol.

3 Všetky uvádzané príklady pochádzajú z internetových zdrojov alebo zo Slovenského národného korpusu (verzia prim-9.0-public-all).

Pred samotnou analýzou paralel bude azda užitočné pozrieť sa na terminologické vymedzenie predmetu nášho uvažovania. Analyzované lexémy označujeme termínom *floskula*, ktorý sa v slovenských lexikografických prácach sémantizuje ako „slohovo nadnesený, kvetnatý al. veľmi všeobecný výrok bez konkrétneho významu, prázdny obrat; syn. fráza“ (Buzássyová – Jarošová 2006); či ako „prázdna reč; fráza“ (Šaling – Ivanová-Šalingová – Maníková 1997: 395). Obe definície sa stretávajú v charakteristike *prázdny*.

Synonymne k termínu *floskula* sa používa aj termín *klišé*, ktoré sa chápe ako „často používaný myšlienkovy prázdny slovný zvrät, ošúchaná fráza, floskula“ (Jarošová – Buzássyová 2011) či ako „ustálený zautomatizovaný slovný zvrät (napr. formuly v listoch, pri úradných výkonoch a pod.); obyč. pejor. častým používaním ošúchaný, frázovitý slovný zvrät al. vôbec ošúchaný jazykový prostriedok, šablóna“ (Petráčková – Kraus 2005). Vo všetkých definíciách termínu *klišé* vystupuje do popredia adjektívum *ošúchaný*.

V tejto štúdii sa venujeme lexémam a slovným spojeniam, ktoré majú niektoré črty spoločné s floskulami, inými parametrami sa zaraďujú ku klišé. Z hľadiska sémantickej vágnosti, resp. významovej variabilnosti, sú analyzované lexémy blízke floskulám. Pre stereotypnosť a mechanickosť ich použitia v komunikátoch by sme ich mohli hodnotiť ako klišé.

Rovnako pri týchto slovách nachádzame styčné body s kategóriou módnych slov, ktoré sa v angličtine označujú termínmi *buzzwords* (Neuman et al. 2011; Mjøs et al. 2014), resp. *vogue words* (Crystal 1995), pričom oba termíny je možné preložiť ako *módne slová*. Kým v niektorých prácach sa *buzzwords* chápu ako nové slová (t. j. neologizmy), ktoré vstupujú do jazyka a ako módne slová (*fashion words*) sa stávajú veľmi obľúbené (Neuman et al. 2011), iní lingvisti ich chápu odlišne. Podľa Mjøs et al. (2014) kým sa slovo stane ozajstným *buzzword* (*módnym slovom*), „má v pôvodnom kontexte odlišnú a presnejšiu definíciu. *Buzzword*⁽⁴⁾ sa teda vytvára z termínu, ktorý má špecifický význam v konkrétnom kontexte, stane sa módnym

4 V preklade sme kvôli presnosti ponechali termín *buzzword*, aby sme ho odlišili od *vogue word*, keďže oba termíny sa prekladajú ako módne slová. Kurzívou zvýraznila M. G.

medzi laikmi a súčasne svoj presný význam stráca. Preto *buzzword* nevytvárame, slovo sa *buzzword* stáva“ (Mjøs et al. 2014).

Vogue words (módne slová) sa definujú ako „lexémy, ktoré získajú módný alebo kultový status v rámci jazyka ako celku alebo medzi členmi konkrétnej skupiny“, neobjavujú sa však odrazu, ale postupne a nenápadne, až kým si jedného dňa neuvedomíme, že ich používajú všetci (Crystal 1995: 179). *Vogue words* sa podľa Davida Crystala líšia od neologizmov (a od Neumanovho chápania *buzzwords*), lebo módnym slovom (*vogue word*) sa môže stať lexéma, ktorá nemusí byť nová, ale bola v jazyku už celé roky.⁽⁵⁾ V tomto sa s Crystalovou definíciou módných slov prekrýva Justovo chápanie floskúl; podľa Justa „[s]lova se floskulami nerodí, ale vždycky teprve – nadužívaním, vyprázdnením, zastíráním a kontextem – stávají“ (Just 2009: 37).

Aby sa teda slovo stalo módnym, nielenže musí mať istú frekvenciu v úze (tak ako neologizmus, ktorý by sme bez istej frekvencie takisto nemohli vôbec vnímať ako súčasť jazyka), ale musí byť obzvlášť často používané veľkým množstvom hovoriacich a musí sa rozšíriť do iných kontextov než bol ten, kde sa používalo pôvodne a dovtedy (Crystal 1995). Práve v tom sa módné slovo líši od neologizmu. Sekundárnosť, zmena kontextu používania a komunikačného výskytu, je črta, ktorú majú *vogue words* spoločnú s *buzzwords*, ako ich chápu Mjøs et al. (2014). Crystal (1995: 179) dokonca pripúšťa, že termín *buzzword* svojím spôsobom ešte lepšie vystihuje podstatu módných slov, kódujúc zmenu, rozrušenie, aktivitu.⁽⁶⁾

Frekventovanosť v rozličných komunikačných kontextoch a situáciách znejasňuje, resp. zovšeobecňuje sémantiku analyzovaných lexém – vďaka tejto významovej entropii ich možno vzťahovať na pomerne široký diapazón denotátov. Nech už teda tieto pomenovania nazveme floskuly či módne slová, ich dominantnými črtami sú jednak relatívna sémantická variabilnosť až vágnosť (porov. napr. polosponové *prišlo/príde-Z_{os}-to*); a frekventovanosť, ktorá je vlastná aj ďalším typom pomenovaní (klišé, publicizmy). Aby sme

5 Crystal ako príklad uvádza lexému *absolutely*, ktorá sa v angličtine koncom osemdesiatych rokov dvadsiateho storočia začala používať ako synonymum konštrukcie „Yes, I agree.“ (ibid.)

6 Anglické verbum *buzz* označuje významy ako „bzučať, hučať, motať sa okolo, rojiť sa, víriť sa, šumieť, vriec“. Porov. na <https://slovníky.lingea.sk/anglicko-slovensky/buzz> [prístup 21. 3. 2021].

však nepriamo naznačili prvotnú inšpiráciu Justovým slovníkom floskúl, budeme v tejto práci používať na označenie týchto lexém termín floskula.

S ohľadom na definície floskúl (a módnych slov), ktoré zdôrazňujú rozptyl ich významu,⁽⁷⁾ sa pri analýze sústreďme na posuny v sémantike a na ich sémantizáciu v jednotlivých komunikačných situáciách a kontextoch. Všímame si aj zmeny v kolokabilite oproti prvotnému či nepríznakovému použitiu a ich morfológické a syntaktické špecifiká v slovenčine.

Poukážeme na to, že z pohľadu pragmalingvistiky možno tieto výrazové prostriedky vnímať skôr ako efektívny prostriedok, ako zapôsobiť na percipienta a vyjadriť istý sociálny status, než efektívne vyjadriť konkrétny obsah. Pri použití analyzovaných lexém predpokladáme na strane expedienta nižšiu produkčnú námahu, keďže takáto lexéma zastreší viaceré, často synonymné významy. Naproti tomu percipient musí vynaložiť vyššiu námahu, aby módnemu slovu či floskule priradil v jednotlivých kontextoch konkrétny význam.

ANALÝZA

V nasledujúcej časti sa budeme venovať charakteristikám verb a verbálnych konštrukcií *riešiť/neriešiť*, *nemusieť*, *dostalo/dostane-Z_{os}-to*, *prišlo/príde-Z_{os}-to*, *ustáť*, *vytešovať sa*.⁽⁸⁾ Ich výpočet a poradie sú arbitrárne, kritériom zaradenia do zoznamu boli pozorované špecifiká ich používania oproti ich nepríznakovým pendantom či významom. Možno však nie je celkom arbitrárne, že zakaždým ide o verbá, ktoré sú vo funkcii predikatívu organizujúcim, ergo najdôležitejším činiteľom vety. Sémantické zmeny či entropia významu týchto floskúl má v konečnom dôsledku vplyv na kolokačný i slovotvorný potenciál týchto lexém.

7 Porov. aj Justov termín *rozostření* významu (2009: 39).

8 Just (2009) verbum *vytešovať se* neuvádza, do tejto analýzy sme ho však vybrali preto, že sa v češtine hojne vyskytuje, zatiaľ čo v slovenčine je nespisovné.

RIEŠIŤ/NERIEŠIŤ

Našu úvahu o floskulách v slovenskom jazykovom prostredí začneme dvojicou verb *riešiť/neriešiť*. Ich dominantnosť medzi ostatnými floskulami s podobnými charakteristikami napokon naznačujeme aj názvom svojho príspevku – „To nerieš, príde mi to zbytočné“.

Kým popularita českej floskuly *řešit* býva odvodzovaná od filmovej repliky „To neřeš, po tom nepátrej“ (Just 2009: 274–275), môžeme len predpokladať, že slovenské (*ne*)*riešiť* sa floskulou stalo aj pod vplyvom rozšírenia jeho populárneho českého pendantu.

Krátky slovník slovenského jazyka (Kačala – Pisárčiková – Považaj 2003), ktorý je kodifikačným, normatívnym typom slovníka, sémantizuje verbum *riešiť* takto:

1. usilovať sa urobiť z daných údajov uspokojujúci záver, hľadať uspokojujúce východisko, vysvetlenie: *riešiť ťažkú životnú situáciu, riešiť problém, otázku, spor; mat. riešiť rovnicu* hľadať jej koreň;
2. hodne, účelne upravovať, usporadúvať ako celok: *optimálne riešiť výstavbu sídliska, mestskú dopravu; pôsobivé riešenie scény.*

V mediálnych komunikátoch však pozorujeme hypertrofiu verb *riešiť* a *neriešiť* s významom odlišným od lexikografickej sémantizácie. Floskula (*ne*)*riešim* má v slovenčine väčší sémantický rozptyl a dá sa nahradiť inými ekvivalentnými lexémami alebo konštrukciami s konkrétnejším pomenovaním mimojazykovej skutočnosti.

Podľa Justa (2009: 275) možno floskulu *neřešit* v češtine nahradiť aj spojeniami *to mě nezajímá, to je mi ukradené, to je mi fuk, to mi nevádí, bez toho se obejdu, [...] na to kašlu, na to seru, tím pohrdám, na to nemám, tomu jsem nerozuměl, to je na mne moc složité, to je vzdálené, odtahité*. Diapazón sémantického záberu slovenského verba *neriešiť* (v 1. os. sg. prezenta) je podobne široký ako pri jeho českom pendante a intenzita (negatívneho) vzťahu komunikanta k pomenovávanej skutočnosti varíruje na osi nezaujmu od „nezaujíma ma to“ (*tvoje názory neriešim*), cez „nezaoberám sa tým“ (*zatiaľ neriešim, či budem pri pôrode svojho dieťaťa*); „nestarám sa o to, je mi to fuk, kašlem na to“ (*Klebety neriešim.*), až po významy prí-

tomné aj v češtine: „je to pre mňa príliš zložitá“ (*Vzťahy neriešim.*), „je to vzdialené“ (*Kde budem o rok, neriešim.*).

Floskula (*ne*)*riešiť* má v slovenčine aj odlišné morfológicko-syntaktické a kolokačné charakteristiky ako verbum (*ne*)*riešiť* pri nepríznačnom použití. Pôvodné *riešiť* sa spájalo s neživotnými denotátmi (*problém, otázka, spor, rovnica*). Aj floskula *riešiť/neriešiť* sa spája s predmetmi vyjadrenými neživotnými substantívami (*materiálne veci, svadbu, vekový rozdiel neriešim*), resp. vyjadrenými vedľajšou vetou, ktorá tieto neživotné substantíva zastupuje (*Zatiaľ neriešim, či budem pri pôrode svojho dieťaťa.*). Sémantický posun, resp. významový rozptyl, však pri floskule *neriešim* umožňuje použiť aj životné substantívum, prípadne osobné pronomén v priamom predmete (*Nížňanského neriešim.; Manžela neriešim.; Neznášam, keď ma riešia tí, čo o mne h...o vedia a vôbec ma nepoznajú.*). Navyše sa floskula (*ne*)*riešiť* používa v slovenčine aj ako bezpredmetové verbum⁹ (*Neriešim.; Netráp sa kvôli ľuďom, ktorí sa netrápia kvôli tebe... nerieš, prídu iní, lepší.*).

Hypertrofiu floskuly (*ne*)*riešiť* v slovenskom mediálnom prostredí možno ilustrovať prepisom rozhovoru z televíznej šou. Adela Vinceová (vtedy Banášová; AV-B) sa svojho hosťa Borisa Kollára (BK) pýtala, či by mu prekázalo, keby bol jeho syn taký sukničkář ako on:

AV-B: „[...] tak by si to riešil?“

BK: „Syna by som neriešil. Ale určite budem [...] riešiť svojich zaťov [...] Toto budem dosť vážne riešiť.“ (pluska.sk)

NEMUSIEŤ

Podľa lexikografického spracovania nedokonavý modálny relátor *musieť* vyjadruje v slovenčine nasledujúce významy: objektívnu nevyhnutnosť (*s neúspechom sa musíme zmieriť*), povinnosť (*musí sa starať o deti*), potrebu (*musí veľa študovať*), nátlak, rozkaz (*musíš mi vrátiť peniaze*), vôľu (*musím to mať*), predpoklad alebo istotu (*musela byť kedysi krásna*), prosbu či želanie (*musíte mi prepáčiť*) (Kačala – Pisárčiková – Považaj 2003). Podobne aj jeho negatívny pendant *nemusieť* má syntaktické vlastnosti

9 Podobne ako v češtine, porov. citovanú filmovú repliku.

syněmantického verba – spája sa s infinitívom plnovýznamového verba a vyjadruje absenciu nevyhnutnosti deja, stavu či vlastnosti subjektu (*nemusím sa ponáhľať; nemusí vám voňať; nemusím byť dokonalá*).

Na rozdiel od východiskového pomocného verba *nemusiť* má floskula *nemusím* atribúty autosémantického verba, ktoré si vyžaduje väzobné doplnenie predmetom v akuzatíve. V takýchto kontextoch možno verbum *nemusiť* sémantizovať ako „nemať rád“ (*Prázdne reči nemusím.; Duetá veľmi nemusím.*); „nepáčiť sa“ (*Marešove vtipy fakt nemusím.*); „nebaviť“ (*Letnú prípravu nemusím.; Nákupné centrá nemusím.*); „neznášať“ (*Intímnosti, ktoré na ženách nemusíme.; MDŽ a karafiáty nemusím.*).

Parametre modálneho verba *nemusiť* v češtine a slovenčine na základe dotazníka i korpusových výskytov komplexne mapuje štúdia Hanse-
na, Nekulu a Banášovej (2011), ktorá hneď na úvod konštatuje, že takáto
konštrukcia sa v ostatných slovanských jazykoch nevyskytuje (ibid.: 243).
Zistenia tejto štúdie overila Martina Ivanová v slovenčine v novšom korpu-
sovom výskume (Ivanová 2017).⁽¹⁰⁾ Nasledujúca Tabuľka č. 1 sumarizuje
zhodu a rozdiely v zisteniach oboch výskumov.

	Hansen et al. (2011) Stav v slovenčine a češtine (dotazníkový prieskum + korpusové dáta)	Ivanová (2017) Stav v slovenčine (korpusové dáta)
Použitá osoba	1. a 3. os. sg. a pl.; 2. osoba nedoložená	1., 2., 3. os. sg. a pl. ⁽¹²⁾
Temporálna forma	prézent a préteritum; futúrum nedoložené	prézent dominantný; préteritum doložené; futúrum nedoložené
Modálna forma	indikatív aj kondicionál	indikatív; kondicionál nedoložený

10 Kým autorský kolektív (2011) vychádzal z verzie Slovenského národného korpusu (ďalej SNK) prim-5.0-public-all, Ivanová (2017) pracovala s korpusovou verziou prim-7.0-public-all. Pri porovnaní výsledkov oboch štúdií teda možno sledovať aj dynamiku vývoja autosémantického verba *nemusiť*.

11 Verbum *nemusím sa* v postmodálnom význame vyskytuje najčastejšie v 1. os. sg. alebo pl. indikatívu prézenta (Ivanová 2017).

Aktívne participium	v češtine obmedzené, v slovenčine nemožné; deverbatívum (<i>nemusenie</i>) v slovenčine nemožné	aktívne participium a deverbatívum nedoložené
Forma	negatívna forma primárna v češtine aj slovenčine ob- medzená, nie však vylúčená	negovaná forma primárna; afirmatívna forma doložená
Reflexívna forma	doložená v češtine aj slovenčine	v SNK nedoložená
Druhý argument	preferovaná	anteponovaná forma prefe- rovaná; postponovaná forma doložená
Osobné zámeno v pozícii 1. a 2. argumentu	možné; preferencia bez osobného zámena	doložené v pozícii 1. a 2. argumentu, preferované bez osobného zámena

Tab. č. 1: Porovnanie dát predstavených v štúdiách
Hansena et al. (2011) a M. Ivanovej (2017)

Kým niektorí autori považujú autosémantické *nemusím* v slovenčine za výsledok elipsy (Findra 2008: 11; Rončáková – Vandáková 2020: 259), Hansen et al. (2011: 244) sa nazdávajú, že ide o sémanticky a syntakticky úplnú konštrukciu, v ktorej nie je vynechaný žiadny konštituent. Konštrukcia so synsémantickým *nemusím* doplnená o infinitív má totiž iný význam a plnovýznamové verbum, ktoré by bolo potenciálne elidované, nie je možné vždy jednoznačne rekonštruovať.⁽¹²⁾ Preto podľa nich ide skôr o jeden z nie príliš častých príkladov degramatikalizácie, „s prechodom gramatikalizovaného auxiliáru v plnovýznamové sloveso“ (Hansen et al.: 263). Degramatikalizácia bude završená vtedy, ak sa sloveso bude vyskytovať bez negácie (*musím*) vo význame „mať rád“ (ibid.). Predpokladáme, že tento proces sa už v slovenčine začal, keďže v SNK je doložená aj afirmatívna forma: *Stredomorská kuchyňa je kapitola sama osebe a nie je tajomstvom*,

12 Nie je to ani elipsa typu *Musím do školy*, kde sa vynecháva zvyčajne sloveso pohybu (ibid.).

že jej veľmi podstatnou zložkou (okrem rýb, ktoré nemusím) sú cestoviny. A tie musím (Ivanová 2017: 80).

Pri rozlišovaní toho, či ide o synsémantické modálne alebo autosémantické, postmodálne *nemusieť*, je (pre komunikantov) dôležitým indikátorom pozícia komplementu. Pri anteponovanom komplemente (*Cestovať lietadlom nemusím.*) komunikanti vnímajú konštrukciu vo význame „nemať rád“; pri postponovanom komplemente (*Nemusím cestovať lietadlom.*) ju interpretujú ako „mám inú možnosť“ (ibid.: 251). Antepozícia komplementu prispieva k príznakovosti tejto konštrukcie a dokazuje, že k plnej lexikalizácii slovesa *musieť* nedošlo (ibid.: 245).

Z komparatívneho hľadiska autori konštatujú, že pri tejto konštrukcii nejestvujú štruktúrne rozdiely medzi češtinou a slovenčinou; rozdiely sa týkajú len frekvencie niektorých javov (Hansen et al. 2011: 252). K istým kolokačným špecifikám autosémantického verba *musieť* v slovenčine patrí jeho kolokabilita s príslovkou miery *veľmi*, pričom na modálne sloveso sa táto príslovka vzťahovať nemôže, čo len dokazuje autosémantický nemoďálny charakter *musieť* v takýchto konštrukciách (ibid.: 250).

Funkciou českej (i slovenskej) floskuly *nemusím* je zmierňovať negatívnu konotačnú zaťaženosť synonymných výrazov. Hoci sa ňou vyjadruje ostrý nesúhlas a odpor, umožňuje hovoriacemu „zústať nad vecí, korektní, bez emocií, zkrátka cool“ (Just 2009: 213). Floskula *nemusím* sa v češtine používa „všude tam, kde se z ironického pojmenovaní stává alibistické vyzutí z povinnosti věc přesněji pojmenovat. Namísto toho se pak mluvčí publiku předvede v módní uniformě, k níž už nemusí nic dodávat“ (ibid.: 214).

V slovenčine sa floskula *nemusieť* hodnotí ako syntaktická štyléma slangového charakteru, ktorá už „prekročila hranice svojho pôvodného funkčného prostredia a zaktualizovala sa aj vo verejných písomných jazykových prejavoch“ (Findra 2008: 12). Opakované používanie floskuly v rôznych komunikačných situáciách „hovorí jednak o uniformite vyjadrovania a jednak o pohodlnosti hovoriaceho. Pôvodná snaha o novosť, inakosť, atraktívnosť výrazu sa mení na ošúchanú frázu, ktorá už neprekvapí ani obsahom, ani formou“ (ibid.: 11). Potvrďuje sa tak náš predpoklad o mechanickosti a stereotypnosti floskuly *nemusím*, ako aj o nižšej námahe na strane

produktora pri jej použití. Takto sa opäť dostáva do popredia pragmatický rozmer floskúl.

PRIŠLO/PŘÍDE-Z_{os}-TO

Podľa Justa je česká floskula *přišlo mi* „vazba škaredá a navíc nepůvodní, otrocky a bez invence snad kdysi přejatá z němčiny: Es kommt mir vor“ (Just 2009: 262). Namiesto nej by sa podľa neho mali skôr používať konštrukcie: *případalo mi, měl jsem dojem, působilo to na mě, vadilo mi* (ibid.). Šimandl (2004) však Justovi oponuje a tvrdí, že „kdyby autor měl trpělivost pročíst v Slovníku spisovného jazyka českého jazyka 2 (1964: 1102) heslo *přijít* až k 18. významu, našel by tam svoje *přišlo mi* s doklady ukazujícími k 19. století: *přišlo mi vše jako sen, tak mi to přišlo divně*“. Příklady v budoucím čase (*přide mi to*) v tomto významu síce slovník neuvádza, ale v češtině sú bežné (Rončáková – Vandáková 2020: 264).

Aj v slovenčine verbum *prísť* vo význame „pripadať“ či „zdať sa“ zaznamenávame nielen v préterite (*přišlo mi to, přišlo jej to*), ale i v tvaroch prézenta (*přide mi to čudné, přide mi to až příliš prešpekulované*). Táto väzba sa v slovenčine hodnotí ako čechizmus (Rončáková – Vandáková 2020: 265), teda ako nespisovná. Jej nespisovnosť sa odvodzuje z faktu, že „sloveso *prísť* je dokonavé, čiže vyjadruje dokončený, uzavretý dej, a preto svojimi prítomníkovými tvarmi nemôže vyjadriť aktuálnu prítomnosť, ale iba budúci dej, napr. *prídem domov*“ (Jazyková poradňa 2011).⁽¹³⁾ V spojení *přide-Z_{os}-to* ide o „komunikovanie aktuálneho, prítomného postoja, dojmu, pocitu, ktorý nemožno formulovať tvarmi slovesa *prísť* vyjadrujúcimi iné významy a orientujúcimi dej alebo stav do budúcnosti. Prítomný dojem, postoj či pocit vyjadrujeme prítomníkovými tvarmi nedokonavých verb *zdať sa, prichodiť, pripadať, vidieť sa, javiť sa, byť* alebo inými slovesami“ (ibid.). Štatút spisovnosti majú v slovenčine len konštrukcie s nedokonavými verbami *prichádzať, prichodiť*; tie sú vo význame „pripadať“, „zdať sa“, „vidieť sa“ spisovné, napr. *všetko mi pripadalo ako sen* (Kačala – Pisárčiková – Považaj 2003).

13 Príspevok pod názvom „Je správne, keď v médiách používajú slovné spojenie ‚přide mi to ľudské‘ alebo ‚přide mi to pochopiteľné‘ namiesto spojenia ‚připadá mi to...?‘“ Dostupné na: <https://jazykovopradna.sme.sk/q/7738/> [prístup 21. 3. 2021].

Podľa iných názorov je však polosponové verbum *prísť* v konštrukcii typu *príde-Z_{os}-to* kvázidokonavé, s významom prítomného hodnotenia; „neorientuje dej alebo stav do budúcnosti, ale vyjadruje aktuálny subjektívny dojem a možno ho akceptovať ako hovorový variant verb *zdať sa*, *javiť sa* a *pod*.“ (Ivanová – Kyselová 2017: 212–213).

Polosponové *prísť* funguje v slovenčine ako floskula s variabilnou sémantikou a neprekvapuje, že ho možno sémantizovať podobne ako konštrukciu „prišlo mi to“ (Just 2009: 262), teda: „zdalo sa mi to“ (*Prišlo mi to, ako keby sa bál.*); *pripadalo mi to* (*Prišlo mi to, ako by som bojoval v Iraku.*); „videlo sa mi to, vyzeralo to“ (*Prišlo mi to ako 24-hodinová kontrola.*); „pôsobilo to na mňa“ (*Prišlo mi to, ako keby autorka upírov zmenila od základov.*).

Výrazná subjektivita hodnotenia, ktorú spojenie „*prísť-Z_{os}-to*“ konotuje, predurčuje jeho použitie predovšetkým v 1. os. singuláru, ale objavuje sa aj v ďalších osobách a v oboch číslach, v singulári i pluráli. Nasledujúca Tabuľka č. 2 ilustruje tieto výskyty príkladmi.

	Prézent	Préteritum
1. os. sg.	Príde mi to úbohé.	Prišlo mi to ako celkom dobrý nápad.
1. os. pl.	Ako sme ožratí, príde nám to veľmi vtipné.	Prišlo nám to zbytočné. Prišlo nám to ako ich pomsta.
2. os. sg.	Príde ti to normálne?	Prišlo ti to smiešne.
2. os. pl.	Príde vám to nedôstojné, trúfale a nepatričné.	Prišlo vám to prehnané a fantastické.
3. os. sg.	Príde jej to tragicky vtipné. Príde mu to zbytočné a nepotrebné.	Prišlo jej to ako trápne kliše.
3. os. pl.	Príde im to ako príliš pekná rozprávka.	Prišlo im to všetko náramne smiešne.

Tab. č. 2 Zastúpenie konštrukcie *príde/prišlo-Z_{os}-to* v jednotlivých osobách v prézente a préterite

Z pohľadu kolokability sa polosponové *prísť* v slovenčine dopĺňa väzbou so spojkou *ako* (*Prišlo mi to ako listovanie v lifestylovom časopise s veľkými obrázkami.*); adjektívom (*Prišlo mu to také veselé.*); príslovkou (*Prišlo jej to zaťažko*) alebo vedľajšou vetou (*Prišlo jej to, akoby ten výstrel bol zasiahol ju. Príde mi to tak, že voči sebe nemajú žiaden rešpekt.*). Subjekt sa často vyjadruje vedľajšou vetou (*Prišlo mu smiešne, ako majster taktizuje.*) alebo infinitívom (*Prišlo mi nepatričné takto zneužívať kamarátku; Ivanová – Kyseľová 2017: 212*). Rovnako sa vyskytuje konštrukcia s tzv. nevyzdvihnutým subjektom (*Prišlo mi, že zmeniť tému by nebolo na škodu.*; *ibid.*).

Možno súčasne vysloviť predpoklad, že jednak vplyvom prítomnosti nedokonavých pendantov (*prichádzať, prichodiť*) v analogických konštrukciách, jednak pod vplyvom úzu či prijatím názorov niektorých lingvistov môže časom dôjsť k úprave normy a k priznaniu štatútu spisovnosti aj konštrukciám *príde-Z_{os}-to/prišlo-Z_{os}-to* s polosponou *prísť* vo význame „javiť sa“, „zdať sa“.

DOSTALO/DOSTANE-Z_{os}-TO

Verbum *dostať* je v slovenčine lexikograficky zachytené v početných významoch (Kačala – Pisárčiková – Považaj 2003, Buzássyová – Jarošová 2006); ako floskula sa však vyskytuje v takých kontextoch, kde k nemu nemôžeme priradiť žiaden z nich. Nejde tu teda o významy spisovného verba *dostať*: „prijatí“ (*dostať balík*); „získať ako výsledok vývinu, procesu“ (*dostať smäd*); „byť postihnutý“ (*dostať chrípku*); „dopracovať sa k niečomu, získať“ (*dostať vyznamenanie*); „chytiť“ (*ak ťa dostanem, bude s tebou zle*); „s úsilím priviesť“ (*nemôže ho dostať na prechádzku*); „spôsobiť vvedenie do situácie, vyvedenie z nej“ (*Dostalo nás to priamo do deja, do tempa, do nálady*) (Kačala – Pisárčiková – Považaj 2003). Rovnako to nie je ani spojenie s významom „oklamať, ošialiť, dopáliť“ (*ale ma dostali!*; *ibid.*), ktoré je síce expresívne, ale kóduje negatívne sémy („oklamať“).

Floskula *dostalo ma / dostane ma-Z_{os}-to* sa používa na vyjadrenie pozitívneho postoja k pomenovávanej skutočnosti: „nadchlo ma to“ (*Videl som okolo polnoci padať úžasnú hviezdu a dostalo ma to*); „dojalo ma to“ (*Ja mám tento seriál veľmi rada, ale dostalo ma, že Tess zomrela a ako*

zomrela.);¹⁴ „páčilo sa mi to“ (*Trochu čudný humor, ale dostalo ma to.*); „zaujalo ma to“ (*Nie je to žiadna novinka, ale dostalo ma to.; Boli sme dec-ká, angličtine sme nerozumeli, ale dostalo nás to a drží to do teraz.*); „bolo to presvedčivé“ (*Dostalo ma to a to poriadne. Teraz aby sa človek vážne bál zaspáť.*); „pohltilo ma to“ (*Spoločenskej klasiky som sa bála, ale dostalo ma to.; Dostalo ma to natoľko, že som to začal trénovať.*).

Samozrejme, objavujú sa aj komunikačné kontexty, kde má floskula *dostalo-Z_{os}-to* blízko k negatívnemu významu „dopáľilo, nazlostilo ma to“ (napr. kritizovanie imitácie východoslovenského dialektu v seriáli komentujúci takto: *lebo akože toto „vypada“ ma dostalo [...] ma byť „vypatra“*). Presný význam spojenia *dostalo-Z_{os}-to* teda určuje až širší kontext, napr.: „*A všetci sme plakali. Nemyslím smutné tváre, ale reálne slzy. Vojakova žena sklúčene prekrikovala smútočné reči, deti hladkali otcovu fotku pri rakve. Bolo to mimoriadne náročné, ťažké. Dostalo nás to všetkých.*“ V tomto prípade má floskula *dostalo nás to* význam „dojalo nás to, silno to na nás zapôsobilo“.

Iné kontextové zapojenie určuje floskule, samozrejme, úplne odlišný význam: „*Potom priateľ odisiel do školy do ineho mesta a ja som si uvedomila, že nemam žiadnych blizsich priateľov, pretože on bol moje všetko, najlepší kamarat, priateľ, rodina. Nie je to dobre. Dostalo nás to nakoľko, že uz spolu nechodíme. Zostali sme priatelia, ale riesime si kazdy vlastny život.*“ V uvedenom úryvku z diskusného príspevku je spojenie *dostalo nás to* použité s významom „ovplyvnilo nás to, zlomilo nás to“. Napokon citovaný úryvok ukazuje aj použitie vágnej floskuly *riešiť* (*riešime si každý vlastný život*) vo význame „žijeme si“ (svoj život). Významová variabilita v slovenčine tak dáva za pravdu hodnoteniu, že floskula stráca „schopnosť popisovať skutočnosť a vypovedá spíš už jen o mluvčím“ (Just 2009: 107).

Podobne ako predchádzajúca konštrukcia *príšlo-Z_{os}-to*, aj spojenie *dostalo-Z_{os}-to* sa v slovenčine vyskytuje aj s rôznymi osobnými zámenami a vo futúre *dostane-Z_{os}-to* (*Dostane vás to, navodí tú správnu atmosféru.; Chcete vedieť, čo povedala? Vezmite si papierovú vreckovku. Dostane vás to.*).

14 V práci uvádzame autentické výpovede, ktorých súčasťou sú aj nespisovné lexémy (tu *veľmo*) alebo zápis bez diakritiky.

USTÁŤ

Kým v češtine sa verbum *ustát* zaznamenáva v slovníku neologizmov (Martincová 1998: 316) vo význame „překonat, zvládnout něco; ovládnout se“, Just (2009: 308–309) hodnotí tvar *ustojí* ako floskulu.

V slovenčine sloveso *ustáť* lexikograficky zachytené nie je, spisovná je len lexéma *ustať* vo význame „naviť sa“ (*Ustali sme po ceste.*) a vo význame „prestať“ (*Dážd' ustal.*). Okrem toho v slovenčine existuje verbum *ustáť sa*, „[o tekutine] státím nadobudnúť želateľné vlastnosti“. To síce možno použiť bez zvratného „sa“, ale len „v spojení so slovesami *dať, nechať: dať, nechať u. polievku*“ (Kačala – Pisárčiková – Považaj 2003). Vo význame „vydržať, odolať (niečomu), obstať (v niečom)“ ho Jazyková poradňa (2008) v slovenčine hodnotí ako publicizmus, ktorý sme do slovenčiny prevzali z češtiny.⁽¹⁵⁾

V slovenských mediálnych textoch sa lexéma *ustáť* nadužíva v spomínaných významoch: „zvládnuť, prežiť“ (*Generálny riaditeľ AXA Henri de Castries v oficiálnom stanovisku potvrdil, že spoločnosť je pripravená ustáť akékoľvek ďalšie oslabovanie trhu.; Ale teraz je mojou úlohou ustáť náročné zmeny, ktoré nás čakajú, a uchádzať sa o podporu občanov.*); „prekonať“ (*DeLiPro s podporou Američanov krízu ustálo.*); „vydržať“ (*Slovenská výroba pomáha európskym obuvníkom ustáť čínsky tlak.*); „poradiť si“ (*Menej peňazí od mesta nemusí rómske gymnázium ustáť.; Aj keď spoločenstvu vlani hrozil zánik pre finančné problémy, ustálo to.*). Sémantickú variabilnosť a vyprázdnenosť floskuly *ustáť* vidno aj v čiastočne tautologických konštrukciách, napr. *George Clooney a Brad Pitt svoju slávu zvládajú ustáť.* (t. j. **zvládajú ju vydržať*).

Verbum *ustáť sa* podobne ako predchádzajúce floskuly vyskytuje v bulvárnych médiách, v diskusných príspevkoch a blogoch, napr.: *Klub Concorde 2 s pódium orámovaným ako v kukátkovom divadle, čo už určite kadekoho ustálo.; Manof, cislo si zapisem do mobilu, ale tak snad to nejako ustaneme, este raz vdaka aj za tie linky.; My dospeli to už ako-tak s nejakým tým frflaním ustojíme, ale s nádchou u dojčiat a batoliat je to úplne iné kafe* (detskechoroby.rodinka.sk).

15 Porov.: <https://jazykovaporadna.sme.sk/q/1054/> [prístup 21. 3. 2021].

Objavuje sa však aj v publicistike v seriózných médiách a na seriózných portáloch: *Ustojíme aj vyššie ceny plynu, verí Fico*. (Pravda); *„Ako to ustojíme na Slovensku, ak neprijímame žiadne stabilizačné a motivačné prvky?“ pýtala sa*. (sksapa.sk); *Lenže môže sa stať čokoľvek, sínusoida nás môže dostať dolu a potom bude záležať len na našich silách, ako to ustojíme*. (Šport.sk); *Ustojíte svoje postavenie v regiónoch?* (Webnoviny).

Exemplifikácia z hovorových prejavov na internete zároveň ukazuje, že floskula *ustáť* ešte nemá ustálenú konjugačnú paradigmu (v 1. os. pl. *ustojíme, ustaneme*). Ako však pripomína Jazyková poradňa (2008), „[z]o slovo-
tvorného hľadiska nemožno proti slovesu *ustáť* namietajú, vzniklo pomocou predpony *u-* a základového slovesa *stáť*. Slovesná predpona *u-* vyjadruje v slovenčine aj „schopnosť vykonať nejaký dej“, napr. *udržať, uniesť*“.⁽¹⁶⁾ Predpokladáme preto, že časom si sloveso *ustáť* v naznačených významoch nájde miesto aj v najnovších slovenských lexikografických prácach.

VYTEŠOVAŤ SA

Na pomenovanie významu „mať radosť“ sa v slovenčine používa o. i. verbum *tešiť sa* (Kačala – Pisárčiková – Považaj 2003). Popri ňom sa však v hovorových prejavoch nadužíva aj verbum *vytešovať sa*, pri ktorom možno uvažovať o prevzatí z češtiny, kde sa takisto vyskytuje. Motiváciou pre používanie floskuly *vytešovať sa* môže byť snaha o originalitu či exkluzivitu vyjadrovania i súčasná módnosť tohto slova.

Význam verba *vytešovať sa* sa v slovenčine najčastejšie blíži k významu synonymnej lexémy *tešiť sa*, teda „mať radosť“ (*V duchu chválim autora trate, počasie a vytešujem sa, ako mi nôžky šlapú.; To je super a tiež sa vytešujem s tebou.*). Môže však označovať aj niekoľko ďalších, synonymných významov: „užívať si“ (*Vytešujem sa z mojej prvej dlhšej dovolenky za toto leto.*); „vychutnávať si“ (*25. 12. bude 6 mesiacov od kupy auta mojho života – Lancia Delta 1,4 Turbo Jet 150CV. Vytesujem sa z neho kazdy den.; Nič nedostal zadarmo, keď musel ustáť neveru so zdravotnou sestričkou, aby sa mohol vytešovať z ročného syna Jakuba, ktorého má s americkou priateľkou*

16 Porov.: <https://jazykovaporadna.sme.sk/q/1054/> [prístup 21. 3. 2021].

Nicole.); „byť spokojný“ (*naucila som sa s tymito pligami zit a vytesovat sa, ze to neestetické trapanie nie je rovno na ociach ľudí*); „vyšantiť sa“ (*Necháme psa vytešiť sa s ulovenou korisťou.*).

Ako vidno, popri nedokonavom tvare *vytešovať sa* sa v slovenčine udomácňuje aj dokonavý tvar *vytešiť sa*,⁽¹⁷⁾ ktorý sa vyskytuje aj v češtine (*Ja ako spevák mám možnosť vytešiť sa z toho že za sebou mám 17-členný orchester.; Počas neho vám dáme opäť možnosť vytešiť sa z hudobného DVD, ktoré budete môcť u nás vyhrať.*). Kým nedokonavý tvar verba *vytešovať sa* sa spája s genitívnou predložkovou väzbou: *vytešovať sa z...* (*Väčšina skvostov, z ktorých sa istí poslucháči vytešujú pri Repete, ani nie je dielo dobrých Slovákov.; A zatiaľ, čo sa minister Kaník „vytešuje“ z ušetrených 300 miliónov...*); dokonavý tvar *vytešiť sa* sa spája s inštrumentálom *vytešiť sa s...* (*Necháme psa vytešiť sa s ulovenou korisťou.*); i s lokálom *vytešiť sa na (a tak sa snažím „vytešiť“ sa trošku na artmamke...)*.

Variabilnú sémantiku pozorujeme aj pri deverbatíve *vytešovanie (sa)*, ktorého význam je, zdá sa, ešte viac závislý od kontextu. *Vytešovanie sa* sa používa vo význame „vyžívanie sa“ (*Nie vytešovanie sa v zmenách stanov či logu netopiera ako čítam v úlohách ktorými sme výbor poverili.*); „užívanie si“ (*Na vytešovanie sa je iste benzínový šesťvalec špica, ale to aby si k cene za palivo pripočítal aj cenu za „mýto“, keď sa zeleným nebude tvoje vytešovanie sa moc pozdávať.*); ale aj ako „utešovanie sa, hľadanie útechy v niečom“ (*Pekné feministické vytešovanie sa.*). Opäť však možno nájsť komunikačné situácie, kde ani širší kontext nedokáže špecifikovať presný význam verbálneho substantíva *vytešovanie sa*; napr. v diskusnom príspevku s nadpisom „Vytešovanie sa nie je útecha“ (debata.pravda.sk) ani obsah príspevku nespresní význam tejto floskuly, čo len potvrdzuje vlastnosť vágnosti floskuly.

Okrem deverbatíva *vytešovanie sa* sa v internetových médiách frekventovane vyskytuje aj adjektívum *vytešený* ako synonymum adjektíva „naradovaný“⁽¹⁸⁾ (*Keď som večer prichádzal domov z mítingov, vytešený*

17 V Slovenskom národnom korpuse je výskyt tvarov takýto: *vytešovať sa* (150×), *vytešiť sa* (4×).

18 Dostupné na: <http://slovník.azet.sk/synonyma/?q=naradovan%C3%BD> [prístup 20. 3. 2021].

a nafetovaný omamnou vôňou slobody.; Som veľmi vyteseny z prazdnin.). Aj takáto slovtvorná potencia verba *vytešovať sa* naznačuje jeho produktívnosť a vytvára prostriedky pre jeho väčšiu stabilizáciu v lexikálnej zásobe slovenčiny.

ZÁVER

Naznačený výpočet frekventovaných a sémanticky vágných pomenovaní nie je ani zďaleka vyčerpávajúci, a to tak v samotnej slovenčine, ale i v komparácii s češtinou. Poskytnúť takýto kompletný zoznam však ani nebolo ambíciou tohto textu. Skôr sme v ňom chceli širšie pomenovať paralely a analógie s takými českými lexémami a spojeniami, ktoré za floskuly v češtine označil Just. Analýza ukázala, že v komparatívnom pláne dvoch historicky i typologicky blízkych jazykov, slovenčiny a češtiny, sa v sémantizácii i v spôsobe zapojenia do syntagmy tieto slovenské lexémy prekrývajú so svojimi českými pendantmi.

Zoznam ďalších paralel i prienikov v oblasti floskúl a módných slov medzi češtinou a slovenčinou by iste stačil na samostatnú publikáciu; my sme týmto stručným ponorom naznačili len možný uhol nazerania na ne. Ak aj naše pozorovanie nebolo úplné najmä vo vzťahu k druhému členu páru, teda češtine, prinajmenšom sa tak otvára priestor pre dopracovanie tohto uhla pohľadu. Tento krátky exkurz chce preto skôr slúžiť ako inšpirácia pre hľadanie ďalších paralelných vzťahov i diferencií v oblasti „floskulizácie“ verejného diskurzu na oboch stranách česko-slovenskej hranice.

Dosah internetových médií, v ktorých sa prezentované floskuly frekventovane používajú, je veľmi veľký a v súčasnosti nemožno celkom predpovedať, či tieto lexémy zostanú len módnym vyjadrením, na ktoré sa po čase možno zabudne, ako to pri módných slovách predpokladá Crystal (1995),⁽¹⁹⁾ alebo získajú trvalejšie miesto v slovnej zásobe slovenčiny.

19 Podľa Crystala je problémom módných slov fakt, že sú prechodné a nepredvídateľné (Crystal 1995: 179).

Predpokladáme však, že vďaka internetizácii médiálneho priestoru a tým aj širšiemu dosahu médií na čitateľov sa floskuly a módné slová ako kategória lexém udrží bez ohľadu na výhrady lingvistov či laikov.⁽²⁰⁾

Napokon chceme vyjadriť nádej, že príspevok sa svojím obsahom vzdialil od svojho názvu „To nerieš, príde mi to zbytočné“ a že čitateľovi nepripadalo (ani neprišlo) zbytočné tieto sémanticky vágne, ale pritom populárne lexémy „riešiť“.

PhDr. Miroslava Gavurová, PhD.

Inštitút anglistiky a amerikanistiky

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove

Ul. 17. novembra 1, 08001 Prešov

miroslava.gavurova@unipo.sk

Štúdiá vznikla v rámci projektu KEGA 010PU-4/2020

Interaktívna štylistika – analýzy a syntéza.

---

20 Napokon i samotný kritik floskúl V. Just v jednom z rozhovorov priznáva: „Keď sa dnes pozerám na svoje staršie recenzie, tak sa často až desím, koľko slov, ktoré dnes kritizujem, som tam použil.“ Ale jedným dychom dodáva: „Jazyk sa bez floskúl, alebo všeobecne používaných fráz, nezaobíde, ale ide o to, aby neboli nadbytočné, aby floskula nebola jadrom výpovede. Keď chce človek niečo povedať, malo by to mať hlavu a pätu a nemalo by sa to obliekať do verbálnej uniformy. Pre mňa boli inšpiráciou situácie, keď sa prenáša už len ten obal, tá vata, a jadro tam nie je, prípadne jadrom výpovede je šum“ (Gális – Just 2009).

LITERATÚRA

BUZÁSSYOVÁ, Klára – JAROŠOVÁ, Alexandra (Hl. red.)

2006 *Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G* (Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied)

CRYSTAL, David

1995 *The Cambridge Encyclopedia of the English Language* (Cambridge: CUP)

FINDRA, Ján

2008 „Mikroparadigma slangu a elipsa nemusím“; *Kultúra slova* 42, č. 1, s. 7–14

GÁLIS, Tomáš – JUST, Vladimír

2009 „Ide o to, aby floškula nebola jadrom výpovede“; *týždeň* [on-line], 13. 12. 2009; <http://www.tyzden.sk/casopis/2009/50/ide-o-to-aby-floškula-nebola-jadrom-vypovede.html> [prístup 12. 3. 2021]

GAVUROVÁ, Miroslava

2012 „Manžela neriešim‘: Floskuly v slovenskom internetovom priestore“; in Michal Bočák, Juraj Rusnák (eds.), *Médiá a text 3 mediálny text: lingvistiká – kultúra – literatúra* (Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove), s. 40–55

HANSEN, Björn – NEKULA, Marek – BANÁŠOVÁ, Monika

2011 „Nová konstrukce ‚Karla Gotta nemusím‘ v češtině a slovenštině: případ lexikalizace, pragmatikalizace nebo začínající degramatikalizace?“; *Slovo a slovesnost* 72, č. 4, s. 243–267

IVANOVÁ, Martina

2017 *Modálnosť a modálne verbá v slovenčine* (Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove)

IVANOVÁ, Martina – KYSEĽOVÁ, MIROSLAVA

2017 „Vybrané aspekty sémantickej klasifikácie sloviess“; in Martina Ivanová (ed.), *Vybrané aspekty valencie verb v slovenčine* (Prešov: Prešovská univerzita), s. 147–300

JAROŠOVÁ, Alexandra – BUZÁSSYOVÁ, Klára (ved. red.)

2011 *Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L* (Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied)

„Je slovo ustát vo význame vydržať, odolať niečomu či obstať v niečom spisovné?“
2008; <https://jazykovaporadna.sme.sk/q/1054/> [prístup 21. 3. 2021]

„Je správne, keď v médiách používajú slovné spojenie ‚príde mi to ľudské‘ alebo ‚príde mi to pochopiteľné‘ namiesto spojenia ‚pripadá mi to...‘?“
2011; <https://jazykovaporadna.sme.sk/q/7738/#ixzz6ppSKCH8c> [prístup 21. 3. 2021]

JUST, Vladimír

2009 *Velký slovník floskulí* (Praha: LEDA/Rozmluvy)

KAČALA, Ján – PISÁRČIKOVÁ, Mária – POVAŽAJ, Matej (eds.)

2003 *Krátky slovník slovenského jazyka*; 4. dopl. a upr. vyd. (Bratislava: Veda)

MARTINCOVÁ, Olga

1998 *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 1* (Praha: Academia)

MJØS, Ole J. – MOE, Hallvard – SUNDET, Vilde Schanke

2014 „The functions of buzzwords. A comparison of ‘Web 2.0’ and ‘telematics’“; *First Monday* 19, č. 12, 1 December 2014; <https://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/view/4896/4181> [prístup 19. 3. 2021]

NEUMAN, Yair – NAVE, OPHIR – DOLEV, ERAN

2011 „Buzzwords on Their Way to a Tipping Point: a View from the Blogosphere“; *Complexity* 16, s. 58–68

PALÁTOVÁ, Helena

2013 *Frekvenční analýza českých floskulí na vybraných korpusech* [Bakalárska práca] (Brno: Masarykova univerzita: Filozofická fakulta)

PETRÁČKOVÁ, Věra – KRAUS, Jiří (eds.)

2005 *Slovník cudzích slov (akademický)*; 2., doplnené a prepracované vyd. (Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo – Mladé letá)

RONČÁKOVÁ, Terézia – VANDÁKOVÁ, ZUZANA

2020 *Slovenčina v médiách* (Ružomberok: Verbum)

SLOMEK, Jaromír

2004 „Slovník floskulí“; <https://vtava.rozhlas.cz/slovník-floskuli-7872300> [prístup 19. 3. 2021]

Slovenský národný korpus – prim-9.o-public-all

2018 (Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV); <https://bonito.korpus.sk/index.html> [prístup 15. 3. 2021]

ŠALING, Samo – IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, Mária – MANÍKOVÁ, Zuzana

1997 *Velký slovník cudzích slov* (Bratislava – Velký Šariš: SAMO – AAMM)

ŠIMANDL, Josef

2004 „Máme slovník floskulí“; *Naše řeč* 87, č. 4, s. 208–213

K POJETÍ MODIFIKAČNÍCH SLOVOTVORNÝCH KATEGORIÍ SUBSTANTIV V SOUČASNÉ ČESKÉ SLOVOTVORBĚ

PATRIK MITTER

TOWARDS THE CONCEPT OF MODIFICATORY WORD-FORMATION CATEGORIES IN
THE WORD-FORMATION SYSTEM DESCRIPTIONS OF MODERN STANDARD CZECH

The article deals with the comparison of the modificatory word-formation categories concept of derivative nouns (including their lexical material) in "M. Dokulil's" *Tvoření slov v češtině, 1, 2* (*Word formation in Czech, 1–2*) and in "F. Štícha's" academic grammars, especially in *Velká akademická gramatika spisovné češtiny* (*The Great Academic Grammar of Standard Czech*). Each of these concepts brings a distinct theory methodological approach to the noun suffix derivation systematics of modificatory type in Modern Czech, and positives for a deeper knowledge of the word-formation system. At the same time, both the concepts show some weaker points in the description of the word-formation system, therefore in the classification of the relevant lexemes into them.

Keywords: noun, word-formation, onomaziology, derivation, composition, univerbation

ÚVOD

Česká slovotvorná teorie od dob prací Miroslava Dokulila pracuje mimo jiné s termíny *slovotvorná kategorie* a *onomaziologická kategorie*. Akademické gramatiky spisovné češtiny vydané v uplynulém desetiletí nejprve jako gramatické popisy nesoustavné (viz František Štícha a kol. *Kapitoly z české gramatiky*, 2011, dále jen KG), posléze jako popisy soustavné (Štícha a kol. *Akademická gramatika spisovné češtiny*, 2013, dále jen AGSČ, a *Velká akademická gramatika spisovné češtiny I.*, část 1. a 2., 2018, dále jen VAGSČ) se tohoto pojetí zčásti přidržují, zčásti se od něj odklánějí a přiná-

šejí některé inovace, respektive vracejí se ve vymezení některých jevů ke starší tradici pojmenování některých jevů.

Pro naše zkoumání jsme vybrali způsob vymezení a zpracování termínů *slovotvorná kategorie* a *onomaziologická kategorie*, popis a klasifikaci substantivních derivátů a kompozit (včetně univerbiátů) ve *Velké akademické gramatice spisovné češtiny* (dále jen VAGSČ), kterou považujeme za vyvrcholení této řady gramatických popisů češtiny založených na korpusové bázi, a v dokulilovském *Tvoření slov v češtině 1, 2* (dále jen TŠČ 1, TŠČ 2), uplatňovaném dále v různých modifikacích v tzv. akademické *Mluvnici češtiny 1* (1986, dále jen MČ 1), v mluvnici *Čeština – řeč a jazyk* (Marie Čechová a kol., 1995, 2000, 2011; dále jen ČŘJ), v *Tvoření slov skládáním* Ivany Bozděchová (1995, dále jen TSS), v *Nauce o slovní zásobě* Přemysla Hausera (1980).

Termínem *onomaziologické kategorie* jsou v TŠČ 1, MČ 1 aj. míněny obecné pojmové kategorie předmětnosti (substance), příznaku (vlastnosti, děje) a druhotného příznaku (okolnosti), jejichž jazykovým výrazem jsou slovní druhy substantivum, adjektivum, verbum a adverbium. Vzájemné kombinace těchto kategorií jsou zde označovány jako typy onomaziologických kategorií – mutace, transpozice a modifikace (TŠČ 1: 29–49). Termín *onomaziologická kategorie* je zde chápán úžeji než obecnější termín *pojmová kategorie*, a naopak šířeji než *slovotvorná kategorie*. Onomaziologická kategorie prostředku děje tak zahrnuje i tuto slovotvornou kategorii, na rozdíl od ní však obsahuje i názvy značkové, tj. výrazy, které nevznikly na základě slovotvorných způsobů – derivace, kompozice, abreviace. Termín *onomaziologická kategorie* se někdy ztotožňuje s původním termínem *relační onomaziologická kategorie*, resp. *typ onomaziologické kategorie* (např. v MČ 1; v našem pojetí pracujeme s termínem *onomaziologickorelační typ*, abychom se vyhnuli směřování či překrývání termínů – pozn. autora příspěvku). S termínem *onomaziologická kategorie* autoři VAGSČ soustavně nepracují (ibid.: 163).

Termínem *slovotvorný typ* je v TŠČ 1 míněn obecný slovotvorný pojem určený obecnou onomaziologickou strukturou, určitou obecnou formální slovotvornou strukturou a určitým slovotvorným formantem. Slovotvor-

né podtypy připojují k těmto znakům ještě sémantickou třídu odvozených slov, sémantický a slovtvorný charakter základových slov. Abstrakcí od určitého slovtvorného formantu se konstituuje *slovtvorná kategorie* (a v jejím rámci příp. i slovtvorná podkategorie; TŠČ 1: 75–76).

Dokulilovské pojetí slovtvorných kategorií derivovaných substantiv tak pracuje s touto jejich klasifikací:

a) mutace

- jména činitelská
- jména konatelská
- jména prostředků
- jména výsledků děje
- jména nositelů vlastnosti
- jména nositelů substančního vztahu (v MČ 1 se pracuje s kategoriemi jmen obyvatelských a příslušenských)
- jména míst

b) transpozice

- jména dějů
- jména vlastností (v TŠČ 2 nejsou jako slovtvorná kategorie popsána)

c) modifikace

- jména přechýlená
- jména zdrobnělá
- jména mláďat
- jména hromadná
- jména zhrubělá (TŠČ 2, resp. zveličelá v MČ 1)

Podobně, i když detailněji segmentované a formulačně modifikované (snad i se zřetelem k lingvisticky neškolenému uživateli jazyka), jsou slovtvorné kategorie derivovaných substantiv v ČŘJ (srov. jednotlivá vydání z let 1995, 2000 a 2011). Zde užití kategorie jmen podle podobnosti, význačné části,

jmen podle původu a látky a jmen podle předmětu, pro něž jsou určena, jsou podkategoriemi široce pojaté kategorie názvů nositelů substančního vztahu z TŠČ 2 (Čechová a kol. 2011: 120–123). Nově (a vhodně) jako samostatné jsou vyčleněné kategorie názvů úřadů (*zastupitelství, velvyslanectví* apod.), států a správních oblastí (např. *Rusko, Jihlavsko, království*). Problematická je však kategorie jmen předmětů činností zasažených (ibid.: 128), neboť výrazy typu *cvičenec* patří do kategorie názvů nositelů vlastnosti a výrazy typu *poslankyně* mezi názvy přechýlené. Rovněž poněkud problematicky vymezená je i modifikační kategorie singulativ, protože většinu uvedených příkladů této kategorie zde tvoří deminutiva (ibid.: 117). Oprávněně lze mezi singulativa řadit výrazy *jeřabina* (*jeřáb* →), *bezinka* (*bez* →), *krvinka* (*krev* →), avšak výrazy *bylina* (*býlí* →), *květina* (*květ* →) lze paralelně chápat i jako názvy širěji pojaté kategorie nositelů substančního vztahu.

Se souborným mutačně-transpozicičním onomaziologickorelačním typem tvoření pracuje stejně jako VAGSČ i *Mluvnice současné češtiny* (Cvrček a kol. 2010). Ta uvádí termín *slovotvorná kategorie* a ve výčtu i přehled slovotvorných kategorií substantiv a adjektiv. Při popisu a klasifikaci uváděných příkladů derivátů, příp. kompozit s nimi však mluvnice nepracuje (ibid.: 84–85).

Pojetí akademických gramatik spisovné češtiny s akcentem na zpracování tohoto jevu ve VAGSČ (2018) pracuje s těmito slovotvornými kategoriemi:

a) mutace a transpozice

- názvy osob
- názvy objektů
- názvy látek
- názvy míst
- názvy vlastností a stavů
- názvy dějů a výsledků děje
- názvy ostatních abstrakt

b) modifikace

- názvy přechýlené
- deminutiva

- názvy mláďat
- kolektiva
- augmentativa

Předmětem našich výkladů bude aplikace pojetí modifikačních slo-
votvorných kategorií derivovaných substantiv ve VAGSČ na pozadí jejich
srovnání s týmiž kategoriemi podle dokulilovského pojetí. Za východisko
a kritérium výkladů považujeme dokulilovskou třídu onomaziologicko-
relačních typů derivace – tedy z členění na derivaci mutační (lexikální
význam motivátu je jiný než motivantu), transpoziční (lexikální význam
motivátu a motivantu je totožný, jen je transponován do jiného slovní-
ho druhu) a modifikační (lexikální význam motivátu je oproti motivantu
modifikován).

MODIFIKACE

Zpracování modifikačního typu tvoření substantiv vykazuje v obou poje-
tích vysokou míru korelace. Příčinou této skutečnosti je zřetelná specifič-
nost slovotvorných kategorií představujících tento typ tvoření. Slovotvor-
né kategorie modifikačního typu tvoření jsou v obou pojetích vymezeny
v zásadě totožně – jménům přechýleným, mláďat, zdrobnělým hromad-
ným (a jednotlivým) a zhrubělým v TŠČ 2 (v MČ 1 jim odpovídají názvy
přechýlené, mláďat, zdrobnělé, hromadné a zveličelé) jsou ekvivalentní
názvy přechýlené, názvy mláďat, deminutiva, kolektiva a augmentativa
ve VAGSČ.

Nejpodrobněji je v TŠČ 2 i VAGSČ zpracován výklad o názvech zdrob-
nělých. Deminutiva (jména zdrobnělá) jsou velmi produktivní slovotvor-
nou kategorií. Jádrem této kategorie jsou výrazy mající funkci zdrobňovací
(např. *lesík, stromek*) a také ty, které mají funkci emotivizační (*pivečko,*
kávička). Základovým slovem pro tato deminutiva, která je možné ozna-
čit jako tzv. pravá deminutiva, jsou substantiva. Ta jsou z hlediska význa-
mového východiskem i pro tvoření lexikalizovaných deminutiv (viz níže).
Naproti tomu pseudodeminutiva (rovněž viz níže) mohou být derivována

od adjektiv, substantiv i sloves. Z významového hlediska nejsou pseudodeminutiva názvy zdobněnými, přesto však se do této slovotvorné kategorie řadí. K deminutivům náleží i lexikalizovaná deminutiva. Ta mají funkci pojmenovací (*banánek, ramínko*), která může být kombinována i s funkcí zdobňovací (např. *lopatka*), nikoli však emotivizační.

Rozlišují se deminutiva primární (*stromek*), sekundární (*stroměček*) a terciární (*hůlčička, mamulenka*). Jako deminutiva primární (tj. deminutiva 1. stupně) se v případě některých substantiv používají formální deminutiva sekundární (tj. deminutiva 2. stupně) tehdy, pokud se deminutiva 1. stupně k těmto substantivům netvoří nebo jejich užívání není uzuální, srov. *sen – sníček* (nikoli ale předpokládaná primární deminutiva **sník, *senek, *seník*; Štícha a kol. 2018: 522–527).

Podrobně jsou zaznamenány frekvenční charakteristiky jednotlivých slovotvorných sufixů a jejich kombinační valence. Autor příslušné kapitoly v TŠČ 2 (Lubomír Doležel) upozorňuje i na existenci různých drobných skupin a přechodných případů deminutiv (TŠČ 2: 508–510), kterým se detailněji zvláště po stránce materiálové věnuje naopak spíše VAGSČ. Autoři její kapitoly o deminutivech (František Štícha a Jana Bílková) rozlišují v rámci této slovotvorné kategorie deminutiva lexikalizovaná a pseudodeminutiva.

Pseudodeminutiva mají především pojmenovací, nikoli emocionální a expresivní funkci. VAGSČ uvádí jednotlivé typy lexikalizovaných deminutiv (typy *knížka, slovíčko, lopatka, banánek, sýček*, viz níže) a pseudodeminutiv (typy *otesánek, šetřílek, bělásek, živáček, připínáček, svatoušek, krasotinka, malůvka, soudnička, lízátko, nechtěňátko*). Pseudodeminutiva jsou však deminutivy jen zdánlivě, z hlediska významového deminutivy nejsou, avšak v jisté míře některá pseudodeminutiva deminutivní či emocionální příznak vykazují. Z onomaziologického hlediska nejsou výsledkem modifikačního tvoření, ale mutační derivace z jiných výrazů než substantiv (ibid.: 541–545). Striktně vzato pseudodeminutiva nepatří z pohledu onomaziologickorelačního k deminutivům a ani k modifikačnímu typu tvoření. Typy *otesánek, živáček* (motivantem zde není slovo *živák* – tj. univerbizát z ustáleného spojení *živý koncert*), *bělásek* (typ reprezentující frekventované tvoření termínů botanických a zoologických), *svatoušek, nechtěňátko*

(tento název je ovšem možno paralelně chápat jako „pravé“ deminutivum, viz dále), *krasotinka*, *soudnička* jsou zřetelná deadjektiva, náležející podle dokulilovského pojetí do slovtvorné kategorie názvů nositelů vlastnosti. Typy *připínáček* a *lízátko* patří do kategorie názvů prostředků, typ *ma-lůvka* mezi názvy výsledků děje, typ *šetřílek* k názvům činitelským.

Poznámka: Utváření některých pseudodeminutiv lze vztahovat k substantivním motivantům. Nejbližší pozici „čistého“ deminutiva má výraz *připínáček*, který lze paralelně klasifikovat jako derivát od základní podoby *připínák*. V takovém případě by zařazení názvu do slovtvorné kategorie názvů prostředků děje nebylo relevantní. Taktéž u výrazů *svatoušek* a *šetřílek* lze uvažovat o jejich paralelní motivaci substantivy, srov. *svatouš*, *šetřil*. Protože se však jedná o výrazy zjevně méně frekventované než *svatoušek* a *šetřílek*, považujeme jejich motivační funkci pro tuto pojmenování jen za sekundární. V případě těchto dvou výrazů tak lze jejich motivaci adjektivem (*svatoušek*) nebo slovesem (*šetřílek*) klasifikovat jako primární a uvedená substantiva hodnotit jako pseudodeminutiva.

VAGSČ uvádí dále rovněž frekvenční charakteristiky slovtvorných sufixů i samotných lexémů. Sledovány jsou zde i kombinace sufixů při tvoření deminutiv 1. a 2. stupně, korpusový výzkum umožňuje i celkem snadné porovnání frekvence hláskových variant (např. *sešítek* – *sešítek*).

Při důsledném uplatnění onomaziologickorelačních typů tvoření by i v rámci VAGSČ bylo nutné většinu pseudodeminutiv z hlediska významového zařadit do jiných slovtvorných kategorií, a to mutačně-transpozičních: typy *otesánek*, *živáček*, *svatoušek*, *krasotinka* i *šetřílek* by náležely do kategorie názvů osob.

Poznámka: Uvedená klasifikace má však pouze orientační charakter a nepostihuje plně významovou různorodost lexémů uvedených typů. Lexémy typu *otesánek* jsou expresiva a nejen názvy osob – srov. *pejsánek* (tento název je možné paralelně hodnotit i jako „klasické“ deminutivum). K lexémům typu *živáček* patří při zachování jejich příslušnosti k dokulilovské slovtvor-

né kategorii názvů nositelů vlastnosti nejen názvy osob, ale i zvířat (*ledňáček, lesňáček, zelenáček*) a rostlin (*bradáček, hlaváček, naháček*).

Typy *lízátka* a *připínáček* by náležely mezi názvy objektů, typ *malůvka* taktéž (nebo i do souborné kategorie názvů děje a výsledků děje), typ *soudnička* mezi abstrakta.

Poznámka: Do typu *připínáček* náležejí nejen „štichovské“ názvy objektů (resp. „dokulilovské názvy prostředků děje“), ale i názvy osob, resp. názvy činitelské – *posměváček*. Polysémní výraz *plaváček* se řadí do více kategorií v závislosti na svém lexikálním významu. Může pojmenovávat: a) koně (v tomto případě jde o dokulilovskou kategorii názvů nositelů vlastnosti, srov. motivující adjektivum *plavý*), b) objekt plovoucí na vodě a odtud přeneseně i dětskou pohádkovou postavu (zde se jedná o název prostředku děje a v přeneseném významu o název činitelský) a c) mohutný děšť (zde výraz *plaváček* představuje „klasické“ deminutivum). K typu *malůvka* je zařazen i výraz *bojůvka*. Ten v závislosti na svém lexikálním významu může být ve VAGSČ klasifikován jako univerbizát označující společenství (*bojový oddíl* – viz ibid.: 544), nebo jako název děje (jako pojmenování sporu, rozepře, viz ibid.). Stejně tak by jednotlivé významy výrazu *bojůvka* byly klasifikovány i v TŠČ 2. K typu *soudnička* patří i výraz *krevnička*, který by ve VAGSČ mohl být zařazen k názvům objektů.

Problematické by ve VAGSČ bylo zařazení pojmenování typu *bělásek*, neboť původní kategorie názvů nositelů vlastností se zde stala pouze podkategorií slovtvorné kategorie názvů osob. Potvrzuje se tak naše zjištění (viz výše), že po eliminaci kategorie názvů nositelů vlastnosti je třeba zavést kategorii názvů zvířat a rostlin, které v TŠČ 2 tvořily její podstatnou součást.

Poznámka: K typu *bělásek* přináležejí ve VAGSČ i expresivní názvy osob (*vzorňásek, hodňásek*) a objektů (*levňásek, volňásek*), resp. věcná, neexpresivní označení objektů (*oblázek/oblásek*). Lexémy toho typu by cele patřily

do „dokulilovské“ kategorie názvů nositelů vlastnosti. Zařazení typu *bělásek* mezi názvy zvířat a rostlin má tak rovněž pouze orientační charakter.

Zařazení lexikalizovaných deminutiv do společné kategorie s deminutivy je vedeno snahou zachovat celistvost této slovtvorné kategorie. Lexikalizovaná deminutiva nejsou z hlediska slovtvorného plně deminutivy. Jejich deminutivnost je explicitně naznačena formálně (tj. podobou derivačního sufixu), nikoli významově, např. výraz čokoládový banánek nelze z hlediska přímé denotace vztahovat k názvu ovoce *banán* jako ke svému motivantu. Je zřejmé, že výraz *banánek* je výsledkem metaforického přenosu pojmenování *banán*, a to na základě tvarové podobnosti obou denotátů. Sémantický vztah tak mezi oběma členy motivanty existuje, stejně tak i v případě ostatních výše uvedených typu lexikalizovaných deminutiv (jedná se o lexikalizované metafory či metonymie). Zvláštní pozornost zde zasluhuje typ *sýček*, který zahrnuje názvy botanického a zoologického názvosloví. Zpravidla na základě metafory se tvoří názvy *zebrička* (pták) ← *zebra* (savec) aj.⁽¹⁾

Jediným z výše uvedených typů pseudodeminutiv, které je možné z hlediska onomaziologickorelačního zařadit k deminutivům, je typ *nechtěňátko*. Pojmenování tohoto typu je možné vztahovat k substantivním motivantům (srov. např. *nechtěně*), ať už jsou v konkrétním případě doloženy, či nikoli. Skutečnost, že předpokládaný motivant nemusí být v mnohých případech v úzu doložen, případně není užíván, vede k paralelní motivaci adjektivem, které ovšem doloženo je (srov. např. *nedělní* → *nedělníátko*, avšak *nedělně**,

1 Název *sýček* jako reprezentant tohoto typu pojmenování se z hlediska synchronního a z perspektivy běžného uživatele nejeví jako nejvhodnější, neboť současník neví, příp. nemusí vědět, že podoba *sýček* je novější ze stč. *sýc*. Jako dobrý vzor pro tento typ pojmenování se jeví právě výše uvedený příklad *zebrička*, resp. každý takový, jež představuje i z dnešní perspektivy živý slovtvorný vztah.

Pojmenování *knížka* jako představitel jednoho z typů lexikalizovaných deminutiv má podle svého vymezení ve VAGSČ představovat deminutivní kvantitativní variabilitu (ibid.: 530). Samotný vzorový výraz má však i specializovaný, přesný pojmový obsah, jehož deminutivní charakter je poněkud oslaben, a používá se ve vícelslovných pojmenováních typu *žákovská knížka*, *vkladní knížka*, *vojenská knížka* (některé z nich již směřují ke statusu historismu), v nichž není nahraditelný nedeminutivem (srov. **vkladní kniha*). Tím se tento typ lexikalizovaných deminutiv stýká s dalším typem *lopatka*. Pojmenování typu *lopatka* v některých svých významech představují metaforizaci (srov. výraz *lopatka* jako anatomický termín). Tak se deminutivní typ *lopatka* stýká zase s typem *banánek*, jenž má čistě metaforický charakter.

podobně *ubožátko, kojeňátko, neviňátko*). Motivační vztahy substantiv (název mláďete → deminutivum) jsou však stále živé a systémové, proto je připouštíme, byť často jen jako potenciální, nepodpořené v uvedených případech výskytem motivujícího substantiva. Z tohoto důvodu upřednostňujeme chápání takových pseudodeminutiv jako tzv. „pravých“ deminutiv. V opačném případě by bylo náležité tato pseudodeminutiva – vzhledem k jejich paralelní adjektivní motivaci – řadit do slovtvorné kategorie názvů nositelů vlastnosti.

Možnou přesnější reklasifikaci typů pseudodeminutiv v TŠČ 2, resp. MČ 1, a ve VAGŠČ se zřetelem k jejich způsobu utváření přináší Tabulka č. 1.

Typ pseudodeminutiva	Možná reklasifikace	Možná reklasifikace
	TŠČ 2, MČ 1	VAGŠČ
otesánek	název nositele vlastnosti	název osoby
živáček	název nositele vlastnosti	název osoby
svatoušek	název nositele vlastnosti	název osoby
krasotinka	název nositele vlastnosti	název osoby
šetřílek	název činitelský	název osoby
bělásek	název nositele vlastnosti	??
soudnička	název nositele vlastnosti	název abstrakta
připínáček	název prostředku	název prostředku děje
lízátko	název prostředku	název prostředku děje
malůvka	název výsledku děje	název děje a výsledku děje
nechtěňátko	název nositele vlastnosti	deminutivum nebo název osoby

Ostatní slovtvorné kategorie modifikační v podobě tabulky nezaznamenáváme, neboť jejich vymezení je v obou pojetích plně ekvivalentní.

Deminutiva se v češtině tvoří hojně, nikoli však pravidelně. Jsou buď doložena, nebo je možné je potenciálně derivovat od velkého počtu substantiv, v běžném úzu se však mnohá potenciální deminutiva téměř nevyskytují (VAGSČ: 528). Netvoří se např. od výrazů *pláč, smích, noc, smrt, lež* aj. (ibid.: 528–529). Lze však konstatovat, že se obecně tvoří od názvů osob (*sestřička, tatínek*), avšak z perspektivy pohledu dokulilovských slovtvorných kategorií mutačního typu se názvy činitelské i konatelské tvoří v relativně větším počtu než názvy obyvatelské, respektive příslušenské nebo nositelů vlastnosti (*Ústečánek × učitelěk, teroristíček, sochařík, tunelářík*). Od názvů objektů se deminutiva tvoří hojně, tj. názvy prostředků a výsledků děje (*přístrojek, odliteček*), stejně tak i od názvů abstrakt (*klídek, byznysek, soucítek*) a míst (*kavárnička, spížírnička, pivnička* apod.).

Transpoziční kategorie názvů vlastností (a stavů) a názvů dějů jsou jen ojediněle východiskem pro tvoření deminutiv (srov. *hloupůstka, slabůstka, zkouštička, cestička*). Ani tyto lexémy modifikačního typu tvoření příslušné transpoziční kategorie neobsahují.

Tvoření deminutiv prostupuje i některými kategoriemi modifikačními. Deminutiva se tvoří rovněž od deminutiv, což dokládají deminutiva 2. stupně (*stromeček, kostelíček, zahrádečka, školička* apod.) a 3. stupně (*stromečiček, tatíneček, mamulěnka*). Lze je tvořit i od názvů mláďat (viz výše *gazele → gazelátko*), názvů přechýlených (*královna → královnička, princezna → princeznička*), z významového a funkčního se naopak netvoří od kolektiv a augmentativ (k nim představují deminutiva logický protiklad).

Slovtvorná kategorie názvů mláďat je zpracována ve VAGSČ s důrazem na frekvenci slovtvorných sufixů i samotných lexémů a se zřetelem ke konkurenci jednoslovných názvů i víceslovných spojení. Většina uváděných výrazů představuje „čistý“ modifikační onomaziologickorelační typ tvoření, neboť jejich motivanty jsou substantiva označující zvířata, příp. člověka (*vnuk → vnouče*).⁽²⁾

2 Pojmenování mláďat se sufixem *-átko* je třeba systémově považovat nikoli za názvy slovtvorné kategorie mláďat, ale primárně za deminutiva, a to ve všech případech – bez ohledu, zda je jejich předpokládaný systémový motivant v úzu doložen, či nikoli (srov. název mláďete *gazele → deminutivum gazelátko, delfině → delfíňátko*).

Hranici modifikačního typu tvoření překračují deadjektiva *mládě, hole, prtě, novorozeně, kojeně* aj., denumeralia *dvojče, trojče, čtyřče* atd., deinterjekce *píple*. Tyto výrazy by z hlediska způsobu svého utváření patřily do mutačního typu (názvy nositelů vlastnosti). Deverbativa *škrvně, píske, odstávče, batole* (rovněž mutační typ) by zařazení k činitelským názvům (jiná slovotvorná kategorie mutačního typu zde nepřichází v úvahu!) zcela izolovalo od názvů mláďat, a tak zcela narušilo integritu této slovotvorné kategorie. Navíc se z významového hlediska nejedná o názvy činitelské. Především z hlediska onomaziologického proto není účelné názvy mláďat i s jiným než substantivním motivantem od této slovotvorné kategorie oddělovat.³⁾

Slovotvorně motivované názvy mláďat se tvoří od názvů dospělých jedinců zvířecích nebo lidských (srov. *tygr* → *tygře*, *vnuk* → *vnouče*). V menší míře se tvoří názvy rostlinných tvarů, resp. plodů (*poupě, rajče*). Při tvoření názvů této slovotvorné kategorie se frekventovaně uplatňuje sufix *-e/ě* (*house, kachně*) i jeho rozšířené varianty *-če* (*podsvinče, muflonče*), *-íce* (*lvíce*), *-áče* (*pštrosáče*).

V TŠČ 2 jsou do této slovotvorné kategorie řazena i jména věcí pojatá na podkladě jmen živých tvorů (*štamprle, štokrle*), jména některých dospělých tvorů (lidí a zvířat – *hrabě, káně* apod.) i jména některých věcí bez vztahu ke slovotvorné kategorii názvů mláďat (*doupě, varle*) (TŠČ 2: 559).

VAGSČ uvádí i výskyt variantních podob názvů mláďat k základní variantě se sufixem *-e/ě* srov. *klokáně – klokánče, orle – orlíče, lose – losáče, tygře – tygříče*). Tyto varianty mají různý frekvenční poměr ve vztahu k základní variantě.

VAGSČ sleduje i konkurenci jednoslovných a víceslovných názvů (i jejich typů mezi sebou). Ty se tvoří pro názvy mláďat živočichů nežijících v těsné blízkosti člověka. V současném jazyce si konkurují názvy typu *mládě tučňáka – tučňáče* i *mládě žirafy – žirafí mládě – žirafě*, konkurence typu *krtě – krtčí mládě* jsou zatím méně frekventované.

3 K názvům mláďat podle TŠČ 2 přináležejí i nečetné názvy plodů rostlin (tedy jakýchsi „rostlinných mláďat“), konkrétně deadjektiva typu *rajče* (← *rajské jablko*).

Za přechýlená substantiva se tradičně označují názvy ženské utvořené derivací od názvů mužských, stejně tak i názvy zvířecích samic derivovaných od základových maskulin. Nejfrekventovanějšími sufixy podílejícími se na jejich utváření jsou *-ka* (*lékařka, družka, vlčáčka*), *-ice* (*domovnice, lvice*), *-yně/-kyně* (*mistryně, předsedkyně*), *-ová* (*správcová, Nováková*), *-á* (*příbuzná, Stránská*), ostatní sufixy se uplatňují s nižší frekvencí (Štícha a kol. 2018: 515–519).

Tato slootovorná kategorie zahrnuje i pojmenování mužská tvořená od názvů ženských. Tento postup je ovšem mnohem méně frekventovaný než ten předchozí. Uplatňují se při něm především sufixy *-ák* (*opičák*), *-ec* (*srnec, vdovec*), ojedinelé *-er* (*houser*), *-el* (*kozel*).

Jména hromadná (kolektiva) jsou pojmenování skupin osob, zvířat, rostlin, objektů, míst chápaných nerozčleněně. Gramaticky se v komunikaci realizují jen v singulárových tvarech. Jejich lexikální význam však není totožný s plurálovými tvary slootovorně příbuzných slov, srov. *družstvo – druzi, listí – listy*. Jména hromadná pojmenovávají soubory, souhrny, množiny jevů, které jako celky reflektuje naše myšlení (ibid.: 595). Při jejich tvoření se uplatňují především sufixy *-stvo/-tvo* (*lidstvo, žactvo*), *-í/-oví* (*uhlí, stromoví*), *-ina/-ovina* (*smrčina, vrchovina*), resp. souběžně prefix a koncovka *sou-* a *-í* (*souostroví, sousoší*).

Jména zveličelá (augmentativa) pojmenovávají osoby, zvířata, rostliny, různé objekty a přírodní jevy jako skutečnosti nadstandardní velikosti a současně vyjadřují (svou strukturou) emoční vztah uživatelů jazyka k těmto živým nebo neživým objektům a jevům. Při jejich tvoření se frekventovaně uplatňuje sufix *-isko* (*chlapisko, dubisko, hlasisko*), jiné sufixy jen ojedinelé (ibid.: 599–605).

Ostatní slootovorné kategorie modifikačního tvoření substantiv (kromě deminutiv) zasahují jen některé z ostatních slootovorných kategorií. Jména přechýlená se tvoří pouze od názvů osob a od námi navrhané kategorie názvů živočichů a rostlin (pro pojetí VAGSČ), stejně tak i jména mláďat (včetně názvů některých rostlinných plodů). Naproti tomu kolektiva se tvoří od více názvů slootovorných kategorií, např. od názvů osob – *učitelstvo*, názvů živočichů a rostlin – *včelstvo*, názvů objektů a látek – *kamení*, názvů míst – *souo-*

stroví, názvů abstrakt – *sousloví*, nikoli však od všech. Netvoří se naopak od názvů vlastností a dějů (z podstaty jejich lexikálního významu). Od názvů těchto slovotvorných kategorií se netvoří ani augmentativa a kolektiva.

V této slovotvorné potencialitě se modifikačním slovotvorným kategoriím substantiv částečně podobají mutační slovotvorné kategorie. Od substantiv se mohou tvořit substantiva jiných slovotvorných kategorií v rámci mutačního typu tvoření. Od substantivních názvů vlastností se zpravidla netvoří jiná substantiva, od názvů dějů rovněž nikoli, pomineme-li např. u mnohých názvů osob možnost jejich paralelního utvoření i od dějových substantiv (vedle jejich motivace slovesem), např. substantivum *nákupčí* lze vykládat jako derivát od slovesa *nakoupit* i od dějového substantiva *nákup*.

Slovotvorná potencialita transpozičních slovotvorných kategorií substantiv je založena na množství příslušných lexémů (názvů vlastností a dějů) derivovaných z jiných slovnědruhových kategorií. V rámci jedné slovnědruhové kategorie (v našem případě substantiv) je tak logicky nulová – na rozdíl od slovotvorné potenciality lexémů mutačních a modifikačních slovotvorných kategorií substantiv. Tvoření lexémů modifikačních slovotvorných kategorií substantiv se naopak (až na výše uvedené výjimky) realizuje jen od základových substantiv a lexémů mutačních kategorií i ze základových substantiv.

Z výše uvedených výkladů vyplývá, že ani v případě modifikačního typu tvoření substantiv není tento onomaziologickorelační typ dodržován důsledně. Důvody, které zřejmě vedli tvůrce koncepce VAGSČ k tomuto řešení, jsme naznačili výše. Je tedy třeba konstatovat, že v pojetí VAGSČ se hranice mezi mutačním a transpozičním typem tvoření substantiv (možná záměrně) rozplývají, ustupující hlavnímu kritériu, a to obecněji a významově šířeji vymezeným slovotvorným kategoriím, avšak současně při jisté míře respektování slovotvorných kategorií „dokulilovských“. Tuto skutečnost lze považovat za metodologický posun v bohemistickém slovotvorném bádání.

ZÁVĚR

Srovnáním aplikace pojetí modifikačních slovotvorných kategorií derivovaných substantiv (včetně jejich lexikálního materiálu) v „dokulilovském“

Tvoření slov v češtině 1, 2 a v akademických gramatikách „štíčovských“ – především ve *Velké akademické gramatice spisovné češtiny* jsme zjistili, že oba uvedené slovtvorné popisy současné češtiny vykazují vysokou míru korelace. Každé z uvedených pojetí přináší osobitý teoreticko-metodologický přístup zpracování systematiky sufixální derivace substantiv v češtině a pozitivně pro hlubší poznání slovtvorného systému. Současně obě pojetí vykazují i jistá sporná místa svého popisu, resp. klasifikace lexémů.

Na základě předložených úvah lze konstatovat, že jednotlivé slovtvorné kategorie modifikačního typu tvoření lze v nich ponechat bez jakékoli změny a také i klasifikaci lexémů, které jsou jejich součástí. Z důvodů naznačených v předložených výkladech by bylo možné uvažovat o přearažení většiny typů pseudodeminutiv do mutačního typu tvoření. Naopak některá pojmenování náležející do kategorie názvů mláďat není z významových důvodů účelné přearazovat do mutačního typu tvoření, přestože se tato možnost z hlediska onomaziologickorelačního jeví jako zcela relevantní. Tímto řešením se zachovává celistvost a integrita slovtvorné kategorie názvů mláďat.

---

doc. Mgr. Patrik Mitter, Ph.D.

Katedra bohemistiky

Pedagogická fakulta Univerzity J. E. Purkyně

České mládeže 8, 400 96 Ústí nad Labem

patrik.mitter@centrum.cz

LITERATURA:

BOZDĚCHOVÁ, Ivana

1995 *Tvoření slov skládáním* (Praha: ISV)

CVRČEK, Václav et al.

2010 *Mluvnice současné češtiny 1 / Jak se píše a mluví* (Praha: Karolinum)

ČECHOVÁ, Marie et al.

2011 *Čeština – řeč a jazyk*; 3., upr. a rozš. vyd. (Praha: SPN)

ČERMÁK, František

2012 *Morfematika a slovtvorba češtiny* (Praha: NLN)

DOKULIL, Miloš

1962 *Tvoření slov v češtině 1. Teorie odvozování slov* (Praha: Nakladatelství Československé akademie věd)

DOKULIL, Miloš et al.

1986 *Mluvnice češtiny (1). Fonetika, Fonologie, Morfonologie a morfemika. Tvoření slov* (Praha: Academia)

DOKULIL, Miloš – DANEŠ, František – KUCHAR, Jaroslav et al.

1967 *Tvoření slov v češtině 2* (Praha: Academia)

KARLÍK, Petr – PLESKALOVÁ, Jana – NEKULA, Marek et al.

2016 *Nový Encyklopedický slovník češtiny, 1. díl a-m, 2. díl n-ž* (Praha: NLN)

REJZEK, Jiří

2015 *Český etymologický slovník*; 3., dopl. a rozš. vyd. (Praha: Leda)

ŠTÍCHA, František et al.

2011 *Kapitoly z české gramatiky* (Praha: Academia)

2013 *Akademická gramatika spisovné češtiny* (Praha: Academia)

2018 *Velká akademická gramatika spisovné češtiny. Část 1. Slovní druhy. Tvoření slov a část 2. Tvoření slov* (Praha: Academia)

GLOBALIZACE VS. REGIONALIZACE, PŘEPÍNÁNÍ KÓDU A MÍŠENÍ KÓDU, KREOLIZACE VS. PIDŽINIZACE JAKO FORMA ZMĚN V MĚSTSKÝCH ŘEČOVÝCH STYLECH⁽¹⁾

PETER KOSTA

GLOBALIZATION VS. REGIONALIZATION, CODE SWITCHING AND CODE MIXING, CREOLIZATION VS. PIDGINIZATION AS A FORM OF CHANGE IN URBAN SPEECH STYLES

The aim of this paper is to underline the evolutionary trends of contemporary city speech; it especially focuses on expressions connected with code-switching and code-mixing that are, among other things, related to the language contacts and language varieties. The paper is based on authentic material, namely on recordings collected during the Urban Voices Project.

Keywords: spoken language, language variability, code switching, language contacts, urban speech

1 VARIANTNOST JAZYKA A VARIABILITA MLUVENÉ ČEŠTINY
Už před delším časem jsem si položil obecnou otázku, jak mluví český učitel? Následně jsem ukázal, že v nejrůznějších situacích denního života a v závislosti na osobní konkrétní charakteristice je obtížné předpokládat nějaký „idiolekt“: mluvčí má k dispozici celý rozsáhlý repertoár češtiny napříč jednotlivými varietami jazykovými a stylistickými. Tradiční diferenciaci češtiny na větší počet kódů, variet, subvariant, kterou jsem detailně popsal podle prací Bohu-

---

1 Tento článek je rozšířenou verzí příspěvku předneseného na konferenci Mezinárodní setkání mladých lingvistů 2015 v Olomouci.

slava Havránka (1963)⁽²⁾ již dříve (Kosta 1986), lze dnes rozšířit o variety mluvené, obzvláště proto, že podmínky se od té doby změnilly a máme k dispozici obsáhlou datovou bázi Českého národního korpusu (dále jen ČNK).

Světa Čmejrková si v práci *Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí* mimo jiné klade otázku, jaká je dnešní mluvená čeština, na niž si odpovídá takto: „Každodenní zkušenost napovídá, že docela rozmanitá.“ (Čmejrková 2011: 9) Proč to tak je, že nemluvíme všichni stejným jazykem? Proč nebo čím to je, že si kladu otázku, proč nebo čím to je a ne třeba jak to, že? Proč nevolím teď zrovna slůvko *protože*, ale raději snad *jelikož*... Mohl bych také volit mezi *snad* a *asi* nebo mezi *radši* a *raději*, ale už méně byste *snad* nebo *zřejmě* akceptovali, byť od Čecha už odrodilého, ale tím méně mluvčího češtiny jako mateřského jazyka, kdybych používal místo *asi* německé „viel-leicht“ a místo *radši* „lieber“.

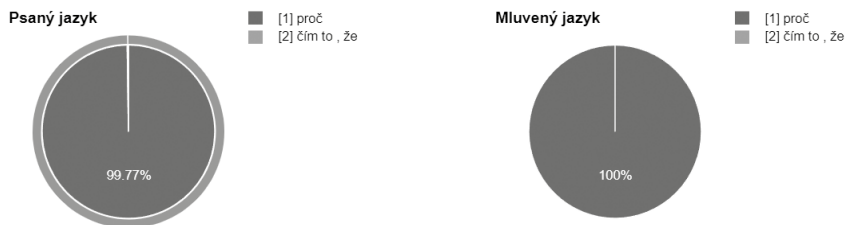
Právě rozmanitost a variantnost jazykové normy a hlavně naše intuice a schopnost rozlišovat to, co stále ještě je jazykovou normou češtiny jako národního celku nebo existenční formy, byť i velmi abstraktní, nám umožňuje identifikaci a identitu mluvčích a jejich mateřštiny.

Ve své práci rozlišuje Jana Hoffmannová (2012) správně mezi normou a antinormou na jedné straně a územ na straně druhé. Jaké možnosti máme k dispozici, když chceme rozdíl mezi *územ* a *normou* dekodovat? Korpusoví lingvisté a přívrženci názoru, že gramatika a norma češtiny odpovídá všemu tomu, co vidíme nebo najdeme v korpusu, mají možná pravdu, ale není to spíš úzus? A není norma něco, co v korpusu nalézt nikdy nemůžeme, a proto to takto hledat nesmíme? Podívejme se na varianty tázacích výrazů *proč* – *čím to je, že* – *jak to, že* do ČNK, v němž můžeme vyhledávat v *syn2000*⁽³⁾ – výsledek se dal očekávat. Jinak velmi užitečný

2 Podrobná klasifikace a diskuse o varietách českého jazyka ve srovnání se západními a jihoslovanskými jazyky s ohledem na problém jejich překladatelnosti v literárním textu již proběhla v mé disertační práci (Kosta 1986: 106–245). Podrobně je tam také diskutována velmi bouřlivá debata mezi zastánci P. Sgalla, A. Jedličky nebo J. Běliče o postavení obecné češtiny v literárním textu i o jejím skutečném stavu a přijetí v dnešním mluveném standardním jazyce mezi běžně mluveným jazykem měst a tzv. hovorovou češtinou. I když jsem si vědom důležitosti této problematiky, nebudu ji zde detailně opakovat, protože se prioritně zabývám jinými problémy.

3 K vyhledání byl použit nástroj SyD pro porovnávání variant (syd.korpus.cz).

vyhledávač je nám zde bohužel jen málo platný, a proč – protože nedovede vyhledat syntagmata nebo komplexní konstituenty, a už vůbec ne konjunkce, které uvádějí vedlejší věty, complementizery atd. Už snadněji najdeme částice a jednoduché výrazy *asi* a *snad* (srov. obr. č. 1 a 2).

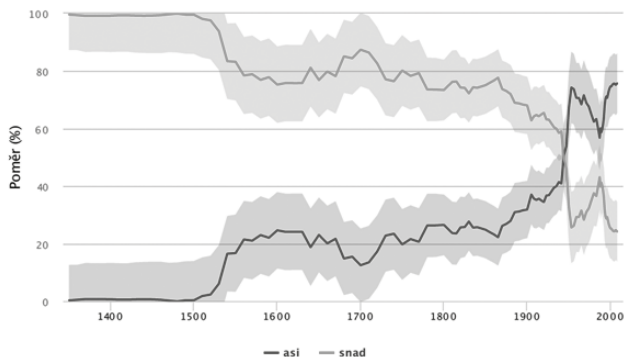
Obrázek č. 1: Výsledek vyhledávání proč – čím to, že

Obrázek č. 2: Výsledek vyhledávání asi – snad

Co se dozvíme z takových statistických údajů jako lingvisté, co jako syntaktici či morfologové? Nic. Pouze, že v normě češtiny má částice *asi* v psaném jazyce těch textů, které byly předem vybrané jako dobré nebo podle soudu korpusového týmu vhodné, častější výskyt než částice *snad* – ale s tím se dalo počítat. A potvrdit to můžeme tím, že se podíváme na výskyt a frekvenci v diachronické části (srov. obr. č. 3).

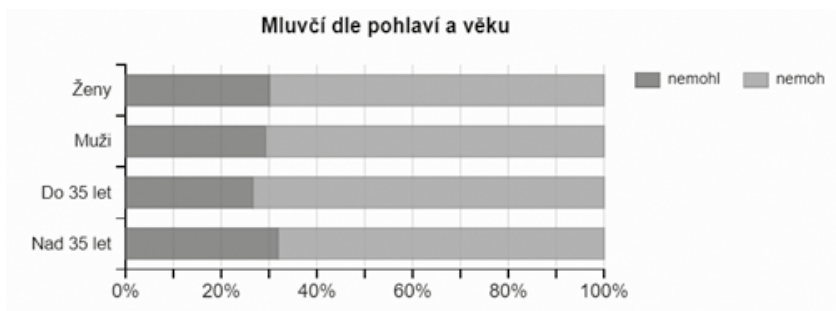

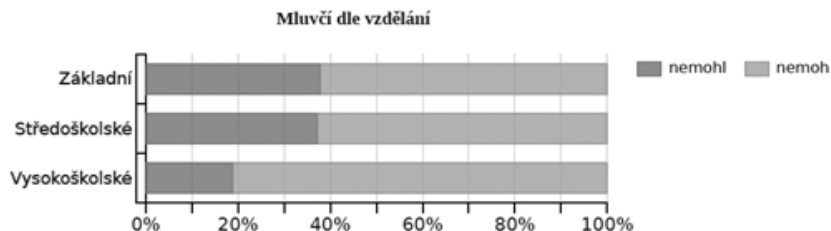
Obrázek č. 3: Diachronní vývoj distribuce epistemických částic *snad* a *asi*

Když se podíváme, kdy nastal přelom, tak vidíme, že částice *asi* převážila nad *snad* až ve čtyřicátých letech dvacátého století, zhruba tehdy, kdy se komunisté dostali násilím k vládě (1947/48). Ale ani o sémantice, ani o syntaktické pozici těchto dvou konkurujících si epistemických částic se tím nic nedozvíme, ani nesmíme samozřejmě vycházet z toho, že *snad* zřejmě prohrálo v roce 1948, protože komunisté zřejmě používali více *asi*. To vše není ani zřejmé, a pravděpodobně ani správné.

Na druhou stranu se dá tvrdit, že variantnost a variabilita morfologických forem (tzv. alomorfie) typických pro mluvený projev má v dnešní době velké výhody. Například forma l-ového příčestí u analytické formy minulého času v mask. sg. typu *mohl – moh* se zdá být relevantním kritériem pro formální variabilitu v závislosti na pohlaví, rozdílu věku a vzdělání (srov. obr. č. 4 a č. 5).

Obrázek č. 4: Vliv genderlektu a generolektu na distribuci tvarů *nemohl – nemoh*

Obrázek č. 5: Vliv vzdělání na distribuci tvarů *nemohl* – *nemoh*

Uvedené statistické údaje napovídají, pakliže je správně interpretuji, že ženy a muži používají přibližně stejně formu *nemohl* (30 %), ale že mladší generace a vysokoškoláci jsou tolerantnější vůči novější hovorové formě bez *-l* na konci slova *nemoh*, zatímco lidé ve věku nad 35 roků (32 %) a středoškoláci, resp. lidé se základním vzděláním (38 %) používají více formu s *l*-zakončením oproti pouhým 19 % osob s vysokoškolským vzděláním. Je tedy patrné, že volba určitých morfologických variant není arbitrární, a už vůbec ne libovolná, ale podléhá určitým sociolingvisticky relevantním parametrům, jako jsou stáří, vzdělání a až v druhé řadě rod.

2 PROJEKT URBAN VOICES A METODA SBĚRU MLUVENÉHO AUTENTICKÉHO MATERIÁLU

V následující části svého příspěvku bych chtěl krátce poukázat na možnosti analýzy variantnosti jazyka, především mluveného, a to v rámci projektu *Urban Voices*, který byl podpořen nadací německé Deutsche Forschungsgemeinschaft.

Face-to-face-interakce v městském prostoru se vyznačuje širokým spektrem diferenciací. Komunikační situace, složení skupiny a sociální, stejně jako etnické pozadí interlokutorů se liší. Všechny tyto aspekty zahrnují procesy a mechanismy odloučení se nebo tzv. othering. Sít si klade za cíl analyzovat, jak se různé jazykové, paralingvistické (prozodické), non-verbální a pragmatické prostředky týkají sociolingvistických dimenzí a jak dalece se stanou nositeli sociálních významů např. tím, že vyjadřují sociální, etnické, genderové či lokální identity interaktantů, resp. institucionální charakter

komunikační situace apod. Členové sítě se zaměřují na různé pragmatické, prozodické, sémantické či syntaktické aspekty a vycházejí z různých, a někdy i velmi rozdílných metod (jak kvalitativních, tak kvantitativních).

Konstrukce sítě je v podstatě založena na metodické triangulaci a hodnotí výhody i nevýhody uplatňování a kombinování různých analytických přístupů. Celkový nexus je založen na práci s mluveným jazykem, včetně shromažďování údajů odrážejících jazykovou a komunikační rozmanitost městských mluvčích ruského původu, a to jak mluvčích v Ruské federaci, tak i migrantů v německém zahraničí. Dlouhodobě shromažďované nahrávky, které připravujeme již od roku 2012,⁴ obsahují každodenní záznamy mluveného jazyka a jsou zachyceny pomocí různých nahrávacích programů, např. FOLKER, EXMARaLDA nebo ELAN (PRAAT); ruští kolegové a kolegyně ze Sankt Peterburgu nám poskytli svůj program „Jeden den mluvené řeči“ v korpusu ORD (Sankt Peterburg), který je schopen reflektovat tuto jazykovou a komunikační rozmanitost.

3 VARIANTNOST UKONČENÍ INSTITUCIONÁLNÍCH MLUVENÝCH KOMUNIKÁTŮ

V rámci výše zmíněného programu jsem se věnoval gramatickým a prozodickým prostředkům řeči užívaným pro ukončení komunikace (srov. podrobněji Kosta 2019a).

Předmětem mého zkoumání byla zakončení rozhovoru v institucích v porovnání s každodenními projevy a běžnou konverzací. Závěry (closings) jsou obvykle nejcitlivější částí hovoru, proto musejí být připraveny vhodným způsobem. Musí plnit svou hlavní úlohu, a sice ukončit konverzaci, ale zároveň by neměly porušovat některou z konverzačních maxim

---

4 Poznámka: DFG projekt Urban Voices byl oficiálně ukončen závěrečnou konferencí v Sankt Peterburgu v roce 2015, ale práce nad UVUP korpusem samozřejmě pokračuje formou disertačních prací, jejichž autoři tento korpus nadále úspěšně používají a rozvíjejí: *Urban Voices – Linguistic and communicative diversity in face-to-face-interaction of Russian-speaking interlocutors in Sankt Peterburg and German cities Stimmen der Stadt – Sprachliche und kommunikative Vielfalt in face to face-Interaktion russischsprachiger SprecherInnen in Sankt Peterburg und deutschen Städten. Laufzeit: 2012–2015. DFG-funded network (GZ TH 1506/2-1) Project coordinator: Nadine Thielemann.*

(Grice 1975). Současně by neměly působit sociální konflikty mezi partnery v rámci teorie Penelopy Brownové a Stephena Levinsona (1987), měly by respektovat tzv. zdvořilostní maximy. Takže závěry jsou svým způsobem i „signály strategií face-threatening a face-saving“, tzn. aktů ohrožujících, resp. zachovávajících tvář mluvčího a posluchače (Hoffmannová 2011: 83).

Podobně jako závěry musí i úvodů v dialogu nebo monologu odpovídat jak kooperačnímu principu podle Paula Griceho (1975), ale též musí být zakotveny v principu relevance podle Dana Sperbera a Deirdry Wilsonové (1986).

Podívejme se na jeden příklad nekonfliktního úvodu a poté konfliktního závěru (srov. příklad č. 1). Příznačná je pro tento kontrast opozice institucionální versus spontánní promluva.

*Veřejné shromáždění o zřízení skladu vyhořelého
jaderného paliva (Dolní Cerekev)*

Starosta: **vážení přítomní / všechny vás co nejsrdečněji vítám** na dnešním veřejném shromáždění které jsme svolali proto ... ještě než **prosím vás pěkně** dokončím úvodní projev / **omlouvám se** všem těm kteří stojí / **Jistě pochopíte** / kapacita našeho kulturního domu není taková / aby pojala takovou zvláštní účast / **Jistě mi prominete** a / já nevím maximálně ty dvě hodinky vydržíte stát / **děkuji vám ... zvlášť mezi námi vítám** zástupce Českých energetických závodů...

Příklad č. 1: Záznam podle J. Hoffmannové (2011: 83)

Každá diskuse, která končí konfliktem, přináší vysoké riziko vzniku nových konfliktů v budoucnosti, a proto sociální a morální povinnost mluvčích ve verbální interakci spočívá v pragmatické maximě sociální trvalosti. Chápu tuto zásadu jako rozhodující a vůdčí kritérium zdvořilostní maximy, a proto zde připomenu podrobně její tři dílčí submaximy: 1) buďte společenší, 2) zůstaňte družní a 3) udržujte své sociální kontakty.

Následující příklady z postupimského UVUP korpusu a jeden z ORD korpusu mi poslouží jako empirický důkaz, že institucionální konverzace se liší od přirozených rozhovorů a promluv, a to zejména s ohledem na jejich ukončení. Tento aspekt strukturálního rázu (zakončení/závěr rozhovoru) je jejich hlavní invariantou.

První vzorek obsahuje rozhovor ruských přistěhovalců žijících v Berlíně. Tento vzorek patří do velkého UVUP korpusu mluveného jazyka, který obsahuje nahrávky pořízené na katedře slovanské jazykovědy v průběhu projektu Urban Voices v letech 2013–2015. Každá nahrávka je vybavena tzv. *Krycím listem a inventářem konverzace*, včetně informací o účastnících konverzace, času a místa konverzace, témat atd. (srov. tab. č. 1).

Conversation name and number: At home, UV_UP_01_03
Recording date and time of February 2013, in the morning
Duration of the inclusion: 9 minutes 43 seconds
Location: At home with Pavel and Maria
Speakers: Pavel family = Mikhail (MI), Maria = Ksenia (KS), Alexandra = Vasilisa (VA), Kristina = Marina (MA)
For more detailed information see the file subjects. Pavel = Mikhail (MI) - father, older generation, no further information
Maria = Ksenia (KS) - Mother, older generation, no further information
Alexandra = Vasilisa (VA) - elder daughter, young generation, no further information
Kristina = Marina (MA) - younger daughter, preschooler, young generation, no further information
Recording is available as audio: yes (.wav format)
Recording is available as a video: no
Short Description: selection of the school for the little daughter of Pavel and Maria, the family sitting in front of the PC
General comments: The beginning and the end are abrupt. KS speaks most and switches most frequently into DE.
As before transcription are:
TranskribentIn: Aleksandra Kuznetcova
Control of transcription: Peter Kosta

Tabulka č. 1: Krycí list a inventář konverzace

Hlavním tématem konverzační analýzy bylo vkládání určitých lexikálních položek, které se buď samy o sobě jeví jako direktivy, nebo slouží jako úvodní prvky pro vkládání direktivních řečových aktů podle smyslu Searla (1969). Tzv. *directive speech acts* jsou jednou z pěti tříd řečových aktů, které se John Searle snažil popsat pomocí následujících parametrů (srov. schéma č. 1).

Schéma č. 1: Parametry direktivních řečových aktů podle J. Searla	
Ilokuční bod Orientace	S1 se snaží přivést S2 k dokončení akce svět-ke-slovu-relace
Mentální stav Mluvní akt (ilokuční síla)	S1 si přeje, aby S2 vykonal pro S1 akci A1 „žádost“ „otázka“ „příkaz“ .....

V následující sekvenci UVUP transkriptu 1_03, t mluvčí KS (= Ksenia) prosí nebo vybízí mluvčího MI (= Michaila), aby otevřel webovou stránku a našel vhodnou školu pro svou předškolní dceru Marinu.

{00:29} 0019 **KS** M'Iša (.) atkROJ gd'è n'ibud' (.) vot zd'ès' vot pa_momu ah
 {00:32} 0020 (0.96)
 {00:33} 0021 **KS** i najd'i ijo_è v nol' DVA nol' p'at'
 {00:36} 0022 (0.22)
 {00:36} 0023 **VA** možèt my mar'i prosto iš'ò aSTAv'im na god požžè
 {00:37} 0024 **KS** nol' DVA ka nol' p'at'
 {00:39} 0025 °hhh nol' DVA ka nol' p'at' (.) dalžNO byt' zd'ès'

Příklad č. 2: Záznam UVUPo1_03

Je zřejmé, že se jedná o pokus nalézt poštovní směrovací číslo odpovídající čtvrti v blízkosti bydliště rodičů dítěte, aby neměla dívka cestu do školy delší, než je nutné. V tomto okamžiku, starší dcera VA (= VASSILISA) zasahuje s obratem v pozadí a činí protinávrh. Jedná se o nepřímý mluvní akt formulovaný jako protinabídka. Nicméně je tento alternativní návrh matkou ignorován. Skutečnost, že alternativní návrh je ignorován nejen matkou, ale všemi partnery, může být přičítána koncentrovanému a namáhavému vyhledávání správné školy, nebo je to zaviněno spíše obecnějšími pragmatickými faktory, jako jsou věk a nedostatek autority, které hrají klíčovou roli v konverzaci mezi dcerou a rodiči.

{17:21}	463		(0.41) ((na pozadí zvoní telefon))
{17:22}	464	M	vot znač'it dvatcat'
{17:23}	465		(4.11) ((Šum na pozadí, na pozadí zvoní mobilní telefon))
{17:33}	466	M	da (.) zarabotal i
{17:35}	467		(0.32) ((Je slyšet hlas volajícího))
{17:35}	468	M	druguju bata (0.12) ((Je slyšet hlas volajícího)) druguju pastav'il nu (.) nu tu že sa (.) katoruju ja pam'in'al
{17:40}	469		(0.56) ((Je slyšet hlas volajícího))
{17:40}	470	M	staruju (0.37) v'id'ima nada batar'ějku (.) n_druguju by novuju kup'it'
{17:44}	471		(2.5) ((Je slyšet hlas volajícího))
{17:47}	472	M	da é:: (.) jěsl'i by zd'ěs' r'adam byl'i magaz'iny
{17:50}	473		(0.8) ((Je slyšet hlas volajícího))
{17:51}	474	M	ěta ja s'ěnuju ta užě prašol (.) ja na vazn'is'ěenskam
{17:53}	475		(0.87) ((Je slyšet hlas volajícího))
{17:54}	476	M	nu (.) nu ladna (.) ja ja znaju kak ich zastav'it' rabotat' (.) ich pam'at' nada nemnoška (.) an'i tam
{17:59}	477		(0.47) ((Je slyšet hlas volajícího))
{17:60}	478	M	fs'o
{18:00}	479		(2.56) ((Je slyšet hlas volajícího))
{18:03}	480	M	fs'o
{18:03}	481		(2.7) ((Je slyšet hlas volajícího))
{18:06}	482	M	è v d'ěv'at'
{18:07}	483		(6.78) ((Hlas telefonního volajícího a vedlejší konverzace jsou slyšet))
{18:13}	484	M	kak
{18:14}	485		(1.16) ((Je slyšet hlas partnera a vedlejší konverzace))
{18:15}	486	M	charašo

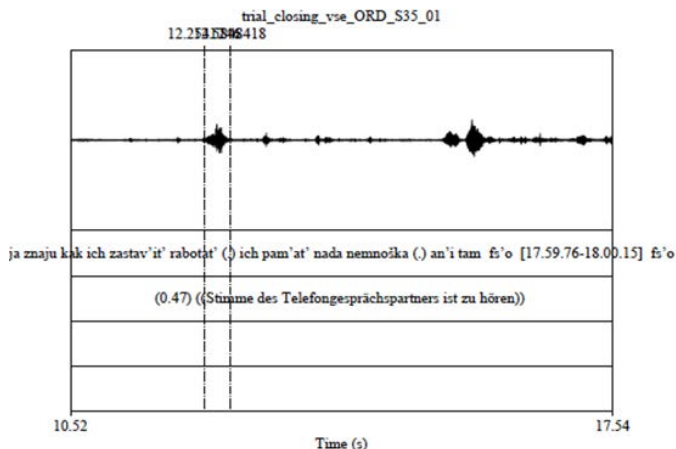
{18:15}	487		(0.45) ((Hlas telefonního volajícího a vedlejší konverzace jsou slyšet))
{18:16}	488	M	davaj
{18:16}	489		(0.85) ((Hlas telefonního volajícího a vedlejší konverzace jsou slyšet))
{18:17}	490	M	charašo
{18:17}	491		(1.35) ((Konverzace na pozadí))
{18:19}	492	M	ja vam pazvan'u
{18:19}	493		(7.71) ((Hluk a konverzace na pozadí))
{18:27}	494	M	a našěva (.) n'ětu u vas (.) nu vot
{18:29}	495		(0.12)
{18:29}	496	FA	našěva n'ět
{18:30}	497	M	a:
{18:30}	498		(0.28)
{18:30}	499	FA	naš'ěva da (by[vait]]
{18:31}	500	M	[nu:]ěta daragoj kakoj= =ja bral pa safs'ëm pa kap'ěj pa dvatcat' (0.23) pa p'itnac pa dvac rubl'ěj byl
{18:36}	501		(0.42)
{18:37}	502	M	prastoj naš
{18:37}	503		(0.05)
{18:37}	504	FA	t'ip'ěr' takoj (.) nu (.) našěva u nas n'ětu at'ěč'ěstv'ën[ava]
{18:40}	505	M	[a n'ět]u [da:]
{18:40}	506	FA	[ras'ijs]kava n'ětu
{18:41}	507		(0.05)
{18:41}	508	M	nu éta dar[agoj]
{18:42}	509	FA	[n'ětu i](.) m ((nesrozumitelný))
{18:44}	510		(2.73) ((Hluk na pozadí, konverzace a vyzvánění telefonu na pozadí))

Příklad č. 3: Záznam ORD_S35_19

V příkladu č. 3 vidíme, jak prozodické vlastnosti, které signalizují dokončení hovoru (otevření/uzavření), jsou jen částečně realizovatelné, protože to není komunikace face-to-face, ale telefonát, v němž je slyšitelná pouze jedna strana a její jazykové signály. Tzv. rozhovor na dálku má jednostranný komunikační kanál pro posluchače, a tedy pouze tazatel musí signalizovat na dálku, že je stále ještě přítomen. Proto jsou nutné i další verbální prostředky, tzv. *back-channel-behavior* (tj. doslova zpětné chování kanálu), např. obligátní výzvy pro zahájení a ukončení dialogu. Nejdůležitější je to, co bylo řečeno v počátcích, není tam žádné skutečné zavírání, jen otevření, které kontrastuje se zavíráním bez konce.

Replikou /turn 476/ je představen oficiální signál uzavření/ukončení dialogu: první *nu ladno*, (dobře, OK) a pak na oplátku v replice /turn 478/ *fs'ó* (to je všechno). Průběh lze ukázat také na formantech F₀, F₁: na jejich intenzitě, na sestupném stoupání akcentu slabiky a na intonační, tzv. kloboukové kontuře po prvním zájmenu *vse* a konečně též na krátké přestávce, která slouží jako uzavírací signál repliky. Maximální stoupání prvního *fs'ó* má 206,41386897677467 Hz (maximální selekce stoupání 984,316776545103 Hz), F₁ má 984,316776545103 Hz (to znamená F₁ má maximální hodnotu), maximální stoupání druhého *vse* je ještě vyšší, a to 322,25850434854783 Hz (maximální stoupání ve výběru) a F₁ je také vyšší 1.068,8981292102521 Hz.

Obrázek č. 6: Prozódie otevírání uzávěrek v telefonních hovorech

4 CODE-SWITCHING A CODE-MIXING

Málokteré jiné téma je diskutováno dnes tak intenzivně a kontroverzně jako globalizace. Někteří s ním spojují sblížení kultur, hospodářský růst na celém světě a netušené možnosti rozvoje. Jiní se ale obávají nadvlády ekonomiky, ztráty regionální rozmanitosti, ekologického využívání či zneužívání a rostoucí propasti mezi bohatými a chudými.

Na následujícím příkladu budu demonstrovat vzájemné prolínání ruštiny a němčiny.

00:00:58.867	KS	n'e (.) u m'en'a abon'em'ent fau b b (.) on g'ilt kartoj (.) jub'er-tragbarnoj (-)
00:00:58.867	KS	<i>Ne (.) mám abonement fau b b (.) on gilt (jako) převoditelná jízdenka</i>
00:00:58.867	KS	<i>Ne (.) ich habe ein VBB-Abo (.) das gilt als eine übertragbare Karte (-)</i>

Příklad č. 4

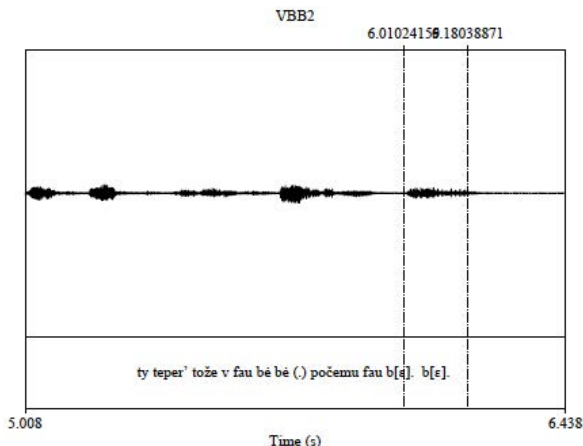
Příklad č. 4 ukazuje, že mluvčí KS má ve svém základním jazyce ruskou gramatiku, tedy všechny gramatické kategorie na fonologické, morfologické a syntaktické úrovni jsou zachovány jako v ruštině. Neexistuje žádný zásah německé gramatiky, protože německý lexikální materiál je plně integrován do gramatické struktury ruštiny (včetně fonologické struktury a systému ruského jazyka). To platí jak pro fonémy a morfémy, tak se jeví obecně na úrovni syntaxe.

Když vezmeme v úvahu záznam (který bohužel nelze v této písemné prezentaci prokázat), jsou všechny fonémy německých slov vyslovovány způsobem, který odpovídá spíše ruské fonologii než němčině. Např. foném /e/ německé zkratky „VBB = Verkehrsverbund Berlin Brandenburg“ není vyslovován jako blízká střední přední nezaokrouhlená samohláska pod přízvukem (přední samohláska střední řady, srov. zvuk ve slově *beten* ['be'tɛn]), ale spíše jako otevřená střední přední nezaokrouhlá samohláska nebo nízká střední přední nezaokrouhlá samohláska [ɛ].

{03:60}	o160	VA	čto_to takoe slyšala kogda_to
{04:01}	o161		(1.43)
{04:03}	o162	VA	ty teper' tože v fau bě bě (.) počemu fau bɛ bɛ
{04:05}	o163		(1.88)
{04:07}	o164	VA	verkehrs- (für die/verbund) berlin brandenburg (.) no u tebja žhe ne ves' brandenburg (.) ty tol'ko v berline možeš' že ehat' (.) ili

Příklad č. 5

Praatová analýza (obr. č. 7) ukazuje přesně to, že při prvním projevu tokenu vysloveného dcerou (mladší mluvčí) se barví interference s německým přízvukem, nebo spíše německá výslovnost německého slova VBB, takže se vyslovuje samohláska jako blízká střední přední nezaokrouhlovaná samohláska pod přízvukem [ɛ̃], zatímco podruhé se samohláska vyslovuje à la rusky, tedy jako nízká střední přední neobsazená samohláska [ɛ]. Dalo by se to analyzovat jako druh úmyslné opravy a přepínání kódu na úrovni fonetiky (srov. Kosta – Kuznetcova 2014), protože mluvčí si je vědoma mluvení se svou matkou, která je Ruskou (KS), takže mluvčí VA zvolí ruskou výslovnost, na kterou KS je zvyklá.

Obrázek č. 7: Dvojitá výslovnost samohlásky /e/ jako německé [ɛ̃] a ruské samohlásky [ɛ]

Dokonce i německé sloveso *gelten* (platit) ukazuje před samohláskou [i] palatalizované souhlásky [g], jak je vidět v zápisu zde. Navíc úzká přední zaoblená samohláska [y] „ü“ v *übetragbar* byla asimilována na [ju] a následující souhláska před přední samohláskou byla znovu palatalizována jako [bʲ], srov. *jub'ertragbarnoj*.

Pokud bychom příklad charakterizovali slovo od slova, morfém od morfému a foném od fonému (tzv. gloss translation), mohli bychom získat statisticky relevantní dojem o tom, co je v tomto krátkém sledu více německé a co více ruské ve srovnání s jednojazyčným systémem obou jazyků (srov. příklad č. 6). Například první slovo *ne* není ruské, protože slovo pro absolutní klauzuli negace v ruštině nemůže být *ne*, ale spíše je to *net*, což lze vidět na bezkontextových odpovědích na otázky zjišťovací, tj. když pouze *net* může fungovat jako negativní varianta *ka da* (srov. příklad 7).

n'e (.) *u m'en'a abon'em'ent fau b b* (.) *on g'ilt kartoj* (.) *jub'ertragbarnoj* (-)
 G[R] R R G/R (?) G G[R] R G[R] G[R] G[R]

Příklad č. 6

A: (He) Можете ли (вы) открыть окно ?

B: Hem / *He

A: Can you please open the window?

B: No

Příklad č. 7

Částice *nee* v němčině je typická pro zavedení nového obratu jako strategie otevírání (srov. Kosta, v tisku) nebo někdy také jako konverzační prostředek opravy (srov. Kosta 2015). Výraz *u menja* (*est*) + nominativ je ruský přivlastňovací výraz, který je v ruštině strukturálním ekvivalentem konstrukčního typu *mít* + akuzativ. Vynechání spirálního slovesa *est'* je typickým prostředkem hovorového stylu ruštiny (tzv. *russkaja razgovornaja reč*; dále jen RRR), který ponechává mnoho slov nevyjádřených (srov. Kosta 1992; Krivochen – Kosta 2013). To znamená, že ruská syntax je dominantní nejen

s ohledem na její standardní formu (russian standard nebo high variety), ale také ve svém hovorovém městském stylu (RRR). Další německá zkratka VBB (pro Verkehrsverbund Berlin Brandenburg) by mohla být jmenovací, genitivní, domorodá nebo akuzativní nebo jakýkoli jiný předložkový případ v němčině, ale v ruštině to může být v současné podobě teoreticky pouze jmenovací nebo akuzativ a předpokládám, že se jedná o nominativní souhlas s nulovou kopulí v počtu a osobě a přiřazení jmenovacího případu na základě souhlasu. Slovo je opět německé, ale gramatika ruská.

Tyto příklady převzaté z našeho vlastního korpusu UVUP registrované v neformální řeči každodenních rozhovorů mladých Berlíňanů s ruským mateřským jazykem a němčinou jako druhým jazykem jsou zdánlivě typem změny kódu prvního typu, který jsme pozorovali v případě jednoho známého literárního textu – Haškova *Švejka* (srov. Kosta 1986, 1987) – a který jsme proto nenazvali střídáním kódů (code switching; dále jen CS), ale spíše střídáním dvou různých jazyků, které neovlivňují druhý systém (úvod 1. typu). V našich příkladech v UVUP (kterých je mnoho, ale které nemůžeme analyzovat pro nedostatek prostoru) je typ CS velmi typický. Ve všech případech nedošlo ke skutečnému porušení jakékoli úrovně (morfologie, syntaxe nebo fonologie) gramatického systému ruštiny; spíše pravidla přijímacího jazyka byla přísně zachována. Co se ale stane s darovacím jazykem, s němčinou? Na lexikální úrovni nelze pozorovat žádné porušení. Spíše jsou lexémy integrovány (foneticky nebo morfologicky nebo morfosyntakticky do jazyka příjemce), přičemž si zachovávají německou lexikální sémantiku. Německá fonetika je tedy adaptována typickým nejbližším ruským fonetickým ekvivalentem, a to se děje docela podobným a systematickým způsobem ve všech německých výpůjčkách a všech možných kontextech. Tyto úpravy vykazují vysoce systematický charakter: jsou vždy reprezentovány stejnými ruskými ekvivalenty v celém korpusu UVUP, jsou pravidelné a přicházejí ve všech situacích a kontextech ve stejném tvaru.

To ukazuje na velmi vysokou míru systematickosti, která neodráží náladu mluvčího nebo komunikační situaci, ale kognitivní realitu. Ruští mluvčí se při použití německého lexikálního materiálu striktně drží

ruského jazyka. Je jim jedno, zda porušují, nebo neporušují gramatická (fonologická, morfologická nebo syntaktická) pravidla německého jazyka. Tato strategie je ale normální, protože mohou buď použít pravidlo cílového jazyka, tj. němčiny, nebo jazyka mateřského, tj. ruštiny. Zdá se mi, že volba porušení pravidel jednoho z těchto jazyků může sloužit jako přímý ukazatel obtížnosti otázky, který z těchto dvou jazyků je dominantní. To znamená, který je jazykem první kompetence (mateřský jazyk zděděný po rodičích, primárně získaný jazyk, k němuž se vztahuje termín *first language acquisition*; dále jen FLA) a který je jazykem cílového prostředí, ale nabytý až jako druhý v procesu vzdělávání ve školce a poté ve škole (*second language acquisition*; dále jen SLA). Lze prokázat, že pojem mateřský jazyk není vždy ekvivalentní s pojmem FLA, ani SLA není vždy ekvivalentem jazyka cílového. Obvykle však (a častěji) platí, že cílový jazyk může sloužit jako hlavní zdroj lexikonu, zatímco mateřský jazyk vytváří gramatický základ promluv v prvních dvou fázích nabytí jazyka. Toto pre-teoretické (a možná i příliš rychlé) pozorování se pokusím potvrdit krátkým pohledem na data UVUP.

5 VARIANTNOST V MLUVENÉ KOMUNIKACI A ASPEKTY VÍCEJAZYČNOSTI

Mottem této kapitoly budiž frazém *вы не можете съестъ пирог, и в то же время и сохранить*, v němčině *man kann nicht den Kuchen essen, und der Kuchen bleibt ganz* (nemůžete sníst/jíst dort a přitom ho uchovat/udržet vcelku). Vidíme, že i překlady se mohou lišit. Totéž se děje se skutečností, když jsou ve stejném mozku sdíleny dva různé jazyky. Nemůžeme předpokládat, že jeden systém zůstává zcela zachován a nedotčen a absorbuje druhý; spíše jak jsme viděli a co můžeme věrohodně demonstrovat, je to dělba práce mezi různými doménami. Protože gramatika v hlavě člověka staví docela stabilní a rigidní systém principů a parametrů (Kosta 1992), a navíc slova, která vytvářejí struktury, nejsou jen rozdělením slov otevřené třídy a funkčních slov, ale spíše kontinuem smíšených kategorií s různými rysy (srov. Kosta 2020). Některé kategorie dvojjazyčných řečníků zů-

stávají stabilní a jiné podléhají změnám a asimilují. Zatímco lexikální třídy (chápané jako nerozložené lexikální jednotky) se zdají být docela stabilní a lze je brát a půjčovat jako kognitivní celek (srov. Lakoff a kognitivní gramatika) z mateřského do cílového jazyka, kmenové znaky a přípony musí zůstat majetkem základní gramatiky v mateřském jazyce a nikdy nejsou předmětem CS.

V UVUP jsme našli několik případů, které ukazují, že použití ruského aspektu mladšími ruskými mluvčími bylo v diskurzu porušeno. Ale tento druh nesprávného použití ruského aspektu nebo jiných funkčních kategorií nebyl zjevně způsoben skutečností, že mluvčí byl zmaten přímou nepodobnou kategorií dárcovského jazyka během verbální interakce nebo jakýmkoli druhem interference při kontaktu jazyka mateřského a cílového. Spíše tento typ porušování způsobil hlubší kognitivní zákon. Kódování gramatiky mateřského jazyka podléhá zrání. Řídí se podmínkou neproniknutelnosti, to znamená, že je imunní proti vnějším vlivům. Mluvčí mateřského jazyka krok za krokem intuitivně získává principy gramatiky tohoto jazyka až do kritického období přibližně v předškolním věku. Ve druhé fázi nabytí jazyka je nebo byl vystaven gramatice cílového jazyka jako systému deklamativně explicitního (a nebyl vystaven explicitně gramatice mateřského jazyka) po tomto kritickém období, tím méně se řídí pravidly gramatiky mateřského jazyka a tím více může narušit cílový jazyk. To lze pozorovat na příkladu č. 8. Tam lze pozorovat CS jako mírné porušení gramatických pravidel mateřského jazyka, kdy bylo dokonavé sloveso „zasadit“ *saŽAT* nahrazeno nesprávnou formou příslušného pf. aspekt **sad'it* (namísto *posadit*, česky **sadit*) mladším mluvčím ruštiny (VA), který byl opraven a měl téměř současně zábavnou opravu (srov. také Kosta 2015). Tento druh opravy již může být indikátorem nedostatečného zvládnutí ruštiny, což lze současně vysvětlit skutečností, že mladý ruský mluvčí je studentem ruštiny, který se rusky naučil pouze od matky, zatímco u mluvčí LE byla jazykem vzdělávání němčina (s ruštinou jako druhým jazykem).

{02:16}	0092		(1.01)
{02:17}	0093	VA	a kaDA ty ich sab'iraišs'a vs'è sad'it'_ta
{02:19}	0094		(0.33)
{02:19}	0095	KS	saŽAT'
{02:20}	0096		(0.05)
{02:20}	0097	VA	saŽAT'
{02:20}	0098		(1.07)

Příklad č. 8

Nyní můžeme zavést také typ CS, kdy byla silně porušena pravidla darovacího jazyka (donating language, dále jen DL) nebo přijímací gramatiky (receiving language, dále jen RL), a ukázat, jaké důsledky pro současnou teorii CS tato fakta mohou mít (srov. příklad 9).

{04:46}	0191	KS	to est' (.) esli ja vylezaju za a bè (.) to mne nado
{04:49}	0192	VA	èto tože moi noski
{04:51}	0193		(0.18)
{04:51}	0194	KS	net èto moi noski
{04:52}	0195	VA	èto moi ja kupila serye zelěnye i sinie v odnoj pačke za dva evro vot devjatnadcat' vosem'desjat dva v alekse
{04:58}	0196		(0.17)
{04:58}	0197	KS	hè hahahaha °h
{05:01}	0198		(0.53)
{05:02}	0199	KS	voobšče_to èto po_moemu moi (no esli èto) tvoi to zaberi ich sebe
{05:03}	0200	VA	èto od moi
{05:06}	0201		(2.04)
{05:08}	0202	VA	ja i tak postojanno ter (.) ja nadejus' čto v obščežitii budet po_drugomu tam ja sebe kuplju iznačal'no (.) ne znaju (.) desjat' nosok

{05:14}	0203		(1.49)
{05:15}	0204	VA	noskov (.) i posmotrju kuda oni budut devat'sja
{05:16}	0205	KS	i
{05:17}	0206		nosok
{05:19}	0207		(0.21)
{05:19}	0208	VA	nosok (.) vsě_taki bylo pravil'no
{05:20}	0209	KS	nosok
{05:21}	0210		(0.08)
{05:21}	0211	VA	a počmu ne noskov
{05:22}	0212		(0.67)
{05:22}	0213	KS	potomu čto m noski ne sklonjajutsja
{05:26}	0214		(0.49)
{05:27}	0215	VA	počemu
{05:27}	0216		(0.9)
{05:28}	0217	KS	nu vot (.) ém
{05:29}	0218	VA	odin nosok dva nosok
{05:31}	0219		(0.14)
{05:31}	0220	KS	net
{05:32}	0221		(0.17)
{05:32}	0222	VA	dva noska
{05:32}	0223		(0.13)
{05:33}	0224	KS	dva noska
{05:34}	0225		(0.11)
{05:34}	0226	VA	tri noska
{05:34}	0227		(0.56)
{05:35}	0228	KS	da
{05:35}	0229		(1.37)
{05:37}	0230	KS	chorošo ne sprjagajutsja è ja ne znaju èto sklonenie sprjaženie v_ne sprašivaj menja grammatičeskie nazvanija

{05:42}	0231		(0.05)
{05:42}	0232	KS	°hh ja govorju po_russki a ne
{05:43}	0233	VA	(nužno) spokojno k
{05:45}	0234		(0.64)
{05:46}	0235	VA	nevežestvu
{05:46}	0236	KS	héhè (.) hahaha]
{05:47}	0237	VA	((lacht)]
{05:48}	0238		(0.05)
{05:48}	0239	KS	<<lachend> sam ty nosok> °hh é son'ka kogda malen'kaja byla
{05:53}	0240		(0.12)
{05:53}	0241	KS	u neě bylo soka i nosoka
{05:56}	0242	VA	h hahaha °hh
{05:57}	0243		(0.34)

Příklad č. 9

Konverzaci zahajuje dcera (VA), která s matkou (KS) mluví o ponožkách. Dcera nejprve používá nesklonovanou formu GPI *nosok*, ale opravuje se ve smyslu samostatně zahájené autokorekce a v další replice používá správnou formu množného čísla genitivu na *-ov* (*noskóv*), což je produktivní v ruštině pro tato podstatná jména. Matka potom nesprávně opraví dceru a řekne jí, že forma *nosok* je nedeklinovatelná, a proto musí znít v genitivu plurálu také *nosók*. To je samozřejmě absolutní nesmysl, což se projeví takřka hned v samotném rozhovoru, když si matka plete pojmy sklonování podstatných jmen s konjugací a na konci si nepřímou uvědomí, že nezná gramatiku. Její dcera na druhé straně mluví rusky jako prvním jazykem, ale její znalosti gramatiky jsou lepší než znalosti její matky. Tento příklad však ukázal, že nemá smysl zabývat se tímto způsobem výzkumem mnohojazyčnosti. Teoreticky budou existovat všechny čtyři potenciální skupiny: 1) mateřský jazyk = cílový jazyk = synchronní simultánní osvojení obou jazyků s dostatečným vstupem a „tréninkem“; 2) mateřský jazyk = recesivní a tvoří fragmentár-

ní ruskou gramatiku s množstvím německých kmenových morfémů, které jsou integrovány do deklinačního/konjugačního systému kontaktního jazyka prostředí; 3) mluvčí, jejichž znalost mateřského jazyka je nulová, a proto se ruštinu učí pouze jako kulturní jazyk, rodinný jazyk nebo cizí jazyk (druhý jazyk); 4) mluvčí, kteří zcela nahradili ruštinu němčinou.

Příklady č. 8 a 9 jasně prokázaly, že úsudek o zvládnutí gramatiky mladých rusky mluvících migrantů nemůže být přímočarý a musí být pečlivě a podrobně prostudován na základě věcných empirických údajů. Ačkoli korpusová lingvistika může být nápomocná (mj. také statistika-mi), rozhodnutí o zvládnutí jazyka nelze odvodit z extralingvistických údajů, jako je školní vzdělání, prostředí nebo individuální zvyky mluvčích, ale mělo by být zakotveno do obecné teorie poznávacích a kognitivních dovedností a také do teorie osvojování jazyka v multikulturních a vícejazyčných kontextech.

ZÁVĚREM: PŘEDBĚŽNÉ ÚVAHY O MĚSTSKÉ MLUVĚ V KONTAKTU NĚMČINY A RUŠTINY

Stává se nyní ruský městský styl mladých přistěhovalců atraktivním? Původně byl výraz „pidginský jazyk“ považován za něco neúplného, zlomeného, zkorumpovaného, za něco, co si ani nezaslouží vážnou pozornost. Pidginské jazyky jako vynález bílých lingvistů jsou pojmy, které byly zavedeny při první kolonizaci. Stále jde o poněkud zjednodušeně chápaný pojem, který marginalizuje existenci jazykového kontaktu a posunu jazyků, např. ve smyslu jejich původu (provizorní, se sníženou strukturou), v postojích k nim (nízká prestiž), podle našich znalostí o nich. Následující krátké definice mohou zdůraznit, co bylo řečeno výše.

- Pidgin language: není pro nikdo rodným jazykem; používá se, když se dva mluvčí různých jazyků bez společného jazyka pokusí o provizorní rozhovor. Lexikon obvykle pochází z jednoho jazyka, struktura často z druhého. Z důvodu kolonialismu, otroctví atd. je prestiž pidginských jazyků velmi nízká. Mnoho pidginů slouží jako tzv. „kontaktní lidová mluva“, příp. existuje pouze pro jednu řečovou událost.

- Kreolština (původ. osoba evropského původu narozená a vyrůstající v tropické kolonii) je jazyk, který byl původně náhražkou, ale stal se nativizovaným, tedy určitá komunita mluvčích ho prohlašuje za svůj první jazyk. Dále se používá k označení jazyka (jazyků) lidí karibského a afrického původu v koloniálních a postkoloniálních zemích (Jamajka, Haiti, Mauricius, Réunion, Havaj, Pitcairn atd.)

Důsledky a efekty založené na těchto zjištěních pro teorii CS by měly být založeny na skutečných lingvistických faktech a datech mluvených korpusů. Političtí aktéři, kteří usilují o přeměnu Německa na multietnickou společnost, se pravidelně snaží prezentovat související odvolání a rozpad jako hodnotově neutrální změny nebo je interpretovat jako výraz pokroku. V tomto posledně jmenovaném kontextu Heike Wieseová zdůraznila, že mluvenou varietou jazyka nazvanou Kiezdeutsch, kterou v žádném případě nepoužívají hlavně mladí migranti ze Středního východu, nelze považovat za zvrhlou formu německého jazyka, ale za projev jeho dalšího „vývoje“. Wieseová již dříve ukázala německé jazykové kontakty jako „známku jazykových kompetencí“ a hodnotila je jako „známku integrace“, protože Kiezdeutsch je stále častěji používán německými přistěhovaleckými adolescenty (srov. také Wiese 2013). Wiese ovšem nepočítala s relativně velkou ruskou komunitou (pouze v Berlíně je v současnosti více než 216 000 ruských migrantů).

Co se může stát, když se zvyky z řeči ruských mluvčích v Německu stanou v zahraničí systematickými jevy nového ruského městského stylu? Jinými slovy, jak může lingvistická komunita posoudit možný posun jazyka (i když pro tuto chvíli se používá pouze z výkladových důvodů), zejména pokud osoba A opakuje stejný výraz, obrat atd. vždy ve stejném kontextu a situaci směrem k osobě B, C, D stejným způsobem? Mnohem zajímavější je případ, kdy nejen jeden jedinec (osoba A) dělá totéž za stejných pragmatických podmínek (kontext, situace atd.), ale všechny možné osoby (osoba An) to samé za stejných pragmatických podmínek. Není to typický příklad toho, že se tak stáváme součástí nového systému? Problém městských stylů je v poslední době zvažován v mnoha publikacích, protože situace vícejazyčnosti (jako maximální možnosti) a dvojjazyčnosti (jako již daný výchozí případ našich společností) se stává stále častějším výchozím stavem. Vzhledem k tomu, že

případ dvojjazyčnosti se pomalu, ale trvale stává normální (výchozí) komunikační situací ve srovnání s neobvyklým případem jednojazyčnosti, je na čase přehodnotit koncept jazyků pidgin vs. kreole a přejít k nové konstrukci, která je vhodnější pro současnou komunikační situaci nejen v Evropě, ale i v celém světě. Jde o to, abychom jak teoreticky, tak i empiricky adekvátně zachytili a politicky správně ohodnotili a klasifikovali nové způsoby řečového chování. Neměl by se pokles mluvené ruštiny u mladých mluvčích-migrantů považovat jen za ztrátu jazyka, úpadek jazyka a ztrátu identity? Nebo – zcela opačně – nejsou ruské prvky v městských stylech novým příkladem, nebo dokonce ukázkou „vývoje“ ruského jazyka v zahraničí? Analýza dospěla k závěru, že míchání jazyků není odchylkou od normy, ale spíše výchozím stavem ve vícejazyčných a multikulturních společnostech, a proto by mělo být považováno za novou oblast výzkumu.

Vzhledem k tomu, že ruští studenti používají tyto formy konverzace nejen mezi sebou, ale také se svými rodiči a přáteli, tento styl konverzace je nejen možný a stabilní druh komunikace ve speciálních situacích, ale z hlediska nových gramatických forem také východisko základní otázky: v jaké funkční distribuci k existujícím kolokviálním variantám by se tato nová existenční forma dala nejen akceptovat, ale nadále zkoumat a analyzovat.⁽⁵⁾

---

prof. Dr. phil. habil., Prof. h.c., Emeritus Peter Kosta
University Potsdam
Department of Slavic Languages & Literatures
Chair Slavic Linguistics
Am Neuen Palais 10
D-14669 Potsdam
Germany

---

5 Heike Wiese (2003) tvrdí, že protějškem této jazykové formy by byla např. tzv. Kiezdeutsch, a sama sebe utvrzuje ve svém předpokladu, že tato varianta vysílá rozhodující impulzy k plynulému přechodu do dalších fází nového internacionalizovaného německého hovorového jazyka.

LITERATURA

COUPER-KUHLEN, Elizabeth – SELTING, Margret

2018 *Interactional Linguistics. Studying Language in Social Interaction* (Cambridge: Cambridge University Press)

ČMEJRKOVÁ, Světlá

2011 „Mluvený jazyk kolem nás“; in Světlá Čmejrková, Jana Hoffmannová (eds.), *Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí* (Praha: Academia), s. 9

GRICE, Paul H.

1975 „Logic and Conversation“; in Peter Cole, Jerry L. Morgan (eds), *Syntax and Semantics, Speech Acts*, Vol. 3 (New York: Academic Press), s. 41–58

HAVRÁNEK, Bohuslav

1963 *Studie o spisovném jazyce* (Praha: ČSAV)

HOFFMANOVÁ, Jana

2003 „Veřejné mluvené projevy v Poslanecké sněmovně: humorný konflikt a konfliktní humor“; in Světlá Čmejrková, Jana Hoffmannová (eds.), *Jazyk, média, politika* (Praha: Academia), s. 40–79

2011 „Výstavba mluvených projevů, jejich členění a syntax“; in Světlá Čmejrková, Jana Hoffmannová (eds.), *Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí* (Praha: Academia), s. 129–167

HOFFMANNOVÁ, Jana – HOMOLÁČ, Jiří – MRÁZKOVÁ, Kamila (eds.)

2019 *Syntax mluvené češtiny* (Praha: Academia)

KOSTA, Peter

1986 *Probleme der Švejk-Übersetzungen in den west- und südslavischen Sprachen* (München: Sagner)

1987 „Sprachwechsel, Interferenz und Sprachmischung in Hašeks Švejk als translationslinguistisches Problem“; in Walter Schamschula, *Jaroslav Hašek 1883–1983* (Frankfurt am Main: Peter Lang), s. 471–512

1992 „Leere Kategorien in den nordslavischen Sprachen. Zur Analyse leerer Subjekte und Objekte in der Rektions-Bindungs-Theorie“ (Frankfurt am Main 1992), dostupné z: <http://www.uni-potsdam.de/u/slavistik/wsw/habil/habil.html> [přístup 15. 10. 2021]

1998a „Überlegungen zum ‚phatischen Diskurs‘ (und zur phatischen Partikel ‚jako‘) in der Konversationschechischer Intellektueller“; in Gerd Freidhof (ed.), *Slavische Sprachwissenschaft und Interdisziplinarität. Olexa Horbatsch zum Gedenken* (München: Sagner), s. 109–145

1998b „Argumentation, Persuasion und der turn-taking-Mechanismus“; in Světa Čmejrková, Jana Hoffmannová, Olga Müllerová (eds.), *Dialoganalyse VI: Referate der 6. Arbeitstagung*, Prag 1996 (Tübingen: Niemeyer), s. 115–131

2011 „Konversationelle Implikaturen und indirekte Sprechakte auf dem Prüfstein“; in Michail I. Kotin, Elizaveta G. Kotorova (eds.), *Die Sprache in Aktion. Pragmatik. Sprechakte. Diskurs. Language in Action. Pragmatics. Speech Acts. Discourse* (Heidelberg: Universitätsverlag WINTER), s. 55–69

2013a „Mehrdeutigkeit und Humor in der Übersetzung“; *Zeitschrift für Slavistik* 58, č. 3, s. 297–324

2013b „How can I lie if I am telling the truth? – The unbearable lightness of the being of strong and weak modals, modal adverbs and modal particles in discourse between epistemic modality and evidentiality“; in Nadine Thielemann, Peter Kosta (eds.), *Approaches to Slavic Interaction. (Dialogue Studies; 20)* (Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins), s. 167–184

2019a „Grammatical and prosodic means of human- and animal-oriented (pre-) directives of talk-in-interaction“; *St. Petersburg State Polytechnical University Journal. Humanities and Social Sciences* 10, č. 4, s. 113–140

2019b „Third Position Repair, Overlaps, and Code-Switching within a Strict Turn-Taking Model“; in Nadine Thielemann, Nicole Richter (eds.), *Urban Voices: The Sociolinguistics, Grammar and Pragmatics of Spoken Russian* (Berlin: Peter Lang), s. 183–191

2021 „Code switching and code mixing in colloquial Russian–German casual urban styles and varieties in openings and closings“; in Renata Nadobnik, Elżbieta Skorupska–Raczyńska (eds.): *Deutsch und Polnisch im Kontakt mit anderen Sprachen. Beiträge anlässlich des Jubiläums „500 Jahre deutsch-polnische Sprachführer“* (Hamburg: Verlag Dr. Kovač, Schriftenreihe Schriften zur Vergleichenden Sprachwissenschaft 33), s. 175–194

KRIVOCHEN, Diego – KOSTA, Peter

2013 *Eliminating Empty Categories: A Radically Minimalist View on their Ontology and Justification* (Frankfurt am Main: Peter Lang)

KUZNETCOVA, Aleksandra

2014 *Sprachalternation und Schriftwechselprozesse in der Internet-Foren-Kommunikation*. (Potsdam: Universität Potsdam. Philosophische Fakultät), magisterská práce

MÜLLEROVÁ, Olga

2011 „Syntax mluvených výpovědí“; in Světa Čmejrková, Jana Hoffmannová (eds.), *Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí* (Praha: Academia), s. 153–167

SACKS, Harvey – SCHEGLOFF, Emanuel A. – JEFFERSON, Gail

1974 „A Simplest Systematics for the Organization of Turn-Taking for Conversation“; *Language* 50, č.4, s. 696–735

SCHEGLOFF, Emanuel A.

1968 „Sequencing in Conversational Openings“; *American Anthropologist* 70, č. 6, s. 1075–1095

SCHEGLOFF, Emanuel A. – SACKS, Harvey

1973 „Opening Up Closings“; *Semiotica* VIII, č. 4, s. 289–327

SEARLE, John R.

1969 *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language* (London: Cambridge University Press)

SPERBER, Dan – WILSON, Deirdre

1986 *Relevance: communication and cognition* (Oxford: Basil Blackwell)

ŠIMANDL, Josef

2012 „Antinorma a korpusová lingvistika“; *Studia Slavica XVI* (Uniwersytet Opolski. Opole), s. 39–45

WIESE, Heike

2012 *Kiezdeutsch. Ein neuer Dialekt entsteht* (München: C. H. Beck)

2013 „What can new urban dialects tell us about internal language dynamics? The power of language diversity“; *Linguistische Berichte, Sonderheft* 19, s. 207–245

CO VID(ÍME) V INTERCORPU?

K HLEDÁNÍ EKVIVALENTŮ ČESKÉHO VIDU V PARALELNÍM KORPUSU

EVA NOVÁKOVÁ

A PERFECT(IVE) INTERCORP:

EQUIVALENTS OF CZECH VERBAL ASPECT IN PARALLEL CORPORA

The paper discusses the use of parallel corpora (*InterCorp*, a subcorpus of *Czech National Corpus*) in translation. It focuses on advantages and drawbacks of exploiting corpus data for a specific translation task, i.e., presenting a language-specific grammatical category of the Czech aspect to L2 Czech learners via English as the auxiliary language.

Keywords: corpus analysis, translation quality assessment, verbal aspect, contrastive functional analysis

ÚVODEM

Aktuální verze paralelního korpusu *InterCorp*, součásti Českého národního korpusu, obsahuje více než 1,7 miliardy slov ze čtyřiceti jazyků (Rosen – Vavřín – Zasina 2020), a představuje tedy bohatý zdroj materiálu v kontrastivním i translatologickém výzkumu. Následující příspěvek se zamýšlí nad netradičním využitím *InterCorpu* nikoli pro potřeby translatologické analýzy, ale jako překladatelského nástroje v situaci, kdy je překladateli zadán převod textu do nemateřského jazyka. Jelikož se z pozice nerodilého mluvčího jedná o úkol, který translatologie obecně označuje za riskantní – neboť jazykové kompetence a možnosti dosáhnout funkční ekvivalence zde narážejí na nevyhnutelné limity (více např. Duběda – Mráček – Obržálková 2018) –, nabízí se jako jedna z cest práce s autentickými daty z cílového jazyka právě v paralelních textech.

Překladatelské zadání, k němuž se vztahuje následující přehled, má specifický charakter, neboť namísto koherentního textu jsou zde cílem překladu slovníková hesla s příkladovými větami v češtině a angličtině, jež přibližují nerodilým mluvčím kategorii českého vidu ve *Slovníku vidových prefixů* (Horáková – Kopečková – Nováková – Poláchová 2021).⁽¹⁾ Výsledek překladu tudíž není prototypickým cílovým textem, ale produktem v podobě textu paralelního, v němž příjemce (uživatel slovníku) interpretuje významy obsažené v jednom jazyce (češtině) prostřednictvím jazyka druhého (angličtiny). Tzv. *skopos* neboli účel překladu (viz např. Nord 2007; Vermeer 2012), který tradičně podmiňuje žánrové nebo stylistické konvence a normy cílové kultury, je zde ovlivněný lingvodidaktickými aspekty – osvojováním gramaticky cizího jazyka – a snahou ukotvit příkladové věty v komunikačních situacích, se kterými se uživatelé češtiny jako cizího jazyka běžně setkávají a které jsou pro ně srozumitelné.

1 VID V ČEŠTINĚ PRO CIZINCE

Téma slovesného vidu se ve výuce češtiny jako cizího jazyka netěší velké oblibě; teoretické studie opakovaně poukazují na problémy, kterým v této oblasti gramatiky čelí studenti, i na rezignovaný postoj některých lektorů, že nerodilý mluvčí si nikdy nedokáže vid plně osvojit (srov. Hrdlička 2010: 111; Poláchová 2021). Za hlavní příčiny „demonizace“ českého vidu lze považovat jednak jeho komplexní lexikálně-gramatickou povahu, která je do velké míry jazykově specifická, jednak skutečnost, že v učebnicích češtiny pro cizince je výklad této problematiky většinou velmi stručný, neucelený a zjednodušený na představení základních vidových dvojic, takže odpovědnost za přehlednou a srozumitelnou prezentaci spočívá na bedrech konkrétního lektora (Holá 2010; přehled používaných prezentačních metod viz Poláchová 2021: 19–22).

1 Publikace vznikla za podpory MŠMT, grant IGA_FF_2019_013 „Bohemistika – výzvy a otázky současné humanitní vědy“.

Nerodilí mluvčí zpravidla chápou principy fungování slovesného vidu i privativní opozici imperfektiva a perfektiva u vidových párů typu *psát-napsat*, ale potýkají se s celou řadou interlingválních rozdílů. Slované sice kategorii vidu většinou znají, ale aplikace gramatických pravidel z jejich mateřštin vede k nežádoucím interferencím, zatímco neslovanští mluvčí obtížně hledají v gramatice prvního jazyka paralelní jevy (Poláchová 2021: 14) – např. anglické „perfektivní“ tvary (perfective aspect) neodpovídají vždy českým dokonavým slovesům.

Kromě pseudoekvivalentní (Gast 2012) povahy vidovosti napříč jazyky komplikuje porozumění českému vidu také vysoká míra morfologické a sémantické variability.⁽²⁾ Jeden prefix může vyjadřovat různé významy, např. *za-* odkazuje na ukončený děj o krátkém trvání (*zapískat*) i déletrvající (*zatancovat si*; Veselý 2014: 71–72), a někdy dokonce zprostředkovává informaci o pozitivním hodnocení ze strany mluvčího (*To jsem si dneska zaplavall!*; Štícha a kol. 2013: 242). Jindy naopak různé prefixy zachycují pouze drobné odchylky v pojetí děje, které mohou být pro nerodilé mluvčí téměř nepostřehnutelné – např. *vychladit* a *zchladit* vyjadřují výsledek téhož děje, lišícího se ovšem délkou a intenzitou (*těsto nechejte vychladit v lednici* vs. *popáleninu je třeba rychle zchladit*) –, nebo mají různou stylovou platnost a kolokabilitu (neutrální *vyjednat*, příznakové *sjednat*, *ujednat*). Perfektiva se navíc tvoří nejen prefixací, ale také sufixací (*chyt-a-t* – *chyt-i-t*), popř. změnou kořene (*brát* – *vzít*), a přítomnost prefixu naopak nemusí být znakem dokonavosti, neboť od perfektiv se dále tvoří sekundární imperfektiva typu *přepsat* – *přepisovat*. V neposlední řadě se pak nerodilí mluvčí setkávají se slovesy obouvidovými (a to hned u základ-

2 V gramatických popisech češtiny nepanuje všeobecný konsenzus, zda má vid funkci čistě gramatickou, nebo nese i význam lexikální. Akademická *Mluvnice češtiny 2* (Komárek – Kořenský – Petr 1986) ve shodě se studii Kopečného (1962) nebo Poldaufa (1954, 1964) považuje vid za hraniční jev na pomezí morfologického a lexikálního jazykového plánu, což mimo jiné souvisí s pojetím vidových prefixů jako součástí slootovorby, tj. nikoli flexe, ale lexika (Ševčíková – Panevová 2018: 80–81; Bednaříková 2009). Zatímco některé prefixy (*na-psat*) zůstávají sémanticky prázdné a vyjadřují pouze (ne)ukončenost, (ne)ohraničenost děje apod., jiné jsou nositeli konkrétních sémantických komponentů, například směrovosti u *při-blížít se* (Nübler – Biskup – Kresin 2017). Jelikož odlišování čistě gramatické a tzv. modifikační funkce prefixů vyžaduje hlubší teoretické znalosti, *Slovník vidových dvojic* mezi nimi nerozlišuje.

ního výrazu pro konverzaci na úrovni A1, *jmenovat [se]* i nepárovými (*sedět, vidět, vypadat*; Komárek – Kořenský – Petr 1986; Nübler – Biskup – Kresin 2017; Ševčíková – Panevová 2018).

Výuka vidu v češtině pro cizince využívá různé strategie (viz Poláchová 2021). Začátečníci se zpravidla nejdřív seznamují s imperfektivy a perfektivní tvary si osvojují v konkrétních vazbách a kolokacích, spjatých s autentickými komunikačními situacemi (*Zaplatím. Sejdeme se v...*) (Holá 2010). Pokročilí uživatelé se učí porovnávat prefigované tvary s imperfektivy a pro bližší pochopení dokonavosti/nedokonavosti často využívají tzv. signální slova, tj. příslovce, spojky nebo fázová slovesa, která označují délku trvání, změnu stavu, finalitu, obvyklost apod. (Kořánová 2011). K doporučovaným metodám patří kromě zohledňování role mateřštiny (Slované vs. Neslované) také onomaziologický přístup, kdy se mluvčí snaží pro dějový koncept, který mají na mysli, najít konkrétní slovesný lexém (Kořánová 2014).

Slovník vidových dvojic využívá praktické aplikace kontrastivně lingvistického přístupu, tedy funkčního srovnání češtiny s mediačním jazykem angličtinou. Obsahuje celkem 400 imperfektiv vybraných z nečastěji používaných učebnic češtiny pro cizince³ podle referenčního rámce CEFR tak, aby odpovídala úrovním A1–B2, a ta doplňuje nejméně frekventovanějšími perfektivními protějšky. Každý slovesný tvar doprovází příkladová věta, která jednak demonstruje možný kontext pro idiomatické použití slovesa, jednak umožňuje interpretovat různé funkce perfektivního prefixu – ukončenost děje, časový průběh, orientaci nebo výsledek děje, jeho intenzitu, vznik/zánik apod. Příkladové věty v základu vycházejí z materiálů, které ve vlastní výuce používají autorky slovníku (viz např. příklady [1a–2b]), avšak ne vždy bylo možné převést příklad do cílového jazyka tak, aby zůstala zachována autentičnost výpovědi a zároveň se jasně projevila gramatická a sémantická specifika perfektiva. Právě v těchto případech sloužil za zdroj jazykových dat paralelní korpus *InterCorp*, jehož „výtěžnost“ pro potřeby tzv. funkčního překladu ilustrují komentáře níže.

3 *Česky krok za krokem* L. Holé (2009, 2016) a *Čeština pro cizince* M. Kestřánkové (2011, 2013, 2017).

2 SLOVNÍK VIDOVÝCH DVOJIC: PŘEKLADATELSKÝ ZÁMĚR A METODY

Slovník vidových dvojic v podobě paralelního textu (či lépe mikrotextových struktur okolo každého slovesného tvaru) je průsečíkem několika překladatelských metod, které vycházejí z účelu publikace, tj. stručné a výstižné demonstrace českých imperfektiv a jejich perfektivních protějšků na pozadí angličtiny. V moderní translatoologii se úspěšnost překladatelských metod a strategií aplikovaných na výchozí text – neboli kvalita a adekvátnost cílového textu – poměřuje principy funkční ekvivalence. Její všeobecná charakteristika prostupuje celou historií překladu v podobě obecně známých výroků, že „překládáme smysl za smysl, nikoli slovo za slovo“ a „překlad by se měl číst jako originál“ (srov. např. Levý 1996, 2013; Munday 2008), ovšem objektivnější podobu jí dodaly až translatologické teorie vycházející z lingvistických disciplín – mezi prvními E. Nida (1964) a jeho pojetí tzv. dynamické ekvivalence, která zohledňuje systém a normy cílového jazyka, konvence cílové kultury a očekávání příjemců cílového textu. S rozvojem funkční jazykovědy se požadavek na „přirozenost“ překladu dále specifikuje s ohledem na vnětextové parametry: styl, žánr nebo textový útvar, typ média a komunikačního kanálu, vztah mezi účastníky komunikace, situační kontext apod. (podrobněji např. House 2001; Munday 2008; Malmkjær – Windle 2011; Baker 2018).

Systémové rozdíly mezi výchozím a cílovým jazykem překlad vyrovnává pomocí překladatelských posunů – změn v rovině gramatické, lexikální, popř. pragmatické, které umožňují formálními prostředky cílového jazyka vyjádřit totožnou funkci, jakou nese výchozí text (Chesterman 2016). Volba a použití překladatelského posunu se opět řídí účelem překladu a překladatelským záměrem; např. u překladu vlastních jmen lze volit mezi posunem „nulovým“, je-li cílem překladu vyvolat zcizovací efekt a poukázat na kulturní specifika výchozí kultury, nebo naopak jejich adaptací (morfologickou v podobě přechylování či náhradou domácím jménem) na kulturu cílovou.

Slovník vidových dvojic se z hlediska ekvivalence ocitá na křižovatce překladatelských paradoxů: Zprvce prezentuje mluvnickou kategorii, a měl by tudíž usilovat o maximum *gramatické* ekvivalence vyjádřené obdobnými

formálními prostředky, tj. anglickým aspektem; zadruhé ve formátu slovníkového hesla řadí imperfektiva a perfektiva jako izolované lexémy, jež by se měly v cílovém jazyce ideálně zrcadlit také jako samostatné *lexikální* jednotky; zatřetí nicméně zapojuje vid do kontextu modelových výpovědí, které patří k různým typům komunikátů, obsahují různé varianty rejstříků a stylů, vytvářejí pro sloveso unikátní kontext a zároveň musí být srozumitelné v rozsahu jedné věty. Překladaatel proto neustále zvažuje hranici, po kterou lze mezi češtinou a angličtinou udržet ekvivalenci formální (gramaticko-lexikální), a kdy musí vid projít překladaatelským posunem, aby cílový text dostal funkčním požadavkům na idiomaticnost a autenticitu sdělení.

(1a) skládat_{IPF} → to compose

Mozart skládal Dona Giovanniho měsíc. • Mozart was composing Don Giovanni four weeks.

(1b) složit_{PF} → to compose

Kdo složil tuto operu? • Who composed this opera?

(2a) číst (si)_{IPF} → to read

Rád čtu horory. • I like reading horrors.

(2b) dočíst (si)_{PF} → to finish reading

Zítřka už musím dočíst tu knihu, jsem zvědavá, jak ten příběh skončí. • I hope I'll finish this book tomorrow, I am curious about the ending.

Příklady (1a, b) ilustrují situaci, kdy nelze rozdíl mezi českým imperfektivem a perfektivem vyjádřit lexikálně. Odlišná funkce obou tvarů se projevuje až v rovině morfosyntaktické, kdy tzv. průběhový tvar („progressive aspect“ *was composing* [1a]) vyjadřuje neukončenost a neohraňčenost děje, zdůrazněnou navíc adverbialem *four weeks*, zatímco tvar minulého času prostého („past simple“ *composed* [1b]) ukončení děje v minulosti a rezultativnost. Gramatický posun se uplatňuje také v příkladu (2a), kde je lexikální ekvivalent *reading* nefinitním slovesem a trvalost děje musí být vyvozena ze stavového slovesa

like. U příkladu (2b) je patrné, že heslovitý ekvivalent *to finish reading*, který dokončenost děje komunikuje pomocí fázového slovesa *finish*, nekoresponduje s příkladovou větou, protože zachování všech lexémů (*finish reading this book*) je v cílovém jazyce sémanticky a pragmaticky nadbytečné. Před požadavkem na kohezi textu je tak upřednostněna snaha vysvětlit funkci perfektiva především v kontextu ucelené výpovědi, nikoli jen na úrovni izolované jednotky.

3 INTERCORP V PŘEKLADU: EKVIVALENCE A ADEKVÁTNOST

Hledání kompromisů mezi gramatickou, lexikální a funkční ekvivalencí je i náplní práce s paralelním korpusem jako překladatelským nástrojem. Pro potřeby zde uváděného překladatelského zadání lze korpus v zásadě využít dvěma způsoby: (a) pro vyhledání a následnou citaci příkladové věty, (b) pro nalezení ekvivalentu, který není obsažen v překladovém slovníku, popř. mezi více slovníkovými ekvivalenty nelze bezprostředně zvolit jeden adekvátní. Oba způsoby se vzájemně prolínají a doplňují.

Ke korpuse *InterCorp* je možné přistupovat ze tří rozhraní. Databáze překladových ekvivalentů *Treq*, v níž lze vyhledávat data mezi dvěma jazyky podle lemmatu, jako víceslovné jednotky nebo pomocí regulárních výrazů, poskytuje „slovníkový“ překlad v podobě tabulky s absolutní frekvencí a procentuálním zastoupením jednotlivých ekvivalentů na úrovni lemmat (Obrázek 1). Obdobně funguje aplikace *Slovo v kostce*, která kromě nabídky lexikálních ekvivalentů zobrazuje frekvenci lemmat v jednotlivých typech textu (Obrázek 2). Pro některé dotazy je k dispozici také ukázka konkrétních překladů v širším kontextu, ovšem náhled se negeneruje automaticky. Podrobné zobrazení dvou (či více) jazykových verzí včetně metadat, zahrnujících informace o typu textu, autorovi, roku vydání apod., nabízí rozhraní *KonText* (Obrázek 3). Parametry vyhledávání lze nastavit podle zvolených atributů (lemma, slovní tvar, fráze) a eventuálně dále omezit na konkrétní dokumenty, žánry, autory nebo – jsou-li metadata k dispozici – podle směru překladu. Typ dotazu, který specifikuje výchozí a cílový jazyk porovnávaných textů (např. originál v češtině, překlad do angličtiny), je vhodný pro specifitější hodnocení kvality překladu, jež sleduje např. autorský styl, nicméně

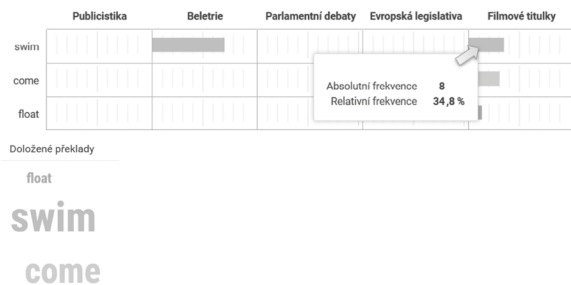

v korpusové lingvistice se za ekvivalentní považuje jakákoli dvojice jazykových struktur, jelikož se předpokládá, že texty zařazené do korpusu jsou už ze své podstaty reprezentativní stylové útvary a jejich adekvátní překlady, které plní totožnou komunikační funkci (Gast – Levshina 2014).

▲ Frekvence ▼	▲ Procenta ▼	▲ Čeština ▼	▲ Angličtina ▼
13	43.3	připlavat	<u>swim</u>
8	26.7	připlavat	<u>come</u>
3	10.0	připlavat	<u>float</u>
1	3.3	připlavat	<u>term</u>
1	3.3	připlavat	<u>rescue</u>
1	3.3	připlavat	<u>treasure</u>
1	3.3	připlavat	<u>tethered</u>
1	3.3	připlavat	<u>swimming</u>
1	3.3	připlavat	<u>Australia</u>
30			

Obrázek 1. Ekvivalenty lemmatu *připlavat* v rozhraní *Treq* (kolekce 6, čeština > angličtina, [lemma="připlavat.*"])

Příklad v různých typech textu

Obrázek 2. Ekvivalenty lemmatu *připlavat* v rozhraní *Slovo v kostce*

Výhoda *KonTextu* spočívá v možnosti analyzovat výsledek dotazu v bezprostředním i širším textovém okolí, nalezené konkordance dále filtrovat nebo v obou jazycích ověřovat jejich kolokabilitu, což má využití právě při hodnocení idiomatičnosti v nemateřském jazyce. Nevýhodou je naopak nutnost procházet konkordance v „cílovém“ jazyce manuálně a ekvivalenty selektovat. Proto se jako první krok nabízí právě generovat souhrnnou tabulku v rozhraní *Treq* a z té přistupovat k jednotlivým konkordancím.

Vyskytí: 63 i.p.m.: 0.24 (vztaženo k celému korpusu) ARF: 31,17 Výsledek je promíchán		InterCorp_v13 - Czech ☒		InterCorp_v13 - English ☒	
☐	Colloidi-Pinoktova_dobr	" Do more kousek odsud připravoval zralok veliky jako hora . "	Colloidi-Pinoktova_dobr	" A Shark as big as a mountain has been seen near the shore . "	
☐	_SUBTITLES	Nech je pripravat bliz .	_SUBTITLES	Let them get closer .	
☐	Kesey-Vyhodne_ho_z_lol	Videl jsem , jak nabobtnala a zatála se , pripravala mi před oči , vyhlazovala se - tvrdla .	Kesey-Vyhodne_ho_z_lol	I saw it swell and clench shut , flow in front of my eyes , become smooth—hard .	
☐	Le_Goff-Eropa	Avsak svaty Benedikt ponoril kosite do studny a kosa zakratko vyezla ze skaly a pripravala ke kositi . "	Le_Goff-Eropa	But St Benedict put the handle of the scythe into the hollow of a spring , and soon the blade , emerging from the rock , came up to the handle . '	
☐	_SUBTITLES	Pripravoval muž , ne tvój manžel , ale čemoch , co jsi s ním tancovala	_SUBTITLES	Then a man was swimming towards us . Not your husband ... .. but the black man with whom you were dancing .	
☐	_SUBTITLES	Ona skočí ze skal a připravave k lodi ... aby spolu odjeli .	_SUBTITLES	So he told Arturo that he 'd have to ship off , which he did , but he told Catarina he 'd be back for her and when he came back , he 'd signal with three long blasts so she could dive off the rocks and swim to the boat , and they 'd be on their way .	

Obrázek 3. Ekvivalenty lemmatu připravat v rozhraní KonText
(InterCorp v13 Czech > English [lemma=“připravat.*”])

3. 1 ŠKÁLY ADEKVÁTNOSTI PŘEKladU: PŘIPLAVAT

Překladové slovníky (Fronek 2013; Lingea) udávají jako ekvivalenty perfektiva *příplavat* slovesa *swim*, *swim up* a frázi *be brough by water*. Výsledek dotazu na lemma [“příplavat.*”] v rozhraní *Treq* (Obrázek 1) je o poznání variabilnější, ovšem už na první pohled jsou ne všechny nabízené ekvivalenty, zejména ty s nízkou frekvencí, vyhovující:

- (3) CS *příplavat* > EN *Australia*
Odkud vlastně příplaval? Možná až z Austrálie. • it comes from Australia. - Why [SUBTITLES]
- (4) CS *příplavat* > EN *treasure*
[„Když budou státy potřebovat peníze, vezmou si je z důchodů a mezd, ne z velkého jmění.] To je veřejné tajemství, které příplavalo v láhvi na ostrovy pokladů. • [“If States need money, they will get it from pensions and wages, without touching the very wealthy,” he explains.] But on these treasure islands, that is an open secret. [PRESSEUROPE_2013]

Neadekvátnost příkladu (3) vyplývá z chybného zarovnání konkordance a tagování jednotlivých pozic. Absence lexému, který by odpovídal slovesu *příplavat* v příkladu (4), je dána sémantickým posunem mezi oběma textovými verzemi náležejícími k žurnalistickému stylu (komentář „Milionová tajemství na ostrovech pokladů“ ze španělského tisku); česká verze je o poznání obraznější a na rozdíl od verze anglické amplifikuje sdělení o představu vzkazu v lahvi, kterou pomyslné moře (zde veřejných financí) vyplavilo na břeh. Tento pragmatický posun není v korpusu nijak formálně zachycen, a věta se navíc bez kontextu vyjadřuje k úzce vymezenému tématu, pro které nepředpokládáme u studia češtiny jako cizího jazyka primární využití.

- (5) CS *příplavat* > EN *float*
(5a) Kde se to tu vzalo? - Příplavalo to. • Where'd this come from? - It was floating by. [SUBTITLES]

- (5b) Připlavalo to dolů proudem. • It's floated down from upstream.
[SUBTITLES]
- (5c) Možná to... připlavalo spodem. • Maybe it . . . floated underneath.
[SUBTITLES]

O poznání slibněji se jeví slovesný ekvivalent *to float* (5a–c), který minimálně v rovině slovního druhu splňuje podmínky lexikální ekvivalence a je součástí optimálně dlouhých vět rejstříku filmových postav, který imituje běžné mluvené dialogy. Z podrobnější analýzy nicméně vyplývá, že při zpětném překladu lze *float* chápat také jako imperfektivum *plout*, knižní *plovat* nebo sémanticky širší *být nadnášen* (nejen vodou, ale i vzduchem), což může být pro uživatele slovníku matoucí. Z kompletní konkordance je pak patrné, že význam [DOSAZENÍ CÍLE], vyjadřovaný v češtině prefixací, se v angličtině konstruuje analyticky pomocí předložky *by* (5a) a adverbii *down*, *underneath* (5b, 5c), tudíž jednosložkové *float* není lexikálně ani gramaticky kompletní. Další nevýhodou je z hlediska záměrů slovníku distribuce sémantických rolí: ve všech uváděných větách se podmět ztotožňuje s pasivní entitou ovlivňovanou dějem (patiens), zatímco nerodilí mluvčí se pravděpodobně dříve setkají s pojetím plavce aktivního jako ve větě „připlaval jsem ke břehu“. Největší vliv má pak na absenci funkční ekvivalence nedostatek kontextu, zprostředkovaného pouze anaforicky zájmenem *to*.

- (6) CS *připlavat* > EN *come*
- (6a) Ale Marie ke mně připlavala a ve vodě se na mě tiskla. • then Marie came up and hugged me in the water, and pressed her mouth to mine.
[Camus-Cizinec]
- (6b) Ale taky jsem tě pustil na lov, když připlaval ten žralok. • And I let you go out there where that shark came. [Hemingway-OstrovyUpr_p]
- (6c) Zkus to znova. Crusoe! Připlav! • Try again. Crusoe! Come!
[SUBTITLES]
- (6d) To je ale překvapení. Připlavala jste z Ameriky? • Really quite a surprise. Have you just come from America? [SUBTITLES]

- (6e) dole, na dně oceánu. Odtud jsem příplavala • at the bottom of the sea.
That's where I came swimming up from [SUBTITLES]

Sloveso *come* tvoří v *Trequ* celou čtvrtinu nabízených ekvivalentů a většina z nich (6a–6e) opět vyhovuje délkou vět, žánrově i použitým rejstříkem. Zásadní problém však vyplývá z polysémního charakteru lexému *come*, který zahrnuje významové složky jak pro pohyb po vodě, tak po souši; sémantický komponent [VODA] je v anglických příkladech patrný teprve díky kotextu – explicitaci „ve vodě“ u *she came up in the water* (6a) a spojitosti s vodním živočichem u *that shark came* (6b) –, případně není v limitech konkordance dán vůbec (6c). Nedostatek situačního kontextu ovlivňuje i příklad (6d), neboť *come* je tu možné chápat také jako *příjet*, *přiletět*; otázkou zůstává výběr slovesa *příplavala jste* v češtině jako takového, protože nejde-li o úmyslné expresivní zabarvení, nabízí se zde spíš sloveso *příplout*.

Příklad (6a) obsahuje gramatický posun, kdy je význam českého prefixu *při-* zachycen podobně jako u (5a–5c) volným morfémem (ten nicméně zůstává implicitní, a frázové sloveso *come up* lze tak rovněž chápat jako „pohyb vzhůru“, tj. perfektivum *vyplavat*). Strukturně i sémanticky je nejkomplikovanější posun v příkladu (6e), kde korpusem určený ekvivalent *came* sice tvoří syntaktické jádro věty, ale význam „příplavání“ (či možná opět lépe „vyplavání“) je dán adverbialním *swimming up*. Chybějící kontext a sémantická vágnost tedy pro dané překladatelské zadání ekvivalent *come (up)* vylučují.

- (7) CS *příplavat* > EN *swim*
- (7a) Nancy a Colin příplavali zpátky. • Nancy and Colin swam back.
[Francis-Drahy_cas]
- (7b) Příplaval muž, ne tvůj manžel, ale černocho, co jsi s ním tancovala. • Then a man was swimming towards us. Not your husband
[SUBTITLES]
- (7c) Ona skočí ze skal a příplave k lodi. • she could dive off the rocks and swim to the boat [SUBTITLES]

Analytický charakter ekvivalentů pro české perfektivum, zmíněný u příkladu (5) a (6), se projevuje také v příkladu (7a–7c); spojení slovesa s adverbii a předložkovými skupinami je ovšem v těchto případech syntakticky volné a na rozdíl od frázových/předložkových sloves netvoří frazémy s idiomatičtým významem. Bez širšího kontextu mohou proto ekvivalenty při zpětném překladu vyjadřovat jak perfektivní *doplavat*, tak imperfektivní *plavat* (7a), přičemž nedokonavost a trvání děje implikuje také gramatická struktura tzv. průběhového aspektu („progressive aspect“ *was swimming* [7b]). Statisticky je pozoruhodné, že *Treq* mezi ekvivalenty počítá znovu i větu z příkladu (6e), tentokrát s tagovaným slovním tvarem *swimming*.

(7d) Pak k ní příplavala malá žabka s očkama zářícíma jako drahokamy a v zeleném skvrnitém pláštíku. • Then a little Frog, with bright jewelled eyes, and a green mottled coat, swam up to him. [wilde-stastny_princ]

(7e) A pak k Princovi příplavala malá žabka. • Then a little Frog swam up to the Prince.

Hledání kompromisu mezi délkou příkladu, dostatečným ukotvením v kontextu, žánrem a snahou maximálně odlišit perfektivum od imperfektiva v lexikálně-gramatické rovině nakonec ve slovníku vyústil ve volbu beletristické ukázky (7d). Fikční texty jsou pro nerodilé mluvčí jedním ze zdrojů nové slovní zásoby a výběr anglosaského autora (Oscar Wilde) tvoří alespoň částečné pojítko v interkulturních odlišnostech. Do ukázkové věty (7e) pro slovník byl příklad zkrácen a doplněn o explicitní referenci ke jménu hlavní postavy.

3.2 ADEKVÁTNOST PŘEKladu A TYPOLOGIE TEXTU

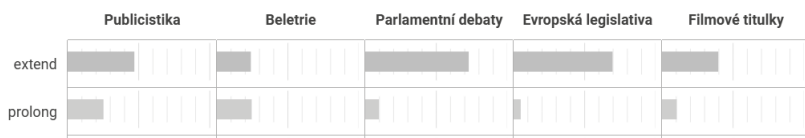
Jak zmiňuje kap. 3.1, jedním z kritérií pro výběr ekvivalentu z paralelního korpusu je typ textu. Filmové titulky (kolekce Subtitles) se obsahem i formou přibližují běžným dialogům prostě sdělovacího stylu, avšak pro účely slovníku neposkytuje promluva jedné postavy většinou dostatečný kontext (8a), případně může nést neadekvátní expresivní konotace (8b); jelikož kolekce

pochází převážně z databáze amatérských titulků opensubtitles.org, kolísá i věcná správnost nebo stylistická kvalita jednotlivých překladatelských řešení. U beletrie lze očekávat širokou slovní zásobu, která pokryje různé perfektivní tvary, a solidní kvalitu překladu, ale jejich použití komplikuje délka konkordancí a nutnost znát makrostrukturu celého textu (8c):

- (8a) Bohatnou z toho, že vyštvou lidi, co sem patří. • These guys get rich evicting the real people who live here. [SUBTITLES]
- (8b) Není možné, abych seděl na zadku a on bohatnul. • There's no way I'm gonna bust my ass while he gets rich. [SUBTITLES]
- (8c) Nálada se jim postupně zlepšila, když kráčeli kolem pláže v Malibu a pozorovali milionáře v elegantních chatrčích, jak bedlivě sledují jeden druhého, jak kdo bohatne. • Their mood gradually lifted as they walked along the beach in Malibu and watched all the millionaires in their chic shanty huts carefully keeping an eye on each other to check how rich they were each getting. [adams-sbohem_a_dik]

Část kolekcí *InterCorpu* tvoří také administrativní texty Evropské unie obsahující různé typy úředních dokumentů (Acquis communautaire) a zápisy Evropského parlamentu. Pro ekvivalenty perfektiiva *prodloužit* se jedná o nejpočetnější textový typ (Obrázek 4): anglické *extend* má absolutní frekvenci kolem 1 400 výskytů (244 pro parlamentní debaty, 1 173 pro ostatní dokumenty):

Příklad v různých typech textu

Obrázek 4. Ekvivaleny lemmatu *prodloužit* v rozhraní *Slovo v kostce*

Navzdory tomu, že uvedený typ textu je kvantitativně nejreprezentativnější, pro potřeby slovníku je téměř nevyužitelný, neboť jeho stylistické parametry se s předpokládaným diskurzem nerodilych mluvčích češtiny zcela míjejí:

- (9) Podle čl. 95 odst. 6 třetího pododstavce Smlouvy se období uvedené v prvním pododstavci uvedeného článku pro schválení nebo zamítnutí vnitrostátních předpisů o kadmii v hnojivech oznámených Českou republikou dne 1. prosince 2005 podle čl. 95 odst. 4 prodlužuje do 6. prosince 2006. • Pursuant Article 95(6), third subparagraph, of the Treaty, the period referred to in the first subparagraph of the said Article to approve or reject the national provisions on cadmium in fertilisers notified by the Czech Republic on 1 December 2005 pursuant to Article 95(4) is extended until 6 December 2006. [_ACQUIS]

V případě imperfektiva *prodlužovat* (*se, si*) a perfektivního protějšku *prodloužit* (*se, si*) pak korpus podobně jako překladové slovníky nabízí jako nejčastější ekvivalenty tytéž slovesné tvary, tj. *extend* a *prolong*. Na rozdíl od stručných hesel překladových slovníků ale přináší (podobně jako online výkladové slovníky angličtiny) možnost ověřit si kolokabilitu vybraného lemmatu – např. „prodloužení pobytu/víza/lhůty“ je nejčastěji kompatibilní s ekvivalentem *extend*, nikoli **prolong*.

Cílový text použitý ve slovníku se ve výsledku neobejde bez překladatelských posunů – opakovaný děj a neaktuální čas vyjadřuje anglickým prostým přítomem (*extends*) a explicituje je adverbialním doplněním *každý rok* (10a), ohraničenost budoucího děje je implikovaná časovou dimenzí „dočasného pobytu“ (10b):

- (10a) Prodlužuje si každý rok vízum kvůli práci. • He extends his visa every year because of job.
 (10b) Prodloužíte si ještě pobyt na horách? • Are you going to prolong your stay in the mountains?

4 INTERCORP: PŘEKLADATELSKÝ NÁSTROJ (?)

K nesporným výhodám korpusu *InterCorp* jako překladatelského nástroje patří jeho kvantitativní i kvalitativní reprezentativnost, tedy objem textů a jejich stylová a žánrová rozmanitost. Díky různorodosti korpusových aplikací je možné doplňovat lexikální ekvivalenty z překladových slovníků (*Treq*), získat základní statistický přehled o distribuci ekvivalentů napříč textovými typy (*Slovo v kostce*), stejně jako definovat syntaktické i sémantické okolí každého ekvivalentu v paralelně zarovnaných konkordancích (*KonText*). Funkční srovnávání dvou či více jazykových verzí je přínosné zejména pro směr překladu do nemateřského jazyka, neboť může překladatele vhodně navést k ekvivalentům, které nemá zažité v aktivní slovní zásobě, a zároveň poskytnout prostor pro posouzení jejich kolokability nebo stylistické platnosti v odlišných typech komunikátů.

Paralelní korpus nicméně nelze zaměňovat za „automatický překladač“ nebo IT překladovou paměť. Podrobnější třídění výsledků, tj. upřesnění kolokací, omezení na zvolené dokumenty nebo typy textu (a v případě rozhraní *KonText* i samotné zadávání pokročilejších dotazů), vyžaduje osvojit si základy práce s korpusem, a především trpělivost ze strany překladatele. Přestože frekvenční přehledy v *Trequ* nebo *Slovu v kostce* poskytují základní představu o pravděpodobných ekvivalentech (Obrázek 1, 2), neobejde se konečný výběr protějšku bez jeho posouzení v kontextu celé konkordance (Obrázek 3). Právě kvalitativní hodnocení ekvivalence může být zejména u početnějších lemmat pro tempo překladatelské práce neefektivní.

Při tvorbě *Slovníku vidových dvojic* se *InterCorp* osvědčil zejména ve fázi vyhledávání ekvivalentu, ovšem méně už pro použití konkrétní nalezené věty; nejčastějšími důvody byla délka konkordance, a ještě více její sémanticko-pragmatická závislost na vnitro- i vnětextovém kontextu. Nalezené protějšky českých sloves proto autorky ověřovaly ve výkladových slovnících angličtiny (např. *Oxford Advanced Learners' Dictionary*, *Longman Dictionary*), které samy cílí na nerodilé uživatele jazyka a významy jednotlivých lexémů vysvětlují ve stručných a přehledných větách, jež při zpětném překladu do češtiny plně odpovídaly potřebám *Slovníku*.

Zmiňovaná negativa nicméně ukazují, že navzdory pokročilosti nástrojů pro počítačem podporovaný překlad (v nejširším slova smyslu) zůstává pilířem adekvátního překladu pečlivé zvážení všech jazykových i mimojazykových parametrů výchozího a cílového textu, a to i v případě překladu „malých“ jazykových jednotek z gramatického lingvistického plánu.

Mgr. Eva Nováková

Katedra anglistiky a amerikanistiky

Filozofická fakulta Univerzity Pardubice

Studentská 95, 532 10 Pardubice

eva.novakova@upce.cz

LITERATURA

BAKER, Mona

2018 *In Other Words: A Coursebook on Translation*; 3. vyd. (London/New York: Routledge)

BEDNAŘÍKOVÁ, Božena

2009 *Slovo a jeho konverze* (Olomouc: Univerzita Palackého)

DUBĚDA, Tomáš – MRÁČEK, David – OBRDRŽÁLKOVÁ, Vanda

2018 *Překlad do nematěřského jazyka. Fakta, otázky, perspektivy* (Praha: Karolinum)

FRONEK, Josef

2013 *Velký česko-anglický slovník*; 3. vyd. (Voznice: Leda)

GAST, Volker

2012. „Contrastive Linguistics: Theories and Methods [draft]“; in *Research Gate* [online], <https://www.researchgate.net/profile/Volker-Gast> [přístup 20. 2. 2021]

GAST, Volker – LEVSHINA, Natalia

2014 “Motivating W(h)-Clefts in English and German: A Hypothesis-Driven Parallel Corpus Study”; in Anna Maria de Cesare (ed.), *Frequency, Forms and Functions of Cleft Constructions in Romance and Germanic* (Berlin: De Gruyter), s. 377–414

HOLÁ, Lída

2010 „K metodice výuky vidu“; in *Czech Step by Step* [online], <https://www.czechstepbystep.cz/k-metodice-vyuky-vidu-lida-hola> [přístup 3. 2. 2021]

HORÁKOVÁ, Jitka – KOPEČKOVÁ, Michaela – NOVÁKOVÁ, Eva – POLÁCHOVÁ, Pavla

2021 *Slovník českých vidových dvojic pro cizince* (Olomouc: Univerzita Palackého)

HOUSE, Juliane

2001 *Translation* (Oxford: Oxford University Press)

HRDLIČKA, Milan

2010 *Kapitoly o češtině jako cizím jazyku* (Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni)

CHESTERMAN, Andrew

2016 *Memes of Translation: The Spread of Ideas in Translation Theory*;
upr. vyd. (Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins)

KOMÁREK, Miroslav – KOŘENSKÝ, Jan – PETR, Jan

1986 *Mluvnice češtiny 2. Tvarosloví* (Praha: Academia)

KOPEČNÝ, František

1962 *Slovesný vid v češtině* (Praha: ČSAV)

KOŘÁNOVÁ, Ilona

2011 „Vid pro nevidomé aneb teorie signálních slov“; in Jiří Hasil a Milan Hrdlička (eds.), *Psáno do oblak: sborník k nedožitým sedmdesátinám prof. Jana Kuklíka* (Praha: Karolinum), s. 327–333

2014 „Vyjadřování přechodu mezi dvěma stavy v češtině s ohledem na výuku cizinců“; *Studie z aplikované lingvistiky*, č. 1, s. 83–91

LEVÝ, Jiří

1996/1957 *České teorie překladu*; 2. vyd. (Praha: Železný)

2013/1963 *Umění překladu*; 4. vyd. (Praha: Apostrof)

Lingea.CZ

Lingea, <https://slovníky.lingea.cz> [přístup 30. 4. 2021]

MALMKJÆR, Kirsten – WINDLE, Kevin (ed.)

2011 *The Oxford Handbook of Translation Studies* (Oxford: Oxford University Press)

MUNDAY, Jeremy

2008 *Introducing Translation Studies. Theories and applications*; 2. vyd. (Londýn/New York: Routledge)

NIDA, Eugene.

1964 *Toward a Science of Translating* (Leiden: E. J. Brill)

NORD, Christiane

2007 *Translating as a Purposeful Activity. Functionalist Approaches Explained* (Manchester/Kinderhook: St Jerome Publishing)

NÜBLER, Norbert – BISKUP, Petr – KRESIN, Susan

2017 „Vid“; in *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [online],
<https://www.czechency.org/slovník/VID> [přístup 10. 3. 2021]

POLÁCHOVÁ, Pavla

2021 „Teorie vidu a jeho výuka v češtině pro cizince“; in Jitka Horáková –
 Michaela Kopečková – Eva Nováková – Pavla Poláčková, *Slovník českých
 vidových dvojic pro cizince* (Olomouc: Univerzita Palackého), s. 12–26

POLDAUF, Ivan

1954 „Spojování s předponami při tvoření dokonavých sloves v češtině“;
Slovo a slovesnost, č. 15, s. 49–65

1964 „Souhrnný pohled na vid v nové češtině“; *Slovo a slovesnost*, č. 25,
 s. 46–56

ROSEN, Alexandr – VAVŘÍN, Martin – ZASINA, Adrian

2020 Korpus *InterCorp* – čeština, verze 13 (Praha: Ústav Českého národního
 korpusu, FF UK); www.korpus.cz [přístup 1. 2. 2021]

ŠEVČÍKOVÁ, Magda – PANEVOVÁ, Jarmila

2018 „Derivation of Czech Verbs and the Category of Aspect“; *Linguistica
 Copernicana*, č. 15, s. 79–93

ŠTÍCHA, Franišek et al.

2013 *Akademická gramatika spisovné češtiny* (Praha: Academia)

VERMEER, Hans J.

2012/1970 „Skopos and Commission in Translation Theory“; in Lawrence
 Venuti (ed.), *The Translation Studies Reader*, 3. vyd. (Abingdon: Routledge),
 s. 191–202

VESELÝ, Luboš

2014 *Gramatické studie 1. Příspěvky k české aspektologii* (Olomouc: Univerzi-
 ta Palackého)

NEVERBÁLNÍ KOMUNIKACE U DÍTĚTE S DOWNOVÝM SYNDROMEM V RANÉM VĚKU

KAMILA HOMOLKOVÁ

NONVERBAL COMMUNICATION OF A CHILD WITH DOWN SYNDROME
IN THE EARLY AGE

This article examines the significant role of nonverbal communication in typically developing children and children with Down syndrome as well. The speech development in this part of population is delayed and because of that it is powerful to use the methods of augmentative or alternative communication with them, e.g. the sign systems. Thanks to this the children are able to achieve the communication success earlier, moreover motor skills and cognitive functions are positively developed. One part of this article is a case study of a nonverbal communication of a boy with Down syndrome and his specific means of communication are introduced.

Keywords: alternative and augmentative communication, Down syndrome, intellectual disability, nonverbal communication

Mezilidská komunikace je zpravidla založena na kombinaci různorodých sémiotických systémů (např. jazyka a gestiky, psaného jazyka a piktogramů apod.), a značná část mezilidské komunikace je tedy multimodální. To souvisí s multimodální percepcí (vnímáním reality několika smysly zároveň) a také s multimodální kognicí (poznávací činností konstituující se pod vlivem jazyka, obraznosti a tělesné zkušenosti; Kaderka 2017). Tato multimodalita je jasně vidět také při osvojování jazyka dětmi: Kapalková (2008) například uvádí, že se gesta ve vývoji dětské komunikace objevují velmi brzy a jsou prvním signálem, jenž dokazuje, že chování dítěte se stává záměrným. Děti s typickým vývojem užívají gesta k označení či vyžádání předmětu předtím,

než jsou toho schopny verbálně, a tato raná gesta naznačují obsah i šíří jejich tvořícího se slovníku (Özçalışkan 2017). Až zhruba do dvou let komunikuje dítě na úrovni dvou rovnocenných modalit – na úrovni gest a slov. Po tomto věku se dítě v komunikaci orientuje na slovo.

V komunikačním projevu gesto předchází slovu a zároveň v raném věku často vystupuje jako jediný a samostatný projev dítěte, je plnohodnotnou sémiotickou komunikační jednotkou v raném projevu dítěte (Kapalková 2008).⁽¹⁾ Každodenní jazyková interakce je tedy skutečně multimodální jev. Lehečková – Jedlička (2018) uvádějí, že samotná verbální složka představuje při spontánní dialogické interakci sice nutnou, ne však dostačující podmínku úspěšné komunikace: do mezilidské interakce vstupuje množství dalších sémiotických kódů, modů či modalit, které zásadním způsobem dotvářejí intersubjektivně sdílený význam. Podle tohoto pohledu je navíc vyvráceno zakotvené tvrzení, že gesta jsou doprovodným jevem komunikačního projevu; opět se potvrzuje, že gesta představují jeho autonomní složku.

Podobné rysy spatřujeme i u dětí s Downovým syndromem.⁽²⁾ V klinickém obraze lidí s tímto syndromem se objevuje narušená komunikační schopnost (narušená schopnost vyjadřovat se řečí v porovnání s vrstevníky nebo rozumět mluvené řeči; Lechta 2008), zejména opožděný vývoj řeči (tzn. že dítě dosahuje řečových milníků opožděně oproti svým vrstevníkům s typickým vývojem), ale právě proto se více a delší dobu spoléhají na svůj neverbální projev, díky němuž mohou dříve dosáhnout v komunikaci s partnerem vzájemného porozumění.

Tento příspěvek se zaměří na neverbální komunikaci u dítěte s Downovým syndromem, jehož komunikační chování bylo pozorováno od 24 do 48 měsíců věku. Představena budou zaznamenaná gesta přirozená, ale také gesta-znaky z podpůrného znakového systému a jejich role v chlapcově komunikačním projevu.

1 Kapalková operuje v rámci sémiotiky s pojmem *znak*. Jelikož v tomto příspěvku nabývá *znak* ještě jiného, konkrétního významu (uměle naučeného gesta zastupujícího slovo), používáme slovo *jednotka*.

2 Downův syndrom je genetická odchylka, která je způsobena trojí přítomností chromozomu č. 21 v buňkách těla. Důsledkem je mimo jiné snížení intelektu.

1 NEVERBÁLNÍ KOMUNIKACE V RANÉM KOMUNIKAČNÍM VÝVOJI DÍTĚTE

Neverbální prostředky, včetně pohybu, jsou přirozenou součástí každé komunikace a jsou její neoddělitelnou složkou. Záměrné pohyby (komunikační gesta)³⁾ jsou nositelem pragmatického významu (funkce) i významu sémantického (obsahu) a jsou formálně ukotvené ve výpovědi jako její plnohodnotný prvek (Kapalková 2008). Zejména u malých dětí není komunikačními gesty míněn jen pohyb rukou (ten převládá především u dalších věkových skupin), ale i pohyb celého těla, mimika i posturika. V tomto příspěvku operujeme se dvěma základními pojmy neverbální komunikace, a to gestem a znakem. Za *gesto* je zde považován projev záměrného komunikačního chování (za účelem ovlivnění pozornosti komunikačního partnera), v němž se o své myšlenky, potřeby a pocity účastník komunikace se svým partnerem dělí prostřednictvím pohybů rukou, nohou, hlavy, prstů, celého těla, ale také mimiky a očního kontaktu (srov. Kapalková 2017). Tento pohyb nese pragmatickou a sémantickou informaci, kterou komunikační partner dekoduje. Existují ale také pohyby, které vychází z vnitra a tuto prvotní motivaci ovlivnit nebo změnit chování komunikačního partnera postrádají (např. tření očí, zívání aj.). Oproti tomu *znak* se dítě musí naučit z podpůrného znakového systému (viz kap. 2), jedná se o naučené gesto zastupující slovo. Pokud tedy dítě *znakuje*, užívá pro potřebné slovo tuto zástupnou neverbální alternativu. Většinou je ve větě znakováno (dítětem i dospělým) klíčové slovo a ve chvíli, kdy dítě toto slovo produkuje, znak pro ně automaticky vypouští.

Dle neverbálních prostředků, které dítě užívá, lze usuzovat, na jaké komunikační úrovni se může nacházet, popř. jaké úrovni se blíží. Kapalková (2017) popisuje, že první gesta, objevující se u typicky se vyvíjejících dětí obvykle kolem sedmého a osmého měsíce, jsou zpočátku izolovaná a často bývají doprovázena očním kontaktem s komunikačním partnerem jako potvrzením, že dítě získalo jeho pozornosti. Později bývají gesta často dopro-

---

3 Tedy gesta záměrná, která směřují k určitému cíli, jehož má být těmito prostředky dosaženo (srov. Mukařovský 2000).

vážena rozmanitými zvuky, následně ještě slovy. Zhruba 2–3 měsíce před prvními dvojslovnými výpověďmi se v komunikačním projevu dětí objevují spojení gesto + gesto, příp. gesto + slovo (např. Özçalışkan – Goldin-Meadow 2005). Kombinace slova a gesta v jedné výpovědi se ale mohou kvalitativně lišit (Kapalková 2008); pokud dítě slovem i znakem označuje jednu a tu samou věc (mají totožný obsah), jedná se o spojení komplementární (např. dítě ukazuje na knihu a říká *to*). Kognitivně náročnější je spojení suplementární, které spojuje slovo a gesto s rozdílným obsahem (např. dítě ukazuje na knihu a říká *tí*, ve významu číst).

V tomto příspěvku se zaměřujeme na tzv. empty-handed gesta – gesta, která nevyužívají zacházení s předměty (s výjimkou ukazování a podávání předmětu). Aby byl pohyb nazván gestem, musel plnit alespoň jednu ze dvou podmínek: 1) pohyb je jednoznačný, většinou doprovázený výměnou pohledu s komunikačním partnerem; 2) komentář zúčastněné osoby, která bezprostředně zverbalizuje komunikační záměr dítěte (inspirace viz Kapalková 2017).

Neverbální komunikace je u dětí s Downovým syndromem ještě nápadnější než u dětí s typickým vývojem, a to jak z hlediska frekvence, s jakou gesta užívají, tak z hlediska velikosti repertoáru užívaných typů gest,⁽⁴⁾ z důvodu opožděného řečového vývoje a narušené komunikační schopnosti, která má charakter symptomatické poruchy řeči, tvoří většinovou část jejich komunikačního projevu. Jelikož se delší dobu nemohou vyjádřit řečí, kompenzují tento nedostatek právě prostředky neverbální komunikace a (ne)vokálními zvuky.⁽⁵⁾

V komunikaci populace s typickým vývojem vystupují prostředky verbální a neverbální komunikace ve velké míře společně, zejména jedná-li se o vyjádření spojená se spontánními gesty (viz například vyjádření pragmatických funkcí; Kapalková 2008). U populace s Downovým syndromem situace není

4 Tento postřeh není samozřejmý pro všechny typy intelektového postižení – například děti s některým z postižení autistického spektra (PAS) užívají gesta v mnohem menší míře i frekvenci (Özçalışkan 2017).

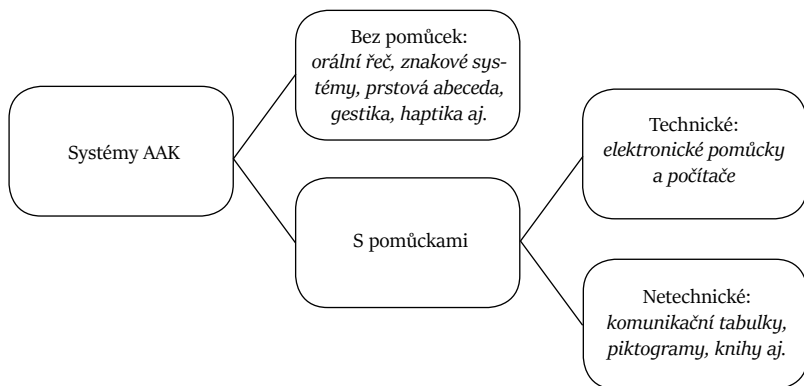
5 V současné době je možné využívat různé metody alternativní a augmentativní komunikace (AAK), u dětí s Downovým syndromem (dle míry postižení) zejména znakové systémy, komunikaci usnadněnou piktogramy či fotografiemi, technické pomůcky (např. tablety) apod.

jiná. Změna se objevuje až například při tvoření prvních vět, kdy – v případě, že dítě znakuje – častěji dochází ke spojování slov a naučených znaků v jedné výpovědi. Na druhou stranu kombinace plnovýznamového slova a gesta (například deiktického), stejně jako gesta a gesta, jsou obvykle přítomné velmi brzy po výskytu prvních slov nejen u dětí s takovýmto odlišným vývojem, ale i s vývojem typickým (Kapalková 2008; jak bylo naznačeno výše, tato spojení se objevují dříve než první dvouslovné věty). Zatímco ale u typicky se vyvíjejících dětí zhruba v šestnácti měsících života obvykle nastoupí období dvouslovných výpovědí (Slančová 2008), u dětí s Downovým syndromem trvá období spojování gest mnohem déle. Délka tohoto mezistupně je u každého jedince individuální a může trvat i několik let (Selikowitz 2011).

2 ALTERNATIVNÍ A AUGMENTATIVNÍ KOMUNIKACE

Neubauerová a Neubauer (2018) popisují, že alternativní a augmentativní komunikace (dále AAK) je víceoborovou oblastí (zahrnuje lingvistiku, pedagogiku, psychologii či rehabilitaci) věnující se rozvoji přístupu ke komunikaci osob, které nemohou efektivně využívat běžné formy mezilidské komunikace – především řeč, její psanou formu a běžné formy neverbálních komunikačních modalit (gesta, intonační a zvuková dynamika apod.). AAK je využívána osobami s obtížemi vývojového charakteru (např. s mentálním deficitem – zahrnující také lidi s Downovým syndromem, dětskou mozkovou obrnu, senzorický handicap, pervazivní vývojové poruchy – především autismus aj.), ale také osobami s obtížemi získanými (afázie, dysartrie, nádory mozku, úrazy aj.). Pojem alternativní komunikace je zastřešující pojem pro komunikační systémy, které zcela nahrazují mluvenou řeč. Augmentativní komunikace je komunikace doplňková (rozšiřující), která podporuje již existující, ale pro běžné dorozumívání nedostačující komunikační schopnosti. Hlavním cílem AAK je minimalizovat možnost vzniku komunikačního deficitu osob s tělesným či vícečetným postižením (v kombinaci s narušenou komunikační schopností), a umožnit jim tak stát se rovnocennými komunikačními partnery na základě vytvoření podpůrného nebo náhradního komunikačního systému (Bendová 2013). Do pově-

domí se AAK v České republice dostala především až po roce 1989, v roce 1994 bylo založeno Sdružení pro AAK (SAAK). V následujících letech se začala zřizovat speciálně pedagogická centra pro děti a mládež s vadami řeči – se zaměřením na AAK (např. v roce 1998 SPC pro děti s vadami řeči, dostupné na www.alternativnikomunikace.cz).

Obrázek 1. Schéma systémů alternativní a augmentativní komunikace

Volba vhodného komunikačního systému či pomůcky závisí čistě na individuálních potřebách uživatele. Při výběru nezáleží pouze na výsledcích diagnostiky komunikační kompetence, ale i na dalších faktorech – např. úrovni jemné a hrubé motoriky, úrovni porozumění mluvené řeči i signálům neverbální komunikace, stupni čtenářských dovedností, emočních projevech aj. (více např. Maštalíř – Pastieriková 2018).

AAK využívá systémů bez pomůcek (např. znakové systémy, prstová abeceda,⁶ Lormova abeceda,⁷ gestika, haptika, proxemika, oční kontakt aj.) i s pomůckami. Ty mohou využívat techniku (např. počítače s hlasovými

6 Prstová abeceda je systém znaků tvořený různou polohou prstů a dlaní jedné nebo obou rukou, jež v prostoru zobrazují jednotlivé grafémy (Maštalíř – Pastieriková 2018).

7 Lormova abeceda je nejčastěji využívána ke komunikaci osob s praktickou či totální hluchoslepou. Je založena na faktu, že každému písmenu v abecedě odpovídá bod či skupina bodů na dlaní (Maštalíř – Pastieriková 2018).

výstupy), či nikoli (komunikační tabulky, obrázkové karty ad.). Námi pozorovaný chlapec ze systémů AAK využívá znakový systém (tzn. systém bez pomůcek), proto zde budou představeny pouze právě znakové systémy.

2.1 ZNAKOVÉ SYSTÉMY

Znakové systémy patří k tzv. dynamickým systémům (společně s gesty).⁽⁸⁾ Jedná se o souhrn vizuálně-pohybových signálů, které jsou tvořeny defini-tivními konfiguracemi pohybů jedné nebo obou rukou (Maštalíř – Pastie-riková 2018). Důležité je, že se jedná o znakování klíčového slova ve větě, a ne celé výpovědi; tím dochází ke smyslovému propojení s mluveným slovem a jeho podpoře. Jakmile se dítě naučí znakované slovo vyslovit, znak (okamžitě či postupně) vypouští. Užívání znaků nebrání vývoji verbální řeči, naopak ho podporuje (např. Acredolo – Goodwyn 2002); jak bylo naznačeno výše, neverbální komunikace je nedílnou součástí osvojo-vání jazyka, díky níž je dítě schopno komunikovat s okolím již od narození, ilustrativní znaky tedy komunikaci dítěti přibližují a usnadňují. Znakový jazyk, tj. národní znakový jazyk, do systému AAK nespadá, neboť jde o ja-zyk přirozený a plnohodnotný (Maštalíř – Pastieriková 2018).

V České republice je využíváno několik systémů, například Makaton a Znak do řeči. Makaton byl vyvinut ve Velké Británii a jeho základem je 350 znaků a symbolů. Jednotlivé znaky jsou podle vzrůstající abstrakce je-jich významu a náročnosti na pohybovou koordinaci při jejich provedení uspořádány do osmi základních etap, devátou etapu slovníku tvoří indivi-duální slovník obsahující cca 40 slov vycházejících z individuálních potřeb člověka (Janovcová 2003). U malých dětí se často znaky kombinují ještě s posílením vizualizace – např. užitím fotografií či piktogramů (například i u dětí s Downovým syndromem, které mají vizuální stránku dominantní). V praxi je Makaton spojen mimo znakování klíčových slov také s dalšími doprovodnými akcemi, například rytmizovanou řečí, mimickými prvky, modulací řeči a demonstrací symbolů (Kubová 1996).

---

8 Naopak mezi tzv. statické systémy patří např. dvou- nebo trojrozměrné obrázky – piktogramy, VOKS ad. (Maštalíř – Pastieriková 2018).

Znak do řeči je systém vyvinutý v Dánsku a jeho slovní zásobu tvoří cca 400 znaků. Jde však o otevřený komunikační systém znaků, které lze upravovat a doplňovat dle individuálních potřeb uživatele (Bendová 2013). Metoda kombinuje především gesta a mimiku a respektuje individuálně sníženou úroveň motorických, vizuálních i kognitivních funkcí jejich uživatelů (Mašťalíř – Pastieriková 2018).

Znakování se stále častěji nepoužívá jen u dětí s řečovým handicapem, ale také u nejmenších dětí, které ještě nemluví. Díky znakům totiž dítě dovede vyjádřit své potřeby. Šarounová (2014) představuje i jejich další výhody; dítě (s řečovým handicapem) při nich využívá potenciál dobrého zrakového vnímání (toto tvrzení platí rozhodně u dětí s Downovým syndromem, které mají alespoň v raném věku vizuální vnímání podstatně silnější než vnímání auditivní), dochází při nich k propojení smyslů (zraku, sluchu i hmatu), mají nižší motorickou náročnost než slova, bývají také srozumitelnější (protože se soustředí na to podstatné a obsah je dětem i ostatním uživatelům snadněji přístupný), jsou ilustrativní (a konkrétní – jeden znak většinou zastupuje jedno slovo). A co je nejdůležitější, dítě pomocí znakování zažívá komunikační úspěch mnohem dříve, než by se mu ho dostalo jen díky verbální produkci.

2.1.1 ZNAKOVÝ SYSTÉM GUK⁽⁹⁾

Chlapec pracoval s německým podpůrným systémem GuK, celým názvem *Gebärden-unterstützte Kommunikation*, tedy komunikace podporovaná znaky. Ten patří k nejužívanějším podpůrným znakovým systémům v Německu. Jeho podstatou je, stejně jako u jiných znakových systémů, že usnadňuje dětem přechod od vyjadřování symbolického k verbálnímu; napomáhá dětem, které dosud nemluví, komunikovat prostřednictvím doprovodných gest. Zakladatelkou metody GuK je speciální pedagožka, logopedka a emeritní profesorka na Leibniz Universität Hannover Etta Wilken (*1943). Jelikož je znakování v určitých ohledech jednodušší než mluvení

---

9 Tato kapitola čerpá z webových stránek Deutsches Down-Syndrom Infocenter, dostupných na www.ds-infocenter.de/html/guk.

(např. v ilustrativnosti znaku a tím pochopení významu slova, delším trváním v čase než slovo apod.), podílí se také na rozvoji porozumění dítěte, a tím postupně i na osvojování jazyka a verbální komunikace.

Metoda GuK nemusí být využívána pouze dětmi se specifickými vzdělávacími potřebami (dále SVP), ale například i při individuální hře s dítětem či v mateřské škole, jelikož znaky podporují koordinaci rukou, očí a paměti (kombinuje vnímání taktilní, vizuální i auditivní). Může tak zároveň například sloužit jako podpůrný prostředek pro začlenění dítěte s SVP do běžné komunity. Toto tvrzení lze vztáhnout i na ostatní znakové systémy.

Základní materiál tvoří karty GuK 1 (se základní slovní zásobou), GuK 2 (pokročilá slovní zásoba) a dále čtyři CD. Každá karetní sada obsahuje celkem 300 karet se třemi typy obsahů: znakem, obrázkem a slovním pojmenováním v němčině. Součástí je také manuál pro práci se sadou a abecední seznam gest. Tři CD obsahují stejný materiál jako karetní sady, jsou ale pouze doplňkovým materiálem a nenahrazují práci s kartami. Čtvrté CD (GuK plus) obsahuje 37 doplňkových gest pro předškolní a školská zařízení.

Obrázek 2. Ukázka karet (znak, obrázek, pojmenování) a CD znakového systému GuK⁽¹⁰⁾

Etta Wilken vytvořila i doplňkové materiály, jsou jimi např. *GuK mall*, kniha tradičních i autorčiných veršů a písniček, které mohou být doprovázeny gesty, či obrázková kniha *Und nun?*, přinášející krátké příběhy dvou dětí, jež představují komunikaci znaky v každodenním životě.

10 Obrázky dostupné na <https://www.ds-infocenter.de/html/guk.html>.

Obrázek 3. Ukázka z knihy *Und nun?* představující komunikaci znaky ve všedních situacích⁽¹¹⁾

3 KAZUISTIKA ZAMĚŘENÁ NA PROCES OSVOJOVÁNÍ NEVERBÁLNÍ KOMUNIKACE U CHLAPCE S DOWNOVÝM SYNDROMEM

3.1 CHARAKTERISTIKA SITUACE A METODOLOGIE

Pozorovaný chlapec se narodil v červnu 2014 v Německu českým rodičům. Oba rodiče jsou vysokoškolsky vzdělaní, bez obtíží v řeči, jazyce, komunikaci. Rodina žije v německém pohraničí, ale každých čtrnáct dní jezdí za svými příbuznými do České republiky. V místě bydliště se stýkají s německou i silnou českou komunitou. Chlapec jedenkrát týdně dochází na logopedii v německém jazyce, logopedie v českém jazyce je kvůli vzdálenosti méně frekventovaná (zhruba jednou za dva měsíce, v online prostředí častěji, pravidelně ji ale matka provádí s dítětem v domácím prostředí). Jednou týdně chlapec také dochází na fyzioterapii a ergoterapii, v nepravidelných intervalech ještě na hipoterapii.

Chlapec, jehož komunikační projevy jsme pozorovali po dobu dvou let (od 24 do 48 měsíců), je aktivním komunikačním partnerem. Je u něho patrná snaha o udržení rozhovoru, přestože v pozorovaném období sám nepokládal otázky.⁽¹²⁾ Jeho výpovědi jsou melodické, s přirozenou prozodíí, jejich základ

11 Obrázky dostupné na <https://www.ds-infocenter.de/html/guk.html>.

12 První otázky typu *Co to je?* začal pokládat ve věku 50 měsíců (typicky se vyvíjející dítě cca ve věku 24–36 měsíců).

tvorí jedno, případně více smysluplných slov a dále zvuky vokálního i ne-vokálního charakteru. V projevu je patrná také výrazná gestikulace a do cca 45 měsíců věku komunikoval také pomocí znaků z německého podpůrného znakového systému GuK (nově např. Wilken 2018, viz kap. 2.1.1.). Chlapec do věku 48 měsíců velmi zřídka užíval gramatické konstrukce, v rámci jazykových rovin u něj byla nejvýraznější rovina lexikální.

Chlapec vyrůstá v simultánním bilingvistu, přičemž dominantní jazyk (čeština) je vázán na pečující osoby (oba rodiče). S německým jazykem se od malička setkává při terapiích různého druhu, v mateřské škole, kam dochází od září 2017, a na zájmových aktivitách.

Výzkum neverbální komunikace u chlapce s Downovým syndromem je součástí longitudinálního výzkumu osvojování jazyka dítětem s Downovým syndromem. Základními metodami zde bylo videonahrávání jedenkrát měsíčně (ideálně kolem dne chlapcových narozenin, v délce cca 20 minut) po dobu dvou let, pozorování komunikačního chování chlapce při běžných aktivitách a rodičovské deníky, do nichž rodiče zaznamenávali důležité milníky v chlapcově motorickém i řečovém vývoji. Nahrávky nebo jejich adekvátní části byly přepisovány v transkripci CHAT databáze CHILDES;⁽¹³⁾ pravidla pro přepis byla pro potřeby výzkumu doplněna o zaznamenávání komunikace gesty a znaky a komunikace bilingvní.

3.2 PŘIROZENÁ NEVERBÁLNÍ KOMUNIKACE

Jako jedny z prvních si dítě v raném věku obvykle osvojuje gesta s pragmatickou funkcí. Tou je zamýšleno zaměření mluvčího v určitém úseku komunikační události na realizaci určitého komunikačního záměru (Kesselová – Slančová 2006). Jinak řečeno, tato funkce osvětluje skutečnost, proč dítě komunikuje (Kapalková 2008). Mimo gesta s pragmatickou funkcí je zároveň do této kapitoly zahrnuto několik gest konvenčních, společensky vžitých.

Následující tabulka (tab. 1) zaznamenává vyjadřované funkce, nikoli podobu gest. Vychází z taxonomie pragmatických funkcí popsaných Kapalkovou

13 Dostupné na: <https://talkbank.org/manuals/CHAT.pdf>.

(2008)⁽¹⁴⁾ a obsahuje gesta s pragmatickou funkcí, která se u chlapce objevila do 24 měsíců věku. Zdrojem informací jsou rodičovské deníky, a jelikož do této doby neprobíhalo pozorování, není možné ověřit, zda je seznam úplný.

Podobně jako ve zjištění Kapalkové (2008) u typicky se vyvíjejících dětí se jako jedny z prvních objevila gesta referenční biologická (spát, natahování se / naklonění) a dále pohyby s operativní funkcí (podávání, ukazování, chycení za ruku). Gesta s diskurzivní funkcí (jimiž probíhá komunikační výměna s partnerem) se objevila nejpozději.

Gesta s pragmatickou funkcí osvojená do 24 měsíců	Referenční (vyjadřující informaci relativně samostatně)	Operativní (regulující chování kom. partnera)	Diskurzivní (týkající se verbální činnosti a gest)
	<p>biologická: spát natahování se naklonění</p> <p>postojová: souhlas s činností nesouhlas s činností protest údiv</p> <p>expresivní: emoce (pozitivní a negativní) pohlazení polibek (příp. posláni polibku)</p> <p>rutiny: tanec</p>	<p>podávání ukazování chycení za ruku</p>	<p>odpověď: dej mi – podej mi pápá</p> <p>potřeba informace: ukázání předmětu (ve smyslu: To?)</p> <p>postoj k verbální činnosti partnera: souhlas, potvrzení nesouhlas protest ocenění – tleskání imitace gesta partnera</p>

Tabulka 1. Gesta s pragmatickou funkcí osvojená chlapcem do věku 24 měsíců

14 Svetlana Kapalková vycházela z první verze taxonomie pragmatických funkcí popsanych v citované studii Kesselové – Slančové (2006).

Některá gesta, která chlapec užíval – intuitivní nebo ta, jež jsou běžně součástí společenské rutiny (například kývání hlavou na znamení souhlasu, mávání apod.), – byla totožná se znaky ze znakového systému GuK. Podobná gesta v tomto příspěvku pokládáme za znaky.

U většiny gest, která jsme během pozorovaného období zaznamenali, jsme si nemohli být jisti, zda se jedná o jejich první výskyt, či nikoli. Do věku 24 měsíců již totiž děti mívají mnohá komunikační gesta osvojená a taktéž neverbální komunikace našeho chlapce byla velmi bohatá. Zároveň není možné odhadnout, zda zachycená gesta představují úplný rejstřík užívaných gest, nicméně i v této podobě nám umožňují orientovat se v okruzích, pro něž byla stěžejní. Z těchto důvodů není níže uvedená Tab. 2 obsahující komunikační gesta řazena dle chronologického věku osvojení, ale dle typu gest:

Kategorie	Typ gesta	Popis formy
Referenční gesta	spát	zívání, pokládání hlavy na podložku
	natahování	sledování objektu, natahování k němu jedné ruky, příp. obou
	souhlas (s činností)	úsměv, později pokývání hlavou
	nesouhlas (s činností)	kopání nohama, máchání rukama, později kroucení hlavou
	protest	odvrácení těla od komunikačního partnera, máchání rukama
	údiv	široce otevřené oči, úsměv
Operativní gesta	podávání	podání předmětu komunikačnímu partnerovi
	ukazování	ukazování celou dlaní, později ukazovákem
	chycení za ruku	dlaň spojená s dlaní komunikačním partnerem
Konvenční gesta	bubu – kuk	oči zakryté dlaněmi – odkrytí očí
	posílání polibku	přiložení našpulených úst k nastavené dlaní
	Jak jsi veliký?	odpovědi jsou ruce zvednuté nad hlavu

Diskurzivní gesta	dej mi – podej mi	ruka před tělem ve směru požadovaného předmětu
	pápá	kývání celou paží, příp. zápěstím a prsty
	ukázání předmětu	držení předmětu v dohledu komunikačního partnera; ve smyslu otázky: To?
	imitace činnosti partnera	napodobení činnosti, bez předmětu (např. míchání)
	imitace gesta partnera	napodobení gesta komunikačního partnera
Rutiny a hry	tanec	reakce na hudbu horní polovinou těla, po postavení na nohy celým tělem
	četba textu	přejíždění ukazovákem po stránkách knihy
	četba grafémů	přejíždění ukazovákem po jednotlivých písmenech a jejich čtení
	napodobování postav	napodobování postoje postavy knižní ilustrace
	Vařila myška kašičku	dětská říkanka – kroužení na dlani dítěte
Expresivní gesta	přitulení	obejmutí člověka či předmětu
	smrdí/fuj	nakrčení nosu
	tleskání	opakované dotýkání se oběma dlaněmi
	dupání (nesouhlas/důraz)	střídavé dupání nohama
	úsmev	pozvednutí koutků úst; především při výsměchu poodhalení zubů a doprovázeno zvukem
	pohlazení	pohlazení partnera, nejčastěji po vlasech nebo ruce
Otázka	Co se děje?	široce otevřené oči, tělo bez pohnutí
Vyjádření způsobu	rychle	opakované mávání jednou rukou za hlavu a vpřed
Variabilní gesta	samomluva	výrazné pohyby rukou i celého těla
	vyjádření minulosti	výrazné pohyby rukou i celého těla

Tabulka 2. Zaznamenaná gesta, jež chlapec v pozorovaném období používal

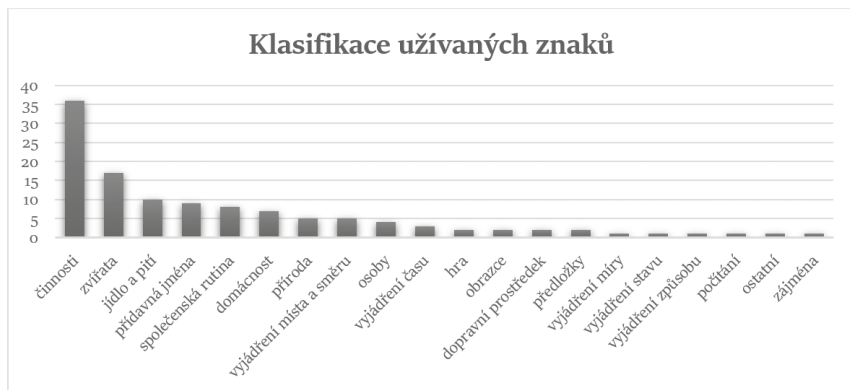
Zvláštní kategorií byla gesta, jež byla v tabulce označena jako „variabilní“. Tato gesta byla spojena se samomluvou a individuální hrou chlapce. Vyjádření minulosti je pro něj vždy velmi živé, poněvadž je zdrojem již uskutečněného poznání, z něž může stále čerpat (na rozdíl např. od budoucnosti, kterou si představit do takové míry nedovede). Tento typ gestikulace byl a je vždy velmi výrazný, živelný, využívající pohyby rukou i celého těla. Často bývá doprovázen opakujícími se vokalickými zvuky, chlapec při něm málokdy produkuje smysluplná slova. Tato gestikulace se stala zřetelnější v době, kdy chlapec začal chodit (po druhém roce věku) a získal jistotu v prostoru. Nutno podotknout, že specifikem komunikace lidí s Downovým syndromem je právě také samomluva, s níž je tento typ gest spojený.

3.3 KOMUNIKACE PROSTŘEDNICTVÍM ZNAKOVÉHO SYSTÉMU GUK

Chlapec se s německým znakovým systémem GuK začal seznamovat v 18 měsících věku, aktivněji ho užíval o tři měsíce později. Do konce pozorovaného období si z něj osvojil 118 znaků. Znaky se z důvodu možnosti komunikace s chlapcem učili kromě rodičů také blízcí příbuzní a asistentka pedagoga v mateřské škole. K učení znaků chlapec využíval k tomu určené karty, z nichž mu matka vyráběla přehledné fotoalbum. Rodina vidí v užívání znaků značný přínos. Chlapec znaky užíval samostatně, ale později také ve spojení se slovy. Pomocí znaků a případně v kombinaci se slovy byl schopný tvořit výpovědi na úrovni slovních spojení, jednoduchých vět a později i souvětí. Podoba znaku uváděná v materiálech znakového systému GuK nebyla vždy perfektně dodržena – vycházela z chlapcových motorických schopností. V této upravené podobě se chlapci přizpůsobovalo také znakové okolí. Potvrzovalo se, že když se chlapec naučil slovo vyslovit, znak pro něj postupně (či ihned) přestal používat a upřednostňoval verbální vyjádření. Ke konci pozorovaného období v dialozích mluvené slovo a přirozená gesta upřednostňoval téměř výhradně, přestože mu okolí ještě ne vždy rozumělo.

Zatímco z verbální slovní zásoby si chlapec v pozorovaném období osvojil především substantiva, u znaků se jednalo hlavně o činnosti (verba). Díky znakům tak byl schopný tvořit fungující výpovědi obsahující jméno ve funkci subjektu nebo objektu a predikát. Dalšími nejpočetněji zastoupený-

mi kategoriemi byly oblasti jeho zájmu a potřeb – zvířata, jídlo a pití, přídavná jména (označující vlastnosti – v chlapcově slovní zásobě především substantiv) a společenská rutina (znaky vyjadřující pragmatickou funkci – např. poděkování, žádost apod.). Nejméně zastoupenými oblastmi byly především symsémantické slovní druhy a zájmena (zde pouze osobní zájmeno *já* a posesivum *moje*).

Graf 1. Klasifikace znaků užívaných chlapcem s Downovým syndromem do 48 měsíců věku

ZÁVĚREM

Mezilidská komunikace je multimodální jev a využívá různých sémiotických systémů – verbálního slova, gestiky, v našem příspěvku ještě užívání podpůrných znaků. Přirozená gesta jsou součástí komunikačního projevu typicky se vyvíjejících dětí i dětí s Downovým syndromem a právě díky nim se komunikace stává záměrnou. U dětí s Downovým syndromem se vždy objevuje nějaký druh narušené komunikační schopnosti a vývoj jejich řeči je opožděný. Jelikož se delší dobu nemohou spoléhat na svůj verbální projev, využívají ke komunikaci řeč celého těla, výraznou gestikulaci a někdy také metody AAK, například podpůrné znakové systémy.

Přestože je ověřeno, že komunikace znaky (opakujeme, že jde o podpůrnou metodu, která nenahrazuje komunikaci verbální) přináší do dialogu

pozitiva a jedná se o metodu úspěšnou a bezpečnou, která nebrzdí verbální vývoj, ji podle naší zkušenosti mnoho rodin zatím nevyužívá,⁽¹⁵⁾ udávají, že jim nebyla doporučena logopedem nebo jiným odborníkem. Znaky se na výstavbě výpovědi mohou podílet různou měrou. Jsou užívány buď 1) separovaně, 2) jako plnohodnotné jednotky projevu, který obsahuje znaky i slova, nebo jako 3) přidaná hodnota k verbálnímu projevu. Pokud se dítě naučí slovo vyslovit, znak opouští (ihned, nebo postupně).

Přestože verbální projev námi pozorovaného chlapce ještě nebyl na takové úrovni, aby se vždy dorozuměl s okolím, znaky začal před čtvrtým rokem věku sám opouštět. V současné době (5,5 let) znaky neužívá vůbec, jeho slovní zásoba i hláskový repertoár se rozrůstají, chlapec tvoří jednoduché věty i souvětí a užívá gramatické konstrukce, přetrvává ale narušená artikulace. Přesto komunikace znaky byla důležitá etapa chlapcova raného komunikačního vývoje, díky níž byl schopen dříve zažívat komunikační úspěch a vyjadřovat své potřeby.

Neverbální komunikace je nedílnou složkou komunikace, často souvisí s vyjádřením emocí (lidé s Downovým syndromem mívají velmi vyvinuté sociální citění a jsou empatictí). Komunikace znaky potom u dětí s Downovým syndromem využívá ještě dobrého vizuálního vnímání a vizuální paměti, díky nimž si dítě význam slova zažije, zvnitřní. Je pro nás tedy důležité, aby se povědomí o přínosu podpůrných znakových systémů dostalo i k rodičům a širší veřejnosti, aby bylo možno naplno využívat potenciálu dětí.

Mgr. Kamila Homolková, Ph.D.

Ústav jazyků a komunikace neslyšících

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

nám. Jana Palacha 2

116 38 Praha 1

kamila.homolkova@ff.cuni.cz

---

15 Během pozorovaného období byl také rodičům dětí s Downovým syndromem prostřednictvím sociální sítě rozeslán rodičovský dotazník zabývající se znakováním u jejich dětí. Stěžejní zde byla otázka, zda se v rodině vůbec užívá, či neužívá znakování: metodu využívalo 50 % dotázaných (36 rodin), nejčastěji se jednalo o vybrané znaky ze systému Makaton nebo Znak do řeči.

LITERATURA

ACREDOLO, Linda – GOODWYN, Susan

2002 *How to talk with your baby before your baby can talk* (New York: McGraw-Hill Education)

BENDO VÁ, Petra

2013 *Alternativní a augmentativní komunikace 1* (Olomouc: Univerzita Palackého)

JANOVCOVÁ, Zora

2003 *Alternativní a augmentativní komunikace* (Brno: PdF MU)

KADERKA, Petr

2017 „Multimodální komunikace“; in Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny* [on-line]; https://www.czechency.org/slovník/MULTIMODÁLNÍ_KOMUNIKACE

KAPAL KOVÁ, Svetlana

2008 „Gestá v kontexte raného vývinu dětí“; in Daniela Slančová (ed.), *Štúdie o detskej reči* (Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity), s. 169–211

2017 *Gestá v detskom jazyku* [habilitačná práca] (Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta, Katedra slovenského jazyka)

KESSELOVÁ, Jana – SLANČOVÁ, Daniela

2006 „K vzťahu sémantických kategórií, pragmatických funkcií a priemernej dĺžky výpovede v ranej ontogenéze reči dieťaťa“; *Studia Slovaca. Zborník vedeckých prác členov Katedry slovenského jazyka a literatúry* (Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici Pedagogická fakulta), s. 26–33

KUBOVÁ, Libuše

1996 *Alternativní komunikace, cesta ke vzdělávání těžce zdravotně postižených dětí* (Praha: TECH-MARKET)

LEHEČKOVÁ, Eva – JEHLIČKA, Jakub

2018 „Multimodální konstrukce: jazyk a gestikulace jako vtělená kognice“; *Studie z aplikované lingvistiky* 9, č. 2, s. 89–103

LECHTA, Viktor

2008 *Symptomatické poruchy řeči u dětí* (Praha: Portál)

MAŠTALÍŘ, Jaromír – PASTIERIKOVÁ, Lucia

2018 *Alternativní a augmentativní komunikace* (Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci)

MUKAŘOVSKÝ, Jan

2000 „Záměrnost a nezáměrnost v umění“; in týž, *Studie 1* (Brno: Host), s. 355–388

ÖZÇALIŞKAN, Seyda – GOLDIN-MEADOW

2005 „Gesture is at the cutting edge of early language development“; *Cognition*, 96, B101–B113

ÖZÇALIŞKAN, Seyda

2017 „Early gesture provides a helping hand to spoken vocabulary development for children with autism, Down syndrome and typical development“; *Journal of Cognition and Development* 18, č. 3, s. 325–337

SELIKOWITZ, Mark

2011 *Downův syndrom* (Praha: Portál)

SLANČOVÁ, Daniela

2008 „Pragmatické funkcie vo vývine rečovej činnosti“; in táž, *Štúdie o detskej reči* (Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity), s. 67–120

ŠAROUNOVÁ, Jana

2014 *Metody alternativní a augmentativní komunikace* (Praha: Portál)

WILKEN, Etta

2018 *Unterstützte Kommunikation* (Stuttgart: Kohlhammer Verlag)

INTERNETOVÉ ODKAZY

The CHAT Transcription format; *talkbank.org*, <https://talkbank.org/manuals/CHAT.pdf> [přístup 5. 12. 2021]

Deutsches Down-Syndrom Infocenter; *ds-infocenter.de*, <https://www.ds-infocenter.de/html/guk.html> [přístup 5. 12. 2021]

SPC pro děti s vadami řeči; *alternativnikomunikace.cz*, www.alternativnikomunikace.cz [přístup 5. 12. 2021]

EXAMINATION OF THE CZECH LANGUAGE FOR PERMANENT RESIDENCE WITH FOCUS ON VIETNAMESE APPLICANTS

ONDŘEJ GEPPERT

The Examination of the Czech Language is a milestone on the path to gaining permanent residence in the Czech Republic for many non-EU residents. In this paper, the Language Examination is regarded in its formal, contentual, and contextual aspects from an experience-based perspective. In the beginning, the topic of administration and language methodology regarding crucial points in preparation and processing of the Exam is emphasized. The requirements of Czech and European language policy (from which the Examination is derived) are mentioned, and specific attention is paid to the oral section of the Exam as assessing the most significant language skill – speaking. In a later section, the set of the statistical data of the Exam and its results are analyzed where research findings amplify these data. The results show some unfavorable outcomes among a highly variable success rate. Testing and evaluation of the Exam are framed in the linguistic and socio-cultural context, and the potential of the Exam specifically for the integration of the Vietnamese applicants behind the monitored data and processes is illustrated. The lack of systematic language learning was detected as the main limitation of integration and overall perception of the importance of the exam among these foreign residents.

Keywords: Czech Language Examination, Czech Republic, Integration, Language Policy, Vietnamese

INTRODUCTION

The Czech Republic (CR) has been an almost homogenous country since its establishment in 1993, and its population of immigrants and ethnic minorities has been quite low until recently, especially in comparison with its “Western” neighbours (e.g. Germany or Austria). This situation began

to change in the 1990s, followed by a growing number of immigrants in the new millennium and the number of registered foreigners (including the citizens of other EU countries) reached over half a million. The introduction of the *Examination of the Czech Language for Permanent Residence in the CR* (the Exam) was a targeted, necessary reaction to this changing situation. It was also one step towards the implementation of the common European language policy (after the Czech Republic joined the European Union in 2004), according to which the respective residence status (Long-term stay, Permanent residence, and Citizenship) of foreigners in individual countries of the EU correlate with the various levels of required language knowledge.⁽¹⁾

Inspired by the language integration experience of other European countries, the levels of examinations of Czech as a second language correspond to the scale of foreign language knowledge according to the *CEFR: Common European Framework of Reference for Languages* (COE 2001). CEFR emphasizes a communicative approach to language (Milanovich 2002).⁽²⁾ Based on the testing of four main language skills: reading, listening, writing, and speaking, the aim of the Exam is to determine whether the applicant for permanent residence in the Czech Republic has or has not reached A1 level.

Since 2013, the author of this paper has collaborated with the *National Pedagogical Institute (NPI CR)*, the state administrator of the Exam, and has participated as a member of its team in all parts of the preparation and organization process in different roles: as a tutor, methodologist, author of

---

1 The report concerned with individual European countries in the Eastern-Western geopolitical separation. For the region of Eastern Europe, it states that “language proficiency tends to be required for acquisition of citizenship rather than for permanent residence, as was already the case in 2008, and ten states have adopted measures relating to the acquisition of citizenship [...] Only three make permanent residence conditional upon language proficiency. These are Estonia, which has required level B1 from its Russian minority since 1995, Lithuania (2003) and the Czech Republic (2009)” (COE 2011, pp. 17–19).

2 As the author says, „communicative language testing evolved out of a shift in language teaching/ learning theory and methodology away from a predominantly structural focus towards one that emphasised the importance of language in use [...] The main focus of this approach is on language in practical use, as it serves the daily personal needs of an adult living in a foreign country“ (ibidem, p. 1).

the speaking tasks, and an examiner. Different questions arise from each perspective and every improvement or change in one area influences the others – and not only in positive ways. In my opinion, after more than a decade of implementation, a certain critical reflection of the Exam is warranted. So far, there is no existing complex study concerning the Exam for Permanent Residence.

In the first part of this paper, I introduce the Exam with a focus on both form and content, illustrated from the perspective of administration and language methodology. These perspectives are crucial in the preparation and processing of the Exam. As was mentioned above, the Exam is clearly defined in the binding documents at both national and European levels, making the Exam specific for the purpose of residence in the Czech Republic, while also keeping it linked to a general description of CEFRL. In the second part, attention is paid especially to the oral exam as the most significant and problematic exam for the Asian speakers. The Model Exam shows types of tasks and principles of evaluation. In the third part, the available statistical data of the Exam and its results are analyzed in various ways. The results vary according to the individual test centers or candidates' origin and are developed into the feedback and research findings which amplify the data.

In the conclusion, the process of testing and evaluating the Exam is framed into the (applied) linguistic and sociocultural context. The potential of the Exam for the integration of Asian residents is one of the crucial questions in this paper. However, without the collective research involving the various aspects of integration (linguistic, cultural, educational, or institutional including the examination and other official requirements) some of the questions might remain partly unanswered.

1 FORMAT OF THE EXAM

1.1 LEGAL ASPECTS

The Exam was initiated by an amendment to the existing legal act (Zákon 1999). In January 2009 it became a compulsory legal condition for obtaining permanent residence in the Czech Republic. A foreigner can apply for

that permit after a five-year residence in the territory of the CR based on a visa for a stay of over 90 days, permit for a long-term stay, or a special legal regulation (if an asylum, complementary or temporary protection was granted). The obligation to pass the examination does not apply to citizens of the European Union. Also, some of the third-states residents are not requested to prove their language knowledge because of their age, health condition, etc. Each applicant who has successfully passed the examination shall receive a *Certificate Proving the Knowledge of the Czech Language at the A1 Level* (Nařízení 2016).

It is clear that for Czech authorities the currently set A1 Level is not appropriate. Since 2009 the periodic requirements to raise the level to A2 have appeared. The whole updated version of the Exam at A2 Level has been already completed and it will be introduced at the end of the year 2021.

1.2 REFERENCE LEVEL DESCRIPTIONS

The Common European Framework of Reference for Languages is a guideline used to describe achievements of learners of foreign languages across Europe (see above). It was initiated by the Council of Europe in the 1990s as a way of standardizing the levels of language exams in different regions. Many exams are mapped to the CEFR. Its main aim is to provide a method of learning, teaching, and assessing which applies to all languages. In 2001, the European Union Council recommended using the CEFR to set up systems of validation of language ability. The six reference levels are becoming widely accepted as the European standard for the grading of an individual's language proficiency. The CEFR categorizes learners into three broad divisions with six levels: *A1*, *A2*, *B1*, *B2*, *C1*, and *C2*. For each level, it describes a learner's expected proficiency in the various domains of language use: reading, listening, speaking, and writing (COE 2001).⁽³⁾

---

3 Foreign language users can develop various degrees of competence in domains or sectors of social life. More specifically: "It seems that an outline framework of six broad levels gives an adequate coverage of the learning space relevant to European language learners for these purposes. [...] When one looks at these six levels, however, one sees that they are respectively higher and lower interpretations of the classic division into basic, intermediate, and advanced. The scheme therefore proposed adopts a 'hypertext' branching principle, starting from an initial division into three broad levels – A, B and C" (ibidem, pp. 21–31).

However, for testers, textbook authors, and teachers, the specification set out in the CEFR may appear excessively broad. Work has begun on drafting language specific reference level descriptions. For the Czech language, four levels have been developed by researchers: A1 (2005), A2 (2005), B1 (2001), and B2 (2005). They set the reference framework and standard for Czech as a foreign language. A1 Level (Breakthrough or Beginner) is the lowest level of the language ability. It represents the rudimentary language skills performed when a student participates in the most common everyday conversational situations concerning himself/herself, his/her place of residence, property, relatives, and interpersonal interactions when visiting public institutions and health care facilities, ordering food and consuming goods and services, obtaining accommodation, orienting oneself, or when traveling by public transport (Hádková – Línek – Vodičková 2005).

Another publication specifies the descriptive demands and language means of the Czech language for A1 and A2, as general set by the CEFR (Cvejnová et al. 2016). The description can serve as the basic framework for the development of the examinations for immigrants and as auxiliary material for their teachers. The main aim of the Description is to define the specific language content of the Exam to ensure the repeatability and reproducibility of results and adapt this examination to the language needs of immigrants.⁽⁴⁾

1.3 METHODOLOGY OF THE EXAM

The methodological support is the appropriate theoretical framework for the Exam testing (Cvejnová et al. 2008). Exam A1 (its preparation, organization, and evaluation) is based on principles common for all pre-tested certified exams: validity, reliability, and maximum possible objectivity. It is standardized using clear and (pre-)defined rules. The candidates know

---

4 *Register of the Lexical Units of Levels A1, A2*, the important part of the publication is a separate appendix which summarizes all the relevant lexical units (words, phrases, collocations, syntactic structures) alphabetically assigned to A1 or A2 levels, available in print and interactive online format. It is possible to search the register with a specific term or according to entered criteria (ibidem, pp. 220–310).

the test format, including the evaluation criteria and the test order and rules. The testing institution provides training test kits of each section, model task types, and other detailed information. There are strict requirements for authors and examiners, the character and the form of the test, the organization, and assessments. The individual tests routinely adapt to the standards set by the *Association of Language Testers in Europe (ALTE)*. As a result, users of the exams can be confident that the language assessments meet specified professional standards (ALTE 2017).⁽⁵⁾

The NPI ČR also runs a registry of examiners from all test centers to which testing institutions must report all personnel changes in their teams of examiners. Although, not all testers are appropriately motivated, growing attention is being paid to the proper training of every examiner. The members of the examination committee must complete the *Training for Examiners of the Czech Language Exam for Permanent Residence* guaranteed by the NPI and become certified. This training is periodically repeated and updated (Nařízení 2016). Since 2017, the e-learning course in Moodle consists of eight modules and requires about 70 hours of individual study in eight weeks. The aim of the training lies both in increasing the qualification of examiners and in standardization of the exam results (NPI ČR 2012–2021).⁽⁶⁾

1.4 PREPARATION OF THE CANDIDATES

Exam A1 itself is not based on any specific training program, it only certifies whether the candidate is at A1 Level (CEFR) in four language skills, or whether he/she has not reached this level yet. The state institutions do

---

5 ALTE has established a set of common standards for its members' exams which cover all stages of the language testing process: test development; task and item writing; test administration; marking and grading; reporting of test results; test analysis; and reporting of findings. The standards ensure fairness across the entire examination process, from initial test development to final presentation of grading (ibidem).

6 The teachers must prepare themselves for examinations so that they can consistently evaluate the language performance of the exam, according to the intentions of the authors, and that their assessment within the individual testing centers is not very different. The course should limit the discrepancies of the individual examiner to the necessary minimum and set the fair conditions for the candidates (ibidem).

not ensure free courses of Czech for foreign residents. The preparation for the examination is voluntary and mostly individual. The model version is available on the website of the exam and includes an interactive model test (NPI ČR 2021d).⁽⁷⁾ Recently, NPI has also put several educational videos for foreigners on its own YouTube channel. In addition to information about the Exam, there is also a set of videos dealing with everyday situations at A1 and A2 Levels (such as the housing or medical difficulties a foreigner might face). The viewers can easily train themselves in these situations and see the typical phrases, gestures, or habits *in situ* (NPI ČR 2021c).⁽⁸⁾

Nevertheless, offering the regular courses for this exam is limited mostly to NGOs such as the *Center for Integration of Foreigners (CIC)* in Prague and test centers which provide only brief consultations. No short-term or long-term courses have been developed to support exam preparation. This seems to be one of the major deficits of the entire exam organization. With the absence of special preparation, some applicants make a considerable effort to get the tests in an alternative way. Candidates are more likely to solve problems by multiple attempts rather than by preparing properly for the Exam. Another dimension of minimal interaction of candidates with educational institutions before the exam is a kind of social exclusion based on limited access to education at or before the time of examination.

1.5 CANDIDATE'S PROFILE

Currently, the required A1 Level is sufficient to obtain a certificate issued for permanent residence in Czechia. However, it is likely not enough for foreign residents to use it for professional purposes corresponding to their education, knowledge, or experience. Achieving this level only allows them the minimal language skills for “survival” in the Czech society. In fact, the A1 Exam only adapts the selection of communicative situations, existenia-

---

7 The set of information about the Exam is easy to access and understand. There are nine language mutations of the webpage in the most spoken migrant languages in the CR (ibidem).

8 There are over 70 short *Instructional videos for Czech as a Second Language* available on YouTube on topics related to courtesy in social interaction, accommodation related problems, visiting the public institutions, healthcare in case of emergency, etc. The level A1 or A2 (CEFR) is clearly marked in the video title (ibidem).

lly crucial at certain moments, which foreign residents in Czechia are to face very early on.

Furthermore, A1 Level users cannot extract the basic grammatical rules of the inflected language, placing emphasis on isolated phrases. Their grammar knowledge allows them to reach their communicative goals only in the few situations they are expected to need. This difficulty is particularly compounded by the wide usage of the substandard variety of Czech by native speakers, which can deviate immensely from the literary grammatical conventions. At least 75 (up to 125) teaching hours are needed to achieve communication competence at Level A1, but for some users, it takes even longer (Cvejnová et al. 2008, pp. 12–14).

1.6 ORGANIZATION OF THE EXAM

There is only a limited number of legal entities authorized to carry out the exam: namely the regional public schools that officially administrate certified language state exams and the *ILPS: Institute of Language and Preparatory Studies of Charles University in Prague*.⁽⁹⁾ It seems that there are two tendencies in administration: on the one hand, the Exam should be widely accessible in most of the regions of the CR and should include a higher number of testing institutions; on the other hand, with tens of testing centers the stronger tendency to standardization is hardly enforceable and thus the number of them has been decreasing.

New policies of the implementation of the Exam come from an attempt to ensure the same conditions of examination at all schools authorized to provide it. At the same time, a highly functional logistical test system was developed to ensure that the Exam shall take place in the entire territory of Czechia regularly at the same time, and the dates and relevant versions of the Exam are set centrally by the *Ministry of Education, Youth and Sports*. The roles in the organization process of examination are given

---

9 ILPS as the only university facility in the Czech Republic can run the Exam. The list of authorized exams centers was limited and the legal conditions for exam centers became stricter since 2016. The schools might be inspected by *Cizinecká policie (Immigration Police)* and *Česká školní inspekce (Czech School Inspection)*, and in a case of repeated failures the authorization is revoked.

(school director, pedagogical guarantor, organizer, invigilator, interviewer, and evaluators) and e-learning for all members of the committee was introduced (Nařízení 2016).

1.7 STRUCTURE OF THE EXAM

The examination, which takes about 1.5 hours in total, consists of a written and an oral part. The written part verifies the candidate's skills in reading (comprehension), listening (comprehension), and writing. The oral part verifies the candidate's ability in various communicative situations. The written examination takes approximately 75 minutes (25 for reading, 35 for listening, and 15 for short writing). The remaining 15 minutes comprise the oral examination.

For each part of the examination, the candidate can acquire a maximum of 20 points, with 12 points in each (60 %) as a minimum for success. If the candidate successfully passes all subtests of the written part, he/she is given an interview in the oral part of the exam on the same day. Failure in each of four parts means a paid repetition of the entire examination. Further repetitions are unlimited; it is only necessary that the candidate does not repeatedly take the same version of the Exam (Škodová – Cvejnová 2016, pp. 9–14).

1.8 FORMAT OF THE ORAL EXAM

Speaking skills are tested in an oral interview following the written test (on reading, listening, and writing skills). The oral examination focuses on pronunciation, range of vocabulary, appropriate use of language functions, and the ability of the candidate to interact in model situations. It also evaluates the degree of use of grammar and thus the overall linguistic understanding realized in speaking. It is an individual exam, the oral interaction takes place between the candidate and the examiner who can re-formulate or repeat the tasks. The main test materials are pictures and cards as image stimuli for the candidate's responses. The communicative situations in dialogue are indicated and initiated by the interviewer. The interview takes about 15 minutes and has a fixed scenario. The examina-

tion committee consists of one interviewer and two evaluators (Cvejnová et al. 2008, p. 78).

The oral part of the exam tests a candidate's ability to realize a basic communicative intention and phonetics. After the candidate's self-introduction, he/she answers the examiner's questions related to the candidate and a set of materials (cards), versions of which are prepared for each candidate. The oral exam consists of five tasks with different test aims. They assess the candidate's ability to:

- provide basic information about himself/herself based on the questions asked (Task 1);
- read the number (amount) correctly (Task 2);
- give the information about a day of the week and a time of the day (Task 3);
- respond appropriately to the communication situation based on the picture input (Task 4);
- formulate reasonable questions to find out the required information (Task 5) (Škodová – Cvejnová 2016, p. 91).

1.9 MODEL EXAM TASKS

In task 1, an examiner subsequently asks a candidate a set of six questions which require short, open answers. The card with questions is not shown to the candidate; he reacts to the audio input only. The questions can be repeated.

In task 2, there are two parts, both dealing with a quantity to be read by the candidate. Two separate cards (a train ticket and a receipt) are given to the candidate with a simple question on its price.

In task 3, the card which represents one page of the daily schedule is given to the candidate. It consists of two pieces of important information: the date and time of the language course. It might be answered briefly by the day of the week and the exact time (the month is not required).

In task 4, the candidate immediately responds to the situation that is captured in the picture (the model situation which is written on the card takes place at home). The ensuing questions asked by the examiner repre-

sent a guideline for the candidate's answers: *Who is in the picture? What is the problem? What does his/her mother say?*

The last task, task 5, is a role-play dialogue. There is a set of four informative sentences that are read by the examiner and simultaneously shown, written on a card, to the candidate. The card also includes the question words to form the appropriate questions related to the information: object (*What?*), time (*When?*), place (*Where?*), duration (*How long?*), frequency (*How often?*), and quantity (*How much/old?*). The lines on the left and right sides of the card are disarranged so the candidate must be truly aware of the actual content of the sentence told to him/her at that moment.

1.10 EVALUATION CRITERIA

Each evaluator can assess the candidate in the oral exam with up to 20 points and a minimum of 12 points as a passing grade.⁽¹⁰⁾ The most important part of the performance, the so-called realization of communication intention, includes content adequacy (reasonable answer, description, question, etc.) and language adequacy (no major errors leading to misunderstanding or preventing the achievement of the communication goal). Tasks 2–3 represent only the correct reading of the numeral. In other tasks, the answers must be slightly more complex, but the candidate still does not have to use more than a few single words or very simple sentence structures. Finally, if the speech is understandable, the candidate must be rated by 1–3 points for the phonetic realization.

The evaluators can easily follow and grade the whole interview in the evaluation sheet just after the examining of each task; only phonetics and compensation strategies follow as a complex evaluation. After the interview is

---

10 Sixteen points for realization of communication intention, three points for phonetic realization and one point for compensatory strategies. If the candidate does not achieve eight points for communication, the compensating and phonetics are not evaluated, and he/she fails. The use of compensatory strategies might be not necessary during the exam and thus the candidate gets the point even when not using them. However, in case the candidate does not understand, and he/she does not attempt to clarify it, he/she does not receive a point (same in case he/she is unresponsive or his respond is completely inadequate). The evaluation in phonetics depends on to what extent is the pronunciation deviated out of the norm and complicates the clarity of the candidate's speech.

over, a mean is calculated from both evaluators' sheets, or extra time may be allowed for evaluators to consult and come to a common decision. In case of disputed results, the guarantor may come to a final decision (NPI ČR 2016).

2 STATISTICAL ANALYSIS

The following section will analyze some important data acquired from the annual statistical materials of the last 12 years compiled by the NPI ČR administration (NPI ČR 2021b). It is possible to look at these statistics from different points of view and to selectively scrutinize various factors. Since May 2016, only the test data and results indicating the numbers of successful exams are available, not the number of individual foreigners taking the exam. This analysis mainly concentrates on the development of the number of tests conducted over time, selected data comparison between the individual sub-periods (such as the number of examinations carried out), as well as relevant data valid within one sub-period only.

2.1 LONG-TERM PERSPECTIVE

Since the introduction of the Czech Exam for Permanent Residence in the Czech Republic in September 2008, the number of candidates has fluctuated in both directions. Initially increasing until 2012, the number of test takers declined rapidly until recently, with the only growing trend in the last months of 2020. For example, there were almost 10 000 (exactly 9868) successful candidates in the half-year period of May – October 2012, but in the periods of equal length in 2019 and 2020, all numbers were below 1 500 (max. 1 428). The higher numbers of candidates in the previous years might have been caused by the fact that many foreigners had been living in the Czech Republic for some time and they decided to further “legalize” their stay. Slightly growing numbers can be expected due to economic growth and the need for new human resources, even though the Czech immigration laws are becoming some of the most restrictive in the whole European Union and public opinion and politics correspond with this anti-immigration attitude.

The categorization regarding the nationality of the candidates gives us a relatively clear picture of three major countries of origin, followed by others with much lower numbers. For the whole testing period, 56 % of the successful candidates were Ukrainians, followed by Vietnamese (17 %) and Russians (10 %). The exact cumulative number of all passed exams for the two-year periods of 2012–2014, 2014–2016, 2016–2018, and 2018–2020 are shown in Table 1. The total number of candidates is closely tied with the socio-economic and demographic factors that are commented on in the conclusion.

Country	Data as of end of the year below			
	2014	2016	2018	2020
Ukraine	33 065	36 744	38 977	40 736
Vietnam	8 156	10 214	11 897	12 513
Russia	4 512	5 954	6 764	7 551
TOTAL	53 720	62 199	67 103	72 633

Table 1 Total exams passed according to the country of origin
(NPI ČR 2021b)

2.2 ANALYSIS OF TEST CENTERS DATA

In the sub-period 2016 to 2017 (Table 2), there were 32 centers actively testing foreign residents. Two centers in Prague, *Language School of the Capital City of Prague* and *ILPS (Study Center Prague-Albertov)*, examined almost half of all candidates. In general, Prague Region has by far the highest numbers of candidates. The average success rate was, similarly to other sub-periods, 59 %, with a higher rate in the above-mentioned TOP 2 centers in Prague (64 % in comparison to 54 % for the remaining 14 centers). The variation of this item for individual test centers in half-year term is 63 % and it varies from 21 % to 84 %. Such an extreme variation of success rate in individual test centers is highly undesirable. Concerning requirements of administration same as standardization of the tests as a methodological issue, this trend runs counter to improvements in the Exam towards the standards of ALTE.

EXAMINATION OF THE CZECH LANGUAGE FOR PERMANENT
RESIDENCE WITH FOCUS ON VIETNAMESE APPLICANTS

TEST CENTER	Number of Exams	May 2016 to April 2017			
		Passed	Failed	Passed (%)	Failed (%)
The Language School of the Capital City of Prague	1157	813	344	70 %	30 %
ILPS, Study Center Prague-Albertov	1376	790	586	57 %	43 %
(State) Language School Brno, Kotlarska	226	171	55	76 %	24 %
ILPS, Study Center Prague-Krystal	206	157	49	76 %	24 %
(State) Language School Karlovy Vary	238	80	158	34 %	66 %
Regional Education Center and Language School, Pilsen	294	65	229	22 %	78 %
TOTAL 16 TEST CENTERS	5238	3024	2214	58 %	42 %
TOTAL ALL CENTERS	5787	3335	2452		

Table 2 Numbers of exams and success rates according to test centers
(NPI ČR 2021b)

Within the analyzed period, we might observe significant growth of Exams performed in *ILPS, Study Center Prague Hostivar* (tripled), and *Karlovy Vary, State Language School* (doubled). By contrast, there was a significant decrease in Exams performed in other test centers (see below). However, these changes have not dramatically influenced the success rate and we can state that there is no covariance of data between the number of exams and success rate. The higher numbers of exams at individual test centers do not lead to average or “desired” success. There is no common trend and changes are often a result of internal efforts by schools. Out of that comparison, we can just state that some test centers (with all their specifics and rates) have some potential to become more or less relevant in the total statistics of the Exam.

TEST CENTER	May 2016–October 2016 (H1) and November 2016–April 2017 (H2)						
	Exams Total	H1 Exams	H1 Ex. passed %	H2 Exams	H2 Ex. passed %	Difference between H1–H2	
ILPS, Hostivař	194	44	73 %	150	61 %	106	+241 %
School Karlovy Vary	238	79	34 %	159	33 %	80	+101 %
School Tábor	159	124	62 %	35	77 %	-89	-72 %
School Písek	197	121	53 %	76	39 %	-45	-37 %
TOTAL 16 CENTERS	5238	2524	56 %	2714	53 %	190	+20 %

Table 3 Major changes in the number of exams taken
(NPI ČR 2021b)

When going back to the success rate, one must inevitably ask *what causes such a high variation*. Many different factors can be potential reasons for this. The productive skills such as writing and speaking tend to be evaluated with a high degree of an individual attitude of the testers. I had the opportunity to observe this trend as a tutor as well as an examiner, and my opinion is that current training for examiners is not sufficient for them to adapt to the required standards. Individual shortcomings of the testers are also common, and subjective attitudes and potential for error are inevitable and cannot fully disappear from the evaluation. More serious are the failures at the institutional level, and in the case of an important Residence Exam, these factors should be eliminated to a minimum, as the consequences can reach far beyond the topic of this paper.

2.3 ANALYSIS ACCORDING TO THE COUNTRY OF ORIGIN

Table 4 displays the total number of successfully passed exams during the last three sub-periods in 2019 and 2020. As in previous years, there is a dominance of Ukrainians, Vietnamese, and Russians. They are also members of the largest national minorities in the Czech Republic (excluding Slovaks).

Country	Long period of Examination (9/2008-12/2020)	7-12/2019 (H2)	1-6/2020 (H1)	7-12/2020 (H2)
Ukraine	40 736	421	364	542
Vietnam	12 513	152	102	518
Russia	7 551	195	159	530
TOTAL	72 633	1 092	899	1 427

Table 4 Exams passed according to the country of origin
(NPI ČR 2021b)

The short-term decrease in total numbers, particularly of Vietnamese applicants, might be caused by administrative reorganization, as there was an introduction of new versions and more difficult legal conditions of the Exam (including the absence of the previously problematic schools). However, the deterrent effect of the new versions seems to be overcome and the numbers appear closer to the previous standard. The temporary interruption of examinations in the first half of 2020 due to the COVID-19 pandemic also played a significant role.

In the methodological work, pre-testing is one of the most important means of feedback about the individual task items. We also analyze entire exam sets and parts of the exam in process and functional retrospective. In general, productive skills such as writing and speaking are more problematic for the candidates, resulting in a lower success rate. Additionally, there are differences according to the country of origin. For candidates speaking Slavic languages (Ukrainians or Russians), writing is the hardest part, though still

with a success rate of over 80 percent. For non-Slavic candidates such as Vietnamese represented in Table 5, speaking seems to be the most difficult part of the Exam with the success rate of just 72 % (followed by the listening comprehension with 77 %). The comparison of the success rate of three groups of candidates at the individual exam parts can be seen in Table 5.

Country	Year 2020			
	Reading	Listening	Writing	Speaking
Ukraine	95 %	97 %	85 %	83 %
Vietnam	84 %	66 %	81 %	46 %
Russia	100 %	100 %	98 %	96 %
Total	91 %	86 %	83 %	70 %

Table 5 Success rate in the individual Exam tests
(NPI ČR 2021b)

The basic reason for the success rate difference is self-evident: it is caused by the distance of the L1 (mother tongue) and L2 (Czech as a second language), determined by the Slavic or non-Slavic origin of the candidates. For deeper analysis of the success rates in the above-mentioned table it is important to look separately at the format of every part of the Exam and its evaluation criteria. In Task 1 of the writing test, for example, the candidate must fill in few words: a name or an address into the given form (such as a form at the post office). In Task 2, he/she has to write a simple text, SMS or e-mail, to the extent of 20 words with the given picture input (e.g. picture with a vocabulary of a shopping list). The writing tasks and their evaluation at A1 Level represent rather the ability to rewrite and organize the information from the given input into a form or a short text. These tasks are still easier to learn by heart which is the learning approach common for Asian learners.⁽¹¹⁾ By contrast, the speaking exam is easier for

11 Spontaneous and rather unpredictable speaking interaction or listening comprehension is more difficult. The results show that in writing Vietnamese are just slightly below the average. For listening and speaking, the success rate goes more below the average rate of all candidates (ibidem).

those who can easily understand and react in the common situations such as many Ukrainian candidates.⁽¹²⁾

2.4 SPEAKING TASK 1 EXAMPLE

At the secondary level, one should also focus on each of the tasks in the oral exam. The individual test items are compiled into the micro-sets (task level, where each micro-set has an ID number) and then into the whole exam set (each set forms a unique of the Exam variant). All levels show quite a high variation, but not all are discernible through the statistics. I concentrate on a newer version, but some items on the right side of the charts below might have been in use for quite a long time (since 2015). In the charts below, there is an average success rate in various micro-sets. It shows here only the first and most significant task.

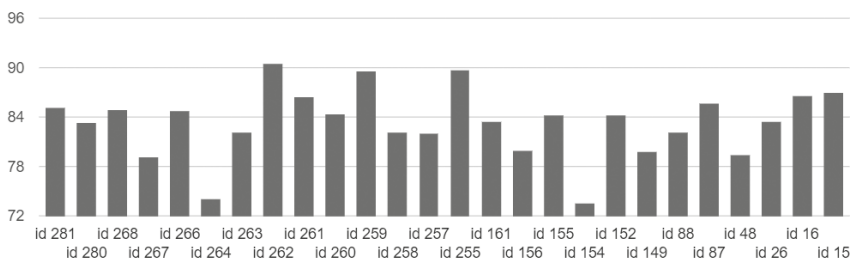

Chart 1 Percentage success rate in Task 1
(NPI ČR 2021a)

The non-desirable extreme values are mostly reflected by their regular replacement. For the following short analysis, I have eliminated the values of IDs that have not been sufficiently examined (less than 70 evalua-

¹² Writing test relates to some problems. There are candidates to whom the written communication in Czech is not so common (manual laborers). Errors in written text are getting more obvious and they are often caused by so-called “false friends”, different syntactic structures or declension patterns in seemingly similar Slavic languages. Last, switching of different writing systems (such as Cyrillic in case of Russians or Ukrainians) to the Czech alphabet is not always automatic and absolute even with knowledge of the English alphabet.

tions). The variation scales resulting from the individual tasks results are following: Task 1-16 % (74-90.5); Task 2a-14 % (80.4-94); Task 2b-16 % (74.5-90.2); Task 3-7 % (92.9-100); Task 4-9 % (91.4-100); Task 5-17 % (78.3-95). The highest variety appears in the tasks requiring open answers (Task 1) or questions (Task 5; NPI ČR 2021a). All the chart data can also be seen in relation to the origin of the candidates and in the later research analyzed with regard to the problematic items for each language group. The potential of these statistics lies in their interpretation and potential utilization for various purposes regarding the Exam itself as well as language courses or textbooks tied to the Exam.

3 CONCLUSION

The Czech Language Exam for Permanent Residence has been administered for more than a decade. After a period of first-hand experience with the project, I believe there is an objective need for reflection on the exam and its administration. In this paper, I introduced the Exam with a focus on both its formal and content-related aspects. At first, I looked at the matter from the point of administration and language methodology. These perspectives are crucial in the process of the preparation and administering of the Exam. Later, I paid attention particularly to the speaking exam as the most significant one of the four tested language skills. Ultimately, I analyzed the available statistical data of the Exam and its results. The conclusions drawn through analysis of this Exam lead the study in two directions: first, to reflect on the process and its results, and second, to highlight the broader context, especially the socio-cultural consequences.

3.1 PROCESSUAL PERSPECTIVE

The Exam (and its format) is limited in many ways, principally according to its administrative purpose. Thus, the Exam is primarily a language evaluation of the candidate based on the testing of his/her language skills. Then, based on his/her evaluation, it serves as a determination of whether he/she has reached the A1 Level (SERR) needed to pass the Exam, and

is thus entitled to obtain Permanent Residence in the Czech Republic. The procedural or administrative aspects of the Exam come to the foreground from the perspectives of both the authorities and the candidates. However, seen from the viewpoint of methodologists and testers, there are more specific details and the whole background of the process to evaluate.

On the one hand, the Exam in its newer versions reflects the previous deficiencies to meet the requirements of ALTE (even though the administrator as a non-member of ALTE is not obliged to do so and this decision is only voluntary). The Exam is linked to the documents of European language policy, mainly CEFR, and is easily comparable in its degree to any other exam in the common European scale of language ability. Another Referential Description was compiled specifically for this Exam and has helped to establish its solid parameters. The legislative and organizational framework was also amended and updated to eliminate the institutional or individual faults to a minimum, which has hopefully created fairer conditions. Further training of examiners has increased the objectivity of evaluation and has helped them to understand the high importance of the Exam.

On the other hand, it still seems that the educational and institutional environment is rather unwelcoming to the migrants and quite distant from the real needs of the candidates. The state and institutions have partly failed in their communication, deeper social insights, and preliminary work with the target group. In effect, the gap between foreign residents and Czech authorities has not diminished recently (Schebelle – Horáková 2012, pp. 37–41). Emblematic of the low state effort is the inability to organize any effective language training or other preparation for the candidates. With the lack of institutional preparation, the Exam does not represent significant obstacle for obtaining Permanent Residence owing only to the low level and allowance of unlimited repetitions, and therefore is not a reliable metric of determining the real Czech language knowledge of immigrants.

Additionally, going up one difficulty level to A2 Level will not improve the knowledge of the Czech language among foreign residents unless it is adequately and effectively supported by appropriate training. The Exam does not attract the real interest of applicants for language integration into

Czech society, and further development of examinations must take this experience into account (Cvejnová 2014, p. 349). It is apparent that the core set of issues is reaching beyond the linguistic and into sociologically relevant issues, imploring us to consider more effective and sophisticated ways of the integration of foreign residents for our future development.

In this context, the basic question is whether the Exam has enabled the language integration of migrants or not, and whether the Exam has facilitated or impeded this integration process in general and for specific foreign communities living in the Czech Republic. The related research on integration issued in the CR has been conducted and supported by the EU structural funds (Drbohlav – Ezzedine-Lukšíková 2004; Drbohlav – Džúrová 2007). As it is quite a complex problem, I will only relate the conclusion to the specific studies on language integration of adult migrants of Vietnamese origin.

3.2 VIETNAMESE IN FOCUS

The official policy of the Czech Republic links successful integration with the knowledge of the Czech language. Contradictorily, there is much less official attention paid to the mother tongue and culture of the migrants as seen in the example of the Vietnamese community in the CR. Their cultural impact on the major population is unfortunately minimal. There exist many stereotypes stemming from a lack of knowledge and understanding. Current Czech society (and most of its administration) is dominantly tied to the demands of assimilation, not unlike the situation in many formerly socialist countries.

In sum, the immigrants most satisfied with their quality of life are those for whom it is not important to live close to their compatriots and those whose knowledge of the spoken Czech language is above average. The lowest satisfaction score is tied to those immigrants who prefer to live close to their compatriots, those with university education, and those with a low income. Good knowledge of the Czech language seems to be a gateway to immigrants' satisfaction (Drbohlav – Džúrová 2007, pp. 69–70).

However, change in societal attitude should contribute to the understanding that mother tongue and target language are complementary in the integration process and should receive the same consideration and significance. As Lin says, “successful integration requires consideration on the interaction of languages and culture between migrants themselves and host community. If it is only conducted one-sided, integration has great chance of failing [...] It is assumed that the only approach to have a successful integration in societies is to maintain the linguistic and cultural diversity” (Lin 2016, p. 98). The lack of interaction and intercultural dialogue might be the reason why especially the first generation of Asian migrants refuses to come out of isolation and feel obliged to protect their community against the influence of the mainstream. In comparison, the second generation is rather assimilated and has developed separately.

It seems that the solution is in education. Thanks to long-term and quite successful schooling, the second generation of the Vietnamese has reached an equal status in Czech society. They were gradually allowed to enter the Czech education system without any major costs or barriers. Lin concluded that “the identity construction of Vietnamese and their second generation is developing reversely mainly due to two reasons: their internal cultural isolation and an education level which is supposed to be influenced by the current linguistic integration policy” (Lin 2017, p. 31). The motivation to study is much higher for young incomers than for the majority of the Exam applicants. For them, mostly one generation older, the motivation to learn the target language at their own costs is quite low, regardless of the real purpose. Full integration can only be achieved by linking the Exam with language learning, preferably for free or at minimal costs. The achievement of these goals in education planning is crucial for the further development of Czech language policy.

The administration should reflect the negative experience of the migrant communities and prevent sources of potential social frustration. The success also necessitates changes in media coverage of immigration topics. The public opinion inclines to the higher difficulty of language tests for foreigners (following the increase of the Exam to A2 Level). However,

as mentioned above, its effects might be far from the desired aims and even further from a positive change in the predominantly negative attitude towards migrants.

In the current concept of integration into Czech society, the Exam represents one of the “integration milestones”. Nevertheless, I am afraid that the problem looks different from the perspective of foreign residents with their rather negative life experiences in the host country. In a situation where the Exam is just an isolated administrative step without deeper ambitions, it cannot meet the real integration needs, and I am convinced that the application of stricter language requirements will ease the integration process only in specific or minor aspects without having a broader positive impact.

Mgr. Ondřej Geppert

Národní pedagogický institut České republiky

Weilova 1271/6

102 00 Praha 10

ondrej.geppert@npi.cz

REFERENCES

ALTE

2017 „Minimum Standards for Establishing Quality Profiles in ALTE Examinations“; www.alte.org, https://www.alte.org/resources/Documents/minimum_standards_en.pdf [Cited: 14. 03. 2021]

COUNCIL OF EUROPE (COE)

2001 *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment* (Cambridge: Press Syndicate of the University of Cambridge)

2011 *Language requirements for adult migrants in Council of Europe Member States: Report on Survey* (Strasbourg: EU, Language Policy Division)

CVEJNOVÁ, Jitka

2014 „Vývoj a další perspektivy zkoušek z českého jazyka pro migranty“; in *Čeština jako cizí jazyk VII materiály ze VII. mezinárodního symposia o češtině jako cizím jazyku* (Praha: FF UK), pp. 341–350.

CVEJNOVÁ, Jitka et al.

2008 *Metodika přípravy ke zkoušce z českého jazyka pro žadatele o trvalý pobyt: úroveň A1* (Praha: VÚP)

2016 *Referenční popis češtiny pro účely zkoušky z českého jazyka pro trvalý pobyt v ČR – úrovně A1, A2* (Praha: NÚV)

DRBOHLAV, Dušan – DZÚROVÁ, Dagmar

2007 „Where are they going?‘: Immigrant inclusion in the Czech Republic (a case study on Ukrainians, Vietnamese, and Armenians in Prague“; *International Migration* 46, n. 2, pp. 69–95

DRBOHLAV, Dušan – EZZEDINE-LUKŠÍKOVÁ, Petra

2004 *Výzkumná zpráva: Integrace cizinců v ČR. Studie arménské, vietnamské a ukrajinské komunity v Praze a Stredočeském kraji* (Praha: IOM)

HÁDKOVÁ, Marie – LÍNEK, Josef – VODIČKOVÁ, Kateřina

2005 *Čeština jako cizí jazyk: úroveň A1* (Praha: MŠMT ČR)

LIN, Melissa Shih-hui

2016 „Limits of EU language education policy for migrants: a comparative study of Vietnamese migrant community in the Czech Republic and the new immigrants in Taiwan“; *Sustainable Multilingualism* 9, pp. 78–101

2017 „Linguistic Integration Policy and its Impact on the Construction of Language Identity: The Vietnamese Migrant Community in Czechia“; *Interface Journal of European Languages and Literatures* 4, pp. 31–51

MILANOVICH, Mike

2002 *Language examining and test development* (Strasbourg: EU, Language Policy Division)

NARÍZENÍ VLÁDY 31/2016 Sb. o prokazování znalosti českého jazyka pro povolení k trvalému pobytu č. 31/2016; in *Sbírka zákonů ČR*, 18. 1. 2016

NPI ČR (NÚV)

2012–2021 „Elearning: Čeština pro cizince“; <https://elearning.cestina-pro-cizince.cz> [Cited: 14. 03. 2021]

2016 *Pokyny k realizaci a hodnocení zkoušky z mluvení* (Praha: NÚV)

2018 *Modelová verze zkoušky z češtiny pro trvalý pobyt: verze 2018* (Praha: NÚV)

2021a „Databanka testových úloh z ČJ pro trvalý pobyt v ČR“; <https://cestina-pro-cizince.cz/> (secured) [Cited: 14. 03. 2021]

2021b „Organizace zkoušky, Statistiky“; <https://cestina-pro-cizince.cz/> (secured) [Cited: 14. 03. 2021]

2021c „Zkouška z češtiny pro trvalý pobyt“; www.youtube.com, <https://www.youtube.com/channel/UCgfUExoT8tDDv4WoC3aDYNw> [Cited: 14. 03. 2021]

2021d „Zkouška z češtiny pro trvalý pobyt, Jazyková zkouška A1“; <https://cestina-pro-cizince.cz/trvaly-pobyt/a1/>

SCHEBELLE, Danica – HORÁKOVÁ, Milada

2012 *Bariéry integračního procesu reflexí cizinců z třetích zemí* (Praha: VÚPSV)

ŠKODOVÁ, Svatava – CVEJNOVÁ, Jitka

2016 *Připravte se s námi na zkoušku z českého jazyka pro trvalý pobyt* (Praha: NÚV)

ZÁKON Č. 326/1999 Sb. o pobytu cizinců na území České republiky a o změně některých zákonů; in *Sbírka zákonů ČR*, 30. 11. 1999

PRESKRIPTIVNOST A ZÁVAZNOST TYPOGRAFICKÉ NORMY

LENKA POŘÍZKOVÁ

PRESCRIPTIVENESS AND OBLIGATION OF THE TYPOGRAPHIC STANDARD

The article deals with the development of the Czech typographic usage and its reflection in professional manuals and industry standards. In particular, it focuses on the formulation of typographic rules with regard to their obligation to the user, monitors the ratio of descriptiveness or prescriptiveness and the impact of Anglophone typography on Czech typography. It also focuses clashes of linguistically (semantically) and visually based arguments, which affect the resulting typographic practice. Attention is focused mainly on typographic phenomena directly related to the orthographic standard and commonly included in it.

Keywords: typography, orthography, book typesetting, norm, usage

1 ÚZUS – NORMA – KODIFIKACE V JAZYCE A TYPOGRAFII

Ortografie českého jazyka je tradičně regulována jak příručkami preskriptivními, tak deskriptivními, jež pouze zaznamenávají aktuální spisovnou normu (nejčastěji mluvnice a slovníky). Samotná *Pravidla českého pravopisu* (PČP) přitom mají povahu ambivalentní, plní sice roli jazykové kodifikace, avšak mimo školní prostředí, kde jsou chápána jako závazná, deklarují jistou míru otevřenosti a tolerance vůči překračování normy. Fakt, že jsou zaštitěna vědeckou institucí (ÚJČ AV ČR) a že je schvaluje Ministerstvo školství, však v očích veřejnosti jejich závaznost posiluje. Vzhledem k tomu, že žádná z jazykových (ani typografických) norem a kodifikací u nás nemá právní závaznost a vymahatelnost, je vnímání jejich deskriptivnosti či preskriptivnosti značně subjektivní a vyplývá čistě ze školské a profesní tradice.

Situace v oblasti typografie je o to komplikovanější, že zde neexistuje žádná obecně platná norma či kodifikační příručka, a tak je suplována na jedné straně normou ortografickou (PČP), na straně druhé prestižními oborovými publikacemi, jež však nemají vysloveně preskriptivní ani kodifikační charakter (M. Pecina: *Knihy a typografie*, 2011¹/2017³; P. Kočička – F. Blažek: *Praktická typografie*, 2000¹/2004; V. Beran: *Aktualizovaný typografický manuál*, 1999¹/2012⁶). Oborová norma ON 88 2503 (1967/1974) *Základní pravidla sazby* byla bez náhrady zrušena v roce 1994 a v platnosti zůstala pouze ČSN 01 6910:2007 *Úprava dokumentů zpracovaných textovými procesory*, která však není primárně určena pro profesionální úpravu textu, ale především pro kancelářskou praxi. Od roku 1999 navíc nemá právní vynutitelnost (užívání všech ČSN je u nás nezávazné). Její velmi progresivní aktualizace z roku 2014 nicméně zohledňuje dlouhodobé trendy v rovině typografického úzu, který se zejména během devadesátých let dvacátého století a na počátku milénia vyvíjel poněkud živelně, aniž by byl ortografickými normami průběžně reflektován. Z toho důvodu je dnes norma ČSN 01 6910:2014 následovaná *Akademickou příručkou českého jazyka* (2014) chápána profesní veřejností jako referenční rámec, o němž se opírá celá sféra publikační praxe.

2 JAZYKOVÉ A VIZUÁLNÍ SDĚLENÍ

Rozkolísanost typografické praxe je do jisté míry způsobena ambivalentní povahou textů jako takových. Na jedné straně jsou nositeli jazykového významu (sémantická rovina), vedle toho ale komunikují s recipientem prostřednictvím grafických signálů (vizuální rovina), které byly po staletí formovány na základě kritérií funkčních i estetických, přičemž zdánlivě ryze estetické parametry (například šířka znaku a postavení vůči účaři, velikost mezer) byly určovány právě funkcí (čitelnost, jednoznačnost interpretace). Tato dvojakost je dodnes patrná mezi profesionálními úpravci textů, z nichž lingvisté (jazykoví redaktoři) sledují především sémantickou rovinu textu (přičemž se zaměřují na ortografii mimo jiné jako na nástroj korigování významu), zatímco grafici (sazeči) volí především hledisko

vizuální. Typografie je pro ně nástrojem, jak sladit formu a funkci textu v esteticky přitažlivý celek.

Situaci dále komplikuje fakt, že se v praxi běžně setkáváme s celou škálou grafických útvarů oscilujících mezi textovým a obrazovým sdělením, jejichž svěbytný status určuje míru závaznosti jednotlivých typografických a ortografických pravidel: Jako nejzávažnější jsou pocíťována u takzvané hladké sazby, zejména knižní, přičemž u sazby odborné literatury již zpravidla dochází k dílčím ústupkům (například tolerování jinak neakceptovatelných zakončení řádků);⁽¹⁾ k ještě větší (vědomé a záměrné) toleranci přestupků dochází u periodik a tato tendence dále sílí směrem ke grafickým útvarům s vyšším podílem obrazové složky a členitější strukturou. V akcidenční sazbě je textová složka chápána jako součást výtvarného gesta a je mu plně podřízena (uvozovky například mohou mít jakýkoli tvar a polohu). Tento v zásadě legitimní přístup k akcidenční sazbě však kontaminuje grafické vnímání sazby i v případech, kdy je text její dominantní, případně s obrazem rovnocennou složkou (například plakát). Ortograficky korektní nakládání s mezerami kolem pomlčky tak například ustupuje vizuálnímu efektu (požadavek optického harmonizování horizontálních mezer mezi znaky).

Nízká míra závaznosti ortograficko-typografických pravidel pocíťovaná ze strany grafiků⁽²⁾ není dána jen absencí jednoznačně preskriptivní a všeobecně platné normy, ale má kořeny hluboko v historii. Typografie a ortografie se dlouho vyvíjely zcela odděleně, přičemž typografie měla nejprve blízko k písmolijectví, později k výtvarné avantgardě a nakonec ke grafickému designu. Ignorování či porušování existujících pravidel bylo přímo součástí experimentálních typografických proudů (viz například Teigeho „malopis“). Pomyslný svár „lingvistického“ a „grafického“ přístupu k typografii je dobře patrný na vývoji některých pravidel obsažených v ON a ČSN. Ještě v roce 2007 trvala ČSN u lomítka na konci řádku, aby se opakovalo na

---

1 K ústupkům dochází samozřejmě i při sazbě beletrie (například tolerance vdov), ale obecně je v textu prostém číselných údajů, zkratk a nestandardních znaků snazší vyhovět nárokům precizní sazby.

2 Drtivá většina absolventů polygrafických škol (středních i vysokých), s nimiž jsem během posledních patnácti let profesně spolupracovala či hovořila, neměla základní povědomí o korektní sazbě spojovníků, pomlček, uvozovek, lomítek a podobných znaků, případně považovala existující pravidla za „orientační“, s velmi nízkou mírou závaznosti, nejenom v akcidenční sazbě.

řádku novém, přestože grafická praxe již od tohoto postupu jednoznačně upouštěla. Argument byl přitom primárně grafický: lomítka na začátku řádku nevhodně narušuje levý okraj sazby. Teprve když se ke grafickému argumentu připojil lingvistický (opakováním lomítka nedochází k žádnému významovému signálu, je tedy zbytečné), mohlo dojít k revizi pravidla v ČSN 01 6910:2014.⁽³⁾ Zjevným ústupkem sémantické roviny rovině vizuální je požadavek umísťování pomlčky oddělující části věty na konec řádku, a nikoli na začátek. V opačném případě by sice častěji korespondovala se sdělovaným významem a usnadňovala jeho interpretaci (vsuvka vždy pomlčkou začíná, ale jen někdy končí), avšak zároveň by narušovala levý okraj sazby, zatímco na okraji pravém zanikne v množství rozdělovníků.⁽⁴⁾ Jako příklad organického spojení sémantických a vizuálních argumentů lze chápat prosazení sazby pomlčky s mezerami v rozmezí u vícečlenných výrazů (2. března – 3. dubna místo původního 2. března–3. dubna).⁽⁵⁾ Toto pravidlo se pod vlivem silícího typografického úzu promítlo již do textu *Internetové jazykové příručky* a posléze bylo ukotveno jak v ČSN 01 6910:2014, tak v *Akademické příručce českého jazyka* (2014). Před uživatele však postavilo nový problém, a to jak rozhodnout v případě, že se v těsné blízkosti (například ve výčtu či tabulce pod sebou) objevují pomlčky mezi výrazy jednočlennými i vícečlennými. Snaha o odstranění nelogických celků zápisem s mezerami by vedla k novému vizuálnímu defektu, který by mohl působit jako chyba (16.–17. dubna; 20. dubna – 1. května).⁽⁶⁾

3 Viz *Otázky a odpovědi k ČSN 01 6910* [online]. Dostupné na https://ujc.avcr.cz/expertni-cinnost/csn016910/faq.html#otazka_5. [Cit. 12. 7. 2021].

4 Na levý okraj sazby je grafická praxe obzvláště citlivá, což je dáno jednak fyziologií čtení zleva doprava a s tím souvisejícím převládáním sazby na levý praporek nad sazbou na pravý praporek a jednak tím, že pravý okraj sazby již vinou dělení slov a neúplnosti východových řádků odstavce narušený je.

5 Viz ČSN 01 6910:2014. Nutno dodat, že tato aktualizace vedla některé laické vykladače normy ke vskutku tvořivým dezinterpretacím. Na webu se tak můžeme setkat s typografickými návody „v kostce“, odkazujícími na ČSN 01 6910:2014, které doporučují zápisy jako „rok 2007 – 08, 15. – 16. září, strana 142 – 143“, neboť chápou jako vícečlenný výraz spojení „rok 2007“ či „strana 142“. Viz např. <https://svapet.webnode.cz/skola-on-line/informatika/kvarta/typograficka-pravidla/>.

6 Stejná situace nastává v případě lomítka, u nějž norma rovněž doporučila zápis s mezerami u vícečlenných výrazů.

3 VLIVY NA PROMĚNU TYPOGRAFICKÉHO ÚZU

Typografický úzus je tradičně ovlivňován mnoha faktory, z nichž následující tři považuji za nejzásadnější:

- 1) Technické možnosti sazby (horké sazby, fotosazby, digitální sazby). Jako příklad tohoto vlivu můžeme uvést postupné odmítání spojky „a“ na konci řádku, která byla v horké sazbě tolerována, ale již s jejím zdokonalením v průběhu dvacátého století a zejména s nástupem fotosazby v šedesátých letech přestala být akceptována a tento trend posílila sazba digitální, která disponuje automatickými nástroji na vkládání nerozdělitelných mezer a také algoritmy upravující mezery mezi znaky na řádku. Reziduem vnímání typografie optikou horké sazby jsou některé oborové příručky tolerující ještě v průběhu devadesátých let dělení mezi čísly a měrnými jednotkami, aniž by vzaly v potaz komfort digitální sazby (např. Beran 1999). K tomuto bodu možno přičíst i vliv aktuálních technologií na uživatelskou praxi, dříve typicky psacích strojů, jejichž omezená klaviatura vedla k reformulování řady typografických pravidel (viz níže), dnes omezené typografické možnosti internetu, které uživatelům nedovolují produkovat typograficky korektní texty v běžné komunikaci, a deformují tak jejich povědomí o typografických zásadách.
- 2) Proměna estetického paradigmatu. Typografie jako výtvarně založená disciplína měla vždy sklony reagovat na proměny estetických požadavků, což se mj. promítá v aktuální preferenci jednoduchosti a minimalismu, konkrétně například ve snaze nezdvajovat vizuální signály vysílané recipientovi. Kromě odstranění lomítka ze začátku řádku v případě dělení (viz níže) lze tento trend sledovat například v eliminaci odstavcové zarážky po nadpisech (kde není sémanticky nutná). Esteticky podmíněné bylo a je dnes již spíše vzácné nahrazování tradičních českých uvozovek obrácenými francouzskými («»), které nevytvářejí v textu asymetrii a „bílá místa“ (srov. Kočíčka – Blažek 2004: 63).

- 3) Vlivy sazby jiných jazyků, především sazby angloamerické. K nejčastějším přejímkám patří chybné užívání anglických uvozovek, vypouštění mezery mezi iniciálami křestních jmen či předsazování větné interpunkce před uvozovky a závorky. Pozoruhodný je však způsob, jak se česká typografie vypořádala se sazbou dlouhé (čtverčikové) pomlčky (em-dash), která se používá v angloamerické typografii místo čárky nebo uvozovek a sází se nejčastěji bez mezer. Její délka tak vizuálně kompenzuje právě absenci mezer a pomáhá v toku textu vytvářet dostatečné horizontální mezery usnadňující jednoznačnou interpretaci větných úseků. V české sazbě se používala (s mezerami) vedle půlčtverčikové pomlčky (en-dash) prakticky po celé dvacáté století, ale v devadesátých letech začala být nadužívána, stala se oblíbeným způsobem grafického ozvláštnění textu a její pozice vůči půlčtverčikové pomlčce zavdala podnět k oborovým diskusím.⁷⁾ Mnozí grafici si ji oblíbili (viz Pecina 2017: 181), přestože v kombinaci s českými mezerami vytváří v sazbě o polovinu větší horizontální mezeru než v angličtině. V angloamerické sazbě je dodnes typickou alternativou dlouhá pomlčka bez mezer vůči krátké s mezerami, u nichž je horizontální proluka v sazbě prakticky shodná. Do hry nicméně vstoupilo kritérium estetické, tj. fakt, že jak v angloamerické, tak v české sazbě začala být pocíťována potřeba zřetelnějšího oddělení větných úseků či jednotlivých výpovědí. Svou roli mohlo sehrát i konečné etablování (půlčtverčikové) pomlčky místo spojovníku ve významu „od-do“, „versus“ apod. (viz níže) a potřeba větší grafické diference mezi touto spojovací funkcí a tradiční oddělovací funkcí pomlčky. V zahraniční literatuře se již běžně setkáváme s názorem, že „dlouhé pomlčky oddělující rozdílné myšlenky vypadají lépe s výraznou mezerou na obou stranách“ (Saltz 2010: 41).

---

7 Navzdory tomu můžeme v odborné literatuře narazit na scestné informace, že se čtverčiková pomlčka v české sazbě vůbec nepoužívá, viz například český překlad *Základů typografie* od Iny Saltz (2010: 40).

4 ROZPORY MEZI ORTOGRAFICKÝMI A TYPOGRAFICKÝMI NORMAMI

Po celou dobu existence typografických norem vznikaly závažné rozpory mezi nimi a normami ortografickými. Uživatelé jazyka tak měli k dispozici dvě odlišné sady pravidel, mezi nimiž se museli rozhodovat a jednu nadřazovat druhé, přičemž oborové zařazení zde hrálo nepochybně roli. Typickým příkladem je zápis časového údaje s dvojtečkou (22:30) požadovaný ČSN 01 6910:2007 v době, kdy ortografická norma jednoznačně deklarovala zápis mezi hodinami a minutami s tečkou (22.30). Níže budeme na vybraných jevech demonstrovat, jak se rodil typografický úzus v neustálém napětí mezi jednotlivými normami.

DĚLENÍ TEXTU DO ŘÁDKŮ

Potřeba dělení slov vzrostla v průběhu devatenáctého století v důsledku zavádění strojní sazby (Sonberg 1978: 142), u níž by jinak vznikaly v textu nevzhledné mezery. S nástupem fotosazby v šedesátých letech dvacátého století přestalo být dělení vyslovenou nutností, neboť fotosázecí stroje byly schopné lépe vyrovnávat mezery mezi znaky na řádku (Pecina 2017: 158), avšak zachovalo se i v dobách digitální sazby a pokročilých algoritmů pro zarovnání odstavce, a to z důvodu relativně dlouhých slov v češtině a požadavku na maximální harmonizaci mezer v sazbě. Z nástroje původně určeného na eliminaci palčivých nedostatků se stal nástroj estetického precizování sazby. Porovnáme-li českou ortografickou a typografickou normu v průběhu dvacátého století, je zřejmé, že nároky ortografické jsou znatelně mírnější a založené na lingvistických kritériích. PČP 1913 požadují pouze důsledně respektovat stavbu slova, pokud je zřetelná („rozdělíme souhlásky tak, jak by kam patřily, když by se složenina rozložila“; PČP 1913: 17), PČP 1921 pak přidala poznámku, že nedělíme do řádků po neslabičných předložkách (PČP 1921: 17). PČP 1941 již oproti rigidnímu zohledňování stavby slova připouštějí dělení „podle zřetelného dělení při slabikování“ (místo roz-um tedy i ro-zum; PČP 1941: s. VIII) a tato tendence dále sílí až do současnosti, kdy je slabičný způsob preferován jako uživatelsky přívětivější. Dílčí pravidla pouze

rozvádějí specifické případy kombinací hlásek apod. Současná ortografická norma ztělesněná *Internetovou jazykovou příručkou* a *Akademickou příručkou českého jazyka* je považována za velmi benevolentní,⁸⁾ proto může překvapit, že již PČP 1941 chápala správné dělení slov jako jev podružný: „Protože schopnost poznávati sklad slova není u všech píšicích stejná, bude v dělení slov vždy kolísání. Vůbec se nedoporučuje klásti na tuto věc rázu zcela vnějšího přílišnou váhu“ (PČP 1941: IX). Bohuslav Havránek s Františkem Trávníčkem ve své verzi *Pravidel* z roku 1957 chápou zřetel ke stavbě slova jako doplňující k principu slabičnému a poprvé formulují požadavek minimálně dvou znaků před rozdělovníkem. Zanechání jediného písmena na konci řádku totiž „nelze zdůvodňovat praktickou potřebou“ (PČP 1957: 74). Nešlo ještě o vliv graficky flexibilní fotosazby, která se u nás hojněji uplatnila teprve v průběhu šedesátých let, ale o reflexi pokročilejších možností stále se zdokonalující horké sazby. Autoři dále nabádají „pokud možno“ nedělit mezi číslem a měrnou jednotkou. Havránkova a Trávníčkova verze *Pravidel* se v několika reedicích a aktualizacích udržela až do reformy v roce 1993, která ale nepřinesla z hlediska dělení slov nic nového.

Zatímco PČP ve všech svých verzích řeší především dělení slov vzhledem k jejich stavbě, typografický úzus a jeho případné promítnutí v normách se soustředí na vizuální hledisko. Vznáší požadavek minimálního počtu znaků slova (pět), jež lze dělit, přičemž kromě minima dvou znaků na konci řádku stanovuje ještě požadavek alespoň tří znaků na řádku následujícím (včetně interpunkce)⁹⁾ a vylučuje dělení posledního slova na straně. Obecně se typografově staví k dělení slov rezervovaně, a pokud to jde, rádi se mu vyhýbají jako „násilí na jazyce páchanému“ (Havelka 1995: 156). Martin Pecina preferuje nastavit alespoň nižší frekvenci dělení slov, ale uznává, že se bez něj neobejde a že je prostorově efektivnější (Pecina 2017: 155). V době rané digitální sazby, kdy ještě textové editory neodváděly bezchyb-

8 Autoři IJP uvádějí, že jimi preferované dělení slov si „neklade za cíl být autoritativní a že jiný způsob dělení není nutně chybný“. Viz *IJP* [online]. Dostupné z: <https://prirucka.ujc.cas.cz/?id=135&dotaz=d%C4%9Blen%C3%AD%20slov>. [Cit. 15. 7. 2021].

9 To neplatí u sazby do úzkého sloupce (například novinové) a rovněž ČSN 01 6910:2014 stanovuje jako minimum pouze dva znaky na konci a dva na začátku řádku.

nou práci a bylo nutné sazbu ručně dočišťovat, bylo možno zaznamenat i poměrně svérázné pokyny: Václav Dančo tak například doporučoval dělit slova hlavně na levé straně, kde se opticky lépe „ztratí“, zatímco na pravé straně dělení omezit (Dančo 1995: 34n). Aplikování estetických kritérií a snaha omezit zbytečné parcelování textu jsou dobře patrné ve starších oborových příručkách, které vylučují dělení dvouslabičných slov v širší sazbě jako neopodstatněné (např. Petlan 1932: 18; Jero 1970: 43).

Jako relativně konstantní se jeví typografický úzus v otázce přípustného počtu dělení pod sebou. Kromě Vladimíra Pistoria (2011: 96), který jako jediný trvá na maximu dvou dělení pod sebou, většina oborových příruček, starších i novějších,¹⁰ stejně jako ČSN 01 6910:2014 a oborové normy z let 1967 a 1974, uvádějí tři narušení konce řádků (někdy včetně interpunkce či východového řádku). Zřejmě nejprísrnější požadavky v tomto směru vznesl Sonberg (1978: 143), podle nějž se pod sebou na pravém kraji sazby nemají objevovat ani stejná písmena či slabiky.

Zatímco PČP výslovně nedoporučují sázet na konci řádku jednoznakové předložky, k jednoznakovým spojкам se vůbec nevyjadřují, a tato problematika je tak regulována pouze ze strany typografických norem a oborových příruček. Specifický status náleží minuskové spojce „a“, která byla velmi dlouho částí profesní komunity na konci řádku akceptována, zejména (ale nejenom) v užším sloupci, přičemž není zjevné, na základě jakých argumentů jednotlivé autority formulovaly své názory a do jaké míry souvisely s technickým vývojem sazby. S tolerancí „a“ na konci řádku se totiž setkáme jak u starších příruček (Dyrynk 1947; Jero 1970; Blažej 1971), tak u publikací novějších (Havelka 1995; Kočička – Blažek 2004; Pistorius 2011; Beran 1999). Odmítají jej texty z první poloviny dvacátého století (Špalek 1918; Petlan 1932), stejně jako novější Dančo (1995) nebo aktuální ČSN 01 6910:2014 či *Internetová jazyková příručka*. Vzhledem k paušálnímu způsobu odstraňování jednoznakových předložek a spojek z konců řádků v současných DTP programech a vzhledem k integraci daného pravidla do

10 Srov. např. Špalek 1918, Dyrynk 1947, Petlan 1932, Blažej 1971, Sonberg 1978, Dančo 1995, Havelka 1995, Kočička a Blažek 2004, Beran 1999.

ortografické normy (IJP, APČJ) není pochyb o tom, jaký bude další vývoj v tomto směru a že tolerance „a“ na konci řádku zcela zanikne.

Spektrum dalších případů, u nichž není dovoleno dělení do řádků (iniciála křestního jména před příjmením, zkratka, číselný údaj, datum apod.), je opět taxativně vyčteno pouze v rámci oborových a technických norem, ale nikoli v pravidlech pravopisu. Do ortografické normy jsou tyto jevy zahrnuty až v IJP a APČJ. Sazba odborné literatury či sazba v úzkém sloupci navíc vyžaduje drobné ústupky vůči těmto pravidlům, což jejich pozici v očích uživatelů poněkud oslabuje.

SPOJOVNÍK A POMLČKA

Tyto dva znaky, označované někdy jako „horizontální interpunkce“, jsou od počátku předmětem ortografické normy, a jsou tudíž základním způsobem regulovány v rámci PČP. Historie této regulace však není nijak přímočará ani prostá excesů.

PČP od počátku až do současnosti definovala pouze pravidla vážící se k zápisu pomlčky v rámci oddělování částí věty, přímé řeči apod., tj. nikoli ve významu předložky nebo spojky (od–do, versus). Pomlčka byla totiž chápána ve svém původním smyslu jako grafické ztělesnění přerušení toku textu (pauza, výměna mluvčích atd.), a nikoli jako grafém spojující dva textové segmenty. Tato role byla vymezena spojovníku („spojovací čárce“), ovšem i u něj jsme až do roku 1957 našli pouze specifikaci užití v rámci složených vlastních jmen nebo při oddělování morfémů slova. Teprve Havránek s Trávníčkem uvedli ve svých *Pravidlech* využití spojovníku u skandování (po-dí-vej-me-se) a u „specifikujících těsných spojení přívlastkových“ (letec-kosmonaut, Palacký-historik), přičemž připustili i psaní bez spojovníku, pokud nemá být zdůrazňována těsnost spojení (PČP 1957: 74). Největší inovací se však stala následující poznámka:

„Spojovník, oddělený v tomto případě mezerami, popřípadě pomlčka, zkrácená někdy o třetinu délky, naznačuje často vzájemný vztah jako rozpětí mezi dvěma krajními body, nebo i mezi body průběžnými; například rozpětí časové (24. - 27. února, 1945 - 1951, leden - březen), krajní stanice, popř.

hlavní průběžné stanice trati (rychlík Praha – Brno – Bratislava – Košice), směr (Z - V, Praha - Moskva), sportovní utkání (Československo - Maďarsko) a různé jiné souvztažnosti (jak - tak, zde - tam, den - noc, dobrý - zlý, brzy - pozdě, studený - vlažný - teplý - horký).“ (PČP 1957: 74)

Fakt, že v dobové typografické praxi mohl být libovolně zaměňován spojovník za pomlčku a že v obou případech byly opatřeny mezerami, není tak překvapivý jako to, že celá poznámka zmizela z akademických vydání PČP při první revizi (PČP 1966) a již se tam nikdy nevrátila. Zůstalo pouze doporučení zápisu dvojice jmen se spojovníkem (Hanzelka-Zikmund), aniž by vyvstala potřeba odlišit jej významově od zdvojeného příjmení. Záměna spojovníku a pomlčky byla nicméně uvedena (po téměř deseti letech) na pravou míru: „Spojovník, oddělený mezerami, nahrazuje někdy (zvláště v textech psaných strojem) pomlčku“ (PČP 1966: 80). Jiná ovšem byla situace u vydání školních PČP, která až do počátku devadesátých let kopírovala akademickou předlohu z roku 1957. A tak se mohli studenti a žáci ještě v roce 1990 z „bezkorekturního tisku“ z „imprimované předlohy“ vydané SPN dočíst toto:

„Spojovník oddělený mezerami, popřípadě pomlčka, naznačuje často vzájemný vztah mezi dvěma krajními body nebo i mezi body průběžnými; například 24.-27. února, 1945-51, leden-březen, rychlík Praha-Brno-Bratislava-Košice); podobně: sportovní utkání Československo-Maďarsko aj.“ (PČP 1990: 68)

Tehdejší sazbě bylo zřejmě lhostejné, že autoři uvádějí výslovně psaní spojovníku s mezerami, ale příklady jej prezentují bez mezer. Nikdy se už také nedozvíme, zda výrazem „případně pomlčka“ byla myšlena pomlčka s mezerami, nebo bez mezer. Celkově špatná grafická úprava vydání, v němž se mimo jiné objevují chybná zvětšení či zmenšení základního písma, dokládá mnohokrát diskutovaný úpadek knižní grafiky a sazby na přelomu osmdesátých a devadesátých let dvacátého století. Vezměme však v potaz naše úvodní tvrzení, totiž že *Pravidla českého pravopisu* pociťuje

česká veřejnost jako silně závazná, a to navzdory jejich možným odchylkám od typografických norem či úzu. V tomto kontextu musela školní vydání z 50.–80. let dvacátého století značně přispět k rozkolísání grafické praxe.⁽¹¹⁾

Ani raná devadesátá léta nevnese do situace příliš světla. V *Pravidlech* z roku 1992 najdeme v sekci věnované spojovníku následující pasáž: „Vyjadřuje-li tento znak [tj. spojovník] význam až, do apod., píšeme ho stejně jako slovo, které zastupuje, s mezerou před i za znakem. Například 24. - 27. února, 10 - 12 hodin, leden - březen, rychlík Praha - Brno.“

Zatímco ortografická norma vnášela do typografického zpracování uvedené jazykové situace spíše zmatky, starší oborové příručky (Špalek 1918; Petlan 1932; Dyrnyk 1947) byly od samého počátku jednoznačné v požadavku pomlčky bez mezer. Přesto se terminologická nejasnost podepsala i na obou verzích ON 88 2503 z let 1967 a 1974, které tvrdí, že se pomlčka užívá „aj ako spojovník vo význame [...]“ (1967: 7), a rovněž v *Ruční sazbě I.* najdeme pasáž o pomlčce tohoto znění: „Uplatňuje se také jako spojovací čárka /spojovník/ v různých významech, například k označení časového nebo místního rozmezí /až, do/, k vyjádření vzájemnosti vztahů, při sportovním zápoulení ve významu proti/versus/ aj.“ (Blažej 1971: 52) Je tedy zřejmé, že v daných jazykových situacích byla primárně vnímána spojovací funkce daného grafému a až sekundárně byl zvažován jeho typografický rozměr. Obrazně řečeno, došlo zde k prodloužení spojovníku na délku pomlčky, a nikoli k nahrazení spojovníku pomlčkou, jíž byla v typografii tradičně rezervována zcela jiná funkce (viz výše). Silné vnímání spojovací funkce tohoto typu pomlčky může hrát roli při její rezistenci vůči anglo-

11 Dalším faktorem mohl být fakt, že některé oborové příručky od poloviny sedmdesátých do poloviny devadesátých let připouštěly nahrazování pomlčky spojovníkem s mezerami (Jero 1970: 42; Blažej 1971: 52; Dančo 1995: 40; Havelka 1995: 142), přičemž byly k tomuto kroku motivovány absencí pomlčky v některých fontech či častým používáním psacího stroje k tvorbě knih. V krajních případech autoři nakládali s oběma znaky a jejich funkcí zcela libovolně (Blažej 1971), Sonberg (1978) dokonce sugeruje použití jediného znaku (divis) ve funkci pomlčky, spojovníku nebo minus, přičemž o konkrétní interpretaci znaku rozhoduje pouze kontext a (ne)přítomnost mezer. Podrobně tuto problematiku zpracovala Martina Vichová ve své bakalářské práci *Úzus, norma, kodifikace v české knižní typografii a sazbě* (Vichová 2016), kde shrnuje i terminologické problémy související s kolísáním pojmenování jednoho grafému divis/spojovník/rozdělovník.

americké čtverčikové pomlčce (em-dash), která se uplatňuje mnohem častěji mezi částmi věty než zde.⁽¹²⁾

Navzdory původnímu oborovému úzu zavedla ČSN 01 6910:2007 psaní mezer ve významu proti/versus (zápas Sparta – Slavia) a při zápisu krajních bodů trasy (dálnice Praha – Brno), ve významu „až, až do“ však zachovala psaní bez mezer. Teprve ČSN 01 6910:2014 zápis bez mezer systematizovala na všechny uvedené případy a obdobné užití pomlčky stanovila i pro autorské dvojice (Hanzelka–Zikmund). Reflektovala tak převládající úzus, který se již dříve promítl v jazykových doporučeních ÚJČ, byť nepronikl přímo do PČP. Ve stejném roce byla kodifikace zápisu pomlčky dovršena *Akademickou příručkou českého jazyka* (2014: 135n). Přesto lze zejména u odborné literatury pozorovat jistou setrvačnost v konzistentním zápisu autorských dvojic (či trojic a více) s pomlčkou s mezerami, a to i v případech, že jsou použita jen jejich příjmení, tedy jednočlenné výrazy.

Obdobnou historicky podmíněnou rezistenci vůči normě lze doložit na zápisu těsného spojení dvou podstatných jmen (Palacký-historik vs. Palacký historik). *Pravidla* z roku 1957 a jejich reedice včetně aktualizací chápou zápis se spojovníkem jako primární, variantu bez spojovníku ale připouštějí. Ještě některá *Pravidla* z raných devadesátých let variantu bez spojovníku vůbec neuvádějí (například PČP 1992), ale reformovaná akademická PČP z roku 1993 ji už preferují a pouze připouštějí užití spojovníku při zdůraznění těsnosti spojení (PČP 1993: 54). V dalších vydáních až do současnosti je možnost zápisu se spojovníkem postupně eliminována frázemi jako „zpravidla se nepíše“ (PČP 2018: 41), případně je spojení dvou podstatných jmen prostě vypuštěno z výčtu jazykových situací, v nichž se spojovník vyskytuje (například PČP 2020: 70). *Akademická příručka českého jazyka* z roku 2014 (stejně jako starší *Internetová jazyková příručka*) zápis se spojovníkem výslovně odmítají. Důvodem je patrně snaha posílit významový rozdíl mezi souřadným spojením dvou jmen (kuchař-číšník) a jménem základním a určujícím (Palacký historik). Zápis se spojovníkem

12 Dokonce v sazbě veškerých akademických PČP byla minimálně do konce osmdesátých let systematicky používána čtverčiková pomlčka, avšak v sazbě rozmezí byla nahrazována půlčtverčikovou.

je nicméně zejména v humanitních oborech natolik vžitý, že od něj současná redakční praxe nemíní ustoupit a toleruje jej navzdory normě.

LOMÍTKO, DVOJTEČKA, TROJTEČKA

Reflexe typografického zpracování dalších dělicích znaků v normách či příručkách má již méně spletitou historii, která mimo jiné dokládá, jak malý význam byl těmto glyfům přikládám v rámci ortografie. *Pravidla českého pravopisu* jim od roku 1913 do současnosti věnovala jen omezenou pozornost, lomítko zpravidla opomíjela zcela, dvojtečku zvažovala pouze na úrovni uvozování větných úseků (neřešila tedy zápis skóre, poměru či měřítko) a u trojtečky uváděla situace, v nichž se používá, ale neřešila již korektní zápis mezer v jejím sousedství nebo typografické kvality (rozdíl mezi trojtečkou a třemi tečkami). Ostatně tristní podoba sazby téměř všech *Pravidel* v průběhu dvacátého století by jen těžko umožňovala typografické kvality jednotlivých glyfů demonstrovat příklady. Ve většině vydání PČP Havránka a Trávníčka jsou mezery před/za trojtečkou v příkladových větách sázeny zcela nahodile a neumožňují ani implicitně vyvodit žádné pravidlo. Teprve revidovaná PČP z roku 1993 prezentují sazbu trojtečky s korektními mezerami, ovšem bez patřičného komentáře. Jiná než akademická vydání z devadesátých let však často v mezerách chybují (například PČP 1994).

Pokud docházelo u sazby lomítka či dvojtečky ke kolísání grafického úzu co se týče sazby mezer, reagovala na to *Internetová jazyková příručka* a posléze ČSN 01 6910:2014 spolu s *Akademickou příručkou českého jazyka*. Nejpozději od roku 2014 jsou tak pravidla vázaná na tyto znaky součástí jak normy ortografické, tak typografické, a to ve vzájemném souladu.

5 ZÁVAZNOST TYPOGRAFICKÝCH PRAVIDEL V PRAXI

Výzkumy praktické reflexe typografických pravidel je velmi obtížné designovat, neboť neexistuje objektivní způsob, jak odlišit pouhou nedbalost od vědomého a záměrného ignorování normy/úzu či jak určit, zda výsledné rozhodnutí reprezentuje stanovisko nakladatele, redaktora, korektora

či samotného grafika. Jediným východiskem je modelovat vzorek knih na základě tiráží tak, aby zahrnoval co nejširší spektrum výkonných i odpovědných autorit, a poskytl tak představu o rozmanitosti jejich přístupu a převládající praxi. Pro ni není rozhodující procentuální zastoupení publikací respektujících/nerespektujících určité typografické pravidlo, ale podíl profesních odborníků, kteří se tímto pravidlem řídí/neřídí. Zvýšená míra ignorování pravidla pak může signalizovat buď nízkou míru závaznosti pocíťovanou ze strany profesní komunity, nebo prostý fakt, že dané pravidlo není všeobecně známo. Problematické je rovněž stanovit, do jaké míry modifikuje typografickou praxi v určité době konkrétní norma nebo její aktualizace, a to z důvodu značné setrvačnosti starších pravidel.

Martina Víchová provedla v rámci bakalářské práce analýzu osmdesáti vybraných děl beletristické produkce z roku 2014, přičemž zjišťovala právě míru respektování jednotlivých typografických pravidel a pravidel sazby včetně volby mezi více legitimními variantami.⁽¹³⁾ Prokázala například značnou libovůli v nakládání s délkou východového řádku navzdory pravidlům hladké sazby, přičemž porušování normy se objevovalo i u grafiků prestižních nakladatelství (například Hostu včetně Martina Peciny).⁽¹⁴⁾ Jedná se přitom o pravidla formulovaná převážně jednoznačně a preskriptivně, avšak obsažená pouze ve starých (již neplatných) oborových normách a tradovaná nyní již jen prostřednictvím příruček s nízkou nebo žádnou mírou kodifikace. Vraťme se však od pravidel sazby přímo k typografii. Z téhož výzkumu vyplynulo, že zatímco „ortografická“ pravidla dělení slov byla dodržována v 98 %, „typografický“ požadavek minimálně tří znaků na začátku řádku respektovalo jen necelých 69 % vzorku a dělení slov na konci strany/dvojstrany se systematicky vyhýbalo jen 40/42 %.⁽¹⁵⁾ Výhrad-

13 Vzorek byl modelován tak, aby postihl praxi co nejširšího spektra nakladatelů (25) a grafických autorit (44).

14 Konkrétně šlo o 35% chybovost ve smyslu sazby východového řádku kratšího než odstavcová zarážka, o 70% chybovost ve smyslu nedostatečné mezery od konce východového řádku ke kraji sazby a 70% chybovost ve smyslu rozděleného posledního slova odstavce. Jako chybný byl vyhodnocován exemplář s opakovaným výskytem chyby, procenta tedy neoznačují podíl korektních a nekorektních řešení, ale podíl knih obsahujících opakovaně nekorektní řešení (srov. Víchová 2016: 82n).

15 Dodejme, že výzkum mimo jiné prokázal prakticky nulovou toleranci spojky „a“ na konci řádku.

ní používání čtverčkové pomlčky zaznamenala Víchová u 25 % knih, což dokládá její stálou oblibu v současné české sazbě, a u 36 % knih se setkala s tolerancí pomlčky (libovolné délky) na začátku řádku, což je přestupek vůči oborové normě. Naopak záměna pomlčky za spojovník byla zjištěna v pouhých 6 % publikací (převážně méně prestižních nakladatelů), což opět dokládá silnou závaznost ortografické normy v oblasti typografie (srov. Víchová 2016: 104n).

Obdobně koncipovaný výzkum provedla Kateřina Hodulíková, přičemž mimo jiné srovnávala dodržování typografických pravidel v rámci odborné literatury a beletrie¹⁶ (Hodulíková 2019). Z něj vyplynulo, že respektování minima tří znaků na novém řádku při dělení slov může být ještě menší, v daném vzorku konkrétně pouhých 22 %, přičemž chybovost byla významně vyšší u beletrie (88 %) než u odborné literatury (68 %; Hodulíková 2017: 23n). Zachycení 3% výskytu lomítka na novém řádku v případě dělení potvrzuje jednoznačný ústup této praxe v souladu s aktuální ortografickou (APJČ) i typografickou (ČSN) normou.

Oba výzkumy pracovaly s relativně malým vzorkem publikací, a proto jsou jejich zjištění spíše orientační. Ilustrují nicméně obecné trendy v respektování typografických pravidel tak, jak jsou prezentována na jedné straně ortografickými příručkami a na straně druhé příručkami typografickými a oborovými normami. Potvrzují silný dopad ortografických norem na oborovou praxi, a naopak nízkou závaznost pocíťovanou u norem typografických či norem sazby.

6 PRESKRIPTIVNOST A ZÁVAZNOST

Ačkoli máme jako uživatelé sklony považovat *Pravidla českého pravopisu* za silně závazná, viděli jsme již na některých citovaných formulacích, že je jejich dikce spíše doporučující než předepisující. Jsou to přitom sami uživatelé jazyka, kdo preferují jednoznačnost pravidel před jejich flexibili-

16 Vzorek obsahoval padesát beletristických a padesát odborných knih (reprezentujících různé obory) vydaných v roce 2017 pětadvaceti nakladateli, přičemž každá byla součástí jiné edice a zpracována jiným grafikem.

tu. Podle nového autorského týmu revidovaných *Pravidel* z roku 1993 se někdy objevuje názor:

„[...] pravopisný předpis by měl být přímočarý a neměl by připouštět více možností. Rozvoj a diferenciací způsobů písemného sdělování, zejména odborného a uměleckého, vede však nevyhnutelně k závěru, že by stylové rozlišování písemných projevů měl umožňovat i pravopis. Proto chápeme pravopisná pravidla jako soubor doporučení pro vytříbené písemné vyjadřování, od nichž se lze ve zvláštních případech odchýlit, pokud to písaři považuje za potřebné a zdůvodněné.“ (PČP 1993: 5)

Se zdaleka nejvyšší mírou faktické preskriptivnosti se setkáme v oborových a technických normách (vyjma poslední z roku 2014).¹⁷ Jak ukázaly oba prezentované výzkumy, jsou zároveň pravidla v nich obsažená těmi nejméně respektovanými v knižní praxi, zatímco typografické jevy zahrnuté do *Pravidel českého pravopisu* uživatelsky akceptovány jsou. Vzniká tak evidentní rozdíl mezi deklarovanou preskriptivností a faktickým dopadem regulativu na publikační sféru.

Zejména pro období socialistického Československa byla snaha o co nejdůraznější regulaci publikační praxe typická, v oblasti typografie a sazby byla dokonce předepisována velikost písma pro jednotlivé typy tiskoviny (viz ČSN 88 4101) a příručky sumarizující pravidla sazby měly více či méně preskriptivní ambice, nezřídka podmíněné ideologizací typografie jako „nástroje společenské změny“. Kupříkladu úprava novin tak, jak ji předepisuje *ABC o grafické úpravě novin a časopisů* (Buriánek a kol. 1960), měla především řídit čtenářovu interpretaci textu a napovídat mu, co je

17 ČSN 01 6910:2014 rozlišuje v souladu s terminologií závaznou pro technické normy a v souladu s vlastním liberálním konceptem mezi pojmy „požadavek“, „dovolení“ a „doporučení“. Požadavek je realizován výrazy „musí, je nutno, požaduje se, použije se; nesmí, je nepřipustné, nepoužije se“. Jde o jedinou preskriptivní rovinu normy. Dovolení signalizují výrazy „smí, je dovoleno, dovoluje se, je přípustné; nemusí, není požadováno“. Doporučení ztělesňují formulace „má, doporučuje se, je obvyklé; nedoporučuje se, nemá se“ (viz https://ujc.avcr.cz/expertni-cinnost/cсно16910/faq.html#otazka_5). Při revizi normy byly zohledňovány požadavky širokého spektra uživatelů jazyka i výkyvy v typografickém úzu, takže ve výsledku připouští množství alternativních řešení a její preskriptivnost je celkově nižší než u předchozích technických a oborových norem.

společensky nejzávažnější a co marginální.¹⁸⁾ Řada pravidel obsažených v typografických normách a normách pro sazbu však nikdy nebyla v praxi dodržována, což přispělo ke snížení všeobecného povědomí o těchto pravidlech, ale i ke snížení subjektivního pocitu jejich závaznosti u profesionálních úpravců textu. Oborové příručky se nejčastěji snažily sehrát jakousi roli „mediátora“ mezi rigidním zněním normy a rozkolísanou uživatelskou praxí; jejich autoři do nich proto neváhali vnášet vlastní názory a uchylovali se k tvůrčím interpretacím namísto prostého tlumočení předpisů. Typografické profesní komunitě chyběl jednoznačný arbitr ve formě vědecké či státní instituce, jakou byl v oblasti ortografie Ústav pro jazyk český.

Pokud dnes hodnotíme závaznost jednotlivých pravidel regulujících typografickou bázi textu, můžeme na základě předchozích zjištění rozlišit tři základní okruhy jevů:

- 1) Jevy chápané jako „ortografické“ – běžně obsažené v *Pravidlech českého pravopisu*. Pravidla s nimi spojená jsou pocíťována jako silně závazná. V konstituování pravidel lze sledovat zřetelný vývoj podmíněný vývojem jazyka, méně již vývojem technologií textového zápisu a zpracování. Jde zejména o základní pravidla horizontálního členění textu pomocí interpunkce a dalších znaků, tj. používání tečky, čárky, středníku, dvojtečky, trojtečky, otazníku, vykřičníku, uvozovek, závorek, spojovníku a pomlčky.
- 2) Jevy chápané jako „typograficko-ortografické“ – zahrnované do *Pravidel* buď zřídka, nebo vůbec. Často jsou součástí pouze oborových norem, technických norem či profesních příruček. Pokud se objevují v *Pravidlech*, pak především nahodile, nebo dokonce chybně graficky zpracované. Jde především o podrobná pravidla nakládání se základními glyfy, jako je pomlčka, spojovník, dvojtečka a trojtečka, dále o zápis specifických znaků (znaménka ×, ampersandu, matematických symbolů, hvězdičky a křížku), správný tvar uvozovek a apostrofu atd. Vedle toho sem lze zařadit pravidla regulující dělení

18 Konkrétně měla být například kurzíva používána pro beletrizující texty v periodiku a redaktorské otázky v interview neměly být graficky zvýrazňovány s poukazem na nedůležitost tazatele oproti dotazovanému atd.

textu do řádků. Pro tuto oblast je typický silně rozkolísaný uživatelský úzus, jenž je na jedné straně důsledkem rozmanitosti grafické praxe a rozdílných nároků různých textů, na straně druhé pak důsledkem nesystematického postihování uvedených jevů ortografickou normou. Není náhodou, že většina inovací v ČSN 01 6910:2014 se týká právě této množiny jevů a že její autoři byli nuceni velmi obtížně hledat kompromisy mezi představami různých zájmových skupin, což vyústilo v omezenou preskriptivnost normy a zmnožení přípustných variant zápisu.

- 3) Jevy chápáné jako „čistě typografické“ – obsažené výhradně v oborových a technických normách a příručkách, které je tlumočí. Jedná se o pravidla, jejichž dodržení je mimo kompetenci běžných uživatelů jazyka a mnohdy i mimo technické možnosti běžných textových procesorů. Spadá sem nakládání s různými typy mezislovních mezer, horizontální vyrovnávání znaků, korektní zarovnávání odstavce a východového řádku apod. Laická veřejnost dotyčná pravidla neovládá a mnohdy ani neví o jejich existenci.

Je pravděpodobné, že implantování většiny jevů z prostřední skupiny do ortografické normy ztělesněné IJP a APČJ povede i přes její deklarovanou nízkou preskriptivnost k ustálení typografického úzu a k větší závaznosti typografických pravidel v praxi.

Mgr. Lenka Pořízková, Ph.D.

Katedra bohemistiky

Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Křížkovského 10, 779 00 Olomouc

lenka.porizkova@upol.cz

LITERATURA

BERAN, Vladimír a kol.

1999 *Aktualizovaný typografický manuál, příloha čas. Font* (Praha: Kafka design)

BLAŽEJ, Bohuslav

1971 *Ruční sazba 1* (Praha: SNTL – Nakladatelství technické literatury)

BURLÁNEK, Zdeněk

1960 *ABC o grafické úpravě novin a časopisů* (Praha: Orbis)

DANČO, Václav

1995 *Kapesní průvodce počítačovou typografií* (Praha: Via Vestra – Labyrint)

DYRYNK, Karel

1947 *Pravidla sazby typografické* (Přerov: Knihtiskárna Obzor v Přerově)

HAVELKA, Jan

1995 *Počítačová typografie pro každého* (Praha: GRADA Publishing)

HODULÍKOVÁ, Kateřina

2019 *Knižní sazba v teorii a praxi. Dodržování základních pravidel hladké sazby a její variabilita u současné české odborné literatury a beletrie*, nepublikovaná bakalářská práce (Olomouc: Univerzita Palackého)

JERO, Jiří

1970 *Základy sazby* (Praha: SNTL – Nakladatelství technické literatury)

KOČÍČKA, Pavel – BLAŽEK, Filip

2004 *Praktická typografie* (Brno: Computer Press)

PECINA, Martin

2017 *Knihy a typografie* (Brno: Host)

PETLAN, Emil

1932 *Nauka o sazbě hladké i o sazbě akcidenčí* (Plzeň: Nákladem Výboru živn. škol pokračovacích v Plzni)

PISTORIUS, Vladimír

2011 *Jak se dělá kniha* (Praha: Pistorius & Olšanská)

SALTZ, Ina

2010 *Základy typografie* (Praha: Slovart)

SONBERG, Josef

1978 *Strojová sazba* (Praha: SNTL – Nakladatelství technické literatury)

ŠPALEK, Jindřich

1918 *Nauka o sazbě obyčejné, tabulkové, matematiky a chemie* (Praha: Nákladem spolku faktorů knihtiskáren a písmolijen v Čechách)

VÍCHOVÁ, Martina

2016 *Úzus, norma, kodifikace v české knižní typografii a sazbě*, nepublikovaná bakalářská práce (Olomouc: Univerzita Palackého)

CITOVANÁ PRAVIDLA ČESKÉHO PRAVOPISU:

PČP 1913

Pravidla českého pravopisu s abecedním seznamem slov a tvarů (Praha: Císařský královský školní knihosklad, 1913)

PČP 1921

Pravidla českého pravopisu s abecedním seznamem slov a tvarů (Praha: Státní nakladatelství, 1921)

PČP 1941

Pravidla českého pravopisu s abecedním seznamem slov a tvarů (Praha: Školní nakladatelství pro Čechy a Moravu, 1941)

PČP 1957

Pravidla českého pravopisu, Bohuslav Havránek – František Trávníček ed. (Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1957)

PČP 1966

Pravidla českého pravopisu, Bohuslav Havránek – František Trávníček ed. (Praha: Academia, 1966)

PČP 1969

Pravidla českého pravopisu, Bohuslav Havránek – František Trávníček ed. (Praha: Academia, 1969)

PČP 1990

Pravidla českého pravopisu, školní vydání, Jaromír Bělič a kol. (Praha: SPN, 1990)

PČP 1992

Pravidla českého pravopisu stručně a nově, zprac. Alois Bauer (Olomouc: Fin, 1992)

PČP 1993

Pravidla českého pravopisu, kol. prac. UJČ (Praha: Academia, 1993)

PČP 1994

Pravidla českého pravopisu, zprac. Věra Hartmannová – Danuše Hartmannová (Olomouc: Fin, 1994)

PČP 2018

Pravidla českého pravopisu (Praha: Plot, 2018)

PČP 2020

Pravidla českého pravopisu (Praha: Universum, 2020)

CITOVANÉ NORMY:

ČSN 01 6910:2007 Úprava dokumentů zpracovaných textovými procesory

ČSN 01 6910:2014 Úprava dokumentů zpracovaných textovými procesory

ON 88 2503:1967 Základní pravidla sazby

ON 88 2503:1974 Základní pravidla sazby

ZKRATKY:

IJP – *Internetová jazyková příručka* [online]. Dostupné z:

<https://prirucka.ujc.cas.cz/>

APČJ – *Akademická příručka českého jazyka 2014* (Praha: Academia)

PŘEKLAD A POLYFONNÍ TEORIE OSWALDA DUCROTA

(ANALÝZA PŘEKLADU KNIHY *TATI, CO JE TO RASISMUS?*)

MAGDALÉNA LAPÚNIKOVÁ

OSWALD DUCROT'S POLYPHONY THEORY AND TRANSLATION:
TRANSLATION ANALYSIS OF *LE RACISME EXPLIQUÉ À MA FILLE*

The article discusses the pragmatic level of the translation of the book *Le racisme expliqué à ma fille* (1999) by the French author Tahar Ben Jelloun. The analysis focuses on the phenomenon of asking question, a significant textual feature of the book hereby examined from the viewpoint of polyphonic theory by the French linguist Oswald Ducrot (1984). The analysis contrasts the source text and its Czech translation by Anna and Erik Lukavští (2004). The aim of the article is to assess the adequacy of the source and the target text with respect to the target child reader. The structure and the terminology of the analysis are inspired by the model of translation criticism by Lance Hewson (2011).

Keywords: children's literature, contrastive pragmatics, functional equivalence, question, translation analysis

ÚVOD

Tato studie se zabývá některými rozdíly v užívání jazyka mezi francouzským a českým jazykovým společenstvím na materiálu knihy pro děti *Tati, co je to rasismus?* (1999) frankofonního autora Tahara Ben Jellouna. Článek se zaměřuje na pragmatickou stránku tohoto díla, které je vystavěno jako dialog otce a dcery na stále aktuální téma rasismu.

Teoretická část studie představuje v českém prostředí nepříliš rozšířenou polyfonní teorii Oswalda Ducrota (1984) a věnuje se vztahu této teorie ke koncepci komunikačních funkcí výpovědi Miroslava Grepla (1998).

Praktická část studie ukazuje, jakým způsobem lze tyto teorie aplikovat při analýze překladu.

Studie si klade za cíl zhodnocení funkční ekvivalence vybraných aspektů výchozího a cílového textu a stanovení dominující překladatelské strategie. Důležitým aspektem hodnocení je respektování specifik překladu určeného dětem.

Kniha *Tati, co je to rasismus?* je svého druhu ojedinělá a její výchovný přínos neoddiskutovatelný. K tomu, aby byl její potenciál v českém prostředí naplněn, je zapotřebí kvalitní, čtenářsky jazykově přístupný překlad. Tento článek poskytuje odpověď na otázku, zda stávající český překlad takové nároky splňuje.

1 TAHAR BEN JELLOUN: *TATI, CO JE TO RASISMUS?*

Dílo *Tati, co je to rasismus?* (1999) v současné době nejprekládanějšího frankofonního autora Tahara Ben Jellouna vzniklo na základě skutečných otázek autorovy desetileté dcery, které svému otci kladla při účasti na pařížské manifestaci vyjadřující nesouhlas s návrhem protiimigračního zákona v roce 1997. Původem Maročan Tahar Ben Jelloun je básník a prozaik žijící z politických důvodů od roku 1971 ve Francii, je držitelem Goncourtovy ceny. Kniha *Tati, co je to rasismus?* je první ze série jeho pedagogicky zaměřených textů pro děti a mládež a má podobu dialogu otce a dcery o nebezpečí rasismu a xenofobie. Otázky i odpovědi jsou formulovány jasně, jednoduše a nezaujatě. Cílem knihy je vychovávat děti k vzájemné toleranci, vstřícnosti a přátelství. Tematicky aktuální text, který byl ve Francii rok nejprodávanější knihou, do češtiny přeložili Anna a Erik Lukavští v roce 2004. Autor knihu doporučuje dětem od osmi do čtrnácti let.

1.1 PŘEKLAD LITERATURY PRO DĚTI A MLÁDEŽ

Klasická teorie funkční ekvivalence překladu je platná ve všech oblastech umělecké literatury včetně literatury pro děti a mládež, nicméně u dětské literatury Jiří Levý (2012) zmiňuje některá specifika daná charakterem recipienta. Je to především nutnost zachování dětského aspektu: „Při překladu

určeném pro dětské vydání bude třeba dbát více srozumitelnosti než při překladu pro čtenářsky náročnou edici, v níž půjde spíše o zachování všech fines předlohy“ (Levý 2012: 59). Cílem by měl být překladový text, jehož tematická i jazyková výstavba je přijatelná pro psychiku dětského recipienta z hlediska aktuálního stavu a žádoucího vývoje. V případě knihy *Tati, co je to rasismus?* autor kompenzuje tematickou náročnost textu jednoduchým jazykem, který je třeba v překladu respektovat. Autor předkládá komplexní myšlenky jednoduchými větovými strukturami, které jsou francouzským dětem vlastní, a stejně přirozeně musí působit překlad těchto struktur na české děti.

Přínosem dětské překladové literatury je kontakt čtenáře s výchozí kulturou. Jinakost textu vzniklého v cizím prostředí by měla být pro dětského čtenáře lákavá, nikoli odrazující, a proto je třeba obzvláště dbát na vhodné překládání reálií, vlastních jmen apod. Nedílnou součástí knihy *Tati, co je to rasismus?* jsou pasáže objasňující historické události spojené s rasismem, výjimkou nejsou citace či parafráze autorů světové literatury a zeměpisné informace o územích, kde probíhaly nebo stále probíhají rasově motivované konflikty. Překladatelé tento důležitý věcný aspekt knihy zachovali bez jakýchkoli vysvětlovacích vsuvek či poznámek. Jedná se většinou o frankofonní realie, francouzským dětem bližší než dětem českým, nicméně jsou autorem podány natolik srozumitelně a explikativně, že by neměly činit potíže při celkovém porozumění textu ani českým dětským čtenářům, kteří se s nimi pravděpodobně setkají poprvé.

Další významnou oblastí, kde by měl být brán zvýšený ohled na věk čtenáře, je překládání titulů dětských knih. Originální název knihy *Tati, co je to rasismus?* zní *Le racisme expliqué à ma fille*, doslova „*Rasismus vysvětlený mé dceři*“. Překladatelé se uchýlili k funkční substituci a vhodně nahradili původní titul první větou knihy. Pokud by se překladatelé pokusili převést originální syntagma obdobnou českou užitnou formou, vznikl by pravděpodobně příliš dlouhý název, například „*Jak jsem své dceři vysvětlil, co je to rasismus*“. Při překladu titulu překladatelé respektovali specifické požadavky na formální stránku překladu pro děti spojené s odlišnými tradičními formami dětské literatury v jednotlivých kulturních oblastech (Levý 2012) a vytvořili atraktivní a zároveň funkční český název.

Překlady dětské literatury by měla být věnována zvýšená pozornost, protože četba formuje děti na celý život. Výběr děl k překlady by měl reflektovat, jak mohou příslušné texty obohatit cílovou kulturu. Kniha *Tati, co je to rasismus?* se věnuje významnému celosvětově aktuálnímu tématu, které se navíc v literatuře určené pro děti objevuje jen ojediněle. Z pohledu obohacení cílové kultury považujeme tuto knihu za velmi přínosnou nejen pro české děti, ale i jejich rodiče, případně učitele.

2 OTÁZKA JAKO CHARAKTERISTICKÝ RYS DÍLA

Text knihy *Tati, co je to rasismus?* je tvořen jedním dlouhým dialogem, v němž otec zodpovídá své dceři otázky týkající se rasismu a xenofobie. Ve svých odpovědích autor dceři poskytuje definice neznámých pojmů, objasňuje jí chování lidí v situacích, které sama zažila, předkládá své názory a myšlenky.

Charakteristickým jazykovým rysem knihy je otázka, případně jiné způsoby indikace interogativní funkce. Při porovnání originálního textu s českým překladem zjistíme, že ačkoli výchozí a cílový jazyk nejsou kulturně ani typologicky extrémně vzdálené, interogativní funkce je v češtině a francouzštině v některých případech signalizována rozdílnými vyjadřovacími prostředky.

Miroslav Grepl (Grepl – Karlík 1998) popisuje základní jazykové direktivní indikátory interogativní funkce v češtině takto: indikativ ve všech časových formách nebo kondicionál přítomný či minulý, otazník (psaný projev), antikadence či stoupavě-klesavá kadence (mluvený projev). Interogativní funkce je často signalizována také částicemi *zdalepaka*, *jestlipak*, *snad*, *náhodou*, *třeba apod.* V analyzované knize jsou vedle přímých otázek hojně zastoupeny také nepřímé způsoby realizace otázek a nepravé otázky. Problematikou nepřímé realizace komunikačních funkcí se podrobně zabýval francouzský pragmatolog Oswald Ducrot, jenž na tomto fenoménu vystavěl tzv. polyfonní teorii.

Při převodu otázek v dialogu imitujícím běžně mluvenou řeč jsou důležitým faktorem také mimotextové aspekty: v této studii analyzuje-

me výpovědi, které tvoří přímou řeč v dialogu, kde může být významná například intonace, kterou překladatel subjektivně přisuzuje hlasu postavy. V psaném textu ale takové informace nejsou, což tvoří velký prostor pro interpretaci. Z toho důvodu se také ve své analýze nesnažíme nalézt nejlepší či jedinou správnou možnost překladu otázky, připouštíme více rovnocenných funkčních řešení bez podrobných spekulací ohledně motivace překladatele při volbě daného řešení. Důležitý je efekt daného řešení na různých úrovních cílového textu (Hewson 2011).

2.1 OSWALD DUCROT A POLYFONNÍ TEORIE

Polyfonní teorie je ve frankofonní lingvistice zastoupena od osmdesátých let dvacátého století, kdy ji francouzský jazykovědec Oswald Ducrot vypracoval pod vlivem Michaila M. Bachtina a Charlese Ballyho. Pojem polyfonie, odvozený z řeckého poly- (mnoho) a fóné (hlas), je používán v různých oblastech lidské činnosti a můžeme jej přeložit jako vícehlas, vícehlasí či mnohohlasí. V souvislosti s jazykem použil pojem polyfonie poprvé Bachtin a označil jím způsob, jakým se v románu realizují jednotlivé diskurzy. Oswald Ducrot spolu s Jeanem-Claudem Anscombrem rozpracoval tuto teorii z pohledu lingvistiky, věnoval se jí zejména v pracích *L'argumentation dans la langue* (1983) a *Le Dire et le Dit* (1984).

V návaznosti na Bachtinovu literární teorii vícehlasí⁽¹⁾ se Ducrot pokusil aplikovat tuto myšlenku ne na celý text, ale na jednotlivou výpověď. Tvrdí, že si mluvčí podobně jako autor literárního díla „nasazuje různé masky“ (Ducrot 1984: 171, vl. překlad) a v jeho výpovědi identifikujeme více paralelních hlasů (voix).

Ducrot se svou polyfonní teorií pokusil zpochybnit a nahradit východisko moderní lingvistiky, že každá výpověď má jediného autora (unicité du sujet parlant) a pouze ten je zodpovědný za veškeré psycho-fyziolo-

---

1 Michail Bachtin označoval termínem vícehlasí vnitřní rozrůzněnost jazyka, ale především rozmanitost promluvovalých forem v umělecké literatuře. Tato rozmanitost pro něj byla kritériem hodnocení kvality literárního díla. Projevem vícehlasí je žádoucí dialogičnost mezi „já“ a tím druhým, monologičnost je podle Bachtina naopak projevem totalitarismu. Svět, význam a potažmo i jazyk bychom měli vnímat ve vztazích, nikoli v absolutním smyslu. Bachtin je svým bádáním blízký Albertu Einsteinovi a teorii relativity (Nünning 2006; Karlík – Nekula – Pleskalová 2012–2020).

gické procesy, na kterých závisí tvorba výpovědi. Na rozdíl od tohoto tvrzení rozlišuje Ducrot dva typy autorů: 1) lokutor (locuteur), jímž rozumí přímého tvůrce výpovědi, a 2) enunciátor (énonciateur), tedy nepřímý tvůrce výpovědi.

2.1.1 TERMINOLOGIE

Ducrotovy práce nejsou přeloženy do češtiny a ani polyfonní teorie jako taková není v české lingvistice rozvinuta, nemáme tedy k dispozici odpovídající ustálený pojmový aparát, který by usnadnil aplikaci této teorie v českém prostředí. Polyfonní teorií se zabýval Vladimír Dziak (2007), který sjednotil a upřesnil Ducrotovy základní pojmy ve slovenštině.

Ducrot používá základní lingvistické pojmy jako věta (phrase) a výpověď (énoncé) v tradičním pojetí, často užívaným termínem je také enun-ciace (énonciation), jíž označuje situaci nastalou realizací výpovědi. Ducrot zdůrazňuje, že enun-ciace není aktem, nýbrž pouze vyjádřením faktu, že realizací výpovědi nastala určitá situace. Pojem enun-ciace nezahrnuje vztah autora k výpovědi či jiným elementům komunikace. Ducrot vysvětluje vztah enun-ciace a výpovědi paralelou z teorie literatury – tak jako je metatext neod-dělitelnou (explikativní) součástí díla, je enun-ciace neod-dělitelnou (explikativní) součástí smyslu výpovědi (sens de l'énoncé; Ducrot 1983).

Pro uchopení Ducrotovy polyfonní teorie je nezbytné vymezení pojmů lokutor (locuteur) a enunciátor (énonciateur). Lokutorem se rozumí mluvčí, ten, kdo je zodpovědný za výpověď a ke komu se vztahuje časoprostorová deixe. Často je empirickým autorem výpovědi, ale nemusí jím být vždy (např. předtištěná formulace *Já, níže podepsaný, souhlasím...*). V určitých případech Ducrot rozlišuje mluvící subjekt výpovědi (sujet parlant), který ve své promluvě reprodukuje mimojazykovou entitu vyjádřenou někým jiným. Mezi tyto případy⁽²⁾ patří například uvozená přímá řeč (1), opakování (2), imaginární dialog čili dialog uvnitř monologu (3) apod.

---

2 Příkladů uvedené v této části článku slouží především ke znázornění principů polyfonní teorie. Translatologickému rozboru ukázek je věnována prakticky zaměřená část článku.

(1)

«Pourquoi les Juifs?» lui demandai-je.

Un silence, puis il me dit : «Parce qu'ils ne nous aiment pas.»

„Proč Židé?“ ptám se ho.

Ticho a pak říká: „Protože nás nemají rádi.“

(2)

– Le raciste est quelqu'un qui pratique la mauvaise fois.

– La mauvaise fois?

„Rasista je někdo, kdo vyznává neupřímnost.“

„Neupřímnost?“

(3)

– Comment on se remet en question?

– On se pose des questions, on doute, on se dit «peut-être que j'ai tort de penser je pense», on fait un effort de réflexion pour changer sa façon de raisonner et de se comporter.

„Jak o sobě pochybujeme?“

„Klademe si otázky, pochybujeme, říkáme si, možná nemám pravdu, když myslím tak, jak myslím, vyvineme úsilí a přemýšlíme, abychom změnili svůj způsob uvažování a chování.“

Enunciátor je v Ducrotově terminologii subjekt, jenž zaujímá postoj k mimojazykové realitě, a tím se nepřímo podílí na výpovědi. Vztah mezi lokutorem a enunciatorem definuje Ducrot takto: „Keď lokútor L produkuje výpoveď E [fr. énoncé E – pozn. autora], dáva do obehu jedného alebo viacerých enunciatórov. Lokútor k nim môže zaujať dvojaký postoj: identifikuje sa s nimi; dištancuje sa od nich tak, že ich stotožní s osobou, od ktorej sa takisto dištancuje (presnejšie sa od nej dištancuje ako priamy tvorca výpovede – lokútor), zároveň však táto osoba nemusí byť vo výpovedi explicitne určená“ (Anscombre – Ducrot 1983: 174, přel. Vladimír Dziak). Případy, kdy se lokutor neztotožňuje s enunciatorem, tvoří jádro Ducrotovy práce.

2.1.2 PŘÍPADY ROZRŮZNĚNÍ LOKUTORA A ENUNCIÁTORA

Situace, kdy se lokutor a enunciátor neztotožňují, mohou být vyjádřeny různými způsoby.

Ducrot uvádí jako typické případy rozrůznění lokutora a enunciátora ironii a reakci na negaci v asertivní výpovědi či otázce (4), (5).

(4)

– Il n’y a pas de race meilleure?

– Non.

„Není lepší rasa?“

„Ne.“

(5)

– Mais les Sénégalais n’avaient pas peur de moi, ni moi d’eux!

– Oui, parce que ta maman et moi t’avions expliqué que tu ne devais pas avoir peur des étrangers...

„Ale Senegalci se mě nebáli a já jich také ne!“

„Ano, protože maminka a já jsme ti vysvětlili, že se nemusíš bát cizinců...“

V případě ironie lokutor pronáší výpověď, jejíž propoziční obsah z pohledu enunciátora nekoresponduje s mimojazykovou realitou. Ironická výpověď realizovaná prostřednictvím lokutora tedy nevyjadřuje perspektivu enunciátora. Adresát musí dospět ke smyslu výpovědi, který se utváří v rovině enunciátora, nepřímou, často za pomoci hodnotících výrazů či intenzifikátorů.

V situacích, kdy lokutor v dialogu reaguje na negativní výpověď nebo otázku, tato reakce často není orientovaná na konkrétní výpověď, ale na to, co si „myslí“ samotný enunciátor. Na výše uvedených příkladech s negativními výpověďmi lze doložit, že komunikační partner má v dialogu možnost reagovat na negaci ve formální rovině lokutora (4), nebo v pragmatické rovině enunciátora (5). Reakci v příkladu (4) je možné interpretovat jako formálně vyjádřený souhlas: „Ne, není lepší rasa.“ Reakce v příkladu (5) vyjadřuje souhlas jiným způsobem: „Ano, souhlasím se smyslem tvé výpovědi.“

Jako zvláštní případ rozrůznění lokutora a enuciátora uvádí Ducrot negaci za pomoci lexika a širšího kontextu (6).

(6)

«Pourquoi les Arabes, les musulmans, sont mal habillés, balaient les trottoirs [...] pourquoi les Juifs portent des costards impeccables, dirigent dans les bureaux [...]?»

«Pourquoi les Juifs?» lui demandai-je.

Un silence, puis il me dit : «Parce qu'ils ne nous aiment pas.»

„Proč chodí Arabové a muslimové špatně oblečení, zametají chodníky [...] a proč Židé nosí skvělé obleky, sedí v kancelářích [...]?“

„Proč Židé?“ ptám se ho.

Ticho a pak mi říká: „Protože nás nemají rádi.“

Ve výše uvedeném úryvku (6) autor neguje stanovisko Rachida, syna alžírských rodičů narozeného a žijícího ve Francii, že všichni Arabové žijí horší život než Židé a že všichni Židé nemají rádi Araby. Použitím otázky „Proč Židé?“ vypravěč v rovině lokutora vyjadřuje námitku k této myšlence a jeho negace je podpořena také širším kontextem celého díla.

Kategorií případů, kdy jsou lokutor a enuciátor v rozporu, se Ducrot blíží koncepci komunikačních funkcí podle Miroslava Grepla (Grepl – Karlík 1998). Tam, kde Grepl hovoří o záměru mluvčího, používá Ducrot instanční enuciátora. V následujících příkladech (7), (8), (9) enuciátor vyjadřuje otázku a očekává odpověď, kterou následně také dostává. V rovině lokutora ale shledáváme neinterogativní výpovědi. Řečeno terminologií Grepla: funkci otázky zde plní výpovědi pronášené jako konstatování, námitka či zvolání.

(7)

– D'accord, mais «l'enfer, c'est les autres», je n'ai pas bien compris.

– C'est une réplique tirée d'une pièce de Jean-Paul Sartre qui s'appelle Huis clos.

„Dobře, ale peklo jsou ti druzí, to jsem moc nepochopila.“

„To je replika ze hry Jeana-Paula Sartra (1905–1980), která se jmenuje S vyločením veřejnosti.“

(8)

– Mais on peut raconter des histoires belges sans être raciste!

– Pour pouvoir se moquer des autres, il faut savoir rire de soi-même.

„Ale můžeme vyprávět historky o Belgičanech a nebýt přitom rasisti!“

„Abychom si mohli dělat legraci z druhých, musíme se umět zasmát sami sobě.

(9)

– C'est le parti de la haine!

– Oui.

„Je to strana nenávisť!“

„Ano.“

Grepl u koncepcie komunikačních (ilokučních) funkcí uvádí podobně jako u charakteristiky postojů dvojčlenný model výpovědi: „Skládá se tak celkový smysl hotových výpovědí ze dvou základních složek: z propozičního obsahu (= co se říká) a z aktuální komunikační (ilokuční) funkce (= proč / s jakým cílem, úmyslem, záměrem se to říká)“ (Grepl – Karlík 1998: 421). V polyfonní teorii Ducrota je záměr komunikace stejně jako postoj vyjádřen třetí složkou, tedy enuciátorem.

Polyfonní teorie Ducrota stejně jako koncepcie komunikačních funkcí Grepla postihují jevy v rámci jednoho jazyka. Tyto teorie nejsou translaticky ani komparativně zaměřeny, ale jejich aplikace v rámci analýzy překladu umožňuje popsat pragmatickou rovinu zkoumaných textů a následně lépe přiblížit problémy, které na pragmatické úrovni vznikají při překladatelském procesu. Obě teorie věnují pozornost případům, kdy zjednodušeně řečeno „mluvčí říká něco jiného, než si myslí“. Ať už tyto případy hodnotíme jako rozrůznění enuciátora a lokutora, nebo jako nepřímou realizaci komunikačních funkcí, ukazují se jako překladatelsky problematické.⁽³⁾

3 V této studii se zaměřujeme na překlad otázek, nicméně problematika nepřímé realizace komunikačních funkcí se dotýká také dalších oblastí, kterým se věnujeme, například překládání zdvořilostních forem či převodu citoslovcí (srov. Lapúníková 2019).

3 OTÁZKA JAKO PŘEKLDATELSKÝ PROBLÉM

Z pohledu kognitivní lingvistiky se otázka „chápe jako podstatná lidská aktivita, samo nastavení ke světu, intence vlastní právě člověku. Jde tu o celkový postoj tázání, problematizaci skutečnosti, snahu o vyjasnění nejasného“ (Vaňková 2007: 201).

Různé způsoby, jak položit otázku, jsou typické pro dětský způsob komunikace. Pro děti je od narození primární vyjádřit svůj komunikační záměr, a to ještě před tím, než se naučí mluvit. Formální stránka komunikace se rozvíjí s věkem.

Tahar Ben Jelloun v knize *Tati, co je to rasismus?* pracuje s různými podobami otázky (presumptivní otázky, podivové otázky, konstatační výpovědi, otázky s imperativem atd.), a imituje tak způsob hovorového vyjadřování u dětí. Různé jazykové podoby otázek tvoří vedle dalších prvků (otec a dcera, krátké a rychle se střídající pasáže postav, jednoduchý jazyk atd.) v této knize dětský aspekt, díky němuž je složité téma srozumitelně podáno cílovému čtenáři.

Základní jazykové signály otázky ve francouzštině a češtině jsou podobné, ovšem následující problematické případy poukazují na odlišnosti, s nimiž je třeba při překládání počítat.

3.1 IMPERATIV V OTÁZCE

Miroslav Grepl ve své typologii komunikačních funkcí uvádí, že „otázky nemohou mít imperativ“ (Grepl – Karlík 1998: 460), nicméně dále připouští, že „otázka může být indirektně realizována také imperativem...“ (ibid.: 462). Francouzský imperativ *dis/dites* (doslov. řekni/řekněte) typicky uvozuje otázku, v české otázce tato výzva⁴⁾ není běžná. Následující příklady (10), (11), (12), (13) dokládají, že imperativ má i v českých interogativních vý-

4 Miroslav Grepl upozorňuje na souvislost mezi výpověďmi s funkcí tázací a výpověďmi s funkcí direktivní: „záměrem (cílem) otázek není způsobit, aby adresát něco vykonal, nýbrž aby doplnil tazateli chybějící informace o světě. Na druhé straně nelze popřít, že i otázky jsou druhem výzvy vůči adresátovi, a to výzvou k odpovědi“ (Grepl – Karlík 1998: 460).

povědích své využití, ale ne vždy je v otázce stejně bezpříznakový jako ve francouzštině.

(10)

– Dis, Papa, c'est quoi le racisme?

„Tati, co je to rasismus?“

(11)

– Dis, Papa, je n'ai toujours pas compris pourquoi le racisme existe un peu partout.

„Řekni, tati, pořád jsem nepochopila, proč rasismus existuje vlastně všude.“

(12)

– Dis-moi, Papa, comment faire pour que les gens ne soient plus racistes?

„Řekni mi, tati, co dělat, aby tihle lidé už nebyli rasisty?“

(13)

– Dites, monsieur, ça sert à quoi le racisme?

„Řekněte, pane, k čemu je rasismus?“

V prvním z uvedených příkladů (10) překladatelé využívají elipsu a verbum v imperativu nepřekládají. Tento postup volí také v případě titulu. Originální název *Le racisme expliqué à ma fille* (doslovně *Rasismus vysvětlený mé dceři*) překladatelé nahradili otázkou, která je první větou knihy: *Tati, co je to rasismus?* Takto zvolená substituce odráží jak obsah, tak formu díla.⁵ Vypuštění uvozujícího imperativu z jazykového hlediska signalizuje, že jej překladatelé vnímají v české otázce jako příznakový. Zatímco titulní otázka (10) je díky elipse v překladu stylisticky bezpříznaková, v příkladu (11) překladatelé zachovali jak uvozující imperativ, tak celou syntaktickou strukturu a vytvořili příznakovou otázku. Nežádoucí příznakovosti se v tomto případě lze vyhnout opět elipsou uvozujícího imperativu. Pří-

5 Jak bylo podrobně vysvětleno v kap. 1.2.

klad (12) představuje funkční syntaktické zapojení uvozujícího imperativu. Příznakovým prvkem v této výpovědi je infinitivní konstrukce „co dělat“ coby mechanické převedení francouzštině vlastní infinitivní konstrukce. Použití slovesa v určitém tvaru, například „co je třeba udělat“, „co máme udělat“ je v češtině přirozenější. V příkladu (13) je nevhodně zachován jak uvozující imperativ, tak oslovení „pane“,⁽⁶⁾ vzhledem k tomu, že se jedná o otázku čtrnáctileté studentky položenou autorovi knihy během besedy na základní škole. Doporučovala bych úplné vynechání imperativu „řekněte“, případně jeho rozšíření na „řekněte nám“.

Nevhodné užití imperativu v otázce se na mikroúrovni⁽⁷⁾ projevuje jako syntaktický, případně lexikální nedostatek. Na meziúrovni již může komplikovat interpretaci konkrétní komunikační situace cílovým čtenářem, kdy tento nedokáže přesně určit, jaký komunikační záměr mluvčí sleduje, například zda jde o výzvu, nebo otázku apod. Při opakovaném výskytu⁽⁸⁾ tohoto jevu pak dochází na makroúrovni ke zkreslenému vnímání textu jako celku: kniha se stává oproti originálu jazykově komplikovanější, stylisticky příznakovou, a tedy méně přístupnou dětskému čtenáři.

3.2 OTÁZKA OPAKOVÁNÍM

Frekventovanou indikací interrogativní funkce v analyzovaném díle je otázka opakováním. Dcera často opakuje slovo, kterému nerozumí na lexikální či pragmatické úrovni, jako signál výzvy k vysvětlení. Zpravidla jde o do-

6 Užití oslovení *monsieur*, *madame* apod. není vždy totožné s užitím oslovení *pane*, *paní* v českém prostředí. Zatímco ve francouzských školách žáci takto oslovují učitele, v českém kontextu konvence velí použít oslovení *pane učitelí*, *paní učitelko*. Ve výše uvedeném případě školní besedy se přikláníme například k oslovení *pane Jelloune*.

7 Při procesu analýzy překladu postupujeme v souladu s modelem kritiky překladu Lance Hewsona (2011), který nabízí přehlednou strukturu a vhodnou terminologii. Ve své analýze sledujeme překladatelská rozhodnutí a jejich účinky na různých úrovních textu. Překladatelská rozhodnutí učiněná na mikroúrovni vyvolávají účinek na meziúrovni v rámci vybrané pasáže a následně pak na makroúrovni v rámci celého textu. Hewson vychází z terminologie literární kritiky Gerarda Genetta (1980) a pro svůj model kritiky překladu sestavuje vlastní komplexní terminologický aparát. Cílem kritiky je podle Hewsona popsat překladatelovu strategii.

8 Analyzovali jsme deset překladatelsky problematických případů imperativu v otázce ve strožánkovém textu knihy *Tati, co je to rasismus?*, z nichž čtyři považujeme za přijatelné (elipsa, doplnění imperativu osobním zájmenem) a 6 za nepřijatelné (mechanické převedení uvozujícího imperativu).

plňovací otázku s elipsou tázacího slova „co/kdo“. Tyto otázky tvoří alternativu k otázkám „co/kdo je to“, „co to znamená“, které jsou v textu taktéž hojně zastoupeny. Vynecháním tázací struktury u některých otázek tohoto typu autor dosahuje pestrosti forem otázek, a tím imituje přirozený dialog dospělého s dítětem.

(14)

– [...] on le rejette, on ne veut pas de lui comme voisin, encore moins comme ami, simplement parce qu'il s'agit de quelqu'un de différent.

– Différent?

„[...] odmítáme ho, nechceme ho za souseda jen proto, že jde o někoho odlišného.“

„Odlišného?“

(15)

– Le raciste est quelqu'un qui pratique la mauvaise fois.

– La mauvaise fois?

„Rasista je někdo, kdo vyznává neupřímnost.“

„Neupřímnost?“

Tento způsob tematické posloupnosti v češtině vyžaduje jasné syntaktické zapojení. V příkladu (14) používá francouzština v otázce přídavné jméno „différent“, jehož tvar je ve všech pádech totožný, ať už stojí samostatně, nebo za předložkou. Akuzativ vyjádřený sufixem by bylo v českém překladu vhodné signalizovat také předložkou, například „O někoho odlišného?“⁽⁹⁾

V příkladu (15) tento problém nevzniká, protože slovo „neupřímnost“ vykazuje homomorfii jak ve francouzštině, tak v češtině, a především protože syntaktická vazba ani v jednom z daných jazyků nevyžaduje předložku.

9 Jiným problémem příkladu (14) je elipsa originálu bez zjevné motivace: překladatelé vypustili spojení „encore moins comme ami“ (doslovně „ještě méně za kamaráda“), ačkoli paralela kamarádství spoluutváří dětský aspekt díla – kamarádství je zde tematizováno v několika pasážích.

(16)

– Il a peur de l'étranger... [...]

– C'est quoi un étranger?

„Má strach z cizince... [...]“

„Co je to cizinec?“

(17)

– C'est quoi, un raciste?

„Kdo je to rasista?“

Příklady (16) a (17) jsou ukázkou neelidované otázky opakováním, u nichž se v tomto překladu problém různě vyjádřených syntaktických vazeb ve francouzštině a češtině většinou neprojevuje, nicméně jej nahrazuje jiný, tentokrát lexikální jev, který se v knize několikrát opakuje: mechanické převedení tázacího zájmena „*quoi*“ (doslovně „*co*“) v otázkách týkajících se živých bytostí. Ve výchozím textu najdeme v obou uvedených příkladech „*quoi*“, ačkoli se otázky týkají „*cizince*“ a „*rasisty*“, a v češtině bychom v obou případech očekávali zájmeno „*kdo*“. Přesto překladatelé v příkladu (16) ponechali francouzské „*co*“, a vytvořili tak příznakovou otázku, i když originální otázka příznaková není.

Výše popsané problémy překladu otázek opakováním lze na mikroúrovni hodnotit jako dílčí, a nikoli nutně závažné morfologické, syntaktické či lexikální nedostatky, ovšem na meziúrovni již nastává komplikace v podobě nekohezní pasáže, u níž čtenář může zaváhat, k čemu se daný opakovaný element vztahuje apod. Narušení vnitřní provázanosti pasáže má při opakovaném výskytu¹⁰ dopad také na makroúrovni na text jako celek: jednotlivé dezinterpretace přispívají k tomu, že překlad knihy není koherentní a působí složitěji než originál, což je (nejen) u díla pro děti závažný nedostatek.

10 Analyzovali jsme sedm překladatelsky problematických případů otázky opakováním, z nichž čtyři považujeme za adekvátní řešení (bezpříznakové syntaktické zapojení, substituce tázacího zájmena) a tři za nevhodné řešení (příznakové syntaktické zapojení, mechanický překlad tázacího zájmena).

3.3 ZMĚNA KOMUNIKAČNÍ FUNKCE

V překladu knihy *Tati, co je to rasismus?* shledáváme množství různých chyb od věcně nesprávné volby lexika přes morfologické či pravopisné nedostatky až po neopodstatněné vynechávání důležitých slov i celých vět. Závažnou překladatelskou chybou na pragmatické rovině je změna komunikační funkce výpovědi. Příkladem je úryvek (18) tematizující problematiku klonování:

(18)

– Tu as raison, je n’aimerais pas avoir deux Céline dans ma classe. Une seule suffit.

– Tu te rends compte, si on pouvait reproduire les humains comme on fait des photocopies, on contrôlerait le monde, on déciderait de multiplier certains ou d’en éliminer d’autres. C’est horrible.

– Ça me fait peur...

„Máš pravdu, nechtěla bych mít dvě Céline ve třídě. Jedna stačí.“

„Uvědomuješ si, že kdybychom mohli rozmnožovat lidi stejně, jako děláme fotokopie, kontrolovali bychom svět, rozhodovali bychom, že některé rozmnožíme a jiné vyřadíme? To je hrozné.“

„Z toho mi běhá mráz po zádech...“

Ve výchozím textu otec pouze vysvětluje a rozvádí názor své dcery bez jakéhokoli signálu tázací funkce, zatímco v cílovém textu nacházíme otázku. Takto změněná komunikační funkce výpovědi mate čtenáře nejen na úrovni bezprostředního kontextu, ale také na úrovni kontextu celého díla. V cílovém textu se otec svou „otázkou“ ptá dcery de facto na to, co právě sama řekla. Navíc pro tuto knihu není typické, aby otec pokládal otázky dceři.

Další dezinterpretaci originálu představuje příklad (19), kde překladatelé změnilí komunikační funkci chybnou volbou lexika.

(19)

– Ça veut dire quoi? On peut sauver un enfant du racisme, pas un adulte...

– Plus facilement, oui.

„Co to znamená? Můžeme uchránit dítě před rasismem, ale dospělou osobu ne...“

„Zjednodušeně ano.“

V originální odpovědi „Plus facilement, oui.“ (doslovně „Snadněji, ano.“) vyjadřuje otec souhlas s myšlenkou své dcery a rozvíjí ji tak, že je „snazší uchránit před rasismem dítě než dospělého“, což vzápětí dokládá například citátem Barucha Spinozy o snaze o setrvání v bytí či francouzskými příslovími ve smyslu „starého psa novým kouskům nenaučíš“. Systémový ekvivalent francouzského příslovce „plus facilement“ zní „snadněji, snáz, lehčeji“, zatímco českému příslovci „zjednodušeně“ odpovídá systémový ekvivalent „plus simplement“. V celé pasáži nenajdeme element, který by nasvědčoval tomu, že otec považuje názor své dcery za „zjednodušený“. Dané překladatelské řešení tedy nemá systémovou ani kontextovou oporu.

Výše popsané případy změny komunikační funkce výpovědi v tomto překladu vznikly pravděpodobně nepochopením kontextu komunikační situace ve výchozím textu a způsobují závažné dezinterpretace.

ZÁVĚR

Tato studie přináší analýzu překladu knihy pro děti *Tati, co je to rasismus?* (1998) frankofonního autora T. Ben Jellouna se zaměřením na pragmatickou stránku textu. Charakteristickým jazykovým rysem díla jsou otázky, které zároveň představují zkoumaný translatologický problém českého překladu Anny a Erika Lukavských (2004).

Analýza se soustředí na výpovědi, které nemají tradiční formu otázky, a přesto plní interogativní funkci. Z pohledu polyfonní teorie reprezentované Oswaldem Ducrotem se jedná o rozrůznění lokutora a enunciatora výpovědi, Miroslav Grepl tyto případy označuje jako nepřímou realizaci

komunikačních funkcí. Správná interpretace a respektování enuciátora, případně komunikačního záměru mluvčího i v těchto potenciálně komplikovaných případech je podmínkou dobrého překladu.

V překladu knihy *Tati, co je to rasismus?* dominuje strategie orientovaná na formální podobu výchozího textu. Díky této strategii překladatelé zachovali žádoucí pestrost reprezentace interogativní funkce, ale zároveň tím zapříčinili stylistickou příznakovost v cílovém textu a v některých případech také změnili komunikační funkci výpovědi. Jednotlivé nedostatky na mikroúrovni („francouzský“ imperativ v otázce, nedostatečné syntaktické zapojení u otázky opakováním, otazník místo tečky za větou apod.) vyvolávají efekt na meziúrovni, kde ovlivňují vnímání dané pasáže čtenářem (nejasná komunikační funkce výpovědi či její změna, nekohezní pasáž apod.). Analýza vybraných reprezentativních příkladů ukázala, že tyto změny vedou k dílčím dezinterpretacím výchozího textu a na makroúrovni ovlivňují vnímání díla jako celku.

Nad rámec problematiky otázek má překlad množství dalších nedostatků, ať už morfologických, syntaktických, nebo textových (např. chyby ve shodě podmětu a přísudku, neopodstatněné vynechávání slov a celých vět či naopak nadbytečné vkládání letopočtů do textu, vysvětlení slovní hříčky v poznámce pod čarou apod.). Jednotlivé změny a nedostatky překladu přispívají k tomu, že výsledný text působí na čtenáře složitěji než originál a postrádá jazykovou jednoduchost, srozumitelnost a jasnost výchozího textu.

Cílový text nicméně vykazuje také některé prvky komunikativního překladu (substituce názvu, elipsa imperativu v otázce apod.). Tuto překladatelskou strategii považujeme za velmi vhodnou u překladu určeného dětem, jelikož koresponduje se specifickými požadavky na překlad dětské literatury. Užití metod komunikativního překladu ve větší míře by přispělo k lepší jazykové přístupnosti díla a dětským čtenářům by usnadnilo uchopení komplikovaného tématu.

Tahar Ben Jelloun na knihu *Tati, co je to rasismus?* navázal sérií pedagogických textů, které podobně jako většina jeho děl na svůj český překlad zatím čekají. Kniha je tedy ojedinelá nejen svým tematickým zaměřením,

ale také potenciálem skrze překlad otevírat cestu českým dětským i dospělým čtenářům k tomuto významnému frankofonnímu autorovi.

Mgr. Magdaléna Lapúniková

Katedra bohemistiky

Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Křížkovského 10, 771 80 Olomouc

magdalena.lapunikova01@upol.cz

Tato studie vznikla v rámci projektu, jehož realizace byla umožněna díky účelové podpoře na specifický vysokoškolský výzkum udělené roku 2019 Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR Univerzitě Palackého v Olomouci (IGA FF 2019 022).

LITERATURA

ANSCOMBRE, Jean-Claude – DUCROT, Oswald

1983 *L'argumentation dans la langue* (Bruxelles: Mardaga)

BEN JELLOUN, Tahar

1999 *Le racisme expliqué à ma fille* (Paris: Seuil)

2004 *Tati, co je to rasismus?*; přel. Anna a Erik Lukavští (Praha: Dauphin)

DUCROT, Oswald

1984 *Le Dire et le Dit* (Paris: Minuit)

DZIAK, Vladimír

2007 „Konceptia polyfonickej teórie a problematiky modalit v slovenčine a vo francúzštine“; in Viera Kováčová (ed.), *Varia XVII. Zborník materiálov zo XVII. kolokvia mladých jazykovedcov* (Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberoku), s. 77–84

GENETTE, Gérard

1980 *Narrative discours*; přel. Jane E. Lewin (Ithaca: Cornell university Press)

GREPL, Miroslav – KARLÍK, Petr

1998 *Skladba češtiny* (Olomouc: Votobia)

HEWSON, Lance

2011 *An Approach to Translation Criticism* (Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company)

HIRSCHOVÁ, Milada

2004 „Obecná pragmatika a pragmatika češtiny“; *Slovo a slovesnost* 65, č. 1, s. 3–15

2006 *Pragmatika v češtině* (Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci)

KARLÍK, Petr – NEKULA, Marek – PLESKALOVÁ, Jana (eds.)

2012–2020 *Nový encyklopedický slovník češtiny online*; www.czechency.org [přístup 3. 1. 2021]

KNITTLOVÁ, Dagmar

2010 *Překlad a překládání* (Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci)

LAPÚNIKOVÁ, Magdaléna

2019 „Komunikační funkce citoslovcí ve francouzštině a češtině: Malý princ ve dvou českých překladech“; *Jazykovědné aktuality* 56, č. 3 a 4, s. 74–87

LEVÝ, Jiří

2012 *Umění překladu* (Praha: Apostrof)

MOUNIN, Georges

1999 *Teoretické problémy překladu* (Praha: Karolinum)

NÜNNING, Ansgar (ed.)

2006 *Lexikon teorie literatury a kultury*; přel. Zuzana Adamová a Aleš Urválek (Brno: Host)

VANĚKOVÁ, Irena

2007 *Nádoba plná řeči. Člověk, řeč a přirozený svět* (Praha: Karolinum)

LEXIKÁLNÍ EXPRESIVITA JAKO PROSTŘEDEK PORUŠENÍ OBJEKTIVITY VE ZPRAVODAJSKÝCH SDĚLENÍCH

VIKTOR JÍLEK

LEXICAL EXPRESSIVITY AND ITS POTENTIAL TO VIOLATE THE OBJECTIVITY IN NEWS REPORTING

Evaluative expressives undermine the objectivity of news reporting. To identify them, a complex taxonomy has been created. Subsequent analysis of television news has shown a high frequency of use of evaluation expressions in the statement, moreover contextually connected with other evaluation units.

Keywords: Expressivity, information quality, informative functions, lexicology, manipulation, mass media, objectivity, preferred reading, sememe evaluation, stylistics, narrative context, Westerståhl, news.

1 ÚVOD

Oblast mediální produkce je silně komercializovaná, primárním zájmem mediálních institucí, komerčních i veřejnoprávních, je prosadit se v soutěži s ostatními médii – oslovit příjemce, zaujmout je a udržet si jejich pozornost, dosáhnout co největší sledovanosti, poslechovosti, respektive čtenosti. To se následně odráží v zájmu inzerentů o nákup reklamního času či prostoru a v ceně, kterou jsou ochotní za odvysílaná či vytištěná reklamní sdělení zaplatit. Média snaze zaujmout a aktivizovat publikum podřizují volbu témat, tematicko-obsahovou strukturaci, kompoziční uchopení komunikátů, volbu výrazových znakových prostředků jazykových a nejazykových (obrazových, zvukových).

U vlastníků médií, fyzických či právnických osob, nelze opomenout možnou snahu naplňovat vlastní záměry podnikatelské (nemediální), případně

také zájmy politické, a to formou jak přímého, tak i nepřímého, příjemci obtížně rozpoznatelného persvazivního či získávacího ovlivnění publika prostřednictvím mediálních sdělení.

Snazší akceptaci mediálních obsahů, a tím naplnění výše uvedených záměrů pak napomáhá, je-li médium ze strany publika vnímáno pozitivně, především jako objektivní a seriózní, ale také pokud dává najevo empatii, zájem o problémy příjemců. Mediální instituce proto věnují velkou péči image rozhlasové, televizní stanice či periodika, snaží se neustále zvyšovat prestiž média jako celku či v případě médií s vysílaným signálem i jednotlivých pořadů.

Stylistika standardně člení žurnalistickou produkci do tří dílčích stylových oblastí, pro něž konstruuje soubory stylových norem, dílčí stylové typy. Primární oblastí je výrazně normované zpravodajství, jež je předmětem zájmu tohoto textu. Jeho výhradním úkolem má být informovat, z čehož vyplývá požadavek věcnosti, nociónality, neinterpretativnosti a informační nasycenosti komunikátů. Navazující publicistika v užším smyslu slova pak informace analyzuje a hodnotí, příjemce přesvědčuje a získává, z hlediska stylového typu by tak měla činit nemanipulativně, ideálně v režimu věcné argumentace. Komunikáty dílčí oblasti syžetové, tradičně označované jako beletrizující,¹⁾ oproti předchozím dílčím oblastem méně četné, pak naplňují stejné funkce jako komunikáty publicistické v užším smyslu, ovšem za využití syžetu. Komunikáty publicistické v užším smyslu a beletrizující mohou rovněž naplňovat edukativní či zábavní funkci.

Pod vlivem komercionalizace a ve snaze naplnit persvazivní či získávací záměry vlastníků médií dochází k porušení stylových norem. Zpravodajství v důsledku toho přestává být nociónální, běžně využívá aktivizační prostředky, proniká do něj hodnocení i zábavnost, stává se interpretativním, čímž zpravodajská sdělení de facto přechází do dílčí stylové oblasti publicistické v užším smyslu (úvahové, analytické). Hodnocení ve zpravodajství pak má dominantně charakter prostého, neargumentovaného vyjádření

1 Označení syžetová dílčí stylová oblast formuloval autor tohoto textu jako alternativu ke stylistiky užívanému spojení beletrizující dílčí stylová oblast, zohlednil tak skutečnost, že ne všechny komunikáty příslušné do této dílčí stylové oblasti naplňují estetickou funkci (Jílek 2009: 53).

názoru nebo postoje či je realizováno v režimu nevěcné argumentace prostřednictvím působení na city a emoce, případně za užití výrazného emocionálního zasažení příjemce, typické jsou rovněž hyperbolizace. Podobně postupuje i současná publicistika v užším smyslu slova, u níž dochází ke zřetelnému odklonu od textů věcně argumentovaných.

Při doposud realizovaných analýzách televizního zpravodajství (Jílek – Bednaříková 2015; Jílek – Bednaříková – Svobodová 2016) bylo zjištěno, že jednou z nejčastějších příčin porušení zpravodajské normy je přítomnost expresivity, jmenovitě expresivity lexikální. Expresiva jsou využívána pro svůj výrazný aktualizací potenciál, současně jsou dominantně hodnotící a umožňují přímé vyjádření názoru či postoje. Zjištěno bylo rovněž, že aktualizací potenciálu expresiv lze využít v rámci výpovědi jako podpůrného prostředku hodnocení, když to je vyjádřeno kontextově propojeným hodnotícím jazykovým prostředkem. Doposud však scházel nástroj pro analýzu výskytu hodnotících a nehodnotících expresiv ve zpravodajských komunikátech (využitelný i pro analýzu komunikátů publicistických v užším smyslu slova), rovněž nástroj pro analýzu vazby expresiv na hodnotící lexikum ve výpovědním kontextu. Byla proto vytvořena komplexní taxonomie (ne) hodnotících expresiv a metodika jejich identifikace v komunikátech, včetně identifikace expresiv užitých jako podpůrného prostředku hodnocení ve výpovědním kontextu. Smyslem tohoto textu je tuto taxonomii a metodiku představit, stejně tak představit výsledky analýzy hlavních zpravodajských relací českých celoplošných televizních stanic, jež byla realizována právě za využití této taxonomie. Samozřejmostí je teoretické ukotvení zpravodajské normy v oblasti stylistiky a normativní teorie médií, včetně souvisejícího zdůvodnění příznakovosti expresiv a hodnotícího lexika.

2 TEORETICKÉ RÁMCE

2.1 MEDIÁLNÍ ZPRAVODAJSTVÍ

Z hlediska publika představuje zpravodajství základní oblast žurnalistické produkce. Důvodem je, že zpravodajská sdělení jsou pro příjemce hlavním,

mnohdy jediným zdrojem informací o dění ve společnosti, informací o skutečnostech, s nimiž se dominantně nedostanou do osobního kontaktu. Tyto informace příjemci třídí a nahlíží prizmatem individuálních zájmů a potřeb, konfrontují je s osobním vědomostním základem a s osobními zkušenostmi, interpretují je. Zpravodajská informace může být příjemcem prostě zaznamenána, zapamatována, případně zapomenuta. Mentální zpracování zpravodajské informace může vést k vytvoření názoru jak na skutečnost, o níž je informováno, tak na širší souvislosti (situační aspekty) události a na subjekty s událostí spojené, může vést ke změně či potvrzení již existujícího názoru, případně může příjemce pohnout k určitému typu jednání.

Významu zpravodajství pro publikum jsou si vědomy mediální organizace, proto jej považují s ohledem na naplnění vlastních záměrů (viz výše) za jeden ze stěžejních typů mediálních obsahů a usilují u něj o co nejvyšší sledovanost či čtenost. Tomu odpovídá četnost televizních a rozhlasových zpravodajských pořadů, v případě hlavních zpravodajských relací pak umístění v tzv. prime-time, a to za průběžného upoutávání na tyto relace ve vysílání. V případě tištěných médií významu zpravodajství odpovídá umístění na titulních a bezprostředně navazujících stranách jednotlivých vydání či suplementů.

Mediální instituce zpravodajství prezentují jako reflexi reality, přičemž mu přisuzují pozitivní hodnoty, tj. pravdivost, objektivitu, vyváženost, oddělují je od sdělení názorotvorných, analytických (publicistických v užším smyslu slova) a sdělení příslušných k dílčí stylové oblasti syžetové. Příjemcům tím nabízejí interpretaci, tzv. preferované čtení,⁽²⁾ že zpravodajská sdělení naplňují informativní funkci, tedy že cílem původce zpravodajského komunikátu je dosáhnout pouhého vyrovnání informačních obsahů ve vědomí původce a příjemce. Předpokládáno tak není naplnění jakýchkoliv jiných formativních záměrů, jakými jsou persvaze, získávání, edukace, či naplnění dalších základních funkcí, zejména expresivní, estetické, případně masově komunikační funkce zábavní (Jílek 2009: 57–58).

2 Více k preferovanému čtení Reifová a kol. 2004: 35–36.

2.2 ZPRAVODAJSKÁ NORMA

2.2.1 Stylistický kontext

Zmíněný předpoklad naplnění toliko informativní funkce,⁽³⁾ rozšířený o jazykové projevy působení relevantních nepragmatických aspektů komunikačního rámce (slohotvorných činitelů),⁽⁴⁾ považuje česká funkční stylistika v rámci svého procesuálního přístupu za základní pragmatický faktor produkce zpravodajských komunikátů, jemuž je podřízena jejich utvářenost, volba adekvátních, pro zpravodajský styl nepříznakových výrazových prostředků všech jazykových plánů, včetně roviny textu, rovněž jejich tematicko-obsahová organizace; formuluje na jeho základě normativní požadavky obsažené ve zpravodajském stylovém typu. Ten je, na rozdíl od stylového typu dílčí stylové oblasti publicistické a stylového typu dílčí oblasti syžetové,⁽⁵⁾ relativně komplexní, podrobný a taxativní, což souvisí s vyšší mírou formálnosti, normovanosti dílčí stylové oblasti zpravodajské.

2.2.2 Masově komunikační kontext

Legitimitu požadavku striktně informativního zpravodajství lze vyvodit ze společenských a ekonomických souvislostí fungování médií, ze specifického vztahu mezi původcem a příjemcem mediálních obsahů, daného nastavením (charakterem) masově komunikačního rámce.

1. Mediální produkce obecně, tedy i ta zpravodajská, má nezpochybnitelný potenciál působit na jednotlivé příjemce, ovlivňovat je a skrze ně i chod celé společnosti. V případě zpravodajské produkce je pak působení na příjemce spojeno navíc s výše zmíněným preferovaným čtením, předpokladem příjemce, že sdělení naplňují informativní funkci, ne další intence.
2. Vztah mezi původcem a příjemcem mediálních sdělení není rovnocenný, nýbrž asymetrický, a to v neprospěch příjemce, přičemž tuto asymetrii posiluje faktická jednosměrnost komunikace a související

3 Případně kompatibilní funkce dokumentární, kterou zmiňuje J. V. Bečka (1992: 40).

4 Jedná se zejména o mluvenost, psanost; monologičnost, dialogičnost; ohled na příjemce.

5 Tyto dva stylové typy obsahují pouze základní normativní zásady, vykazují vysokou míru obecnosti, vedle reglementací dávají pouhá doporučení.

absence plnohodnotné zpětné vazby. V případě mediálních sdělení je žurnalista, který komunikát vytváří, tedy tzv. individuální původce, ve všech fázích jeho produkce ovlivněn mediální organizací, tzv. institucionálním původcem.⁶ Proti jednotlivým příjemcům tak stojí silná instituce, která disponuje finančními, lidskými zdroji, technologickým zázemím, širokým přístupem ke zdrojům informací, společenským postavením, kontakty a vazbami.

3. Mediální instituce nemusí sledovat zájem příjemce, ale zájmy vlastní, zejména v úvodu zmíněné zájmy komerční, prestižní, případně také politické, a k jejich naplnění může asymetrického vztahu k příjemci využít. V takovém případě přistupuje při produkci sdělení k selekci událostí, o nichž je informováno, či k selekci faktů vztahujících se k události, takže jsou předávány, případně rovněž akcentovány informace, které původce považuje za důležité; zvolena je forma, včetně jazykového ztvárnění sdělení, kterou považuje mediální instituce ve vztahu k naplnění vlastních záměrů za optimální; události bývají interpretovány, fakta vhodným způsobem usouvztažněna. Takovéto zpravodajství se dostává do příkrého rozporu jak s proklamovanými zpravodajskými hodnotami, tak (potenciálně) i se zájmy příjemce. Příjemci si ovšem pod vlivem preferovaného čtení, rovněž také v důsledku nedostatečné mediální gramotnosti a s tím spojené neschopnosti kritického čtení nemusí uvědomit, že mediální instituce naplňuje vlastní záměry, sleduje vlastní zájem, že sdělení prezentovaná jako zpravodajská ve své podstatě manipulačním způsobem naplňují zejména persvazivní či získávací intence.

2.2.3 Normativní teorie médií

Skutečnost, že mediální organizace operují ve veřejném prostoru, mají schopnost formovat veřejné mínění, jejich vztah k příjemci je asymetrický, jejich činnost je vedena různorodými zájmy, je důvodem, proč společnost

---

6 Mediální organizace tak činí prostřednictvím produkčních manuálů, nařízení managementu, ale i nepsaných pravidel (institucionální či redakční diskurz).

požaduje od médií tzv. společensky odpovědné jednání, respektování veřejného zájmu (jako protikladu zájmu partikulárního).⁽⁷⁾ Ucelený koncept společensky odpovědného jednání médií obsahuje normativní teorie sociální odpovědnosti,⁽⁸⁾ která formuluje kvalitativní standardy, jejichž dodržování mediálními institucemi má zajistit, že budou respektována zejména garantovaná práva a svobody jednotlivců, principy pluralitní demokracie, právního státu, ale rovněž bude respektována kulturní identita společnosti, čili že mediální instituce při svém působení ve veřejném prostoru budou jednat společensky odpovědně, jejich činnost bude společensky prospěšná a nezneužijí svého postavení.

2.2.4 Normativní koncept zásad informační kvality

Pro oblast zpravodajství v rámci normativní teorie médií kvalitativní standardy produkce sdělení formuloval v podobě konceptu zásad informační kvality (objektivity) Jürgen Westerstähl (1983: 403–424). Jedná se o soubor požadavků, jež by měla média respektovat, aby zpravodajská sdělení naplňovala toliko informativní funkci. Koncept se ve své komplexnosti týká všech aspektů zpravodajské činnosti – výběru informací, práce s nimi, převodu informací do podoby sdělení za užití prostředků znakových systémů, zvukového (mj. zvukový podkres), obrazového (statické či dynamické obrazy), především pak jazykového, a to včetně doprovodných systémů paralingválních a extralingválních. Normativní požadavky konstruované konceptem jsou plně kompatibilní s požadavky na jazykovou podobu zpravodajských komunikátů, jež obsahuje zpravodajský stylový typ.

Je však nutné upozornit, že pokud máme na mysli jazykovou podobu zpravodajských komunikátů, vztahují se Westerstählovy normativní požadavky v oblasti vnitřní lingvistiky (zvuková, morfologická, lexikální a syntaktická rovina) výhradně na žurnalistovy autorské úseky (výpovědi), nikoliv na výpovědi dalších osob, které jsou do textu vkládány formou citací

7 Společnost se snaží k respektování veřejného zájmu mediální instituce přimět legislativní cestou, prostřednictvím tlaku nestátních institucí, sdružení, zájmových skupin i jednotlivců. Sama média pak v důsledku společenského tlaku přistupují k samoregulaci, přijímají etické kodexy.

8 Více viz Jílek 2013: 175–180; McQuail 1999: 147–180; Reifová a kol. 2004: 206, 279.

v podobě tzv. objektivizačních textových komponentů. Citací se však koncept týká v textové rovině.⁽⁹⁾

Westerståhl (1983: 403–424) konstruuje dva základní hodnotové faktory, tedy zásady informační kvality.

1. Faktor faktičnosti, který tvoří tři aspekty. Prvním je aspekt pravdivosti, který předpokládá, že zpravodajské sdělení neobsahuje hodnocení, komentáře (v jazykové oblasti se týká všech základních jazykových plánů, v textové rovině textových modelů, slohových postupů a textových komponentů, zejména citací a parafrází), informace o události jsou úplné (z jazykového pohledu se jedná o užité odpovídajícího textového vzorce/žánru) a jsou podávány přesně (v oblasti jazyka lexikálně a syntakticky). Druhým je aspekt relevance, jež se týká výběru a řazení informací dle jejich významu, důležitosti, a to jednak ve zpravodajských pořadech či na zpravodajských stránkách periodik (tzv. relevance vnější, netýká se jazyka komunikátu), jednak ve zpravodajském sdělení (tzv. relevance vnitřní, souvisí s tematicko-obsahovou strukturací komunikátu).⁽¹⁰⁾ Třetím je aspekt informativnosti, který předpokládá takové ztvárnění sdělení za užití prostředků znakových systémů, jež umožní příjemci bezproblémovou recepci a percepci (z hlediska jazykového hovoříme o srozumitelnosti, týká se všech jazykových rovin).
2. Faktor nestrannosti, který tvoří dva aspekty. Prvním je aspekt vyváženosti, jenž předpokládá řazení protichůdných informací, případně protichůdných názorů, přičemž protichůdným názorům či pohledům by měl být dán ve sdělení stejný čas, prostor či důraz (z hlediska jazykového se týká tematicko-obsahové strukturační komunikátu, užití standardizovaných textových komponentů – citací a parafrází). Druhým je aspekt neutrality, vylučující průnik subjektivity do sdělení. Westerståhlovo chápání neutrality je široké, v jeho pojetí do sdělení

9 K textovým komponentům více viz Jílek 2009: 63–64, 67–69.

10 Relevance souvisí s proporcionalitou, tedy prostorem, který je události věnován v relaci či v periodiku, respektive prostorem ve zpravodajském komunikátu, který je věnován jednotlivým informacím.

proniká subjektivita nejen tehdy, jsou-li užity nápadné, aktualizační výrazové prostředky, ale i tehdy, pokud žurnalista přistoupí k hodnocení skutečnosti, vyjádření názoru, postoje, dává najevo vztah k události, o níž informuje, vyvozuje na základě usouvztažnění faktů závěr, přičemž je lhostejno, zda tak činí explicitně či implicitně. Vzhledem k tomu, že zde dochází k průniku aspektu neutrality a aspektu pravdivosti z faktoru faktičnosti, přistoupili jsme při aplikaci konceptu na jazyk zpravodajství k omezení rozsahu chápání neutrality. Nezahrnujeme sem vyjádření názoru, postoje, neutralitu komunikátu nahlížíme v intencích lingvistického chápání pojmu, tedy jako požadavek vyloučení jazykových expresivních, apelových, fatických, asociačních, evokačních prostředků, rovněž příznakových prostředků časových či prostředků v dílčí stylové oblasti zpravodajské stylově příznakových (s výjimkou termínů). To, zda tyto prostředky mají, či nemají současně explicitně či implicitně hodnotící charakter, umožňující vyjádření názoru či vyvození závěru, není z jazykového hlediska podstatné (Jílek – Bednaříková 2015: 13–14).

2.3 EXPRESIVITA

Lingvistický termín expresivita označuje citové zabarvení výpovědi realizované užitím prostředků všech jazykových plánů a jejich subsystémů, projevuje se výběrem a organizací jazykových prostředků ve výpovědi. Dle Miroslava Grepla (1967: 9–10) spočívá jazyková expresivita v aktualizaci neutrálního jazykového výrazu, zřetelně vystupuje při konfrontaci s nociónálním jazykovým prostředkem.¹¹ Expresivita představuje pragmatickou složku významu jazykového prostředku. Užití expresivních prostředků umožňuje následující.

1. Autentické, neuvědomované vyjádření skutečně prožívaných emocí (tzv. neintenční expresivita). Jde o reflexi vnitřních stavů mluvčího, jež vyplývají ze stavu organismu, podnětů působících z jeho nitra či

11 Konfrontace expresivního a nociónálního prostředku představuje dle Grepla i jeden ze způsobů, jak expresivitu ve sdělení zjistit (ibid.).

z vnějšího prostředí. Expresivita v takovém případě představuje behaviorální složku emocí. Z lingvistického hlediska je užitím expresivních prostředků k vyjádření autentických emocí či uvolnění vnitřní emocionality naplněna základní jazyková funkce expresivní.

2. Simulaci emocionality (tzv. intenční expresivita). Jde o záměrné, uvědomované užití expresivních jazykových prostředků, jež může být vedeno snahou původce komunikátu pouze zaujmout, aktivizovat příjemce, vzbudit jeho pozornost a soustředit ji na celý komunikát, jeho úsek či i jen na určitou výpověď. Záměrem však může být také současně u příjemce prostřednictvím nevěcného (prostého) emocionálního ovlivnění, či dokonce emocionálního zasažení⁽¹²⁾ dosáhnout vytvoření či změny názoru, postoje k osobám, dějům, situacím či vyvolat z hlediska původce žádoucí typ jednání. Takto je expresivity, zejména lexikální, využíváno na úrovni výpovědi k přesvědčování či získávání v režimu (manipulativní) nevěcné argumentace.⁽¹³⁾ Jde o postup vrcholně neetický, neboť příjemce si vůbec nemusí uvědomit, že je ovlivňován (Jílek – Bednaříková 2015: 78–79). Na jazykové úrovni se tak děje zejména tehdy, je-li expresivita spojena s hodnocením, a to jak v jedné (expresivní) lexikální jednotce, tak v bezprostředním výpovědním kontextu (viz dále). Intenční expresivity může být využito také k naplnění edukativní, estetické funkce či masově komunikační funkce zábavní.

2.3.1 Expresivita a hodnocení

Expresivní jazykové prostředky, pokud v sémantické struktuře obsahují hodnotící, evaluativní prvek, jsou přímým nosičem hodnocení, což se týká zejména lexikální a související slovtvorné (lexikální) morfologické oblasti. Hodnotící však mohou být i některé prostředky tvaroslovné, zvukové či syntaktické. Hodnotící charakteristika expresivních prostředků může být jednak kvalitativní, a to kladná či záporná, jednak kvantitativní, a to

12 Silné emocionální působení s cílem vyvolat například strach, soucit, odpor, hněv aj.

13 Více k tématu Bartošek 1993: 42–48.

množstevní, velikostní, rozsahová a měrová, případně intenzifikační při označení množství, velikosti, rozsahu a míry. Intenzifikovat lze také kvalitu hodnocení (viz dále) (Jílek – Bednaříková – Svobodová 2016: 109).

Expresivního jazykového prostředku lze vzhledem k jejich aktualizačnímu potenciálu využít v rámci výpovědi také jako podpůrného prostředku hodnocení, když to je vyjádřeno kontextově propojeným neexpresivním či dalším expresivním hodnotícím jazykovým prostředkem, dominantně lexicálním či morfologickým.

2.3.2 Expresivita v žurnalistických komunikátech

Žurnalistické komunikáty mají veřejný charakter, vyznačují se vyšší mírou formálnosti, zpravodajské pak navíc, jak již bylo zmíněno, vysokou mírou normovanosti, jedná o texty předem připravené, nikoliv spontánní, proto v nich pro výsostně subjektivní autentický projev emocí individuálního původce není místo. Pokud se přesto objeví, jedná se z hlediska publicistického stylového typu o chybu, projev neprofesionality, který však může být mediálními institucemi, zejména bulvárními, tolerován, či dokonce podporován.

Záměrné užití expresivity je z pohledu publicistického stylového typu vyloučeno v dílčí oblasti zpravodajské. Naopak přípustné je v dílčí oblasti publicistické v užším smyslu slova, nicméně pouze tehdy, jedná-li se o prostředek aktualizační, jehož cílem je aktivizovat příjemce. Podobně v dílčí oblasti syžetové, zde navíc může být tento typ expresivity součástí promyšlené kompozice, strukturace textu, například konstrukce syžetu, a to jako prostředek naplnění estetické funkce. V obou případech by však užití intenzivní expresivity nemělo vést k vytvoření, změně názoru příjemce, jeho postoje k reálným osobám, dějům, situacím či k vyvolání z hlediska původce žádoucího typu jednání.

2.3.3 Expresivita z hlediska zásad informační kvality

Z pohledu zásad informační kvality má expresivita potenciál porušit dva její aspekty.⁽¹⁴⁾

14 Pokud v souvislosti s expresivními či hodnotícími jazykovými prostředky hovoříme o jakýchko-

1. Všechny expresivní prostředky porušují aspekt neutrality z faktoru nestrannosti, a to vzhledem k jejich výrazové nápadnosti a s ní spojené schopnosti ozvláštnit sdělení, zaujmout, aktivizovat příjemce. Toto porušení lze považovat z hlediska formativních dopadů na příjemce za méně závažné, neboť nemá potenciál persvazivní či získávací. Z expresivních prostředků výhradně neutralitu porušují jen prostředky nehodnotící, a to navíc pouze tehdy, nejsou-li v rámci výpovědi propojeny s prostředkem hodnotícím.
2. Pokud jsou nehodnotící expresivní prostředky v rámci výpovědního kontextu spojeny s hodnotícím jazykovým prostředkem, mají schopnost vzhledem ke svému aktivizačnímu potenciálu působení hodnotícího prostředku podpořit, umožnit původci sdělení snazší naplnění persvazivního či získávacího záměru. Totéž platí o expresivních prostředcích, jež mají samy o sobě hodnotící charakter. Užitím takovýchto expresivních prostředků dochází k porušení aspektu pravdivosti z faktoru faktičnosti, a to v požadavku absence hodnocení, komentářů. Jedná se o jedno z nejzávažnějších porušení objektivitativy zpravodajských sdělení, neboť ta přestávají plnit zpravodajskou, tedy striktně informativní funkci, a přechází do dílčí stylové oblasti publicistické v užším smyslu slova.

3 (NE)HODNOTÍCÍ EXPRESIVA – IDENTIFIKACE V KOMUNIKÁTECH A JEJICH TAXONOMIE

3.1 LEXIKÁLNÍ EXPRESIVITA

Již v úvodu bylo zmíněno, že užití expresivity, zejména pak expresivity lexikální, představuje v televizním zpravodajství jednu z nejčastějších příčin porušení zpravodajské normy. Dominance expresivity lexikální je logická,

---

liv efektech, jejich vlivu na příjemce, činíme tak na základě jejich systémových, v oblasti významu sémantických charakteristik, přičemž efekty, vliv na příjemce považujeme za potenciální. Netvrdíme tedy, že užití těchto jazykových prostředků musí mít nezbytně na každého příjemce uváděné efekty a že na všechny příjemce musí mít identické efekty. Skutečné efekty těchto prostředků v řečové činnosti lze zjistit pouze reprezentativním šetřením, a to za využití standardizované výzkumné techniky.

souvisí se skutečností, že lexikální jednotky plní v procesu označování skutečnosti mezi systémovými jazykovými prostředky vnitřní lingvistiky a roviny textu jakožto nejmenší plnovýznamové jazykové znakové prostředky primární funkci. Totéž platí i v případě hodnotících jazykových prostředků.

3.1.1 Typologie lexikálních expresiv⁽¹⁵⁾

Standardním základem typologie lexikálních expresiv je rozdělení expresivity na inherentní, adherentní a kontextovou od Jaroslava Zimy (1961: 10–11). Inherentní expresivita je tradičně členěna na expresivitu hláskovou (ibid.: 12–14), slovtvornou (ibid.: 14–30) a lexikálně sémantickou⁽¹⁶⁾ (ve vymezení dle Hauser 1980: 49–50; Jílek – Bednaříková 2015: 80).⁽¹⁷⁾ Kontextovou expresivitu Zima (1961: 11) považuje za jev stylistický, nikoliv lexikální,⁽¹⁸⁾ podobně Eva Minářová (2011: 234). Dílčí varianta kontextové expresivity, stylová inkongruence, tedy zjevná stylová nenáležitost (ne pouhé řazení stylově příznakového prostředku) při užití metajazykového opisu v daném kontextu se netýká pouze lexikálního plánu, ale i tvaroslovných jazykových prostředků, prostředků syntaktických či doprovodných systémů, a jako taková souvisí s výpovědní sémantikou. My však kontextovou expresivitu, je-li realizována za užití prostředků lexikálních, považujeme za jev z hlediska lexikologie relevantní, neboť k dosažení efektu kontextové expresivity je nezbytná kontextově podmíněná práce s denotativní či konotativní (konkrétně stylovou) složkou významu lexikální jednotky.

15 Včetně souvisejících prostředků slovtvorné (lexikální) morfologie.

16 Lexikální jednotky vyjadřující emoce či vůli, tedy citoslovce, například *ach, běda, bože, br, ejhle, ha, haló, herdek, chacha, jejdámánku, krucifix*, či některé částice, například *namouduši*, u nichž je expresivita spjata se základním významem (srov. také citové interjekce [Bečka 1992: 119–120], rovněž apelová expresivnost pojmenování [tamtéž: 124], specifická typologie částic, včetně citoslovcí [Mistrík 1985: 84–86]). Plnovýznamové jednotky, u nichž je expresivní sém (a současně sém hodnocení) obsažen v lexikálním významu, například *blb, kec, lump, nevidomý, žrádlo* či je jejich expresivita spjata se základním významem, jak je tomu u hypokoristik, například *Jarda, máma, táta* (Jílek – Bednaříková 2015: 80). Inherentní lexikálněsémantickou charakteristiku mají expresivní frazémy.

17 Onomatopoeia a slova od nich odvozená, pokud se vyznačují nápadností v hláskovém skladu slova, považujeme za příslušná k hláskové expresivitě.

18 Důvodem je, že tento typ expresivity není součástí významu slova, lexém se stává expresivní tím, že se bez změny významu odlišuje od svého jazykového okolí (Zima 1961: 11).

Lexikálně podmíněná kontextová expresivita vzniká v bezprostředním výpovědním kontextu v důsledku zřetelně nenáležitého, tedy inkongruentního, užití jednotky a slouží vždy k vyjádření postoje, k subjektivní reflexi, interpretaci skutečnosti, ale i k naplnění zábavní funkce. Rozlišit lze dva typy lexikální inkongruence, možná je i jejich kombinace. Jednak se jedná o užití takové pojmenovací jednotky, jejíž pojmový význam (denotace) je z hlediska bezprostředního výpovědního kontextu ve zřetelném (věcném) rozporu s označovanou skutečností.⁽¹⁹⁾ Jednak se jedná o užití lexikální jednotky, jež není sice s označovanou skutečností ve věcném rozporu, zřetelná nenáležitost jejího užití spočívá ve stylové (případně současně i časové) charakteristice⁽²⁰⁾ (Jílek – Bednaříková – Svobodová 2016: 114–115).

3.1.2 Identifikace lexikálních expresiv

Pro identifikaci expresiv jsou v případě inherentní expresivity rozhodující následujících znaky.

- Přítomnost neobvyklých skupin hlásek u expresivity hláskové, což se týká i části onomatopoií a slov od nich odvozených;
- Přítomnost expresivních formantů, reduplikace formantů či neobvyklá kombinace formantů (zejména internacionálních) a slovotvorných základů (zejména domácích) u expresivity slovotvorné. Výjimkou jsou jednotky, které expresivitu ztratily, označují například předměty malého rozměru, případně původní expresiva, která se terminologizovala.⁽²¹⁾
- Z jednoslovných lexikálněsémantických expresiv má přítomnost sému expresivity systémový charakter v případě citoslovcí vyjadřujících cit či volní úsilí.⁽²²⁾ Za expresivní považujeme rovněž všechny intenzifikační (hyperbolizační) pojmenovací jednotky, a to bez ohledu na to, jsou-li, či nejsou jako expresivní označené ve slov-

19 Například *Předložil své třístránkové dílo*.

20 Například knižní archaismus *jazykozpytec* ve formulaci, vztaheně k současnosti *Dnešní jazykozpytci si nevědí rady*.

21 Ztrátu expresivity lze ověřit ve *Slovníku spisovné češtiny* či ve *Slovníku spisovného jazyka českého*.

22 Subjektivní citoslovce ve vymezení dle J. Zimy (1961: 34–35).

níku. U ostatních jednoslovných lexikálních jednotek, včetně částic, je rozhodné, jsou-li jako expresivní označené alespoň v jednom ze slovníků zachycujících současný stav jazyka, jazykovou normu, tedy ve *Slovníku spisovné češtiny*, aktuálně vznikajícím *Akademickém slovníku současné češtiny*, případně i v již uzavřeném *Slovníku spisovného jazyka českého* (1960–1971).⁽²³⁾ V případě jednoslovných jednotek, jež nejsou obsaženy ve slovnících (a nejedná se o citoslovce či hyperbolizační jednotky), případně ve slovnících nejsou obsažená kořenná či základová slova, z nichž byly vytvořené, lze o expresivitě rozhodnout na základě konfrontace s neutrálním synonymem a na základě metajazykového popisu významu, kdy jednak vystoupí výrazová nápadnost jednotky, jednak lze identifikovat přítomnost expresivního sému, případně lze i pojmenovat typ s expresivitou spojeného sému hodnocení (viz dále). To se týká i jednoslovných pojmenování okazionálních a nelexikalizovaných, u nichž navíc, pokud vznikly z frazeologismu, může o expresivitě rozhodovat slovníková lexikálněsémantická charakteristika původního frazeologismu. Pro určení expresivity lexikalizovaných frazémů, jedná se vždy o expresivitu lexikálněsémantickou, je rozhodné, jsou-li jako expresivní označené ve frazeologických slovnících (*Slovník české frazeologie a idiomatiky: přirovnání*, *Slovník české frazeologie a idiomatiky: výrazy neslovesné*, *Slovník české frazeologie a idiomatiky: výrazy slovesné*) či i ve výše uvedených normativních slovnících. O expresivitě frazémů, včetně nelexikalizovaných, lze rozhodnout také na základě přítomnosti citoslovcí, formálních ukazatelů hláskových a slovotvorných, slovníkové lexikálněsémantické charakteristiky či přítomnosti kvantitativního sému intenzity u jejich komponentů, případně pokud je kvantitativní sém intenzity obsažen v lexikálním významu frazému. Vycházet lze i z konfrontace se synonymním označením téže skutečnosti, případně lze využít odpovídajícího

23 V případě tohoto slovníku vycházíme z předpokladu, že se u uživatelů jazyka povědomí o expresivitě lexémů, u nichž konstatuje expresivní konotaci, od doby sběru materiálu zcela nevytratilo.

metajazykového opisu. Pokud alespoň jedno k frazeologismu synonymní pojmenování, jeden možný metajazykový opis obsahuje expresivní konotaci, lze považovat frazém za expresivní. Při stanovení kritéria konfrontace frazému se synonymním pojmenováním či užitím metajazykového opisu vycházíme (zejména u frazeologických neologismů) z potenciálnosti lexikálního významu, možné existence variant významu, významových odstínů, jež jsou potenciálně obsažené ve vědomí příjemce a na jejichž základě je frazém příjemcem interpretován (Jílek – Bednaříková 2015: 80–85).

V případě adherentní expresivity, tedy přítomnosti expresivního sému ve variantních významech lexikálních jednotek, jsou expresivní všechna intenzifikační pojmenování (bez ohledu na slovníkovou charakteristiku), v ostatních případech je pro identifikaci přítomnosti sému expresivity rozhodná slovníková charakteristika. V případě, že jednotka není ve slovnících obsažena, tedy i u okazionálních a ne zcela lexikalizovaných jednotek, lze rozhodnout na základě srovnání se všemi potenciálními synonymními pojmenováními či dle metajazykových opisů potenciálních jazykových významů.

Inkongruentně (zřetelně nenáležitě) užitá lexikuma je expresivní vždy.

3.2 HODNOTÍCÍ LEXIKUM

3.2.1 Typologie lexikálních jednotek dle sému hodnocení (se zřetelem k expresivům)

Jak již bylo výše zmíněno, v případě hodnotícího lexika, expresivního i neexpresivního, lze rozlišovat dva typy hodnotících charakteristik.

1. Lexikální jednotky kvalitativně hodnotící, které obsahují buď sém kladného hodnocení, nebo sém záporného hodnocení označované skutečnosti. Na této polární opozici je založeno tradiční členění kvalitativně hodnotících expresiv, byť je nezbytné dodat, že nepokrývá všechna expresiva obsahující kvalitativní charakteristiku. S různými obměnami a specifikacemi jsou tak rozlišována citově pozitivní dětská slova, důvěrná (familiární) slova, domácká slova, eufemismy (včetně frází), hypokoristika, laudativa; citově záporné dysfemismy (včetně frází), pejorativní (hanlivá) slova, vulgární slo-

va, zhrubělá slova (srov. Hauser 1980: 50–51; Jílek 2005: 23–24). Specifický charakter mají jednotky kvalitativně nevyhraněné, které potenciálně obsahují oba sémy. Sém kladného, či záporného hodnocení není v jejich případě obsažen v sémantické struktuře lexikální jednotky, nýbrž vystupuje až v kontextovém zapojení.⁽²⁴⁾

2. Lexikální jednotky kvantitativně hodnotící, které obsahují buď prostý sém neurčitého množství, velikosti, rozsahu a míry,⁽²⁵⁾ nebo (intenzifikační) sém intenzity neurčitého množství, velikosti, rozsahu a míry.⁽²⁶⁾ Pojmenování intenzifikační umožňují prezentovat označovanou skutečnost jako významnou, důležitou, zásadní, či naopak jako marginální, bezvýznamnou, nedůležitou.

Intenzifikováno může být také kvalitativní hodnocení, k pojmenovávané skutečnosti je tak zaujat výrazně pozitivní, či výrazně negativní postoj, případně je skutečnost prezentována jako výrazně pozitivní, či výrazně negativní.⁽²⁷⁾ V případě citově záporných slov je stoupající míra záporného hodnocení základem pro rozlišování jednotek zhrubělých, které mají vyšší míru záporného hodnocení, a vulgárních,⁽²⁸⁾ které mají vysokou míru záporného hodnocení.⁽²⁹⁾ U záporně hodnotících dysfemismů je pak intenzifikace hodnocení přítomna v závislosti na příslušnosti k pojmenování zhrubělým a vulgárním. Kvalitativní charakteristika je s (prostou) charakteristikou kvantitativní vždy kombinována u kladně hodnotících (meliorativních) eufemismů či neintenzifikačních dysfemismů. Přítomna je rovněž u hypokoristik a souvisejících domáckých apelativ, dětských slov, rovněž slov důvěrných, a to tehdy, jedná-li se o jednotky ze slovtvorného hlediska

24 Například *šokovat*, jež navíc obsahuje rovněž intenzifikační sém kvality hodnocení (viz zde dále).

25 Například *prcek* (v invariantním významu), *uniklo mu to o chlup/o fous*.

26 Například *byteček*, *davy*, *hora/kopec/moře problémů* (hyperbola), *ostrý hvízd* (synestézie), *sahara* (= extrémní horko), *tisíce*.

27 Například *zdechnout* (o člověku); *dřina*, *harpie* (označení ženy), *přenádherný*, *stěkna*.

28 S vulgarismy bývají ztotožňovány dysfemismy (Hauser 1980: 51), což nepovažujeme za vhodné, neboť dysfemismus může být v závislosti na intenzitě záporného hodnocení zhrubělý či vulgární.

29 Vnímání intenzity záporného hodnocení je ryze individuální, z toho důvodu jsou u uživatelů jazyka výrazné rozdíly v hodnocení jednotlivých lexémů jako zhrubělých, či vulgárních.

deminutivní. (K tématu rovněž Jílek – Bednaříková 2015: 44–45, 77; Jílek – Bednaříková – Svobodová 2016: 108–109.)

3.2.2 Identifikace hodnotících expresiv

František Čermák přisuzuje expresivům dominantně hodnotící charakter (Filipec – Čermák 1985: 195–198), což znamená, že ne všechna expresiva sém hodnocení obsahují.⁽³⁰⁾

U slovtvorných inherentních expresiv souvisí přítomnost sému hodnocení se sémantickou charakteristikou formantů či s jejich reduplikací, což nachází následně odraz v sémantické charakteristice lexikální jednotky, v její případné příslušnosti k výše uvedeným typům kvalitativních a kvantitativních hodnotících expresiv.⁽³¹⁾ Ta však může vyplývat také ze sémantické charakteristiky základového slova, jak je tomu i u ostatních jednoslovných expresiv. V jejich případě je při identifikaci přítomnosti hodnotícího sému kvalitativního či kvantitativního, včetně přiřazení k některému z vyčleňovaných dílčích typů hodnotících expresiv, nutné vycházet ze slovníkového vymezení významu lexikální jednotky.⁽³²⁾ Pokud jednotka není ve slovnících obsažena, lze provést vlastní metajazykové vymezení, na jeho základě identifikovat synonyma.

Evaluativní sém obsahují všechny větné a přechodové frazémy, včetně přirovnání.⁽³³⁾ Pro určení přítomnosti sému hodnocení u nevětných frazému

30 Například hlásková expresiva *grgat*, *ťukat*, *žbluňk*; citoslovce *ha*, *haló*; částice *namouduši*; plnovýznamové pojmenování *dívčina*; variantní významy polysémních jednotek *vymést* (ve významu *prochodit*, *projít*, *prohledat*), *vylézt* (ve významu *vyklíčit*, *vyrůst*); frazeologismus *dostal špagát* (ve významu *byl odsouzen k trestu smrti*).

31 Kladná či záporná hodnota v případě kvalitativních expresiv může být sice formantem signalizována, nutně z něj však nevyplývá, a význam lexikální jednotky může být z hlediska kvalitativní charakteristiky opačný. Kvalitativní charakteristika také může být v kontextovém zapojení změněna, přepólována.

32 Z jednotlivých typů jednotek obsahujících hodnotící sém jsou ve slovnících explicitně uváděné pouze některé, jedná se o slova *dětská*, *hanlivá*, *zhrubělá*, *vulgární*.

33 Jde o důsledek toho, že vznikají buď jako obrazné zobecnění opakujících se jedinečných skutečností, případně představují připodobnění, analogii ke skutečnosti, a to v případě rčení, pořekadel, pranostik. Anebo jsou zobecněním sociokulturních standardů či významných dějinných událostí i fiktivních literárních dějů, jedná se o přísloví jako průpovědi s mravním, etickým ponaučením. Obě výše uvedené motivace vzniku pak nalezneme u okřídlených spojení a kulturních frazémů (Jílek – Bednaříková 2016: 61–62).

a pro určení typu hodnotícího sému u všech frazémů je pak rozhodná jejich sémantická slovníková charakteristika, v případě její absence vlastní meta-jazykový opis, konfrontace se synonymním označením téže skutečnosti, a to při zohlednění potenciálních variet významu, významových odstínů.

Inkongruentně užitě lexikum je hodnotící (ironické) v obou svých variantách.

U okazionálních a ne zcela lexikalizovaných pojmenování, pokud hodnotící charakter nevyplývá z utvářenosti, případně z lexikálnėsémantické charakteristiky základového (či kořenného) slova či frazeologismu, z něhož vznikla jednoslovná jednotka (včetně charakteristiky slovníkové), případně z komponentů okazionálního či aktualizovaného frazému, je vzhledem k jejich neustálenosti, vágnosti, neohrazenosti pojmového i jazykového významu, otevřenosti pro vznik variet významu nutné využít meta-jazykové opisy všech potenciálních významů. Přítomnost sému hodnocení lze zjistit rovněž na základě konfrontace se všemi potenciálními synonymy, respektive synonymními frazémy, u nichž je následně (výše uvedenými postupy) zjišťována ve struktuře sému přítomnost sému hodnocení a jeho typu.

Přítomnost kvantitativního sému intenzity u všech jednoslovných i více-slovných pojmenování zřetelně vystupuje při srovnání pojmenování, které tento sém obsahuje, s neutrální dominantou synonymního pole či vyplývá z meta-jazykového opisu významu.⁽³⁴⁾ V případě frazeologismů vyplývá z meta-jazykového opisu významu.⁽³⁵⁾

3.3 TAXONOMIE (NE)HODNOTÍCÍCH LEXIKÁLNÍCH EXPRESIV

Na základě syntézy typologie lexikálních expresiv a typologie hodnotícího lexika byla konstruována komplexní taxonomie hodnotících a nehodnotících expresiv, včetně metodiky jejich identifikace v komunikátech libovol-

34 Například *nešikovný* (dominanta synonymního pole) – *budížkničemu, kazisvět, přetrhdílo* (= potenciálně *velmi nešikovný* /meta-jazykový opis/); *hádavá žena* – *štekna* (= potenciálně *velmi hádavá žena* /meta-jazykový opis/).

35 Například *dostat tučnou pokutu* (= potenciálně *dostat velmi vysokou pokutu*), *házet klacky pod nohy* (= potenciálně *výrazně, zásadním způsobem někomu znemožňovat/znepřjemňovat nějakou činnost*).

ného funkčního stylu. V případě žurnalistických sdělení představuje taxonomie analytický nástroj pro identifikaci porušení norem stylové oblasti, zejména pak porušení zásad informační kvality ve zpravodajské dílčí stylové oblasti, jež je spojeno s užitím lexikálních expresiv.

Taxonomie má tři části.

a) Taxonomie inherentních expresiv:

- expresiva inherentní nehodnotící;
- expresiva inherentní kvalitativně hodnotící;
- expresiva inherentní kvantitativně hodnotící obsahující prostý sém neurčitého množství, velikosti, rozsahu a míry;
- expresiva inherentní kvantitativně hodnotící obsahující (intenzifikační) sém intenzity neurčitého množství, velikosti, rozsahu a míry;
- expresiva inherentní současně kvalitativně a kvantitativně hodnotící obsahující prostý sém neurčitého množství, velikosti, rozsahu a míry;
- expresiva inherentní současně kvalitativně a kvantitativně hodnotící obsahující (intenzifikační) sém intenzity neurčitého množství, velikosti, rozsahu a míry.

b) Taxonomie adherentních expresiv:

- expresiva adherentní nehodnotící;
- expresiva adherentní kvalitativně hodnotící;
- expresiva adherentní kvantitativně hodnotící obsahující prostý sém neurčitého množství, velikosti, rozsahu a míry;
- expresiva adherentní kvantitativně hodnotící obsahující (intenzifikační) sém intenzity neurčitého množství, velikosti, rozsahu a míry;
- expresiva adherentní současně kvalitativně a kvantitativně hodnotící obsahující prostý sém neurčitého množství, velikosti, rozsahu a míry;
- expresiva adherentní současně kvalitativně a kvantitativně hodnotící obsahující (intenzifikační) sém intenzity neurčitého množství, velikosti, rozsahu a míry.

c) Taxonomie inkongruentně užitého lexika:

- pojmenování věcně inkongruentní;
- pojmenování stylově inkongruentní.

4 APLIKACE TAXONOMIE PŘI ANALÝZE HLAVNÍHO TELEVIZNÍHO ZPRAVODAJSTVÍ CELOPLOŠNÝCH TELEVIZNÍCH STANIC

Taxonomie hodnotících expresiv byla využita při analýze žurnalistických úseků hlavních zpravodajských relací ČT, TV Nova, FTV Prima a TV Barrandov, přičemž byla zkoumána rovněž vazba expresiv na hodnotící prostředek ve výpovědním kontextu.⁽³⁶⁾

Analytický vzorek tvořilo sedm sestřihů prvních deseti minut hlavní zpravodajské relace každé televizní stanice, přičemž sestřihy obsahovaly pouze promluvy žurnalistů. Zpravodajské relace, z nichž byly sestřihy vytvořeny, byly zaznamenávány v průběhu sedmi dní od 21. 5. 2018 do 8. 7. 2018 v rámci tzv. průběžného týdne.⁽³⁷⁾ Průměrný výskyt lexikálního prostředku v minutě zpravodajské relace byl vypočítán jako podíl celkového výskytu prostředku ve všech sestřizích relací dané televizní stanice a celkové délky těchto sestřihů, tedy sedmdesáti minut. Pro hodnocení četnosti výskytu sledovaných jevů bylo využito tří pásem průměrného výskytu jednotek v minutě zpravodajské relace. Jednalo se o pásmo jednotek neužívaných či užívaných výjimečně s průměrným výskytem v intervalu 0,00–0,10, pásmo jednotek s nižší četností výskytu s průměrným výskytem v intervalu 0,11–0,99 a pásmo jednotek s vysokou četností výskytu s průměrným výskytem 1,00 a vyšším. Tato pásma byla konstruována jako součást taxonomie lexikálních prostředků porušujících informační kvalitu v monografii *Jazykové prostředky s potenciálem porušit normu v oblasti mediálního zpravodajství* (Jílek – Bednaříková 2015: 164).

36 Podrobné výsledky analýzy budou zveřejněny v monografii Jílek, Viktor – Bednaříková, Božena a kol., *Jazyková expresivita v hlavních zpravodajských relacích ČT, TV Nova, FTV Prima a TV Barrandov*, jež byla kladně recenzována a odevzdána do tisku.

37 Sběr materiálu byl zahájen v pondělí, každý další týden pak byly zaznamenány relace následujícího dne v týdenním kalendáři.

Celkový průměrný výskyt expresiv v minutě relace byl zjištěn u všech televizních stanic výrazně nad spodní hranicí pásma jednotek s vysokou četností výskytu, a to vzestupně v pořadí Události České televize (1,48), Velké zprávy FTV Prima (1,88), Televizní noviny TV Nova (2,13), Naše zprávy TV Barrandov (3,04).

Nehodnotící expresiva se vyskytovala v pásmu jednotek s nižší četností výskytu. Nejméně jich využívala TV Nova, v jejím případě šlo o 8 % všech expresiv, u TV Barrandov to bylo 17 % (byť zde byla zjištěna ve srovnání s ostatními stanicemi nejvyšší četnost výskytu nehodnotících expresiv v minutě relace, a to v polovině pásma), u České televize a FTV Prima pak shodně 18 %. Jednalo se většinou o nevětné frazémy, výskyt jednoslovných nehodnotících expresiv byl zaznamenán v setinách výskytu. Vazba na hodnotící prostředek ve výpovědním kontextu byla v případě nehodnotících expresiv u všech televizních stanic nulová či minimální, z čehož plyne, že smyslem užití tohoto lexika byla aktualizace sdělení, navíc za využití frazémů, a to pro jejich zřetelnou výrazovou nápadnost.

V analyzovaném vzorku dominovalo užití expresiv hodnotících, relativně nejméně jich užívala České televize (1,21), následovaná FTV Prima (1,55), TV Nova (1,97) a TV Barrandov (2,52). Zaznamenána byla současně výrazná vazba jednoslovných hodnotících expresiv ve výpovědním kontextu na hodnotící pojmenovací jednotku, u České televize, TV Nova, TV Barrandov bylo na hodnotící jednotku kontextově vázáno 51 %, u FTV Prima pak 55 % všech hodnotících expresiv. Zajímavé bylo zjištění, že nižší, byť ne zanedbatelná, byla tato vazba v případě frazémů. Ze všech expresivních hodnotících frazeologismů bylo kontextově vázáno na hodnotící lexém v rámci výpovědi u České televize a TV Nova shodně 10 % frazémů, u FTV Prima 17 % frazémů a u TV Barrandov 29 % frazémů. Nižší četnost výskytu kontextové vazby expresivních frazémů na hodnotící lexém souvisí s tím, že jde, s výjimkou nevětných frazémů, o pojmenovací jednotky, které skutečnost interpretují komplexně, takže nevzniká výrazná potřeba v rámci výpovědi řadit další hodnotící pojmenovací jednotku.

Z hodnotících expresiv u všech sledovaných televizních stanic převažovalo užití pojmenování intenzifikačních. Jednalo se zejména o (inherentní

a adherentní) expresivní jednotky obsahující (intenzifikační) sém intenzity neurčitého množství, velikosti, rozsahu a míry. Jejich výskyt byl zjištěn v blízkosti horní hranice pásma jednotek s nižší četností výskytu, v případě TV Nova pak dokonce v pásmu jednotek s vysokou četností výskytu (1,18). Tato pojmenování tvořila nadpoloviční většinu všech hodnotících expresiv, v případě České televize se jednalo o 67 %, u TV Nova 60 % a u FTV Prima 56 % všech hodnotících expresiv. Vymyká se naopak TV Barrandov, v jejímž případě se jednalo o 33 % všech hodnotících expresiv (zdůvodnění zde dále). Užití těchto lexikálních jednotek jednoznačně dokládá značnou snahu žurnalistů vytvářet ve vztahu k události (či aspektům události), o níž je informováno, zdání zásadního významu, důležitosti, tedy vysoké relevance, a to bez ohledu na skutečný význam, důležitost události (či jejích aspektů). Jednalo se současně o prostředky zapojované výrazně do interpretativního řetězce, neboť byly v nadpoloviční většině ve výpovědním kontextu vázány na další hodnotící prostředek.

Související intenzifikační (inherentní a adherentní) expresiva současně kvalitativně a kvantitativně hodnotící obsahující sém intenzity neurčitého množství, velikosti, rozsahu a míry, tedy jednotky schopné příjemce výrazně emočně zasáhnout, využívala minimálně (v setinách výskytu) Česká televize. Ostatní stanice jich využívaly v pásmu jednotek s nižší četností výskytu, přičemž TV Barrandov společně s TV Nova téměř v polovině pásma, FTV Prima na spodní hranici pásma. U těchto hodnotících expresiv pak byla zachycena minimální vazba na hodnotící pojmenovací jednotky ve výpovědním kontextu. To souvisí se skutečností, že se jedná o lexikální prostředky umožňující vyjádřit nepřehlédnutelným, nápadným způsobem vyhraněný kladný, případně záporný postoj, názor na skutečnost, o níž je informováno,⁽³⁸⁾ v důsledku toho nevzniká potřeba v kontextu řadit další hodnotící prostředek.

V součtu pak intenzifikační expresiva představovala v případě České televize 73 %, TV Nova 82 %, FTV Prima 69 % a TV Barrandov 52 % všech užitých hodnotících expresiv.

38 Ve sledovaných zpravodajských relacích dominovalo negativní vyjádření postoje, názoru.

Při srovnání užití expresiv v relacích jednotlivých televizních stanic byly, kromě již zmíněného minimálního využití intenzifikačních kvalitativních jednotek v případě České televize, zjištěné disproporce v případě TV Barrandov. Oproti ostatním televizním stanicím byl u TV Barrandov již výše konstatován výrazně nižší podíl intenzifikačních kvantitativních expresiv na celkovém hodnotícím lexiku. Důvodem je, že žurnalisté TV Barrandov ve vyšší míře než žurnalisté ostatních stanic využívali dalších typů hodnotících expresiv. Jednalo se zejména o jednoslovná hypokoristika a domácká slova z kategorie expresiv inherentních kvalitativně hodnotících. Podobně tomu bylo v případě jednoslovných eufemismů a deminutiv z kategorie (inherentních a adherentních) expresiv současně kvalitativně a kvantitativně hodnotících obsahujících prostý sém neurčitého množství, velikosti, rozsahu a míry, jež ostatní stanice dokonce nevyužívaly vůbec či je užívaly výjimečně. Oba typy prostředků byly zjištěny u TV Barrandov v pásmu jednotek s nižší četností výskytu. TV Barrandov se snaží v rámci sebe prezentace (komerčně podmíněné) za využití tohoto citově pozitivního, familiárního či meliorativního lexika, rovněž za využití (inherentních a adherentních) nehodnotících expresiv přiblížit publiku, získat si jeho přízeň, vytvářet pozitivní obraz mediální instituce.

Na základě analytických dat lze konstatovat, že žurnalisté všech sledovaných televizních stanic běžně využívají expresiv k aktualizaci sdělení, čímž porušují z pohledu zásad informační kvality aspekt neutrality (z faktoru neustrannosti). Aktualizačního potenciálu expresiv ovšem nevyužívají toliko k zatraktivnění sdělení, nýbrž současně k naplnění neinformativních konativních záměrů, jak dokládá vysoká frekvence výskytu expresiv hodnotících, rovněž expresiv ve výpovědním kontextu vázaných na další hodnotící jednotku. Dopouštějí se tím jednoho z nejzávažnějších porušení informační kvality, a to aspektu pravdivosti (z faktoru faktičnosti). Jejich sdělení tak již nenáleží do dílčí oblasti zpravodajské, ale do dílčí oblasti publicistické v užším smyslu slova. Vysoká míra užití expresiv, navíc expresiv hodnotících, je symptomem bulvarizačního, či přímo bulvárního uchopení zpravodajských témat, s čímž přímo souvisí i to, že mezi hodnotícími expresivy dominují jednotky intenzifikační (hyperbolizační). Lze vyloučit, že by ex-

presivní lexikum do zpravodajských sdělení sledovaných stanic pronikalo v důsledku nedostatečné kompetence individuálních původců sdělení, žurnalistů. Jeho užití je evidentně naopak podporováno, či přímo vyžadováno institucionálním původcem, mediální institucí, přičemž slouží k naplnění výše zmíněných komerčních, prestižních, případně i politických zájmů mediální instituce. Je zarážející, že takto výrazné porušení objektivity, navíc právě v aspektu pravdivosti, bylo zjištěno i u veřejnoprávní České televize. V jejím případě by dodržování informační kvality mělo patřit k základním standardům zpravodajské produkce.

Mgr. Viktor Jílek, Ph.D.

Katedra mediálních a kulturních studií a žurnalistiky
Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
Křížkovského 511/10, 771 80 Olomouc
viktor.jilek@upol.cz

Příspěvek vznikl za podpory MŠMT, grant IGA_FF_2018_030
Jazyková expresivita v hlavních zpravodajských relacích
celoplošných televizních stanic.

LITERATURA

BARTOŠEK, Jaroslav

1993 *Jazyk současné české politiky* (Olomouc: Univerzita Palackého)

BEČKA, Josef Václav

1992 *Česká stylistika* (Praha: Academia)

FILIPEC, Josef – ČERMÁK, František

1985 *Česká lexikologie* (Praha: Academia)

GREPL, Miroslav

1967 *Emocionálně motivované aktualizace v syntaktické struktuře výpovědi*
(Brno: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně)

HAUSER, Přemysl

1980 *Nauka o slovní zásobě* (Praha: SPN)

JÍLEK, Viktor

2005 *Lexikologie a stylistika nejen pro žurnalisty* (Olomouc: Univerzita Palackého)

2009 *Žurnalistické texty jako výsledek působení jazykových
a mimojazykových vlivů* (Olomouc: Univerzita Palackého)

2013 „Normativní koncept zpravodajství jako specifický zdroj stylové normy
a prostředek analýzy zpravodajských textů“; in Květoslava Klímová – Ivana
Kolářová – Jana Tušková (eds.), *Stylistika v kontextu historie a současnosti*
(Brno: Masarykova univerzita), s. 175–180

JÍLEK, Viktor – BEDNAŘÍKOVÁ, Božena a kol.

2015 *Jazykové prostředky s potenciálem porušit normu v oblasti mediálního
zpravodajství* (Olomouc: Univerzita Palackého)

JÍLEK, Viktor – BEDNAŘÍKOVÁ, Božena – SVOBODOVÁ, Jindřiška a kol.

2016 *Jazyk moderátorů Událostí, hlavního zpravodajského pořadu České tele-
vize* (Olomouc: Univerzita Palackého)

MCQUAIL, Denis

1999 *Úvod do teorie masové komunikace* (Praha: Portál)

MINÁŘOVÁ, Eva

2011 *Stylistika pro žurnalisty* (Praha: Grada Publishing)

MISTRÍK, Jozef

1985 *Štylistika* (Bratislava: SPN)

REIFOVÁ, Irena a kol.

2004 *Slovník mediální komunikace* (Praha: Portál)

WESTERSTÅHL, Jörgen

1983 „Objective News Reporting: General Premises“; *Communication Research* 1983, č. 10, s. 403-424

ZIMA, Jaroslav

1961 *Expresivita slova v současné češtině: studie lexikologická a stylistická* (Praha: Nakladatelství ČSAV)

VARIA

BOHEMICA
OLOMUCENSIA
2/2021
LINGUISTICA

JANA HOFFMANNOVÁ A...

JINDŘIŠKA SVOBODOVÁ

Koncem minulého roku oslavila životní jubileum jedna z nejdůležitějších osobností současné české lingvistiky, paní profesorka Jana Hoffmannová. Vědecký záběr Jany Hoffmannové je nesmírně široký a jubilatka během svého více než čtyřicetiletého působení zasáhla prakticky do všech oblastí výzkumu jazykového stylu, textu, nejrůznějších typů dialogu, diskurzu a jeho analýzy.

Bezprostředně po ukončení studií na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, v době, kdy rozhodně nebylo snadné získávat informace o nejnovějších směrech a trendech lingvistického bádání studiem zahraniční literatury, se účastnila spolupráce s Centrálním jazykovědným ústavem Akademie věd Německé demokratické republiky a na základě této spolupráce vznikly první jubilatčiny práce věnované výstavbě textu a prostředkům textové soudržnosti, například také její první knižní monografie *Sémantické a pragmatické aspekty koherence textu* (Praha, 1983). Badatelské zaměření Jany Hoffmannové bylo významně ovlivněno zejména působením jejího vysokoškolského učitele Karla Hausenblase, jubilatčin vědecký a profesní růst ovlivnila také spolupráce s Františkem Danešem, Zdeňkem Hlavsou, Milošem Dokulilem, Marií Těšitelovou, Alexandrem Stichem, Jiřím Krausem a řadou dalších. Ostatně mnoho prací a knižních monografií Jany Hoffmannové vzniklo jako výsledek dlouholeté spolupráce s nejbližšími kolegy z Ústavu pro jazyk český Akademie věd ČR a dalších lingvistických pracovišť. Na tomto místě bohužel není možné zmínit všechny jubilatčiny práce, ráda bych tedy připomněla alespoň některé z nich.

Roku 1994 Jana Hoffmannová vydala spolu s Olgou Müllerovou útlou, ale obsahově velmi hutnou monografii *Kapitoly o dialogu* (Praha, 1994), ve

kteře se autorky věnovaly všem zásadním aspektům dialogu a jeho vztahu k projevům monologickým; dotkly se v podstatě všech významných prvků vedení a organizace dialogu, sledovaly jeho tematickou výstavbu, interakční principy i strategie vedoucí k dosahování komunikačních záměrů a cílů. Vydání této knihy bezprostředně následovala prakticky zaměřená práce *Pisemnosti v našem životě* (Praha, 1996), jež opět vznikla jako výsledek spolupráce Jany Hoffmannové s kolegou z Ústavu pro jazyk český Jiřím Krausem. Zřejmě k nejznámějším a také nejčastěji citovaným jubilantčinyým pracím pak patří kniha *Stylistika a....* (Praha, 1997), ve které autorka uplatnila svou hlubokou erudici nejenom ve stylistice, ale také gramatice, pragmatice a v celé řadě dalších „přívlastkových“ disciplín. Práce, ve které Jana Hoffmannová čtenářům zprostředkovala zásadní informace o interdisciplinárním vývoji lingvistiky, dodnes neztratila nic na své aktuálnosti a stále patří mezi významné zdroje informací pro studenty i odborníky v oblasti výzkumu stylu a pomezních disciplín.

Jana Hoffmannová svou práci zásadně ovlivnila výzkum dialogu a rozvoj metody konverzační analýzy. Již v roce 1992 vydala spolu s Olgou Müllerovou a Evou Schneiderovou knihu *Mluvená čeština v autentických textech* (Jinočany, 1992), jež dodnes neztratila nic na čtenářské atraktivitě, a to zejména díky svěží a životné analýze autentického jazykového materiálu. Souvislé ukázky autentických komunikátů byly navíc přepsány ve speciálním transkripčním systému, který je v podobně orientovaných pracích využíván i v současnosti. Inspirativní a podnětné se ukázalo rozšíření analýzy užitých výrazových prostředků a tematické výstavby textu o všechny podstatné aspekty komunikační situace a charakteristiky jejich účastníků. Zájem o dialog a konverzační analýzu je ovšem v případě Jany Hoffmannové dlouhodobý a výsledky bádání v této oblasti jubilantka vtělila do celé řady dalších kolektivních monografií, např. *Dialog v češtině* (Mnichov, 1999; spolu s Olgou Müllerovou), *Konverzace v češtině při rodinných a přátelských návštěvách* (Praha, 1999; spolu s Olgou Müllerovou a Jiřím Zemanem), *Jak vedeme dialog s institucemi* (Praha, 2000; spolu s Olgou Müllerovou) nebo *Čeština v dialogu generací* (Praha, 2007; opět s Olgou Müllerovou). Jako velmi přínosná se ukázala také spolupráce Jany

Hoffmannové se Světlou Čmejrkovou, obě autorky nejprve v roce 2003 ve spolupráci s dalšími kolegy z Ústavu pro JČ AV ČR, Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a Univerzity Mateja Bela v Banské Bystrici editorsky připravily knihu analýz parlamentních jednání, politických debat a rozhlasových a televizních relací *Jazyk, média, politika* (Praha, 2003). Kolektivu autorů se opět podařilo ukázat v našem prostředí v podstatě inovátorské postupy funkční stylistiky, lingvistické pragmatiky, analýzy diskurzu, teorie zdvořilosti a užitých argumentačních strategií. Obě autorky pak v roce 2011 připravily k vydání další inspirativní a často citovanou knihu *Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí* (Praha, 2011). V roce 2019 pak Jana Hoffmannová ještě spolu s Petrem Kaderkou editorsky připravila k vydání výbor z díla Světly Čmejrkové *Jazyk a dialog* (Praha, 2019).

K nejnovějším pracím, na nichž se Jana Hoffmanová autorsky podílela, patří *Stylistika mluvené a psané češtiny* (Praha, 2016) a *Syntax mluvené češtiny* (Praha, 2019; J. Hoffmannová, J. Homoláč, K. Mrázková eds.). V obou monografiích se projevil jubilantčin dlouhodobý zájem o styl a výstavbu mluvených komunikátů; do první zmiňované monografie přispěla kapitola-mi věnovanými sféře běžné každodenní a literární komunikace, do druhé kapitolami o reprodukci řeči a myšlení v mluvených projevech, nepřizvučných začátcích výpovědí a dialogických replik a o otázkách v mluvené češtině.

Jana Hoffmannová se autorsky podílela na vzniku velkých kolektivních prací, ke kterým patří tzv. akademická *Mluvnice češtiny* (výklady o textu, prostředcích textové koherence a připojovacích konektorech; Praha, 1987), *Encyklopedický slovník češtiny* (Praha, 2002) a *Nový encyklopedický slovník češtiny* (2016), *Kapitoly z české gramatiky* (Praha, 2011) nebo *Akademická gramatika spisovné češtiny* (Praha, 2013).

Jana Hoffmannová soustavně pracuje v odborných komisích, redakčních radách a radách domácích i zahraničních časopisů, výsledky své odborné práce prezentuje na konferencích a kongresech, spolupracuje s kolegy z mnoha domácích i zahraničních institucí.

Práce Jany Hoffmannové ostatně také inspirovala řadu blízkých kolegů a spolupracovníků k tomu, aby její významné životní jubileum oslavili vydáním monografie *Jak je důležité míti styl* (Praha 2020). Tato kniha vydaná

díky poctivému nasazení nejbližších jubilentčinych spolupracovnic Lucie Jílkové, Kamily Mrázkové a Heleny Özörecnik je rozdělena do pěti oddílů a je strukturována tak, aby jednotlivé oddíly reflektovaly nejvýznamnější trendy současného stylistického výzkumu. Ostatně sama Jana Hoffmannová všem těmto oblastem ve svých pracích věnovala pozornost a její texty se tak nezřídka staly inspiračním zdrojem a podnětem ke vzniku příspěvků zařazených právě do této monografie.

Do úvodního oddílu „Stylistika a její teoretická reflexe“ byly zařazeny příspěvky věnované problematice jazykového stylu obecně, místu, jaké jazykovědná stylistika zaujímá v moderní lingvistice, tradici, na níž současná stylistika staví, i výzvám, které před stylistiku současná jazyková situace klade. Součástí tohoto oddílu jsou např. příspěvky tří jubilentčinych blízkých kolegů a kolegyn z Univerzity Komenského v Bratislavě Juraja Dolníka, Olgy Orgoňové a Aleny Bohunické. Zatímco Juraj Dolník se ve svém příspěvku věnuje zejména kulturněantropologickým předpokladům vzniku jazykového stylu, jež hodnotí především jako výsledek kulturně a sociálně podmíněných interakcí, Alena Bohunická popisuje vývoj a proměny funkční stylistiky ovlivněné přístupy a metodami lingvistické pragmatiky či teorie diskurzu. Posun k dialogičnosti a význam tzv. komunikačně-pragmatického obratu na současnou stylistiku zdůrazňuje také Olga Orgoňová, která ve svém příspěvku zdůrazňuje rostoucí význam nových dílčích disciplín věnovaných především komunikátům primárně mluveným. Význam výzkumu sémioticky komplexních komunikátů ostatně ve svém příspěvku zdůrazňuje také Lucie Saicová Římalová. Zásadním pojmům a lingvistickým konceptům se věnovali Jan Kořenský a Soňa Schneiderová. Jan Kořenský propojuje Wittgensteinovu koncepci jazykové hry s dalšími významnými dichotomiemi *langue/parole* či *kompetence/performance*. Soňa Schneiderová se zase zaměřuje na otázky teorie spisovného jazyka a jazykové kultury či na problematiku hovorovosti, hovorového spisovného jazyka a hovorové češtiny. Inspiraci a podněty pro aktuální výzkum nacházejí ve starších studiích Ondřej Sládek a Oldřich Uličný.

Do druhého oddílu „Stylistika a syntax, lexikologie, gramatika“ editorky zařadily příspěvky, jejichž materiálovou bázi tvoří především data získaná

korpusovou analýzou. V prvním příspěvku tohoto oddílu se Robert Adam věnuje prostředkům, jimiž Karel Havlíček ve své korespondenci „podává řeč“, detailnější pozornost přitom věnuje slovesům říci/říkat a částicím prý/prej. Jana Bilíková svým textem přispívá k dlouhodobé diskusi o adekvátnosti užití tzv. pokračovacích vět vztahných, ona sama je pak vnímá jako funkční syntaktický prostředek např. v textech věcné komunikace. Eva Hajičová ve své korpusové analýze srovnává informační výstavbu českých a anglických vět, pozornost pak věnuje především postavení kontextově zapojených příslovečných určení v básových i překladových komunikátech. Vybraným jevům lexikální roviny se věnuje také Ivana Kolářová a Marie Kopřivová. Ivana Kolářová sleduje změny ve frekvenci užití vybraných univerbiátů a jejich stylovou platnost, Marie Kopřivová zase v korpusech mluvených i psaných textů sleduje četnost užití somatických frazémů v uvozovacích větách. Marie Mikulová spolu s Jarmilou Panevovou ve své studii využívají data Pražských závislostních korpusů a sledují formální realizace prostorových adverbialních určení, Josef Šimandl sleduje korpusové a internetové doklady vybraného neologismu.

Třetí a čtvrtý oddíl jsou věnovány oblastem komunikace, na něž se jubilatka dlouhodobě zaměřuje – konkrétně uměleckým a mediálním textům. Na oddíle „Stylistika a umělecké texty“ se autorsky podíleli Žaneta Dvořáková, Barbora Řezníčková, Petr Mareš, Petr Nejedlý, František Štícha a Irena Vaňková. Žaneta Dvořáková srovnává vlastní jména užitá v různých sbírkách židovských anekdot vzniklých v meziválečném období, Barbora Řezníčková sleduje prostředky stylizace mluvenosti ve starší literární památce, konkrétně v pekelném románu *Solfernus čili život Adamův*. Stylizaci mluvenosti, neformálnosti a nespisovnosti ve třech odlišných literárních textech se věnuje Petr Mareš. Při analýze Johnových *Večerů na slavníku*, Čapkových *Povídek z druhé kapsy* a *Paměti mojí babičce* Petry Hůlové nachází souvislost ve způsobu kombinace těchto tří literárních kvalit s vývojem literárních norem. Lidovým písním z přelomu osmnáctého a devatenáctého století a v nich užitým výrazovým prostředkům je věnován příspěvek Petra Nejedlého; výskyt a frekvenci gramatických archaismů v překladech francouzských autorů sleduje František Štícha. Irena Vaňko-

vá využívá metody kognitivní lingvistiky k analýze tzv. konvenční a kreativní konceptualizace života, například v písňových textech Jiřího Suchého a Josefa Kainara. Příspěvek je dokladem dynamického a obousměrného vztahu mezi konceptualizací života v běžném jazyce a uměleckých textech.

Předposlední čtvrtý oddíl „Stylistika a média tradiční a elektronická“ se skládá celkem ze sedmi studií. V první z nich Martin Havlík a Lucie Jílková sledují okolnosti a funkci užití výrazu *takže* v mediálních i běžných rozhovorech, pragmatickým i žánrovým aspektům vybraného kulinářského blogu se věnuje Alena Macurová. Kamila Mrázková spolu s Jiřím Homoláčem sledují intertextové odkazy na twitterových účtech českých politiků a novinářů. Užití intertextových odkazů, jejich zasazení do kontextu a zpětné reakce jsou zde sledovány jako druh komunikace svého druhu a jsou dokladem skutečnosti, že tento typ komunikace probíhá v názorově homogenních skupinách. I do tohoto oddílu přispěli kolegové ze slovenských akademických pracovišť, Pavol Odaloš ve své studii sleduje nejenom manipulační a persvazivní techniky užívané v pořadech o věštění, ale také jejich reflexi v parodických humoristických pořadech. Sportovní žurnalistice, konkrétně způsobům komentování přímých přenosů z krasobruslení ve veřejnoprávních i soukromých televizních stanicích, je věnován text Daniely Slančové. Autorka sleduje pronikání prostředků různých registrů i osobnostní styly jednotlivých komentátorů. Boris Stupňánek ve své psycholingvistické studii analyzuje jazykový materiál s využitím pětifaktorového modelu osobnosti. Specifický typ tzv. fiktivního rozhlasového dialogu vzniklého zapojením předtočených monologů či starších replik sleduje v posledním příspěvku tohoto oddílu Jiří Zeman.

Poslední pátý oddíl „Stylistika a institucionální komunikace“ obsahuje analýzy současných, starších i historických textů. Alena Černá přináší lingvistický rozbor textů ručně vepsaných Samuelem z Veleslavína do vzácného rodinného kalendáře, Jiří Homoláč a Tamah Sherman na materiálu institucionálních rozhovorů s vietnamskými respondenty tlumočených komunitním překladatelem sledují fenomén mluvení za druhého právě v kontextu komunikace vázané na oficiální instituci. Klára Dvořáková se věnuje specifickým rysům telefonických rozhovorů, které jsou vedeny v rámci Ja-

zykové poradny Ústavu pro jazyk český AV ČR a které se týkají právě otázek jazykového stylu. Milada Hirschová svůj text věnuje informačnímu členění úloh z učebnic matematiky, sleduje zejména jejich tematicko-rematické členění závislé spíše na tradičním modelu uspořádání informací než na jejich povrchové prezentaci. Problematice zdvořilosti v e-mailové komunikaci adresované vyučujícím je věnován příspěvek Pavly Chejnové a Petr Kaderka monografii uzavírá esejem věnovaným rytmizovaným sloganům pronášeným demonstranty 18. 11. 1989 na manifestaci v Ostravě.

Jana Hoffmannová patří mezi vzácné osobnosti akademického světa, jež ukazují svým kolegům, studentům i spolupracovníkům stále tutéž tvář – laskavou a empatickou tvář moudrého a vzdělaného člověka, jemuž není nikdy zatěžko podělit se o výsledky dlouholeté poctivé vědecké práce, pomoci dobrou radou a šíří svého výzkumu inspirovat badatele v nejrůznějších oblastech současné lingvistiky. Na tomto místě je tedy třeba jubilantce nejenom popřát mnoho zdraví a tvůrčího elánu do dalších let, ale zejména také poděkovat za veškerou vědeckou i didaktickou práci, jejíž výsledky inspirují a motivují všechny zaujaté studenty, kolegy i spolupracovníky.

POHLED NA LÉKAŘSKOU TERMINOLOGII OČIMA LÉKAŘE

SKALIČKA, Vít. *Lékařské pamluvy*. Praha: Maxdorf 2019, 135 stran

PAVEL NEČAS

Pro poznání lékařské terminologie jsou důležité nejen konkrétní rozборы textů z hlediska morfologie, syntaxe, slovo tvorby apod. ze strany lingvistů (nejnověji viz monografii Ivany Bozděchové – Bozděchová 2009), ale potřebné je též studium komunikačních potřeb v lékařství a také postojů, které sami lékaři, tedy uživatelé (produktoři i recipienti), k jednotlivým jazykovým jevům zaujímají. Jejich empirie může určit, co všechno je třeba sledovat, popřípadě na co je vhodné zaměřit pozornost při výuce lékařské terminologie (blíže viz Beran 2016, Nečas 2015, Pořízková – Blahuš 2015, Švanda 2019).

V tomto směru je přínosná populárně psaná příručka praktického lékaře Víta Skaličky s názvem *Lékařské pamluvy* nejen z hlediska teoretického, ale i praktického, čímž míníme například apel na vydávání terminologií jednotlivých lékařských podoborů. Autor si všímá v abecedním pořadí jevů ze všech jazykových plánů, které tradiční lingvistika dělí do plánu fonetického, morfologického, syntaktického a lexikálního; komentuje však i jevy týkající se komunikace (produkce i porozumění), ale též i konvenčních jevů, jakými jsou kodifikace pravopisu a výslovnosti. Kniha tak prakticky ukazuje, že vnímání jednotlivých rovin jazyka je věcí do jisté míry pomocnou a že uživatel – lékař (a vnímatel „chyb“) – nečiní až takové rozdíly mezi jednotlivými rovinami, zkrátka vnímá „napříč“ textem cokoli, co je v rozporu s normami komunikačními, pravopisnými, výslovnostními, co je vysloveně omyl (tvar *inquinális* místo *inguinalis*), co je v rozporu s jeho sociálním či teritoriálním statutem atd. Lékařské texty jsou jako celek vnímány i s „chybami“ v různých rovinách, které však není nutno a priori vydělovat.

Autor má nevšední jazykový cit a smysl pro „správnost“, všímá si též stylistických a teritoriálních zvláštností lékařské terminologie, což je dáno i tím, že působí jako praktický lékař na Opavsku. To přináší velkou výhodu – oproti teoretickým pracovníkům z lékařských fakult se setkává v terénu se všemi sociálními skupinami (v jeho případě jde i o pacienty polské, slovenské, o slezském dialektu nemluvě) a s praktickým lékařstvím v celé šíři (jak dokládá tematickou šíří příkladů). Autor sám nepíše vždy o „chybách“, užívá spojení *bolavá* či *jinak pozoruhodná místa* (s. 8) a konfrontuje úzus se *Slovníkem spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, s *Příruční mluvnici češtiny*, s *Pravidly českého pravopisu*, s Romportlovou *Výslovností spisovné češtiny* apod. Nepopírá existenci rozkolísanosti některých jevů a zároveň si je vědom různých stylistických úrovní komunikátu (a dle toho vybraných jazykových prostředků); v tomto kontextu je zmiňován tradiční konzervativní přístup k pravopisu ve vysoce odborných textech. K termínu „chyba“ či „nespisovný výraz“ se tak přistupuje opatrně s vědomím, že řadu termínů je třeba vnímat na ose přijatelnost – nepřijatelnost dle dané komunikační situace, nikoli na ose spisovnost – nespisovnost.

Důležité je pro lingvisty upozornění, že se sice „*usilovně pracuje na tříbení diagnostických a léčebných postupů*“ (s. 6), ale jejich novým jazykovým označením se nevěnuje dostatečná pozornost (srov. existenci názvoslovných komisí v minulosti).

Heslář je abecedně řazen dle problematických lékařských termínů, nikoli dle typu jazykového jevu. Autor na konkrétních termínech pak ukazuje různé jazykové jevy, z nichž vybíráme několik ukázek.

Autor upozorňuje na neznalost latinské gramatiky a z ní vyplývající chybně vytvořené přejímky do češtiny: odlišné tvary přítomného kmene vs. supina dokládá vhodnými příklady – *detegovat*, *detekce*, **detekovat*. Pozornost se dále věnuje neznalosti přesného významu termínů ze strany pacientů (*deprese* vs. *stres*, *úzkost*; *mast* vs. *krém*) či se naopak konstatuje polysémie a vágnost některých českých slov (*křeč*, *nevolnost*, *bolest v krku*). Pozornost se věnuje také nebezpečným situacím, kdy v češtině termín s banálním obsahem *cellulitis* znamená v USA závažnou nemoc, označovanou v Evropě jako *flegmóna*.

Pozornost se dále věnuje morfologii – jak správně adaptovat latinské a řecké termíny, pokud jde o rody (femininum *afta*), ale též sleduje rody a skloňování českých termínů (*kyčel*, *hlezno*, *moč*, *nemoc*, *koleno* – kde nechybí ani poučení o duálu), nebo termínů adaptovaných do češtiny, kde dojde ke změně rodu i kmene: *zlomenina femuru* (femur je zde maskulinum) vs. *fractura femoris* (femur je zde neutrum a mění kmen). Autora dále zajímají eponyma, tedy téma v lingvistice zcela marginální, kdy si všímá chybné adaptace do češtiny (*žlázy Bartholinovy* vs. **Bartoliniho*), chybných převodů daných nezalostí reálií (*skóre Apgarové* vs. **Apgarovo skóre*, tj. *skóre* pojmenované na počest lékařky V. Apgar[ové]), autor popisuje též způsob zapojení eponym do českého textu, obzvlášť je-li eponymní termín složený.

Výbornou znalost latiny autor prokazuje při popisu různých jevů z oblasti latinské morfologie: *os ilium*, genitiv *ossis ilium*, nikoli **ilii*, ablativ (*hernia*) *in cicatrice*, nikoli **cicatricae*, (*foetor*) *ex ore*, nikoli **orae*,⁽¹⁾ nutné rodové shody v přívlastkových vazbách (*pectus excavatum*, *labium inferius*). Autora dále zajímají paronyma, resp. faux amis, a to nejen latinsko-řecká (*cancer* vs. *carcer*, *depravace* vs. *deprivece*), ale také česko-polská (*kostka* vs. *kotník*) a v rámci češtiny (*bělíma* vs. *běльмо*). Pozornost je též věnována homonymům (*piknik* vs. *pyknik*, *tip* vs. *typ*). Zmiňuje také náležitě akuzativní femininní tvary číslovek v receptuře: *Exp. orig. No. unam, duas*.

Velký prostor zaujímá otázka výslovnosti termínů, kupř. se probírá správná výslovnost termínů *ekchymóza*, *ekzém*, *ostium*, *melanin*, *ischias*. Pozornost je věnována také výslovnosti rázu na švu odvozených adaptovaných termínů [*per´ora:lňi:*, *sup´akutňi:*, *inter´rupce*, *post´traumaticki:*], ale též ve slovech typu [*mortu´us*, *manu´um*]. Autora dále zajímají délky v pravopisu a výslovnosti latinsko-řeckých termínů a jejich vhodná adaptace do českého pravopisného systému, kdy nechybí poučení o jejich

1 Chybný tvar v uvedených ablativích je hyperkorektní a zřejmě vychází z uživatelovy mlhavé představy, že *e* se v latině někdy píše jako *ae* (tvaru *venae*). Jde o jevy, s nimiž se pravidelně potýkají učitelé latinské lékařské terminologie – proto patří Skaličkoví velký dík za explicitní upozornění na tyto jevy (srov. Nečas 2015).

etymologii (*baktérie*). Dále se probírá sufix *-óza*, *-áza* včetně upozornění na naopak hyperkorektní tvary **chalasion*, **trapesius*.

V oblasti slovtvorby autor upozorňuje na zásadní významový rozdíl daný spojovníkem (*srdečně-cévní* = *srdeční* a *cévní* vs. *srdečněcévní* = *věncitý/koronární*).

Zaslouženou pozornost autor věnuje chybným překladům termínů z angličtiny, zpravidla jde o kalky, srov. **pokusy na guinejských prasatech*, tj. morčatech, **sluneční úder* (sun stroke), tj. úžeh, *stresová inkontinence*. Kritizuje chybné a zavádějící užívání termínů **registrace* a **evidence* (dáno neznalostí původního významu termínu v angličtině) či analytické stupňování adjektiv.

Internacionalizace zdravotnictví má za následek, že například slovenští lékaři chybují v lékařské dokumentaci (naším dokladem je **lékářská správa*).

Autor se neuchyluje k puristickým řešením, o některých jevech prostě konstatuje, že *se vžily*, třebaže neodpovídají zásadám slovtvorby. Jde především o hybridní kompozita a deriváty (kupř. nesystémově vytvořené, ale užívané *tendinitis*), konstatuje slovtvorně-gramatické nejednotnosti jevů v závazné příručce *Mezinárodní klasifikace nemocí* (a z ní vyplývající rozkolísanost úzu v dokumentaci). Všimá si též pravidla, že systémové postupy nesmějí být na úkor výslovnosti, srov. *epididymitida* je zkrácení systémového **epididymiditida*. Uvádí, že proti zažitosti „těžko brojit“ (s. 54), například proti tvaru *klíšťová encefalitida* místo náležitějšího *klíšťecí*.

Autor se též dotkl problematické otázky zavádění nových českých jednoslovných anatomických názvů místo již vžitých kolokačních (s odkazem na *České tělovědné názvosloví*) a konstatuje, že „ne všechny jednoslovné termíny se vžily“ (s. 112): *štítnice*, *příštítnice*, *předstojnice*, *vrátnice* – a že v uvedené knize jsou takto nahrazována *tradiční sousloví*. Doplňme, že zůstává otázkou, zda je tato snaha o univerbizaci opravdu nutná (blíže viz Malinovský 1975: 414–415; Nečas 2014: 173–174).

Autor se nevyhýbá problematickému tématu zkratk a zkratkových slov s postřehem, že vznikají často živelně a s uplatněním lidové tvořivosti, mnohdy jsou nevhodně polysémní: *AS* = *ateroskleróza*, *Bechtěrevova ne-*

moc (tj. *ankylozující spondylitida*), *aortální stenóza*, *artroskopický*; *ad PL = do psychiatrické léčebny, k praktickému lékaři*.

V údajích o původech termínů se lze v knize setkat s chybnými informacemi, kupř. termíny *mania* a *menisc-* nejsou původu latinského, ale řeckého; autorova interpretace tvaru *-oid* (*revmatoidní*) jako konektému *-o-* a kořene *-id* není pravdivá, jde o latinizovanou podobu řeckého kořene *eid-* ve významu *podoba, tvar*.

Na úrovni porozumění výpovědím si autor na základě praxe všimá eufemismů hraničících se lží, kdy pacient obvykle ze studu nesděluje pravdu: *pacientovo ano* může znamenat *Nerozumím vám, ale když to tak říkáte...* nebo *Já vás neslyším*. *Docházejí mi léky* může znamenat *Už mně došly před třemi dny*. *Ne, neužívám žádné léky* může znamenat *Když nepočítám anti-koncepci, kapky na zelený zákal a inzulín*. Uvedené příklady jsou tak apelem na lékaře, aby se dobral skutečné podstaty pacientova sdělení.

Autorovy postřehy jsou cenné i pro učitele latinské lékařské terminologie, protože ukazují, co vše by bylo vhodné zahrnout do výuky – a kde naopak lze ubrat. Jsou též užitečnou pomůckou pro obory v sociálním lékařství (komunikace s pacientem, praktické lékařství, vedení dokumentace) a pochopitelně jsou výzvou pro lingvisty, aby ve svém studiu neopomíjeli jevy, které nejsou tradičně pokládány za důležité (zejména pravopis a výslovnost), třebaže právě tyto jevy uživatelé vnímají velmi intenzivně.

Knihy je samozřejmě užitečná pro lékaře, obsahující praktická poučení o vskutku bolavých místech v lékařské terminologii. Je třeba vysoce hodnotit, že autor prochází lékařskou terminologií napříč a při interpretaci jednotlivých jevů ukazuje své postoje. Jeho empirie lékaře je zcela nenahraditelná a lze si jen přát, aby podobných empiricky založených jazykových knih napsaných někým z řad lékařů bylo více.

LITERATURA

BERAN, Aleš

2016 „Project for an Innovative Textbook of Greek and Latin Medical Terminology in Programmes of General Medicine“; *CASALC Review* 5, č. 2, s. 97–104

BOZDĚCHOVÁ, Ivana

2009 *Současná terminologie (se zaměřením na kolokační termíny z lékařství)* (Praha: Karolinum)

MALINOVSKÝ, Lubomír

1975 „K zavádění názvu „štítnice“ v odborné lékařské literatuře“; *Vnitřní lékařství*, č. 4, s. 414–415

NEČAS, Pavel

2014 „Problematika anatomického názvosloví“; in Miloš Grim – Ondřej Naňka – Karel Černý (eds.), *Anatomie od Vesalia po současnost (1514–2014)* (Praha: Grada)

2015 „Empirický pohled na výuku latinské lékařské terminologie“; in Kateřina Pořízková – Libor Švanda (eds.), *Latinitas medica* (Brno: Masarykova univerzita)

POŘÍZKOVÁ, Kateřina – BLAHUŠ, Marek

2015 „Korpus autentických klinických diagnóz v prostředí softwaru Sketch Engine“; in Kateřina Pořízková – Libor Švanda (eds.), *Latinitas medica* (Brno: Masarykova univerzita)

ŠVANDA, Libor

2019 „Latin medical terminology in practice“; *Zeszyty glottodydaktyczne* 9, č. 1, s. 33–38

ČESKÁ DIALEKTOLOGIE JUBILUJÍCÍ

MARTINA IREINOVÁ – MARTA ŠIMEČKOVÁ

Rok 2021 je pro českou dialektologii výjimečný, připadá na něj totiž řada význačných výročí spojených s předními představiteli této jazykovědné disciplíny, popř. s jejími počátky, kdy ještě nebyla vědou *sui generis*. Připomeňme si některé z těchto významných osobností, které přispěly k našemu poznání a bez nichž by nevznikla díla dodnes užívaná nejen při bádání v oblasti územního rozrůznění českého jazyka.

JAN BLAHOŠLAV (1523–1571) A JEHO „GRAMATIKA“

Letos uplynulo 450 let od úmrtí Jana Blahoslava, kněze a později biskupa Jednoty bratrské, který se zapsal zásadním způsobem do dějin kulturní češtiny a gramatografické produkce, též do dějin hudby a literatury. Tento přerovský rodák působil mj. jako učitel na bratrských školách v Prostějově a Mladé Boleslavi, kde si mohl všimnout rozdílů v mluvě obyvatel různých regionů. Své poznatky, obohacené o informace zprostředkované spolubratřími, zhodnotil v jazykovědném díle, jež dokončil těsně před svou smrtí.

Grammatica česká, složená z 362 listů, se dochovala v jediném opisu pořízeném kolem roku 1670 třemi anonymními písaři. Rukopis je uložen v Moravské zemské knihovně, badatelům je k dispozici i v digitalizované podobě na stránkách Vokabuláře webového a ve formě kritické edice, která byla roku 1991 vydána péčí editorů M. Čejky, D. Šlosara a J. Nechutové (rovněž tato edice je k dispozici online). Gramatika vznikala během překladu Nového zákona, který Blahoslav pořizoval z řečtiny. Tato translace byla vydána v roce 1564 a 1568, poté se stala – v revidované podobě – součástí Kralické bible. Blahoslavovou ideou biblického jazyka byla jeho exkluzivní

podoba, záměrně vzdálená běžně mluvenému jazyku mj. využitím různých estetizujících prvků, mnohdy archaických, jindy uměle vytvořených. Blahoslav svou translací a poučkami obsaženými v gramatice na několik staletí ovlivnil českou překladatelskou praxi, nepřímou též jazyk tzv. vyšší literatury vůbec, jež v biblickém jazyku spatřovala jazykový vzor. Součástí druhé části gramatiky, *Přidání některých věcí k Grammatice české příhodných*, je kapitola „De dialectis“. Latinský výraz *dialectus* nebyl v šestnáctém století ekvivalentní k současným termínům *dialekt/nářečí*; dříve se takto označovala skupina slovanských jazyků téže větve, popř. konkrétní slovanský jazyk (např. *Bohemica dialectus* „český jazyk“). Blahoslav v této části osvětluje mj. postavení češtiny mezi slovanskými jazyky, posléze přechází k výčtu česko-moravských rozdílů, zvláště lexikálních (např. čes. *hlemejžd'* × mor. *slimák*, *jilm* × *břest*, *ted'* × *toť/toťka/toťky/totejky*). Na odlišnosti v mluvě Moravy a Čech upozorňuje i na jiných místech gramatiky, kde si všimá i rozdílů v rovině hláskosloví a tvarosloví. Přestože Blahoslav pocházel z Přerova, více si cenil mluvy středních a severovýchodních Čech.

Informace, jež lze z gramatiky čerpat, jsou nesmírně cenné, a to zvláště pro diachronní dialektologii, u nás zatím soustavně nerozvíjenou.

FRANTIŠEK BARTOŠ (1837–1906), ZAKLADATEL MORAVSKÉ DIALEKTOLOGIE

Ve vzpomínání na významné představitele české dialektologie se přesuneme do druhé poloviny devatenáctého století, kdy se do popředí zájmů české vlastenecky smýšlející inteligence dostal venkovský lid a vše s ním spojené. To se odrazilo nejen na dobové tvorbě literární, hudební nebo výtvarné, ale i na tehdejších jazykovědných zájmech. Zářným příkladem je F. Bartoš, jenž byl nejen významným moravským jazykovědcem a etnografem, ale i organizátorem vědeckého a národního života na Moravě. Profesionálně se věnoval pedagogické činnosti; vyučoval ve Strážnici, Olomouci, Těšíně, poté téměř třicet let v Brně. Tato působiště pro něj byla příležitostí k rozvíjení bohaté sběratelské činnosti – zajímal se nejen o místní nářečí, ale i o „plody ducha národního: písně, říkadla, zvyky a obyčeje, pověry“ (1886, s. III).

Jeho zásadním jazykovědným dílem je dvoudílná *Dialektologie moravská*; první díl je zasvěcen nářečím východomoravským a slezským (1886), ve druhém je popsán areál středomoravský a česko-moravský (1895). Oproti starším pracím jde vůbec poprvé o systematický popis zmíněných dialektů; jsou v něm komplexně zachyceny jevy z jednotlivých jazykových rovin, součástí je též slovník (abecední, věcný) a ukázka tzv. šviháčtiny. Následoval *Dialektický slovník moravský* (1906), v němž byla prezentována slovní zásoba zejména osmdesátých let devatenáctého století. Oproti starším, regionálním slovníkům v něm byly zachyceny všechny slovní druhy, dokonce i do té doby méně probádané (předložky, spojky, citoslovce), značná pozornost je věnována i slovům z dětské řeči (*sed'kať* „sedět“, *smějenkat se* „smát se“, *bóšat* „spát“, *čaňaný/činaný*, též *čančí/činčí* „pěkný“). Stejně jako u staršího díla bylo i zde cílem zachytit přirozený jazyk užívaný zvláště starší generací při každodenní komunikaci, a to ve své celistvosti, nikoliv pouhé diferenční jevy. Slovník vyniká rozsáhlostí, detailností popisu (včetně lexikální polysémie a případů homonymie) a množstvím autentických nářečních dokladů.

Informace obsažené v Bartošově dialektologickém díle jsou vysoce ceněny a dodnes využívány např. při komparaci s mladším nářečním materiálem nebo při hledání etymologických souvislostí se slovy dnes již vyšlými z úzu. Jsou rovněž jedním ze zdrojů pro vznikající *Slovník nářečí českého jazyka*, současný úkol české dialektologie. Bartošův odkaz je tak i po 115 letech, která uplynula od jeho úmrtí, živý.

PAVEL JANČÁK (1926–2008) A ČESKÝ JAZYKOVÝ ATLAS

Pavel Jančák, který by letos oslavil 95 let, studoval na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy u takových lingvistických legend, jakými byli např. V. Vážný, V. Šmilauer, F. Jílek Oberpfalcer, a protože ho zajímala zejména zvuková stránka jazyka, zapsal se do semináře B. Hály. Již jako student se stal v roce 1948 asistentem J. Voráče v dialektologickém oddělení Ústavu pro jazyk český, od roku 1952 zde působil jako interní pracovník, a později se stal dokonce vedoucím jmenovaného oddělení.

Od počátku se zapojil do vytváření nářečních map na základě materiálu získaného pomocí rozsáhlých korespondenčních anket. Podílel se na *Českém jazykovém atlase* (dále ČJA) od jeho vzniku až po završení celého díla – významné bylo jeho zapojení do vytváření koncepce a výzkumného programu celého díla, byl součástí týmu, který připravoval dotazník, účastnil se terénních výzkumů, spolu s Janem Balharem vedl autorský kolektiv prvních dvou svazků ČJA a další čtyři svazky recenzoval. Pavel Jančák považoval ČJA za zásadní počín české dialektologie a vážil si toho, že na něm mohl pracovat od začátku až do zdárného konce. O tom ostatně svědčí jeho slova v rozhovoru, jenž je součástí publikace *Rozhovory s českými lingvisty* (s. 143–144): „například už ten čtvrtý svazek, morfologický, ten by měl být přístupný každému lingvistovi, takže bychom například snad už nemuseli být svědky toho, že by někdo chtěl ‚reformovat‘ spisovný jazyk jen na základě subjektivních pocitů a neuvážených soudů. Bylo by si přát, abychom si zvykli užívat *Atlasu* při každodenní běžné práci s jazykem, tak jako jsme zvyklí sahat po tradičních příručkách, jako jsou slovníky a mluvnic.“

Byl rovněž zapojen do prací na *Evropském jazykovém atlasu* (pro druhý svazek zpracoval mapu evropských nářečních výrazů pro rampouch), zabýval se mluvou v pohraničních oblastech a ve městech a byl autorem řady studií.

JAN BALHAR (1931) – DIALEKTOLOG, UČITEL, MILÝ A DOBRÝ ČLOVĚK

Letos oslavil devadesáté narozeniny Jan Balhar, přední znalec slezských nářečí a dlouholetý vedoucí dialektologického oddělení v Brně. Vystudoval český jazyk v kombinaci s polštinou na brněnské filozofické fakultě. Již na počátku studií, konkrétně v roce 1952, se pod vedením Adolfa Kellnera zúčastnil svého prvního nářečního výzkumu. Nezkušené oko studentovo tehdy považovalo aplikované explorátorské metody za málo vědecké, a jak sám vzpomíná v knize *Rozhovory s českými lingvisty II* (s. 16), pozbyl tehdy úctu k dialektologii a rozhodl se jí dále nevěnovat. To se však změnilo úspěšnou obhajobou diplomové práce o nářečí opavského typu, pokračova-

lo to v srpnu 1956 nástupem do dialektologického oddělení Ústavu pro jazyk český tehdejší Československé akademie věd a vědeckou aspiranturou, jejímž výsledkem byla *Skladba lašských nářečí*, knižně vydaná v roce 1974.

V té době byl již ukončen výzkum pro *Český jazykový atlas* ve venkovských lokalitách a dokončoval se výzkum ve městech. Jan Balhar – podobně jako výše připomenutý Pavel Jančák – stál u zrodu atlasu od jeho počátků až po završení celého šestisvazkového díla (1992–2011), které by nevzniklo bez úsilí a vědeckého nadšení explorátorů, autorů map a komentářů a bez neuvěřitelné trpělivosti a ochoty všech respondentů. Jan Balhar byl vedoucím autorského kolektivu všech šesti svazků a autorem 322 map a komentářů. V roce 2011 mu byla udělena čestná oborová medaile J. Dobrovského „Za zásluhy o rozvoj společenských věd“, zejména pak za stěžejní dílo české lingvistiky – *Český jazykový atlas*.

Z bohaté publikační činnosti J. Balhara připomeňme jeho autorský a redakční podíl na kolektivní publikaci *České nářeční texty* (1976), v níž jsou soustředěny přepisy vybraných zvukových nahrávek spontánních nářečních projevů, které byly zachyceny při terénních výzkumech pro ČJA.

Po ukončení prací na ČJA začalo dialektologické oddělení zpracovávat anoikonymický materiál shromážděný na území Moravy a české části Slezska. V roce 2014 byla zpřístupněna první hesla elektronického *Slovníku pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku*, na nichž autorsky participoval i J. Balhar. Ten měl velkou zásluhu také na rozhojňování Archivu lidového jazyka; nářeční materiály tohoto Archivu slouží jako základ pro zpracování hesel ve *Slovníku nářečí českého jazyka*. V celonárodním nářečním slovníku vidí J. Balhar další stěžejní úkol české dialektologie a na zahájení prací se také aktivně podílel, účastnil se prvních diskuzí o koncepci slovníku, je autorem téměř dvou stovek hesel a posledních šest let se věnuje recenznímu čtení hesel.

ZÁVĚREM

Píše se rok 2021 a v souvislosti s výše uvedeným, zvláště s vydáním Českého jazykového atlasu, by se mohlo zdát, že jsou dialektologické práce dovršeny, ale opak je pravdou – česká dialektologie má před sebou stále

řadu úkolů. Jedním z nich je soustavná práce na prvním celouzemním nářečním slovníku, jenž by nemohl vzniknout bez opory ve starších popisech nářečí a regionálních slovníčích. Nová bádání tak mohou být rozvíjena jen díky kvalitně odvedené práci našich předchůdců, z nichž někteří byli připomenuti v tomto příspěvku.

Jednou z osobností, jež nás, současné dialektology, nepřestává překvapovat odbornými vědomostmi a životním nadhledem, je i náš milý kolega dr. Jan Balhar. Z celého srdce mu přejeme k letošnímu jubileu vše nejlepší.

LITERATURA

BARTOŠ, František

1886 *Dialektologie moravská. První díl. Nářečí slovenské, dolské, valašské a lašské* (Brno: Matice moravská)

GOLÁŇOVÁ, Hana – WACLAWIČOVÁ, Martina

2009 „Rozhovor s PhDr. Janem Balharem, CSc.“; in Jan Chromý, Eva Lehečková (eds.), *Rozhovory s českými lingvisty II* (Praha: Filip Tomáš – Akropolis), s. 12–34

WACLAWIČOVÁ, Martina

2007 „PhDr. Pavel Jančák, CSc.“; in Jan Chromý, Eva Lehečková (eds.), *Rozhovory s českými lingvisty I* (Praha–Podlesí: Nakladatelství Dauphin), s. 110–147

LINGVISTA A BÁSNÍK ZBYNĚK ŠIŠKA

KAREL KOMÁREK

Krátce po svých devadesátinách zemřel dlouholetý pracovník Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, rusista a bohemista doc. PhDr. Zbyněk Šiška, CSc. (10. 6. 1930 – 8. 8. 2020).⁽¹⁾ Rok 2020 byl vůbec rokem ztrát pro českou lingvistiku: 28. 1. odešel autor studií o slangu Jaroslav Hubáček, 5. 7. dialektoložka Stanislava Kloferová, 18. 8. znalec vývoje české slovtvorby Dušan Šlosar, 6. 10. onomastik a didaktik Svatopluk Pastyřík a 3. 11. paleoslovenista Václav Konzal.

Zbyněk Šiška se narodil v Malenovicích u Zlína; rodiče byli dělníky v Baťových závodech. Roku 1941 vychodil obecnou školu v Otrokovcích, 1949 maturoval na reálném gymnáziu v Kroměříži a 1953 absolvoval čtyřleté studium oboru ruština a čeština na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci. Od listopadu 1953 do ledna 1956 konal vojenskou službu u 10. pohraniční brigády Ministerstva vnitra ve Volarech na Šumavě. Učil na tehdejších jedenáctiletých středních školách: na dnešním Gymnáziu Jiřího Wolkera v Prostějově (v září a říjnu 1953), Slovanském gymnáziu v Olomouci (od února do srpna 1956) a Gymnáziu v Olomouci-Hejčíně (od září 1956 do srpna 1960; zde byl od září 1958 zástupcem ředitele).

V letech 1960–1963 působil jako odborný asistent na Pedagogickém institutu v Olomouci (1963 též jako zástupce vedoucího katedry ruského jazyka a literatury) a 1963–1966 na Pedagogickém institutu v tehdejší Gottwaldově, dnes Zlíně (1966 byl vedoucím katedry); vyučoval morfologii, syntax a lexikologii ruštiny.

---

1 Biografické údaje čerpám z dokumentů v personálním spisu Zbyňka Šišky, který je uložen v Archivu Univerzity Palackého v Olomouci. Za jeho zpřístupnění děkuji řediteli archivu PhDr. Pavlu Urbáškoví a archivářkám PhDr. Renátě Klvačové a Mgr. Pavle Dubské.

Po zrušení zlínského institutu se vrací do Olomouce na Pedagogickou fakultu, která byla roku 1963 obnovena opět jako součást Univerzity Palackého, a setrvává na ní až do konce své akademické dráhy. Je odborným asistentem a od 1. 9. 1988 docentem na katedře ruského jazyka a literatury. Dne 11. 12. 1989 ho rektor Jaromír Kolařík – jistě i na přání revolučních studentů – pověřuje vedením katedry, ale k 31. 1. 1990 ho nový rektor Josef Jařab z této funkce odvolává. V březnu 1990 žádá vedoucí katedry českého jazyka a literatury František Všetička děkana Pedagogické fakulty, aby byl Z. Šiška na toto bohemistické pracoviště převeden: stane se tak až po dvou konkurzech s platností od 1. 10. 1990. (Katedra ruského jazyka a literatury je k 31. 5. 1990 zrušena.) Docent Šiška pak přednáší budoucím učitelům češtiny (i současným v dálkovém studiu) hlavně fonetiku, lexikologii a obecnou jazykovědu až do letního semestru 2007.

Diplomová práce Z. Šišky má titul *Inteligencija v tvorčestve Gorkogo*, ale veškerá další jeho vědecká produkce už náleží do oboru lingvistiky. Jeho školiteli v externí aspirantuře byli Alexandr Vasiljevič Isačenko a Lubomír Ďurovič. V červnu 1969 obhájuje Z. Šiška na Filozofické fakultě Univerzity Komenského v Bratislavě doktorskou disertaci *Příspěvek k problematice designátu gramatické kategorie čísla ruských substantiv* a v listopadu 1978 tamtéž kandidátskou práci *K příčinám využívání plurálu u ruských a českých abstrakt*. Účastní se mj. symposia *Problémy a metody konfrontačního studia současných spisovných jazyků, zvláště slovanských* v Praze 1973, konferencí olomouckých a lublinských rusistů v letech 1978, 1980 a 1981, V. Komenského trienále *Jazyk – prostriedok zblížovania národov* v Bratislavě 1980, kongresů Mezinárodní asociace učitelů ruského jazyka a literatury (MAPRJAL) v Praze 1982 a v Budapešti 1986, fonetického symposia v Moskvě 1987, konference rusistů ve Volgogradě 1988 a v Rožnově 1989 a mezinárodního symposia *Lingvistika textu* v Rožnově 1988. Tituly jeho prací, článků a učebních textů ukazují, že se zabýval výkladem vybraných morfologických kategorií a lexikálních vrstev a také teorií pojmenování a jazykového znaku, a to z hlediska obecné jazykovědy, což mu umožňovalo komplementární pohled na jazykový systém ruštiny i češtiny. Stále vyhledávaný je jeho *Bázový morfematický slovník češtiny* – příručka, která prakticky doplňuje teoretické popisy české slovtvorby.

Měl jsem tu čest působit s docentem Šiškou na katedře českého jazyka a literatury PdF UP v letech 1990–1996. Mám-li charakterizovat jeho pedagogickou činnost, které jsem byl jako začínající pracovník dočasně svědkem, mohu k tomu paradoxně využít části posudku, který o něm napsal už v roce 1960 jeho nadřízený: „Po stránce odborné jest soudr. Zbyněk Šiška vynikajícím učitelem [...], své vyučovací hodiny hluboce promýšlí [...], u žáků získává neobyčejný zájem [...] nejen svou znalostí, ale zejména svým citovým vztahem k přednášené látce.“ Potvrzuji, že toto hodnocení platilo i po letech v jiných podmínkách.

Vedle lingvistiky se Z. Šiška věnoval i poezii: od roku 2003 vydal téměř tři desítky knížek veršů (většinou ve Vydavatelství Univerzity Palackého), které výtvarně doprovodili mj. Zdeněk Přikryl a Ladislav Rusek a esejistickými reflexemi doplnili mj. Igor Fic a František Všeticka. Jeho báseň „Sami“ ze sbírky *Zrcadlení* (2005) může být vhodným závěrem této životopisné bilance:

Nakonec zůstaneme sami
 Polibek mezi kaktusy
 Rezavý věchet suché slámy
 u něhož vítr hartusí

Vzpomínky úlet čehosi
 co se už dávno nenosí

Otazník v prázdné závěti
 Veliká díra v paměti

VÝBĚROVÁ BIBLIOGRAFIE ZBYŇKA ŠÍŠKY

PŘÍRUČKY A UČEBNÍ TEXTY:

Základy jazykovědy. Čítanka pro rusisty, Olomouc: Univerzita Palackého, 1982, 2. vyd. 1986.

Vvedeníje v morfemiku ruského jazyka, Olomouc: Univerzita Palackého, 1984, 2. vyd. 1988.

Lingvistický slovník pro rusisty, Olomouc: Univerzita Palackého, 1988.

Bázový morfemický slovník češtiny, Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1998, 2. vyd. 2005.

Úvod do studia jazyka: fragmenty přednášek s cvičeními, Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 2002.

Fonetika a fonologie, Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 2003, 2. vyd. 2005.

ČLÁNKY A KONFERENCEČNÍ REFERÁTY:

„K problematice plurálu substantiv“; in *Sborník Pedagogického institutu v Olomouci*, Praha: SPN, 1964, s. 137–143.

„Zametki o grammatičeskom značenii kategorii čisla“; in *Sbornik Pedagogičeskogo fakul'teta v Usti na Labe, Russkij jazyk – literatura, metodika*, Praha: SPN, 1965, s. 61–70.

„K produktivnosti ruského sufixu -OS₃T' -“; in *Sborník prací Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, Jazyk a literatura 1968*, Praha: SPN 1968, s. 3–9.

„Designát neboli význam“; in *Sborník prací Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, Jazyk a literatura 1969*, Praha: SPN 1969, s. 3–21.

„O gramatické kategorii čísla“; *Československá rusistika* 14, 1969, č. 3, s. 97–102.

„Plurál substantiv látkových“; in *Rossica Olomucensia* 4 (za rok 1970), Ročenka kateder rusistiky na FF a PF UP,⁽²⁾ Praha: Lidové nakladatelství, 1971, s. 19–24.

2 Podtitul „Ročenka kateder rusistiky na FF a PF UP“ dále neuvádíme.

„K otázce chápání abstrakt“; in *Sborník prací Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, Ruský jazyk a literatura 1*, Praha: SPN, 1972, s. 5–8.

„O designátu vlastních jmen“; in *Rossica Olomucensia 9* (za rok 1971), Olomouc: Univerzita Palackého, 1972, s. 18–22.

„Kontext a designát“; in *Rossica Olomucensia 10* (za rok 1972), Praha: SPN, 1973, s. 23–30.

„Je pojem „prázdný morfém“ reálný?“; in *Rossica Olomucensia 11* (za rok 1973), Olomouc: Univerzita Palackého, 1974, s. 41–44.

„K otázce závislosti významu na kontextu“; *Československá rusistika 19*, 1974, č. 4, s. 152–153.

„Pluralizace tzv. abstrakt v ruštině a češtině“; in *Sborník prací Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, Ruský jazyk a literatura 2*, Praha: SPN, 1974, s. 5–16.

„K otázce uplatnění principu odrazu v sémantice“; in *Rossica Olomucensia 13* (za rok 1974), Olomouc: Univerzita Palackého, 1975, s. 39–43.

„Vyrovnaní smyslové asymetrie v komunikaci“; in *Rossica Olomucensia 14* (za rok 1975), Olomouc: Univerzita Palackého, 1976, s. 26–28.

„O enantiosémních lexémech“; in *Rossica Olomucensia 16* (za rok 1977), Olomouc: Univerzita Palackého, 1978, s. 28–31.

„K fungování parajazykových složek v komunikaci“; in *Sborník prací Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, Ruský jazyk a literatura 3*, Praha: SPN, 1979, s. 175–184.

„O lexikálním designátu z hlediska teorie odrazu“; in *Rossica Olomucensia 17* (za rok 1978), Olomouc: Univerzita Palackého, 1979, s. 16–19.

„K aktuální otázce efektivního čtení cizojazyčného textu“; in *Jazyk – prostriedok zblížovania národov. Zborník z Komenského trienále 1980*, Bratislava: Mestský dom kultúry a osvetu, 1981, s. 147–149.

„Jsou „pragmatické složky“ součástí lexikálního významu?“; in *Rossica Olomucensia 20* (za rok 1981), Olomouc: Univerzita Palackého, 1982, s. 35–37.

„O fungování v reči ruských kvantifikátorov vsjakij, každýj, ljuboj“; in *Doklady i soobščeniija čechoslovackoj delegacii, V meždunarodnyj kongress prepodavatelej ruskogo jazyka i literatury (Praga, ČSSR, 1982)*, Bratislava: SPN, 1982, s. 405–409.

„Poznámky k problematice vztahu lexikálního a slovotvorného významu u abstrakt“; in *Rossica Olomucensia* 21 (za rok 1982), Olomouc: Univerzita Palackého, 1983, s. 67–70.

„O podílu prefixů na utváření terminologických soustav“; in *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis*,⁽³⁾ *Facultas paedagogica, Philologica II, Ruský jazyk a literatura* 4, Praha: SPN, 1983, s. 95–98.

„Světlo a jeho odraz v jazyce“; in *AUPO, Facultad paedagogica, Philologica IV, Ruský jazyk a literatura* 5, Praha: SPN, 1985, s. 13–16.

„K voprosu o soznatel'nom upotreblenii russkich ukazatel'nych mestoime-nij *etot, tot* v češskoj škole“; in *AUPO, Facultad paedagogica, Philologica IV, Ruský jazyk a literatura* 5, Praha: SPN, 1985, s. 33–37. Spoluautor M. S. Skorochodov.

„O charaktere publičnoj řeči“; in *Rossica Olomucensia* 24 (za rok 1985), Olomouc: Univerzita Palackého, 1986, s. 18–23.

„K problematice struktural'nogo opisanija slovoobrazovatel'nych osnov v ruskom jazyke“; in *Naučnyje tradicii i novyje napravlenija v prepodavanii ruskogo jazyka i literatury. Doklady čechoslovackoj delegacii na VI kongresse MAPRJAL*, Praha: Československá asociace rusistů, 1986, s. 331–333.

„K problematice struktural'nogo opisanija proizvodjaščich osnov v ruskom jazyke“; in *Naučnyje tradicii i novyje napravlenija v prepodavanii ruskogo jazyka i literatury. Sbornik tezisev VI meždunarodnogo kongressa MAPRJAL. Sekcija 2. Sovremennaja lingvističeskaja teorija i jeje primenenije v praktike obučenija ruskomu jazyku*, Budapešť: Interprint, 1986, s. 213.

„Povaha jazykové komunikace a její základní strukturní typy“; in *Rossica Olomucensia* 25 (za rok 1986), Olomouc: Univerzita Palackého, 1987, s. 26–29.

„K otázce strukturního významu ruských substantiv tvořených morfem (=ost,=)“; in *AUPO, Facultad paedagogica, Philologica VII, Ruský jazyk a literatura* 6, Praha: SPN, 1988, s. 39–48.

„O dynamice jazyka a vědomí“; in *Rossica Olomucensia* 26 (za rok 1987), Olomouc: Univerzita Palackého, 1988, s. 19–20.

„K voprosu o prirode kombinatornych variantov fonem“; in *Fonetika: Teorija i praktika prepodavanija. Materialy I Meždunarodnogo simpoziuma MAPRJAL*

3 Dále „AUPO“.

(19–23 *oktjabrja 1987 g.*), Moskva: Izdatel'stvo Universiteta družby narodov, 1989, s. 43–47.

„K voprosu o teoretičeskich osnovach kursa praktičeskoj grammatiki ruskogo jazyka“; in *Optimalizacija professional'noj podgotovki buduščich prepodavatelej ruskogo jazyka. Tezisy dokladov i soobščeniij*, Olomouc: Univerzita Palackého, 1989, s. 76–77. Spoluautor M. S. Skorochodov. (Ze sympozia v Rožnově pod Radhoštěm 1989.)

„Slabika jako lingvistický problém“; in *AUPO, Facultas paedagogica, Philologica IX, Ruský jazyk a literatura 7*, Praha: SPN, 1989, s. 195–198.

„Aktual'nye voprosy kursa praktičeskoj grammatiki ruskogo jazyka dlja nerusskich“; in *Ruskij jazyk i literatura v obščeniij narodov mira, problemy funkcionirovanija i prepodavanija: Doklady i soobščeniija čechoslovackoj delegacii na 7 kongresse MAPRJAL*, Praha: Československá asociace rusistů, 1990, s. 389–392.

„K voprosu o teoretičeskich osnovach kursa praktičeskoj grammatiki ruskogo jazyka“; in *Rossica Olomucensia 28* (za rok 1989), Olomouc: Univerzita Palackého, 1990, s. 22–25.

„K otázce strukturního významu abstrakt“; in *AUPO, Facultas paedagogica, Philologica XI, Studia philologica 1*, Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1991, s. 4–7.

„K lingvistickým aspektům obraznosti“; in *AUPO, Facultas paedagogica, Philologica XIII, Studia philologica 3*, Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1992, s. 27–30.

„Příspěvek k sémantice anekdoty“; in *AUPO, Facultas paedagogica, Philologica XV, Studia philologica 5*, Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1994, s. 31–33.

„Hledání podstaty jazykového znaku“; in *AUPO, Facultas paedagogica, Philologica XVI, Studia philologica 6*, Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1995, s. 7–9.

„Přibližná denotace objektu v češtině“; in *AUPO, Facultas paedagogica, Philologica XVII, Studia philologica 7*, Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1996, s. 7–11.

LITERATURA

HÁLA, Milan.

„Docent Šiška šedesátiletý“; in *Rossica Olomucensia* 28 (za rok 1989), 1990 (Olomouc: Univerzita Palackého), s. 5–7.

KOLÁŘ, Bohumil.

„Básník, jenž ví, že slovo je dar a výmluvnost újma“; in týž (ed.), *Z paměti literární Olomouce. Sborník memoárů, statí a příležitostných textů*, 2004 (Olomouc: Vlastivědná společnost muzejní), s. 208–211.

VŠETIČKA, František.

„Mlčení jako moudrost soli“; in týž, *Olomouc literární 2*, 2014 (Olomouc: Agriprint), s. 137–139.

---

22. ROČNÍK MEZINÁRODNÍHO SETKÁNÍ MLADÝCH LINGVISTŮ

TEREZA KOUDELÍKOVÁ

Ve dnech 17. a 18. května 2021 se konal 22. ročník Mezinárodního setkání mladých lingvistů. Tradice konání této konference byla započata v roce 2000 v Praze, v Ústavu pro jazyk český AV ČR. O rok později se přesunula do Olomouce, kde je každoročně pořádána doktorandy katedry bohemistiky pod záštitou Boženy Bednaříkové. Spolupořadatelem je i olomoucká pobočka Jazykovědného sdružení ČR. Konferenci dále podporuje Katedra bohemistiky v Olomouci, hlavní výbor JS, Ústav pro jazyk český i řada lingvistů z filozofických kateder jiných univerzit. Tak jako mnohé jiné konference se i tato letos konala v online prostoru.

Letošní dvoudenní konference nesla název *Komunikace 2021: Degradace, (a)nebo inovace?* Jak název napovídá, klíčovými tématy bylo užívání jazyka a jeho proměn v současnosti, tradiční i moderní formy komunikace, výhody a nevýhody online světa či užití různých online platforem a používání digitální nonverbální komunikace. Úvodní přednášku proslovila v pondělí v dopoledních hodinách Melissa Shih-hui Lin (National Chengchi University, Taipei, Taiwan). V příspěvku nazvaném „Some Differences between Czech and Chinese in the Grammatical Categories: With a Focus on Tense and Aspect“ sledovala, s jakými problémy se setkávají při studiu českého jazyka studenti, jejichž rodným jazykem je čínština. Pozornost byla věnována zejména rozdílům a podobnostem těchto dvou jazyků v kategoriích rodu, čísla, pádu, času, vidu a způsobu.

Po krátké přestávce následovaly dva workshopy, workshop *Bud'te IN a ON: interakce a aktivizace jako důležité principy (post)moderní efektivní komunikace* a workshop *Interkulturní komunikace*. První zmiňovaný workshop zahá-

jila Markéta Blažková (FF Univerzity Palackého v Olomouci) příspěvkem „Thematic Hierarchy and its Application in Various Semantic Types of Nominals (Corpus Study)“, v němž se zabývala především nominalizací a ve kterém představila svá zjištění založená na novodobých korpusových datech. Druhý příspěvek, „The Effects of Glossed and Unglossed Video Captions on L2 Vocabulary Learning“, přednesla Zuzana Naďová (Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košicích). V příspěvku se posluchači seznámili s výsledky malého experimentu zkoumajícího vliv různých typů přepisů a titulků na studium cizího jazyka. Možnosti a využití interaktivního nástroje Mentimeter mohli posluchači aktivně vyzkoušet v závěrečné části workshopu, a to pod vedením Veroniky Vydrové (FF Univerzity Palackého v Olomouci) v jejích „Vybraných možnostech interakce a aktivizace posluchačů prostřednictvím aplikace Mentimeter“.

Druhý paralelní workshop zahájila Magdaléna Lapúníková (FF Univerzity Palackého v Olomouci) příspěvkem „Zdvořilost v interkulturním prostředí: faux pas při překládání pozdravů z francouzštiny do češtiny a naopak“. Posluchače seznámila s problémy při překladu zdvořilostních forem – zejména pozdravů – z francouzštiny do češtiny a obráceně. Následoval příspěvek Evy Novákové (FF Univerzity Palackého v Olomouci) „Překládáme s korpusem InterCorp: Anglické ekvivalenty českého vidu“, jehož cílem bylo zjistit, jaké možnosti skýtá korpus InterCorp coby překladatelský nástroj při konkrétním překladatelském zadání. Poté posluchači vyslechli poslední příspěvek tohoto bloku zvaný „Syntax francouzského adverbia notamment: korpusová analýza“, který pronesl Stanislav Pisklák (FF Univerzity Palackého v Olomouci).

Po polední přestávce následoval hlavní program konference rozdělený do dvou současně probíhajících sekcí. V sekci A vystoupila Rezky Pratiwi Balman (Kyushu University, Japonsko) a přednesla příspěvek „Are Academic Emails Now more like Online Chats? A Genre Analysis of Request Emails Sent by Indonesian Students to Japanese Professors“. V příspěvku byly zobrazeny výsledky zkoumání vývoje a struktury psaní e-mailů v anglickém jazyce, přičemž autory i příjemci e-mailů nebyli rodilí mluvčí angličtiny. V sekci B zazněl nejprve příspěvek od Rachel McCullough (Old Dominion University, Norfolk) nazvaný „/cor/ (the 4Chan Corpus) and

Binary Semantic Polarity in Chansite Culture: A Sociolinguistic Corpus-Driven Perspective“ a poté příspěvek „The Americanization of English“ od Franco Tondi (University of Catania, Itálie) zkoumající, jak se z britské angličtiny příchodem na Nový svět stala angličtina americká a co vše v současnosti ovlivňuje její podobu.

Po krátké přestávce byl v sekci A nejprve představen příspěvek Stefany Garello (University of Palermo, Itálie) „Towards a Bidimensional Account of Metaphor“ pojednávající o postavení doslovného významu a imaginativní schopnosti v porozumění metafory. Poté vystoupili Munerah Algharnas a Yahya Aldholmi (King Saud University, Saudská Arábie) s příspěvkem „Effects of Language Variety and Word Availability in Commercial Advertisements on Listeners' Lexical Recall“, v němž zkoumali, zda (a jaký) vliv má na zákazníka zakomponování arabských nářečnických slov v reklamě.

V sekci B nejdříve zazněl příspěvek od Sintija Ķauķīte (Latvian Language Institute of the University of Latvia, Lotyšsko) nazvaný „Use of Emoticons in Social Networks“, v němž byly prezentovány výsledky průzkumu zjišťujícího používání emotikonů na sociálních sítích. Sekci B zakončila Marina Guevara (FF Univerzity Palackého v Olomouci) příspěvkem „Polemical Discourse of Memes: the Case of Swole Doge vs Cheems“ podobného zaměření.

V pondělí souběžně s konferencí proběhl i 10. ročník celostátní lingvistické soutěže pro pregraduální studenty Student a věda: Lingvistika. Soutěže se zúčastnilo celkem devět studentů. Na prvním místě se umístila studentka Eva Nováková (Univerzita Karlova, Praha) s příspěvkem „Jmenné znaky politiků v českém znakovém jazyce“ a student Filip Kubeček (Masarykova univerzita, Brno) a jeho příspěvek nazvaný „Automatická detekce chyb ve tvarech zájmeně ona“. Druhé místo získala Martina Ježová (Masarykova univerzita, Brno) díky svému příspěvku „Výraz zajisté a vliv latiny na jeho užití ve staré a střední češtině“. Čestná uznání byla udělena Davidu Kozákovi (Univerzita Palackého v Olomouci) za „Překlad a přípravu dabingové listiny k ruskému seriálu Angelika“ a Daně Drončovské (Univerzita Palackého v Olomouci), jež představila příspěvek „Problematika ženského rodu portugalských nemenných podstatných mien“.

Druhý den konference probíhaly paralelně tři sekce: hlavní program a dva workshopy – Čeština jako cizí jazyk a Diachronní workshop. Hlavní program zahájila Lucie Brychtová (FF Masarykovy univerzity, Brno) příspěvkem „Spontánně o dovolené před koronavirem a během něj“, v němž se zaměřila na jazykové a řečové schopnosti u spontánního projevu výzkumného vzorku respondentů diskutujících na téma „ideální dovolená“. „K zobrazování gest pomocí emoji“ bylo téma druhého a současně posledního příspěvku této sekce, přednesené Gabrielou Týnovou (FF Univerzity Palackého v Olomouci). Autorka se, jak z názvu příspěvku vyplývá, zaměřila na zobrazování různých typů gest prostřednictvím barevných znaků užívaných v CMC komunikaci.

Ve workshopu Čeština jako cizí jazyk nejprve vystoupil Ondřej Geppert (FF Univerzity Palackého v Olomouci / ELTE-BTK, Maďarsko) s příspěvkem „Ohlédnutí za A1: Jak komunikujeme s cizinci v rámci Zkoušky pro trvalý pobyt?“ pohlízejícím na dané téma zejména ze sociolingvistického kontextu. Následovalo vystoupení Varvary Ponomarevy (FF Univerzita Karlova, Praha) „Čeština pro cizince: prezentace a výuka pádového systému, některých předložek, rodu podstatných jmen a skloňování podstatných jmen v jednotném a množném čísle na základě homonymie koncovek“, v němž autorka posluchačům představila způsob výuky flexe pomocí dobře konstruovaných tabulek. Workshop zakončil Jakub Wenzel (FF Univerzity Palackého v Olomouci) pojednáním o „Přístupu k lexiku v učebnici Czech it UP 1“.

Paralelně probíhající Diachronní workshop byl zahájen příspěvkem „Jazykovědný přínos kralického Nového zákona z roku 1601“ Roberta Dittmanna (FF Univerzita Karlova, Praha) představující textověkritický a bohemistický přínos nejrozsáhlejšího bratrského překladu Nového zákona. Poté se posluchači seznámili s podstatou revize překladu žaltáře v příspěvku Anny Michalcové a Kateřiny Volekovej (Ústav pro jazyk český AV ČR, Praha), a to v jejich „Revizi třetího překladu žaltáře v biblích třetí redakce“. „Úprava žalmů v Bakalářově vydání z r. 1499“ bylo téma v pořadí třetího příspěvku diachronního workshopu autorů Andrey Svobodové a Ondřeje Batky (Ústav pro jazyk český AV ČR, Praha). Následovalo pojednání Kris-

týny Novákové (FF Univerzita Palackého v Olomouci) o „Tvorbě korpusu dějepisných učebnic“. Poslední prezentující diachronního workshopu byla Līga Romāne-Kalniņa (University of Latvia, Lotyšsko), která přednesla příspěvek „Common Political History as an Important Aspect in Constructing the National Identity in the Presidential Rhetoric of The Baltic States“ zabývající se vývojem a analýzou politických, prezidentských projevů Pobaltských národů.

V pořadí 22. ročník konference mohli posluchači sledovat prostřednictvím přiložených odkazů na Zoomu, ale i na Facebooku, na stránce Mezinárodního setkání mladých lingvistů. Díky online formě uspořádání konference se tohoto každoročního shledání zúčastnila i řada přednášejících a posluchačů ze zahraničí, kteří by se tradičního prezenčního konání konference nemohli účastnit. Příspěvky, které na letošní dvoudenní konferenci zazněly, budou publikovány v konferenčním sborníku vydávaném pořádající institucí.

Bohemica Olomucensia
Časopis pro bohemistická a mezioborová studia
Ročník 13 (2021)
Číslo 2 – Linguistica

Redakce:

prof. PhDr. Lubomír Machala, CSc. (vedoucí redaktor)
doc. Mgr. Erik Gilk, Ph.D.
doc. Mgr. Miroslav Vepřek, Ph.D.
Mgr. Darina Hradilová, Ph.D.
Mgr. Jana Kolářová, Ph.D. (tajemnice redakce)
Mgr. Jakub Vaníček (výkonný redaktor)
Mgr. Tomáš Franta (technický redaktor)

Korektury: Mgr. Natálie Trojková
Sazba: Mgr. Tomáš Franta

Příspěvky prošly dvojitým anonymním recenzním řízením.

Vydala Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
Křížkovského 512/10
771 80 Olomouc

Vydavatelství Filozofické fakulty UP
www.vff.upol.cz
vff@upol.cz

Profi-tisk group, s. r. o.
Chválkovická 223/5
779 00 Olomouc

Adresa redakce:

Katedra bohemistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci
Křížkovského 512/10, 771 80 Olomouc
e-mail: jana.kolarova@upol.cz | jakub.vaniceko1@upol.cz

Olomouc 2021

MK ČR E 18600
ISSN 1803-876X

Vychází dvakrát ročně.
Časopis je zařazen do databází CEEOL a EBSCO.
Digitální varianta je volně přístupná (open access).